МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXXI (2010)

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

M I S C E L L A N E A

NEW EDITION Vol. XXXI
(2010)

Editorial board
PETAR V. KRESTIĆ, ANDRIJA VESELINOVIĆ,
LJUDMILA KUZMIČEVA, GABRIELLA SCHUBERT,
ALEKSANDAR KRSTIĆ

Editor-in-chief
PETAR V. KRESTIĆ, Ph.D.

BELGRADE
2010

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

М Е Ш О В И Т А Г Р А Ђ А
Miscellanea

НОВА СЕРИЈА Књ. XXXI
(2010)

Редакциони одбор
ПЕТАР В. КРЕСТИЋ, АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ,
ЉУДМИЛА КУЗМИЧЕВА, ГАБРИЕЛА ШУБЕРТ,
АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ

Одговорни уредник
др ПЕТАР В. КРЕСТИЋ

БЕОГРАД
2010

С А Д Р Ж А Ј

Марица Маловић Ђукић, *Прилог о наслеђивању у Грбљу у средњем веку* ……..... 9

Невен Исаиловић, *Два документа из XV века о вербалним деликтима Дубровчана и Босанаца* ……..... 23

Татјана Катић, *Вилајет Пастриц (Паштрик) 1452/53. године* ...……..... 39

Александар Фотић, *Турски документи о Рустем-пашином вакуфу и „двоструком закупу“ (icāreteyn) у Београду* ……...…..... 75

Срђан Катић, *Закуп рудника и хасова Трепче 1585. године* ...……..... 109

Срђан Катић, *Обрачуни ковнице златника у Кучајни из 1562/63. и 1570/71. године* ……..... 123

Исидора Точанац Радовић, *Писма карловачког митрополита Вићентија Поповића из Беча (1719-1720)* ……..... 137

Војин С. Дабић, *Сумарни попис насеља, имовине и становништва Пакрачког, Субоцког, Забрдског и Подборског војводства у Малој Влашкој из 1721. године* ……..... 149

Неделько В. Радосављевић, *Попис Београдске митрополије из 1826* .. 161

Радомир Ј. Поповић, *Мемоар Аврама Петронијевића из 1843. године* ...193

Владимир Јовановић, *Оброк о трошку државе - болничка порција у Краљевини Србији крајем 19. века* ….....…… 215

Владимир Јовановић, *Забрана политички неподобне литературе у Краљевини Србији 1891. године* ……..... 237

Милош Јагодић, *Извештај Бранислава Нушића о путовању из Приштине у Скадар 1894. године* ……..... 259

Ненад Миленовић, *Делегација Србије на Првој конференцији мира 1899. године – упутства и извештаји* ……..... 289

Сузана Рајић, *Из оставштине краља Александра Обреновића* ….…… 309

Александар Растовић, *Реферат Јована Јовановића о односу Србије према реформској акцији у Солунском, Битољском и Косовском вилајету* ……..... 325

Арсен Ђуровић, *Документа о српско-бугарској просветној сарадњи - резолуција донесена у Софији 11 – 13. септембра 1906. године на седници одбора српских и бугарских наставника* ……..... 387

Биљана Вучетић, Срђан Рудић, *Из преписке Ватрослава Јагића и Владимира Ћоровића - I део (1908-1913)* …..……..... 399

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР ……. 427

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР ……...…… 453

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ 475

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 7-22 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 7-22 (2010)

УДК: 347.65:929.52](497.16)"13/14"(094)

Марица МАЛОВИЋ ЂУКИЋ
Историјски институт
Београд

ПРИЛОГ О НАСЛЕЂИВАЊУ У ГРБЉУ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ*

***Апстракт*:** На основу Грбаљског катастика (Роанског катастика из 1457), Которског статута, архивске грађе и литературе приказано је наслеђивање земље у Грбљу на примеру породице Тома после припајања Грбља Котору и након прве поделе земље у Грбљу првог октобра 1307. године међу которском властелом и пучанима-грађанима, те праћење свих промена на земљи то јест наследника током средњег века.

Кључне речи: Грбаљ, Котор, Србија, карат, ждреб, катастик, статут.

Право наслеђивања у Котору било је регулисано Которским статутом. Наслеђивање у Котору пратићемо кроз земљишне односе након припајања Грбља Котору. За Грбаљ се не зна под којим је условима је уступљен Котору. Да ли је то била даровница, концесија или продаја, изричито се не наводи, јер није сачуван ни један правни акт такве врсте односно повеља. Само појединачне архивске вести наслућују да се изгледа радило о даровници-поклону. У једној исправи из тридесетих година 14. века (1332) тужитељ је изјавио у једној судској парници да је *dominus noster rex concessit nobis copam de Cherbili* да је господин краљ поклонио нашу жупу, што је значило и људе у тој жупи.[1] И неке статутске одлуке на то указују.[2] Исто тако, не зна се ни тачан датум када је Грбаљ уступљен Котору. Посредним

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (ев. бр. 147026А).

[1] *Kotorski spomenici* I , nr. 1012, 340.

[2] *Statuta et leges civitatis Cathari (=Stat. Cath.),* Venetiis 1616, cap. CCCCXIX, 239-240.

путем могло се сазнати да је то било у време краља Милутина око 1307. године, те да је почетком октобра исте године извршена и подела земље у Грбљу которској властели и грађанима, како је то доказао Иво Стјепчевић посредним путем, на основу грађе из 14. и 15. века у делу *Котор и Грбаљ*, објављеном још 1941. године.[3]

Дилема је решена у новије време захваљујући истраживањима Мухамеда Незировића који је пронашао у француском граду Роану (Roanne) препис рукописа Грбаљског катастика из 1430. године. Овај пронађени препис потиче из 1457. године. У поменутом катастику изричито је наведено да је прва подела земље у Грбљу извршена 1. октобра 1307. године.[4] Према томе жупа Грбаљ је уступљена граду пре октобра 1307. године. Највероватније је жупу Грбаљ уступио Котору српски краљ Милутин почетком 1307. годин.[5] Убрзо по-

[3] I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj,* Kotor 1941, 6, 23-25 = Arhivska istraživanja Boke Kotorske, Perast 2003, 184, 199-201.

[4] Историјски архив Котор = ИАК, *Роански препис Грбаљског катастика из 1457 = Catasticum contractae Zoppa de Gerbili* - Катастик дијелова жупе Грбаљ = *Liber legiptimationum župe Grbalj, Prologus,* fol. 1 *(=Роански катастик*, како га је назвао сам проналазач Мухамед Незировић). Наведени Роански препис Грбаљског катастика из 1457. године (*Роански катастик*,) пронашао је Мухамед Незировић у Градској библиотеци у француском граду Roanneu, у фонду Boullier број 5, Види: M. Nezirović, *Liber Legiptimationum Nepoznati katastik župe Grbalj iz XV stoljeća*, Melanges Skok, Zagreb 1985, 357-374; Isti, *Da li je jedan rukopis iz Zadra iz 1429. godine izvor katastika Liber Legiptimationum župe Grbalj,* Radovi FF u Sarajevu XII (2002) 209-223. Мухамед Незировић сматра да је которски нотар Иван де Луксија (Johannes de Luxia) преписао Задарски катастик из 1429. године (Балбијев катастик) када је био нотар у Котору (1431-1458) и препис је био готов 1457. године и то је *Роански катастик* из 1457. године. Иван де Луксија, наводи Незировић, пратио је све промене имовинских односа које су се десиле у Жупи које је бележио на маргинама појединих страница нешто ситнијим рукописом у периоду док је обављао нотарску службу у Котору. (О Јоханесу (Ивану) де Луксији, которском нотару види: Н. Фејић, *Которска канцеларија у средњем веку,* ИЧ XXVII (1980) 45-51).

[5] А.Соловјев, *Грбаљска жупа и Грбаљски статут,* Годишњица Николе Чупића XLV (1931) 8; I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941, 24-25; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа,* Београд 1950, 58; I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941; К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1952, 268; II, Београд 1978, 88; Александар Соловјев сматра да је "Грбаљску жупу уступио Котору краљ Милутин или краљица Јелена, која је неко време управљала суседним српским областима на Приморју." (А. Соловјев, нав. дело, 8). Његово мишљење прихватио је и Константин Јиречек. Иво Стјепчевић дошао је до закључка

сле припајања Грбља Котору, которска општина је донела план о подели своје микро територије и жупу Грбаљ поделила већ 1. октобра 1307. године которским племићима и грађанима. Почетком октобра (првог октобра) 1307. године которска општина донела је одлуку "уз присуство судија и скупштине целог народа" (*per iudices consliumqe ac populum)* да се сво култивисано земљиште подели на "делове**"** или ждребове, а сваки ждреб делио се на "карате" или "краубе", а одређен број "карата" или "каруба" добијали су пре свега которска властела а потом и грађани према утврђеном реду. И тада је вероватно у Горњем Грбљу било је 23, а у Доњем Грбљу 22 ждреба, иако то није наведено.[6] Которски статут је скоро деценију касније правно уредио односе у Жупи односно поделу Грбља и донета је једна ста-

посредним путем на основу которске аривске грађе из 14. и 15. века да је Грбаљ уступио Котору краљ Милутин у другој половини 1306. или почетком 1307. године. (I. Stjepčević, нав. дело, 23-25). Ову констатацију Иве Стјепчевића прихватио је Илија Синдик у наведеном делу и сматрао ово питање дефинитивно решеним. На основу *Роанског катастика,* који нас изричито обавештава да је прва подела земље у Грбљу извршена првог октобра 1307. године, могли бисмо прецизније датирати време и закључити да је краљ Милутин уступио Котору Жупу Грбаљ почетком 1307. године.

[6] К. Јиречек. *Историја Срба* II, 158; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа, 58-59; Роански катастик (Prologus),* 1; M. Nezirović, *Liber Legiptimationum Nepoznati katastik župe Grbalj iz XV stoljeća,* 363. *Роански катастик* наводи када је извршена прва подела земље у Грбљу и ко је све учествовао у доношењу тих одлука "iuxta diviisiones et partas faktas et ordinatas per eos qui dictam zopam tunc ad dividendum fuerunt constituti per iudices consiliumque ac populum universum dicte civitatis in milessimo trecentessimo septimo, die prima mensis octobri". На овом месту није речено да је Грбаљ био подељен 1307. године на Горњи Грбаљ који је сигурно имао 23 и Доњи Грбаљ састављен од 22 дела, али се на једном другом месту наводи да отпочиње Жупа или предео Доњег Грбља који садржи 22 дела према поделама реченога краја које су сачињене у давнини (*Роански катастик,* 61). Још у приштинској повељи цара Душана Котору из 1351. помиње се потврдисмо више речену жупу "Грбаљ дони и горнии" (Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века,* Београд 1912, 32; I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj, 21).* Иако се и ова повеља сматра фалсификатом (А. Соловјев, нав. дело, 7), не значи да није било интерполираних оригиналних делова. Потребно је напоменути да су странице у *Роанском катастику* наведене римским бројевима до 117. стране са *recto* и *verso*, ја сам стране пагинирала арапским бројевима, ради прегледности у тексту. Од 117. до 130. стране су обележене арапским бројевима, вероватно у 19. веку сматра М. Незировић.

тутска одлука под насловом *De facto divisionis Zoppe de Gerbili,* која је настала после 1316. године. У њој се наводи да свако онај који је добио земљу од општине морао је да је задржи за себе и своје наследнике. То је значило да је није смео за живота продати, заменити, заложити и дати или на било који други начин отуђити. Ако би ко то прекршио плаћа казну од 500 перпера. Такође је било забрањено земљу после смрти поклонити цркви, само је дозвољено дати у мираз и поклонити својим наследницима. Даље се говори о начину избора новог власника на упражњену парцелу земље, после смрти првобитног власника, који није оставио наследнике. Поступак се одвијао тако што су заинтересовани записивали своје име на цедуље које су стављали у једну врећу одакле су извлачени када су карати били упражњени. Свака породица је добијала по два карата[7]. У истој тој наведеној статутској одредби опширно се говори о начину наслеђивања земље у Грбљу. На првом месту се каже да ако неко нема наследнике, његов део прелази на својту-родбину. Да би општина имала добар увид у сродство поседника земље у Грбљу, наведени су сви они који су улазили у појам родбина. У првом реду су били браћа и синови браће, ако њих није било у обзир су долазиле сестре или синови сестара, а ако њих није било, стричеви, алтернативно ујаци. Међутим, ако није било ни стричева ни ујака, наследник би постојао први сродник *(chiata)* од кога потиче ждреб. У случају да нема таквих наследника наследство је прелазило на сроднике друге врсте, и то само ако су грађани Котора. На крају, ако ни таквих рођака нема посед је прелазио у власништво општине. Ванбрачна деца нису била обухваћена поделом.[8] Након поделе земље племићима и пучанима уз новчану надокнаду, њени уживаоци имали су ограничено право својине, нису је могли продати-отуђити што је била последица колективне својине. Да се у пракси нису поштовале одлуке Статута о *De facto divisionis Zoppe de Gerbili,* говоре следећа одредба донесена 15. априла 1334. и још једна која је донесена пет година касније 29. маја

[7] *Stat. Cath.* cap. CCCCXII, 233-234; Stjepčević, *Kotor i Grbalj,*26, 94-95 нап. *92, =* Arhivska istraživanja Boke Kotorske,202, 263-264 нап. 92;Ђ. Петровић, *Грбаљ и Грбљани у XIV веку,* Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа "Грбаљ кроз вјекове" Грбаљ и Котор 11-13 октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 389.

[8] Stat. Cath., cap. CCCCXII, 233; Stjepčević, *Kotor i Grbalj,* 26= Arhivska istraživanja Boke Kotorske, 202; Ђ. Петровић, *Грбаљ и Грбљани у XIV веку,* 390.

1339. године, јер су се поседници земље у Грбљу понашали као власници те су је продавали, залагали и даривали. Зато је општина предузела конкретне мере и поништила је све продаје, залагања и даривања земље у Грбљу, а новац од продаје одузимала је купцу. Земљу је враћала првом власнику. Посебно су били прозвани судије и већници. Изузетак је био када се радило о јавној исправи коју је требало да потврди Скупштина, Велико и Мало веће и на крају се сагласи Велико веће.[9] И статутска одлука која је донесена 1367. године према којој су само которски грађани који су живели у Котору могли имати земљу у Грбљу говори да се нису поштовале напред поменуте одлуке о подели Жупе.[10] И ова одредба придружује се двема претходним и настојала је да се заштити отуђивање земље у Грбљској жупи и да се спречи давање земље странцима без обзира на то што су неки од њих добијали которско грађанство.[11] О наследницима земље (карата) у Грбљу говори се углавном исто у Статуту и у Грбаљском катастику из 1429. (*Задарски катастик* из 1429. године) и у његовом Роанском препису из 1457. године *(Роански катастик*). Како се наслеђивала земља у Грбљу показаћемо на конкретним примерима из Роанског катастика Павла Томе Драго (Павла Томова) који је био глава једног ждреба (caput sdrebi) у Горњем Грбљу[12] и његовог брата Драга Томе Драго (Драга Томова) који је био глава једног ждреба у Доњем Грбљу.[13]

Када анализирамо ова два ждреба чије су главе по једног ждреба у Горњем и Доњем Грбљу била два брата Павле Томов и Драго Томов, уочићемо извесне разлике. Као прво, Павле Тома Драго као *caput sdrebi* није имао другове у свом ждребу. Он сам и његови наследници добио је цели ждреб у Горњем Грбљу (24 карата). И

[9] Stat. Cath., cap. CCCCXV, 237, cap. CCCCXXXIII, 253-254; I. Stjepčević*, Kotor i Grbalj,* 26-27; Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи на непокретностима у Грбљу у XIV вијеку*, Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа "Грбаљ кроз вјекове" Грбаљ и Котор 11-13 октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 102.

[10] *Stat. Cath.,* cap. CCCCXIX, 239-240; I. Stjepčević*, Kotor i Grbalj,* 29, нап. 95; Н. Богојевић-Глушчевић, нав. дело, 104-105.

[11] М. Маловић-Ђукић, *Прилог о миразу у Котору у првој половини 15. века,* Мешовита грађа-Miscellanea, књ. XXIX (2008) 31-43.

[12] *Роански катастик*, fol. 14-14'.

[13] *Роански катастик*, fol. 113-114'.

овај податак говори о угледу и утицају који је имао Павле Тома у Котору. Његов брат Драго Тома (Драго Томов) био је глава ждреба у Доњем Грбљу, али се у његовом ждребу јављају и другови (socii). Он је имао пет другова у свом ждребу. Драго Томов добио је шест карата, а другови по три и два карата. Било је уобичајено да главе ждреба добијају по шест карата. Једном од наследника Драга Томова, његовом унуку Јаки Грубовом Томи, припало је шест карата, и још један карат добио је од једног друга у дедином ждребу. Значај Роанског катастика јесте у томе што доноси вести о првом уживаоцу карата у Грбљу; у овом случају су то поменута браћа Павле Томов и Драго Томов а били су главе ждреба и добили су земљу у Грбљу у првој подели првог октобра 1307. године. Индиректно о томе говори *Роански катастик*. То закључујемо на основу угледа породице Тома - Драго и њених истакнутих појединаца оца Тома и његових синова Павла, Медоша и Драга. Њихов отац Тома Драго (Thomas Dragonis), родоначелник породице Тома (Thomas), део породице Драго (Dragonis) био је један од најотменијих и најугледних Которана свога времена. Предводио је посланике которске властеле која је 1279. године дошла у Дубровник ради закључивања уговора о миру и пријатељству.[14] Сва тројица браће, као и њихов отац, активно су учествовала у привредном и друштвеном животу Котора и Србије у другој половини 13. и у првим деценијама 14. века. Најистакнутији међу браћом је Павле Томов који је био позната личност на српском двору. Истакао се као посланик српског краља Милутина у Дубровнику (1301-1302) и заједно са краљем Стефаном Урошем II дочекао је француске посланике у Србији (1308).[15] Затим, *Роански катастик* прати све промене у ждребу односно његове наследнике и завршава се именом уживаоца у чијем је поседу био карат у том тренутку. Такође, наведени документи пружају драгоцене податке о которском племству и међусобној родбинској повезаности. Племство је само између себе

[14] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* VI, Zagrabiae 1908, 296, 300; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку,* Београд 1960, 429; М. Маловић-Ђукић, *Которски властелин Тома Павла Тома,* ИЧ XLVIII (2001), 60.

[15] Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301-1302?,* Зборник РВИ XVII (1976) 420-422; М. Маловић-Ђукић, *Павле Томе Драго,* Истраживања 16, Нови Сад 2005, 171-178.

склапало бракове, посебно после затварања Великог већа у Котору у другој половини 14. века (1364).

У наведеном ждребу поменут је као глава ждреба Павле Томов и његови наследници: син Тома и унука Филипа, ћерка његовог сина Томе. Павлове четири ћерке биле су искључене код наслеђивања земље (карата) у Грбљу. Оне су се одрекле наследства јер су добиле мираз. Оне су искључене из наследства земље у Грбљу, али су је могле добити као мираз како је наведено у чл. 412 Которског статута као и у Грбаљском катастику (1457). Земља у Грбљу давана у мираз како је било предвиђено Статутом.[16] О томе се говори индиректно код набрајања ко је све улазио у наследнике а то су браћа и синови браће, ако њих није било, онда сестре и синови сестара. После њих долазили су стричеви, алтернативно ујаци. Женска деца су наслеђивала уколико нису имале браћу. Сестре су наслеђивале браћу уколико браћа нису имали потомке. То је све било повезано са миразом које су сестре добиле, те су се зато одрекле наследства. Павла је наследио једини син Тома[17]. Тому је наследила једина ћерка Филипа.

[16] М. Маловић-Ђукић, *Прилог о миразу у Котору у првој половини 15. века,* Мешовита грађа-Miscellanea, књ. XXIX (2008), 31-43. Имамо примера и из прве половине 14. века (*Kotorski spomenici* I, nr. 470, 167, nr. 929, 313 nr. 1260, 420; II, nr. 126, 32 nr. 197, 49 nr. 265, 65 nr. 468, 118 nr. 806, 199 nr. 1377, 350 и други).

[17] М. Маловић-Ђукић, *Которски властелин Тома Павла Томе,* 59-72. Међутим, када се говори о искључивању из наследства Томиних сестара то је све било повезано са миразом које су сестре добиле, те су се зато одрекле наследства. То је вероватно преко Јустинијановог, односно византијског законодавства, доспело до Котора, који је био у саставу византијске теме Далмације. То нам члан 63 Јустинијановог законодавства јасно и концизно објашњава. "Ако отац да прћију својој кћери и (она) се сагласи да јој се да (та) прћија да после тога не може део од оца наследити, и (да се) не може разваргнути та сагласност" (Б. Марковић, *Јустинијанов закон средњовековна византијско-српска правна компилација,* Београд 2007, 126; Б. Марковић, *Наследно право у Душановом законику и Закону цара Јустинијана,* Зборник радова Законик цара Стефана Душана, (Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. CVIII, Оделење друштвених наука, књ.24), Београд 2005, 74). Филипа је наследила оца Тому 1330. године, а тада нису постојале забране да онај которски грађанин који није живео у Котору није могао наследити земљу у Грбљу. Та статутска одлука донесена је 1367. године. (*Stat. Cath.,* сар. CCCCXIX, 239-240). Тек након потпадања Котора под млетачку власт постоје и они которски грађани који станују ван града односно изван територије Млетачке републике и називају се странцима - *deforis,* они су губили земљу у Грбљу или је довођена у

Тома је тестаментом оставио скоро сву имовину према которском Статуту јединој ћерки Филипи.[18] Филипа је могла наследити оца и без тестамента 1330, иако је живела је у Дубровнику, јер тада још није била донесена статутска одлука (1367) да само которски грађани могу имати земљу у Грбљу, што је подразумевало да морају живети у Котору. Међутим, Филипу нису могли наследити њени наследници који су живели ван Котора у Дубровнику, иако је тестаментом почетком септембра 1383. оставила највећи део имовине својој унуци Филки, ћерки њеног тада већ умрлог сина Томе.[19] Осталим наследницима, ћерки Мари и зету оставила је поседе у Дубровнику, ћерки Маргарити кућу у Венецији. Она је исте 1383. и умрла у Дубровнику. Њени наследници, пре свега унука Филка живела је у Дубровнику и није могла према Которском статуту наследити поседе у Грбљу како смо навели. Зато Филипу, Томину ћерку, то јест земљу у Грбљу, наслеђују рођаци који су живели у Котору браћа Павле и Циве Буђа и њихови потомци. Вероватно се ради о другом наследном реду. Тешко је то утврдити јер се имена код породице Буђа стално понављају. У породици Тома у то време није било мушких потомака, зато се ова породица угасила. Филипу су могли наследити само крвни сродници који су живели у Котору. Она је у свом тестаменту оставила је наследницима Луке Буђе 800 перпера. Поседе које је имала у Грбљу почетком августа 1378. дала је Живку, сину Петра Бу-

питање, уколико нису дошли да живе у Котор. Которана је највише било у суседном Дубровнику с обзиром на економске и родбиннске везе између два града (*Роански катастик*, fol. 114). Види опширније: *Котор и подела Грбља*, у штампи, где је наведена литература).

[18] М. Динић, *Крстати грошеви,* ЗРВИ 1 (1952) Prilozi I, Testamentum Tome fili quondam Pauli de Thoma 104-108; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку,* Београд 1960, 333, 431; Д. Динић-Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века,* Нови Сад 1995, 153; М. Маловић-Ђукић, *Которски властелин Тома Павла Тома,* 69.

[19] Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд 1974, 58-60. Филипа је имала још једну унуку, Франушу, исто ћерку покојног сина Томе. Ја нисам била у прилици да имам непосредан увид у Филипин тестамент, те ми није познато шта је баба оставила унуци Филки у Котору. Да ли су наследници Луке Буђе из Котора и наследници карата у Грбљу Павле и Циве Буђа у неком блиском сродству није познато.

ће из Котора, уз годишњу закупнину у новцу од 40 перпера.[20] У ствари, земљу у Грбљу наслеђивали су мушки потомци, синови и унуци, тек ако умрли није имао синове, онда ћерке и ћеркина деца - унуци (мушки и женски) деле земљу - карате у Грбљу на једнаке делове. И у суседној Будви код наслеђивања постојао је принцип првенства мушких сродника у односу на женске.[21]

Наслеђивање по женској линији имамо код Павловог брата Драга који је био глава ждреба у Доњем Грбљу и добио је шест карата као *caput sdrebi* како смо навели. Драга Павлова наследио је унук Јако, коме је отац Грубе умро млад. Пошто Јако није имао мушке деце Јаку је наследила унука Николета, јер њена мајка Дражa, Јакина једина ћерка није била тада у животу или се преудала, јер се не каже да је покојна, али може бити и грешка писара. Јакину унуку Николету наследио је син сер Марин (једну половину од три карата) а другу половину од поменута три карата наследиле су Николетине две унуке (Николета и Франциска), ћерке покојне Франциске, а унуке покојне госпође Николете. Тако је шест карата добио Драго Тома, затим његов унук Јако, после Јакина унука Николета и на крају 1430. подједнако деле имовину - карате у Грбљу, Николетин син сер Марин Буђа и две унуке од покојне ћерке. Јаки Грубовом Томи, поред наследства од деде Томе Драго припао је још један карат од једног другa у дедином ждребу[22] који су такође наследили Јакини споменути

[20] HAD, *Diversa Notariae* IX fol. 202, 6 VIII 1378; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику,* 58. Изгледа да је имала пословне односе са оном граном Буђа која је водила порекло од Николе Буће, чувеног протовестијара цара Душана. Да ли је то било због родбинских веза или је то била само пословна сарадња не може се поуздано утврдити.

[21] Ž. Bujuklić, *Pravno uređenje srednjovjekovne budvanske komune,* Nikšić 1988, 143.

[22] *Роански катастик*, fol. 114. Један од петорице дединих другова добио је три карата у дедином ждребу. После њега један карат добио је као што смо рекли унук Јако, други Vita de Vixe а трећи карат припао је Јунију Волчићу (Junius de Volico). Међутим, наследство Јунија Волчића било је спорно. Јунија је наследио син Никша, али Никшу је наследила Анукла, рођака по крвном сродству, (можда је била у питању полусестра) која није живела у Котору, већ у Дубровнику. После прихватања млетачке власти у Котору сви которски грађани који нису живели у Котору односно на територији Млетачке Републике називани су *deforis,* и тај карат конфисковала је которска општина то јест припао је општини и Анукла га није могла наследити. Овде треба истаћи да су поменути другови у ждребу имали право прече

наследници. Јако, син Груба и унук Драга Томе био је которски и дубровачки грађанин. Остао је рано без оца. Од 1361. живи у Котору. Имао је само једну ћерку Дражу (Draxulu), удату за дубровачког племића Марина Барабу.[23] Из овог Мариновог другог брака је ћерка Николета која је наследила деду Јака. Николета се преселила у Котор 1377. године и удала се за Ивана (Јована), сина Петра Буће.[24] Она је могла наследити деду Јака, јер се вратила из Дубровника и живела је у Котору, за разлику од Томине унуке Филипе која је остала да живи

куповине у Грбљу. Наиме, которска општина је крајем маја 1339. донела нову уредбу о жупи Грбаљ, јер се није поштовале одредба о *De facto divisionis Zoppe de Gerbili,* као ни она која је донесена после то јест 1334. године. Тим прописом општина је одредила да сви они у Жупи који су продали земљу могу у року од пола године (од маја до октобра) да је врате уз исти износ за који су је продали. Уколико неко није откупио односно вратио земљу (из неког разлога) онда је то могла учинити општина по цени коју одреде судије и Веће. Ту земљу је затим општина продавала которским грађанима, уз одређени ред при куповини. Прво је било понуђено да ту земљу купи "глава ждреба" где се земља налазила, уколико он одбије долазио је ред на двојицу другова суседних карата, уколико не прихвате затим на *tres socii* и на крају на *sex socii*. Уколико нико није желео да је купи, општина је потом ту земљу продавала на јавној дражби (*in cantum)*. (Stat. Cath. cap. 433, 253-254; I. Stjepčević*, Kotor i Grbalj,* 26-27; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа,* Београд 1950, 136-137; Н. Богојевић-Глушчевић, нав. дело, 104). Илија Синдик истиче, да је то било под утицајем 11. члана Јустинијановог закона где *ближици* одговарају друговима (*socii*) у Которском статуту, јер су они били другови у истом ждребу. Они су као уживаоци суседних-граничних парцела имали право прече куповине. Он их је упоредио са раздионицима који се помињу у чл. 36 такозваног Грбаљског статута. (И. Синдик, нав. дело, 136-137). Сличном проблематиком бавила се и Биљана Марковић на основу Душановог законодавства (чл. 10 односно чл. 11 први став) и истиче да појам *ближике* треба третирати као сроднике, те су зато имали право прече куповине. (Б. Марковић, *Право прече куповине према законодавству цара Стефана Душана*, ИЧ LVIII (2009) 66-68) Ја мислим да *ближике* треба посматрати као сроднике и имали су право прече куповине код земље, као што сматра Биљана Марковић, те су према томе били и суседи и на тај начин могу се упоређивати са друговима у ждребу у Грбљу који су једино као суседи имали право прече куповине по которском Статуту. Зато је код куповине карата у Грбљу прво био понуђен глава ждреба где се дотични карат налазио, затим двојица другова или тројица и на крају шесторица другова јер се водило рачуна да буду другови помеђаши, односно суседи тог карата који је био отуђен. (Stat. Cath., cap. CCCCXXXIII, 253-254).

[23] И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку,* 432, II, Генеолошке табеле III.

[24] Д. Динић-Кнежевић, *Миграције,* 152-153.

у Дубровнику те зато њени наследници нису могли наследити земљу у Грбљу, упркос томе што је баба Филипа тестаментом оставили највећи део своје имовине унуци Филки. Јаков деда Драго имао је још деце. Поред његовог оца Груба имао је још једног сина Феликса који се као дубровачки грађанин 1305. оженио Дубровкињом упркос забрани склапања брака између Дубровчана и Которанки и обрнуто која је тада још била на снази. Феликс је имао и једну кћер која је 1318. склопила брак са једним Дубровчанином. Помиње се и Драгова ћерка Николета која се такође на самом освиту 14. века (1301) удала за Марина сина Симона Бинчулића у Дубровнику.[25] У Роанском катастику поменути су само наследници Драговог сина Грубе, док се син Феликс и његови потомци не помињу у првом наследном реду. Драгов син Феликс се не помиње као наследник земље у Грбљу, или зато што није био тада у животу, или је живео у Дубровнику. За поменуту ћерку зна се да је живела у Дубровнику. Феликс изгледа није имао мушко потомство. Још смо раније навели да се породица Тома угасила у 14. веку.

Из наведена два примера могу се уочити сличности и разлике у примени правних института код наслеђивања земље у Грбљу. Код Павла Томова јавља се тестаментално и интестатско наслеђивање[26] али у оба случаја по првенству и реду наслеђивања према Которском статуту. Код другог брата јавља се искључиво интестатско наслеђивање земље у Грбљу такође по првенству и редоследу наслеђивања који је установљен Статутом. То су само његови потомци. Међутим, код његовог брата Павла Томова приликом наслеђивања земље у Грбљу, јављају се осим његових потомака и други крвни сродници за које нисмо сигурни ком степену сродства припадају. Пошто су крвни сродници склони смо да поверујемо да припадају другом наследном реду по женској линији.

[25] *Monumenta Ragusina libri reformationum* II, 312; V. ed J. Gelcich, Zagabriae 1889/1890, 36, 90; Д. Динић-Кнежевић, *Миграције,* 153.

[26] О тестаменталном и интестатском наслеђивању у Котору и Будви види опширније: Н. Богојевић, нав. дело, 110-111; Ж. Бујуклић, нав. дело, 139-155. Он врши компаративна поређења са градовима дуж источне обале Јадрана.

Zupe Superiris pars VII
Septima pars partis Supereioris zupe qui venit *Paulo Thoma*

Paulus Thoma fuit caput huius septime partis habuit ipsam totam in qua sunt caratti XXIIII. Cui Paulo successit Thomas filius suis. Dicto Thome successit Philipa filia sua. Et dicte Philipe successerunt ser Paulus et ser Zive de Buchia[27] consanguinei sui per medietatem. Dicto vero Paulo de Buchia pro sua medietatem pro caratis duodecim successerunt nepotes sui ser Paulus, ser Tripicus, et ser Ocatus fratres et fily condam ser Buchy de Buchia. Et per divisionis factis inter ipsios fratres dicti duodecim carati contigerunt ser Paulo pro dictis-duodecimis per medietate. Et ideo nos comes et capitaneus ante dictis et dicti officialos dicti ser Paulo de Buchia suam medietatem dictorum duo decim caratorum medietatem caratos sex legiptimamus, affirmamus et approbamus.

Dicto vero ser Tripico successit et succedit ad presens pro alia medietate dictorum duo decim caratorum medietatem caraty sex nepos suis Jaxa filius olim Radule filie olim sue. Et ideo nos comes et capitaneus et dicti officiales dicto Jaxe dictos caratos sex legiptimamus, affirmamus et approbamus.

Dicto vero ser Ciue de Buchia supra scripto successerunt fily sui medietatem ser Laurentius et ser Franciscus pro medietate aliorum duo decim caratorum pro caratis sex. Et pro alia medietatem dictorum duo de-

[27] О познатој породици Бућа из Котора доста је писано у историјској науци; К. Јиречек, *Историја Срба* II, Београд 1952, 214, 227, 233, 293, 405, II Београд 1978, 22, 27-28, 61, 79, 86, 111, 185, 191, 206; М. Накић, *Трипе Бућић, которски властелин и дипломата средњовековне Србије,* ИГ4 (1954) 3-33; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 162-165; II, Генеаолошке табле XIV; *Историја Црне Горе 2/1,* Титоград 1970, 38-39, 41, 53, 70, 81-82, 85; Ђ. Тошић, *Tripe Buća, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića*, Godišnjak Društva istoričara Bosne I Hercegovine XX (1972-1973), Sarajevo 1974, 25-39; Исти, *По други пут о Твртковом протовестијару Трипи Бући,* ИЧ LV (2007) 83-98; Р. Ковијанић, *Которски медаљони,* Београд 1976, 35-40; Д. Динић-Кнежевић, *Миграције,* 184-187; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама,* Београд 1997, 48, 66, 118-121, 188-191, 196-197, 199; М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку,* Београд 2003, 41, 82-83, 89, 91-96, 110, 116, 168, 172, 206, 250, 298; Р. Ћук, *Тестамент Мароја Буће,* Мешовита грађа-Miscellanea, Књ. XXII (2004), 105-109; Б.Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар 1331-1355,* Београд 2005, 79, 96, 99, 220, 297.

cim caratorum pro alys caratis sex successerunt Nifficorus et Ziuicus fratres et fily condam ser Tripe de Buchia fily olim dicti ser Ziue supra scripti. Et quia per diuisones factas inter ser Laurentium et Franciscum fratres prenominatos de dicta eorum medietate pro caratis sex ipsi carati sex tetigerunt- ipsius ser Laurentio. Cui ser Laurentio successerunt et succedeunt ad presens filii sui Zivicus et er Tripicus. Et ideo nos comes et capitaneus et dicti officiales dicti Zivico et Tripico fratribus dictos caratos sex legiptimamus, affirmamus et approbamus.

Alios vero caratos sex tam pro sua parte quod pro parte dicti Nifficori ut successori suo dicto ser Ziuico condam ser Tripe de Buchia supra scripto legiptimamus, affirmamus et approbamus.

Nomina habentiam caratos in dicto sdrebo VII et quos caratos habuit ser Paulus de Buchia caratos VI, ser Jaxa filius ser Luce de Jacho caratos VI, Ser Ziuicus et ser Tripicus de Laurencia -caratos VI, ser Ziuicus condam ser Tripe de Buchia caratos VI. Sali XXIIII.

На маргини: Pro ser Paulo de Buchia caratos sex. Pro Jaxa filio ser Luce de Jacho caratos sex.Pro ser Ziuico ser Tripicus de Laurencia caratos sex. Једну маргину са леве стране нисмо могли прочитати.

A vigessima secunda et ultima partis partis Inferioris zuppe. Que venit in partem *Dragee de Thoma* et socis.

Dragoe de Thoma fuit caput huius vigessimo sacundo et ultimo partis Inferioris zupe et tamqem caput habuit caratos sex. Quos postea habuit Jache de Thomo.Et postea habuit dona Nicoleta nepotis eius et filia Draxule filie dicti condam Jache. Cui done Nicolete successerunt et succedunt ad presens ser Marin filius suis pro medietate dictorum caractorum sex. /.pro caratos tribus. Et Nicoleta et Francisca sorores et filie condam Francisci filii olim dicte done Nikolete pro alia medietate dictorum sex caratorum/. Pro caratos tribus.Et dicto nos comes et capitaneos dicti officiales dictos caratos sex dicto ser Marino et ddictis sororibus supra scripti legiptimamus, affirmamus et approbamus.

Превод:

Горњи Грбаљ седми део.
Седми део од дела у Горњем Грбљу који држи Павле Тома

Павле Тома је глава ждреба седмог дела и има сам цео, има 24 карата. Павла је наследио син Тома. Реченог Тому наследила је ћерка Филипа. И речену Филипу наследили су рођаци (c*onsanguinei*) по пола (половину) сер Павле и сер Џиве Буђа. Реченог Павла Буђу и његову половину 12 карата наследили су његови унуци сер Павле, сер Трипе и сер Окат*, браћа и синови покојног Буће Буђића сина његова. И поделом међу браћом речених 12 карата по пола деле сер Павле и сер Трипе. Те стога ми кнез и капетан напред речени и наведени службеници и реченом Павлу Буђи половину од речених 12 карата, споменутих шест карата признајемо, потврђујемо и одобравамо.

Реченог Трипу наслеђује на другој половини од речених 12 карата, карата шест, унук Јакша син његове покојне ћерке Радуле. Стога ми кнез и капетан и наведени службеници реченом Јакши споменутих шест карата признајемо, потврђујемо и одобравамо.

Реченог сер Џиву Буђу наслеђују синови: сер Лауренције и Франциско по пола од других 12 карата. И другу половину од речених 12 карата по шест карата наслеђују Нићифор и Живко браћа и синови покојног сер Трипе Буће сина покојног горе наведеног сер Џиве. И поделом између сер Лауренција и Франциска браће горе поменутих њихове половине.Сам Лауренције наслеђује шест карата. Сер Лауренција наслеђују његови синови Живко и Трипе. Те стога кнез и капетан и наведени службеници реченим Живку и Трипи споменутих шест карата признајемо, одобравамо и потверђујемо.

Речених заиста карата шест свога дела који има речени Нићифор његов наследник је сер речени Живко покојног сер Трипе Буће. Те стога ми кнез и капетан и наведени службеници признајемо,одобравамо и потврђујемо.

Имена власника-уживалаца карата у реченом ждребу седмом и колико карата имају..

Сер Павле Буђа шест карата, сер Јакша, син сер Луке де Јако шест карата, сер Живко и сер Трипо де Лауренција шест и сер Живко покојног Трипе Буће шест карата.

Двадесет и други и последњи (задњи) део Доњег Грбља (жупе) који део држи Драго Тома и другови.

Драго Тома је глава ждреба који у двадесет другом делу последњег дела Доњег Грбља и као глава има шест карата. Које после има Јако Тома. После Јаке тих шест карата има госпођа Николета унука његова. Госпођу Николету наслеђују присутни сер Марин син њен половину од речених шест карата то јест три карата. И другу половину од речених шест карата то јест три карата наслеђују Николета и Франциска, сестре и ћерке Франциске, Николетине ћерке. Стога ми кнез и капетан и наведени службеници реченом сер Марину и сестрама горе написаним споменутих шест карата признајемо, одобравамо и потврђујемо

* Унук Окат тада није био у животу када његову земљу деле његова браћа Трипе и Павле.

Marica Malović Đukić

SUPPLEMENT ON INHERITANCE IN MEDIEVAL GRBALJ

Summary

The inheritance of land in Grbalj on the example of the Toma family has been depicted, according to the *katastik* of Grbalj (the *katastik* of Roan, dating from 1457), as well as to the statute of Kotor, the archivistic and literary material. The relevant period concerns the aftermath of the attachment of Grbalj to Kotor and of the first distribution of land in Grbalj between the nobles and the ordinary citizens of Kotor, that occurred on October 1st 1307. It equally concerns the follow-up of all the changes that hit the land during the Middle Ages. Similarities and differences between the two draws have been accentuated, with the two brothers, Pavle Tomov and Drago Tomov, having represented the *capita* of those two draws. Drago Tomov had in his draw his friends (*socii*), whereas Pavle Tomov, who was more eminent and enjoyed greater influence in Kotor and Serbia, had no friends in his draw and posessed the entire 24 carat draw. The cited documents offer us valuable information on the Kotor nobility and mutual family bonds as well. The nobles uniquely married among themselves, especially after the closure of the Grand Council in Kotor in the second half of the XIVth century (1364) .

Key Words*:* Grbalj, Kotor, Serbia, carat, draw, *katastik*, statute.

Чланак примљен: 01. 04. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 19. 05. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 23-38 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 23-38 (2010)

УДК: 343.63(497.13:497.16)"14"(094)

Невен ИСАИЛОВИЋ
Историјски институт
Београд

ДВА ДОКУМЕНТА ИЗ XV ВЕКА О ВЕРБАЛНИМ ДЕЛИКТИМА ДУБРОВЧАНА И БОСАНАЦА*

***Апстракт**:* Рад доноси критичко издање два документа из Државног архива у Дубровнику у којима су забележене истраге, вођене од стране дубровачких правосудних органа, поводом тужби за тешке увреде поднетих током прве половине XV века. Прву тужбу поднео је, против дубровачког властелина Лампре Соркочевића, један слуга, у своје и у име свог господара, претендента на босански престо Павла Радишића. Други документ овековечио је истрагу вођену поводом тужбе племенитог Дубровчанина Клемента Гучетића против извесног Вучихне Стојчића, највероватније поданика Косача који су у то време господарили дубровачким залеђем. Сведоци су били саслушани у оба случаја и њихови подударни искази указивали су на могућност утврђивања истине о инцидентима, али остало је непознато да ли су ови вербални деликти били на неки начин кажњени.

Кључне речи: Дубровник, Босна, XV век, Соркочевићи, Гучетићи, Павле Радишић, увреде, истрага, вербални деликт.

Грађа Државног архива у Дубровнику (DAD) сведочи не само о политичкој, правној и економској, већ и о друштвеној историји једне аутономне градске општине и њених суседа у средњем веку. Ради се о друштвеној историји у најширем смислу те речи. Њоме су обухваћени како социјална структура становништва и породица, норме понашања и обичаји, тако и догађања из свакодневног живота. У тај домен спада и вербални деликт који је предмет овог прило-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Србија и медитерански свет у позном средњем веку* (ев. бр. 147026А).

га, односно тешка увреда као његова подврста. Увреде ни у средњем веку, као ни данас нису биле реткост и забележене су у изворима у разним формама – ниподаштавања, псовке, клевете итд.[1] Међутим, док се оне данас, и то најпре када су изречене јавно, сматрају изразом мањка елементарног васпитања, некада су представљале озбиљно, па и кажњиво, кршење устаљених правила друштвеног опхођења. Због тога је и сачуван већи број тужби за увреду које су појединци подносили једни против других, како би одбранили свој повређени понос и указали на личности које су се понеле недолично. Држава је доследно реаговала на тужбе како би заштитила сопствени углед.[2]

Спорови Дубровчана са суседним државама и поданицима околних владара и обласних господара били су дуго решавани на станцима (састанцима), односно суђењима са мешовитом поротом. Таква суђења имала су строго одређену процедуру, али је њихов значај крајем средњег века почео да опада. Надлежност је све више прелазила у руке судских органа државе, области или општине на чијој се територији десио инцидент, посебно уколико се није радило о одвише крупном злочину.[3] Некада су и околности диктирале предузимање одређених мера пред локалним судом – нпр. ратно стање. За то је у одређеној мери пример и случај који обрађује први документ који се овде објављује.

Током прве половине XV века, дубровачко правно уређење, али и општа друштвена клима, обезбеђивали су услове у којима је постојала извесна једнакост између свих становника града, било да су властела или пучани, домаћи или странци. Наравно, није се радило о политичкој или економској, већ најпре о правној једнакости. Такав однос диктирали су и статут и кривично-прекршајно законодавство. Упркос одређеним повластицама, за владајући слој су често

[1] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb–Dubrovnik 1999, 256-264; С. Ћирковић, *Из дубровачке свакодневнице XV столећа. 3. Вербални деликт*, Laureae Bartholomeo Krekich septuagenario oblatae, Београд 2003, 13–16, 23–24.

[2] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 131–136, 256–264.

[3] *Лексикон српског средњег века* (пр. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1999, 696–698 (С. Ћирковић), 719–723 (А. Веселиновић).

биле предвиђене и оштрије казне јер је њихово понашање морало бити примерно.[4]

Дубровачки правни систем, кодификован статутом и његовим исправкама и додацима, предвиђао је да се изречене увреде тј. „повреде речима“ (*injuriae verbales*) кажњавају према одлуци и процени курије (кнеза и његовог суда). Вређање се у начелу кажњавало као прекршај, дакле знатно блаже него „фактички“ злочин. Нема сумње да су досуђене казне у највећем броју случајева биле новчане. Оптужени за увреду имао је рок од три дана да се оправда, након чега би се по аутоматизму сматрао осуђеним. Одштета за прекршај Дубровчанина према странцу, није припадала оштећеном, већ општини. Оштећени је тако добијао само моралну сатисфакцију.[5]

Треба се, најзад, осврнути на ширину распона података које пружају документи о вербалним деликтима. Сазнајна вредност записника истражних органа у процесима који се тичу тешких увреда је вишеструка. Поред сазнања о процедури истраге, они пружају и податке о личностима сведока, о њиховим именима и занимањима, о начину вређања и говору уопште (без обзира на то што се ради о латинском преводу), али и о ревности дубровачких власти у спровођењу закона. Овим документима се потврђују оцене о начелној правној једнакости свих људи у Дубровнику, а кроз њих се каткад огледају и тренутне прилике и атмосфера која је владала у граду услед неких крупнијих догађања на политичком, друштвеном или економском плану.

*

Први документ тиче се инцидента који се збио у време рата између босанског краља Стефана Остоје и Дубровника (1403-1404). Иако је узрок рата лежао у Остојиним амбицијама и његовом више-

[4] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 251–264. Тек се од краја XV века ситуација почела мењати у правцу стварања нових и продубљивања старих неједнакости између друштвених слојева у Дубровнику.

[5] *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. (pr. V. Bogišić – C. Jireček), Zagreb 1904, 134, 135, 240, 360; *Statut grada Dubrovnika* (pr. A. Šoljić – Z. Šundrica – I. Veselić), Dubrovnik 2002, 64, 340–343; Б. М. Недељковић, *Liber viridis*, Београд 1984, 118, cap. 166.

годишњем незадовољству због широких повластица које је на почетку владавине уделио Дубровчанима, као повод је искоришћен случај Павла Радишића.[6] Павле Радишић је био члан рода Котроманића кога су присталице босанског краља привремено затвориле како не би иступио као претендент на престо. Међутим, он је на неки начин успео да се избави и да доспе у Дубровник који му је као „слободно место“ пружио уточиште. Одбијање дубровачких власти да га изруче Остоји, довело је до рата у лето 1403.[7] Оштри сукоби на граници однели су бројне животе на обе стране и бацили град св. Влаха у велики трошак. Упркос успешном опирању босанским нападима, атмосфера у граду свакако је постајала узаврела, јер опасност није пролазила.[8] Дубровчани су настојали да за себе придобију великог војводу, а од новембра 1403. и сплитског херцега, Хрвоја Вукчића, најмоћнијег великаша у Босни, и да заједно са њим истакну Павла Радишића као кандидата за босанског краља.[9] То им је управо почело полазити за руком, када се десио инцидент забележен у првом документу.

Наиме, дубровачки властелин Лампре Соркочевић, очито љут на Радишића кога је сматрао кривцем за вишемесечни рат и пасивном кукавицом која живи на грбачи дубровачке општине, упутио је тешке увреде његовом слуги Радивоју 3. децембра 1403. у градској месари. Радивој је, дошавши први, затражио прву четврт свеже овчетине, али ју је касније захтевао и сер Лампре. На понуђени компромис да се месо подели, властелин је просуо низ жучних опаски. Иако је слуга био директно нападнута страна, због чега је сам под-

[6] G. Škrivanić, *Rat bosanskog kralja Ostoje sa Dubrovnikom (18. VI. 1403 do maja 1404. godine)*, Vesnik Vojnog muzeja JNA 5/2 (1958) 35–60; Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији (1391–1409)*, Београд 2008, 122–134 (магистарски рад у рукопису).

[7] Н. Исаиловић, *Уговор херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића и Дубровчана о савезу против босанског краља Стефана Остоје*, Стари српски архив 8 (2009) 172, 175–179.

[8] *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)*, ed. N. Nodilo, Zagreb 1893, 193–208, посебно стране 200–201. У сукобима Дубровчана и Босанаца пали су и поповски кнез Вукосав Николић и дубровачки кнез Сланог.

[9] Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији*, 122–134; Исти, *Уговор херцега Хрвоја*, 173–179.

нео тужбу, већина псовки ишла је на рачун босанског претендента који је оцењен као магарац, прасац, ништарија и ђаво. Сам Радивој није у свом исказу изнео детаље, већ је само рекао да су му биле упућене увредљиве речи. Сведоци су, са друге стране, потврдили да је дошло до испада Лампре Соркочевића и изнели пун извештај.[10] Нисмо били у могућности да утврдимо да ли су кнез и судије донели неку пресуду у овом случају, али је познато да је месец и по дана касније (15. јануара 1404) закључен споразум између херцега Хрвоја и дубровачких власти по коме ће Павле Радишић бити доведен на босански престо заједничким војним походом против краља Остоје. Тај уговор није у потпуности спроведен. Остоја је ипак сврнут у касно пролеће 1404, а Дубровчани су и даље очекивали уздизање свог штићеника на краљевски трон. Међутим, доласком Тврткa II те наде су се изјаловиле и Павле Радишић је нестао са историјске позорнице.[11]

*

Други инцидент одвио се четрдесет година касније и, овога пута, дубровачки властелин није био починилац, већ жртва увредљивих речи једног човека из залеђа. Политичке околности или атмосфера у граду нису биле као у претходном инциденту подлога за испад који је десио. Радило се, према изјавама сведока, о свађи започетој око неког новца која је прерасла у вређање. У децембру 1443. сер Клемент (Климе) Маринов Гучетић поручио је, у расправи, извесном Вучихни Стојчићу да га остави на миру и оде својим путем, јер није дубровачки властелин. Вучихна се нашао увређеним и поручио Клими да јесте властелин у својој земљи, додајући притом да ће, уколико било ко из рода Гучетића дође у Стојчићеву земљу бити третиран као копиле, баш као што Вучихну третирају у Дубровнику.[12]

Сведоци су потврдили исказ дубровачког властелина на коме је засновао своју тужбу, али су навели да вређање није почело из чиста мира, већ да му је претходио спор око новца. Такође су навели да не знају ко је први започео свађу. За разлику од спонтаног и неу-

[10] Državni arhiv u Dubrovniku (=DAD), Liber maleficiorum, I, f. 207, 4. XII 1403.
[11] Н. Исаиловић, *Политика босанских владара према Далмацији*, 131–132; Исти, *Уговор херцега Хрвоја*, 167–182.
[12] DAD, Lamenta de intus, V, f. 121, 22. XII 1443.

спешног покушаја слуге Радивоја да мирно реши сукоб 1403, чини се да су инциденту из 1443. допринела обојица учесника у расправи – и тужилац и оптужени.[13] Име Вучихне Стојчића није забележено у објављеним изворима из Дубровачког архива, па није познато одакле је био. Будући да говори о својој земљи, готово је извесно да је био Босанац, будући да је у то време босанска држава окруживала Дубровачку републику са свих страна. Највероватније је да је био поданик рода Косача који је до тада контролисао практично читав Хум, али није искључено да је био и човек Павловића или Радивојевића-Влатковића.[14] Мање је вероватно да је био из Србије, са краљеве територије у Босни или из области Хрватинића.

Као и у претходном случају, нисмо дошли до документа којим је донета пресуда по тужби сер Климе Гучетића. Неки будући истраживачи дубровачког архива могли би наћи како пресуде, тако и више података о личностима поменутим у оба извештаја о истрази које смо описали. Извесно је, пак, да ће се наћи још докумената сличног типа на основу којих ће бити могуће саставити посебну, опширнију студију о вербалном деликту.

*

Документи који се овде доносе налазе се у канцеларијским књигама Државног архива у Дубровнику – DAD, Liber maleficiorum I (Књига казненог права) и DAD, Lamenta de intus V (Тужбе казнених дела учињених унутар града) – и нису никада у целости објављени. На њих су нам указали академик Сима Ћирковић и др Срђан Рудић за шта им дугујемо захвалност. Први документ је делимично препричала Зденка Јанековић-Ремер у својој монографији *Okvir slobode*, која се бави дубровачком властелом XV века, а у краћем изводу донет је и у просопографском прилогу критичком издању уговора херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића и Дубровчана против краља Остоје из јануара 1404. године, објављеном у часопису Стари српски архив 8 (2009).[15] Други до сада није био обелодањен ни у изводу.

[13] Исто.
[14] Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998, 109–116.
[15] Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 263, нап. 938; Н. Исаиловић, *Уговор херцега Хрвоја*, 178–179.

Оба документа доносе се у транскрипцији с латинског изворника и у преводу на савремени српски језик. Тумачења појединости, појашњења и просопографски подаци о поменутим личностима дати су у напоменама. У средњим заградама налазе се речи додате у превод ради бољег разумевања изворног текста.

<u>Документ бр. 1</u> (DAD, Liber Maleficiorum, I, f. 207, 4. XII 1403)

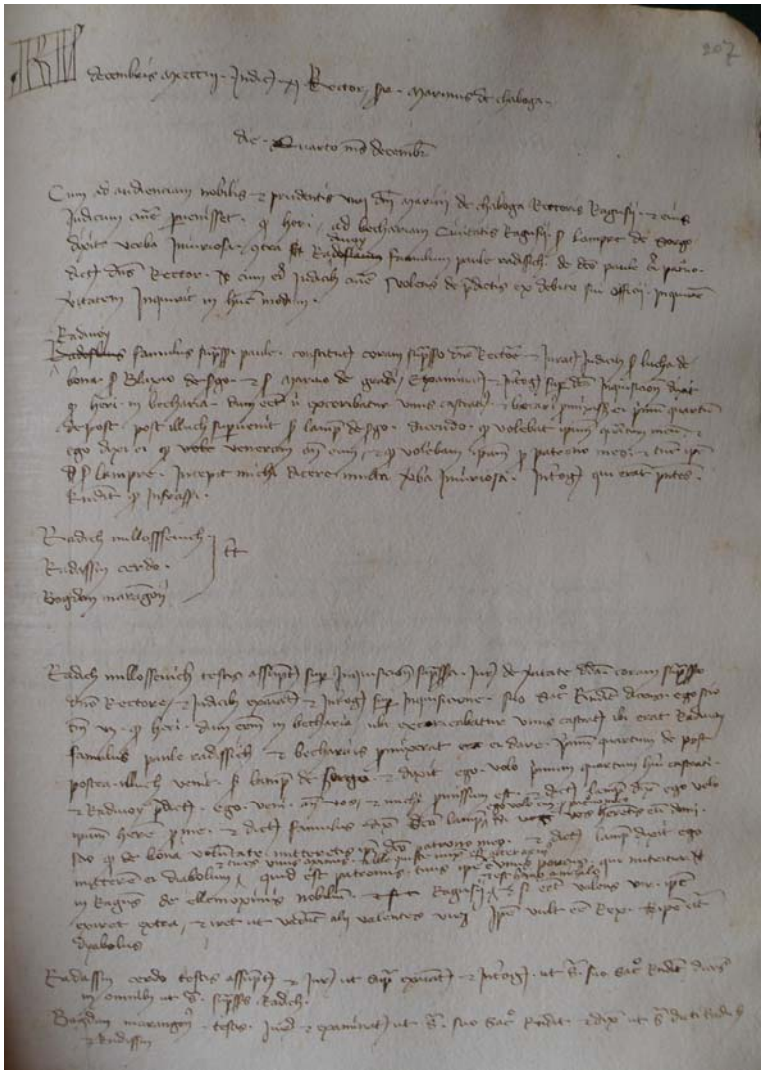

Транскрипција:

|1| Kalendis decembris MCCCCIII, Indictione XI, rector ser Marinus de Chaboga

|2| die quarto mensis decembris

|3| Cum ad audientiam nobilis et prudentis viri domini Marini de Chaboga rectoris Ragusii et eius |4| iudicum curiae pervenisset quod heri, ad bechariam civitatis Ragusii, ser Lampre de Sorgo |5| dixit verba iniuriosa contra Radivoy, famulum Paule[16] Radissich, de dicto Paule eius patrono. |6| Dictus dominus rector cum eius iudicibus curiae, volens de predictis ex debita sui officii inquirere |7| veritatem, inquirit in hunc modum.

|8| Radivoy, famulus suprascripti Paule, constituit coram suprascripto domino rectore et iuratis iudicibus ser Lucha de |9| Bona, ser Blaxio de Sorgo et ser Marino de Gradi, examinatus et interogatus super dicta inquisitione dixit |10| quod heri, in becharia dum esset ubi excoribatur unus castratus et becarius promixisset ei primum quartum |11| „...de post post illuch supervenit ser Lampre de Sorgo dicendo quod volebat ipsum quartum meum, et |12| ego dixi ei quod venerim ante eum et quod volebam primum pro patrono meo; et tunc ipse |13| ser Lampre incepit michi dicere multa verba iniuriosa.“ Interogatus qui erant presentes |14| respondit quod infrascripti:

|15| Radich Millosssevich (!)
|16| Radassin cerdo testes
|17| Bogdan marangonus

|18| Radich Millossevich, testis assumptus, super inquisitione suprascripta iuratus de veritate dicenda, coram suprascripto |19| domino rectore et iudicibus examinatus et interogatus super inquisitione suo sacramento respondit dicens: – Ego scio |20| tantum videlicet quod heri, dum essem in

[16] Павле Радишић се у свим падежима назива *Paule Radissich*, што сведочи о томе да је у словенском говору он називан Павле, а не Павао. Његово име, из неког разлога, није преведено, односно замењено латинским еквивалентом *Paulus*.

becharia ubi excoricabatur unus castratus, ibi erat Radivoy, |21| famulus Paule Radissich, et becharius promixerat ei dare primum quartum; de post |22| postea illuch venit ser Lampre de Sorgo et dixit: „Ego volo primum quartum huius castrati.“ |23| Et Radivoy predictus: „Ego veni ante vos et michi promissum est.“ Et dictus Lampre dixit: „Ego volo |24| ipsum habere pro me.“ Et dictus famulus dixit dicto Lampre: „Ego volo eum pro patrono meo. Si vos haberetis eum demi (!)[17] |25| scio quod de bona voluntate mitteretis ipsum dicto patrono meo.“ Et dictus Lampre dixit: „Ego |26| mitterem ei diabolum, et tu es unus axinus et ille qui te mixit est alter axinus. Quid est patronus tuus? Ipse es unus porcus qui nutritur |27| in Ragusio de ellemoxinis nobilium Ragusii et est homo a nichilo; et si esset valens vir ipse |28| exiret extra et iret ut vadunt alii valentes viri. Ipse vult esse rex et ipse est |29| dyabolus.“ –

|30| Radassin cerdo, testis assumptus et iuratus ut supra, examinatus et interogatus ut supra suo sacramento respondit dicens |31| in omnibus ut supra suprascriptus Radich.

|32| Bogdan marangonus, testis iuratus et examinatus ut supra, suo sacramento respondit et dixit ut supra dicti Radich |33| et Radassin.

[17] *Demi* је вероватно скраћеница од латинске речи *dimidium/demidium* или *dimidietas/demedietas* која означава половину.

Превод:

Првог децембра 1403, индикта XI, кнез сер Марин Кабужић[18]

Дана четвртог, месеца децембра

Пошто је пред судом племенитог и мудрог мужа, господина Марина Кабужића, кнеза дубровачког и његових судија курије[19] изнето да је јуче у месари града Дубровника[20] сер Лампре Соркочевић[21] изрекао увредљиве речи[22] против Радивоја[23], слуге Павла Радишића, и реченог Павла, његовог господара, речени господин кнез са својим судијама курије, желећи да испита случај како доликује његовој служби, истраживао је истину на следећи начин.

Радивој, слуга горепоменутога Павла, дао је изјаву пред горепоменутим господином кнезом и заклетим судијама сер Луком Буићем, сер Влахом Соркочевићем и сер Маринoм Градићем.[24] Испитан и упитан у вези са наведеном истрагом рекао је да се јуче, док је био у

[18] О Марину Кабужићу погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 168, 341, 391, табла XV/2; Н. Исаиловић, *Михаило Кабужић, дубровачки одметник – босански дипломата*, Историјски часопис 56 (2008) 390, нап. 1–3.

[19] *Curia* – званични латински назив за суд у Дубровнику. Погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 32, 36. Постојао је Велики суд (*Curia maior*) и Мали суд (*Curia minor*).

[20] Месара, односно кланица (*becharia*) морала се налазити ван градских зидина из хигијенских разлога. Само исечено месо могло је бити унето у Дубровник. Погледати: A. Solovjev, *Liber Omnium Reformationum Civitatis Ragusii. Књига свих реформација града Дубровника*, Историјско-правни споменици I. Дубровачки закони и уредбе, Београд 1936, 17, 193.

[21] О Лампри Никшином Соркочевићу погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 412, табла LXVII/2; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, Београд 2006^2, према регистру. Лампре Соркочевић није имао законитих потомака, па су његова ванбрачна деца прешла у статус пучана.

[22] *Verba iniuriosa* (нечасне или увредљиве речи) – уобичајени назив за тешке увреде.

[23] Личност за сада позната само из наведеног извора.

[24] О личностима поменутих судија погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 148, 149, 151–156, 284, 369, 408, 420, 421, 436, 464, 465, табле XI/3, XI/5, XXXVII, LXVII/3.

месари, гулио[25] један кастрат[26] и да му је месар обећао прву четвртину, када је „...нешто касније тамо пристигао сер Лампре Соркочевић говорећи да жели ту моју четвртину, на шта сам му ја рекао да сам дошао пре њега и да желим прву [четвртину] за свог господара. Тада је речени сер Лампре почео да ми говори многе увредљиве речи.“ Упитан ко је томе био присутан, [Радивој] је одговорио да су то били ниженаведени:

Радич Милошевић
Радашин кожар сведоци[27]
Богдан дрводеља

Сведок Радич Милошевић, позван због горенаведене истраге и заклет да ће говорити истину, пред горенаведеним господином кнезом и судијама, испитан и упитан о истрази, под заклетвом је одговорио, наводећи: – Знам, наиме, само да је, док сам јуче био у месари где се гулио један кастрат, тамо био Радивој, слуга Павла Радишића, и да му је месар обећао дати прву четвртину. Нешто после, тамо је дошао сер Лампре Соркочевић и рекао: „Ја желим прву четвртину овог кастрата.“, а на то је речени Радивој: „Ја сам стигао пре вас, и мени је обећана.“ А речени Лампре је рекао: „Ја је желим за себе!“ Затим је поменути слуга рекао поменутом Лампри: „Ја је желим за свог господара. Ако бисте ви добили једну половину, уверен сам да бисте у знак добре воље дали [другу] мом господару.“ А на то је поменути Лампре рекао: „Даћу му ја ђавола, а ти си један магарац и онај који те је послао је такође магарац. Шта је твој господар до један прасац који се храни у Дубровнику од милостиње дубровачке властеле и једна ништарија. Кад би био ваљан човек, он би изашао изван [града] и ишао тамо где иду други ваљани људи.[28] Жели да буде краљ, а он је [обичан] ђаво.“ –

[25] Гулио = драо, транжирао.
[26] Кастрирани ован.
[27] Наведени сведоци, тј. особе истог имена и/или занимања, сусрећу се у објављеним дубровачким изворима, али није извесно да се ради о истим личностима. Погледати: А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, Београд 1997, према регистру.
[28] Овде се јасно алудира на то да Радишић пасивно седи у граду, док Дубровчани ратују за његову круну.

Сведок Радашин кожар, позван и заклет на исти начин, испитан и упитан на исти начин, под заклетвом је одговорио, говорећи све на исти начин као горенаведени Радич.
Сведок Богдан дрводеља, заклет и испитан на исти начин, под заклетвом је одговорио и рекао исто што и речени Радич и Радашин.

<u>Документ бр. 2</u> (DAD, Lamenta de intus, V, f. 121, 22. XII 1443)

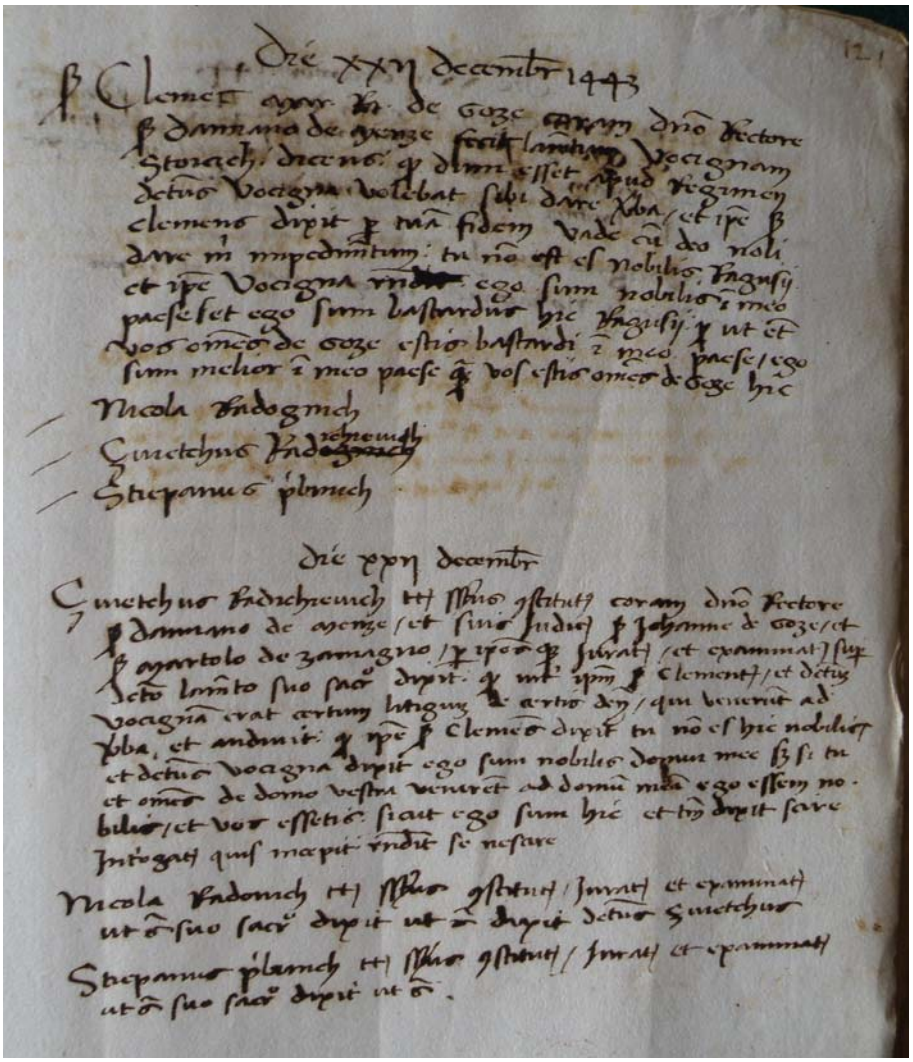

Транскрипција:

|1| die XXII decembris 1443.

|2| Ser Clemens Marini de Goze coram domino rectore |3| ser Damiano de Menze fecit lamentum Vocignam |4| Stoicich dicens quod, dum esset apud regimen, |5| dictus Vocigna volebat sibi dare verba et ipse ser |6| Clemens dixit: „Per tuam fidem vade cum deo, noli |7| dare mihi impedimentum – tu non es nobilis Ragusii.“ |8| Et ipse Vocigna respondit: „Ego sum nobilis in meo |9| paese, set ego sum bastardus hic Ragusii. Pro ut est |10| vos omnes de Goze estis bastardi in meo paese. Ego |11| sum melior in meo paese quam vos estis omnes de Goze hic.“

[Testes:]
|12| Nicola Radognich
|13| Çuietchus Radichievich
|14| Stiepanus Pribinich

|15| die XXII decembris

|16| Çuietchus Radichievich, testis suprascriptus, constituit coram domino rectore |17| ser Damiano de Menze et suis iudicibus ser Johanne de Goze et |18| ser Martolo de Zamagno, per ipsos quod iuratus et examinatus super |19| dicto lamento, suo sacramento dixit quod inter ipsum ser Clementem et dictum |20| Vocignam erat certum litigum de certis denariis qui venerunt ad |21| verba et audivit quod ipse ser Clemens dixit: „Tu non es hic nobilis.“, |22| et dictus Vocigna dixit: „Ego sum nobilis domui mee, sed si tu |23| et omnes de domo vestri venirent ad domum meam ego essem no|24|bilis et vos essetis sicut ego sum hic.“ Et tantum dixit scire. |25| Interogatus quis incepit, respondit se nescire.
|26| Nicola Radonich, testis suprascriptus, constituit, iuratus et examinatus |27| ut supra, suo sacramento dixit ut supra dixit dictus Çuietchus.
|28| Stiepanus Pribinich, testis suprascriptus, iuratus et examinatus |29| ut supra, suo sacramento dixit ut supra.

Превод:

дана 22. децембра 1443.

Сер Клемент Марина Гучетић[29] пред господином кнезом сер Дамјаном Менчетићем[30] поднео је тужбу против Вучихне Стојчића[31] наводећи да је, док је био код двора[32], наведени Вучихна намерио да га вређа, на шта му је поменути сер Клемент рекао: „Вере ти, иди с Богом и немој ми сметати – ти ниси дубровачки властелин.“ На то је тај Вучихна одговорио: „Ја сам властелин у својој земљи[33], док сам овде у Дубровнику копилан, као што сте сви ви Гучетићи копилад у мојој земљи. Ја сам у својој земљи бољи него што сте сви ви Гучетићи овде.“

[Сведоци:][34]
Никола Радоњић
Цвјетко Радичевић
Стјепан Прибинић

[29] О Клементу Мариновом Гучетићу погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, табла XXXIV/4.
[30] О Дамјану Ивановом Менчетићу погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 343, табла XLVII/1; Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*, 259.
[31] Личност, барем под овим именом, непозната из до сада објављених дубровачких извора.
[32] У изворном тексту стоји *apud regimen*. Ова фраза обично значи *на власти* или *око власти*. Иако у документу није речено када се инцидент догодио, претпостављамо да употребљени израз не указује на то да је Клемент Гучетић у време сукоба вршио врховну службу кнеза, већ да је реч о локацији, те да *regimen* означава кнежев двор крај којег је дошло до препирке.
[33] Стојчићева земља вероватно је Босна, али за то нема никакве директне потврде. Претпостављамо да је био поданик обласних господара Косача, или, што је мање вероватно, Павловића који су тада већ били потиснути из Дубровнику суседне требињске области. Неколико Вучихна помиње се у повељама Павловића, али ни један од њих није означен као Стојчић (погледати: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, према регистру; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 50, 93, 94). Такође се не зна да ли је Стојчић заиста био племић, или се само хвалио и охолио, тражећи боље аргументе у свађи.
[34] Наведени сведоци, тј. особе истог имена, сусрећу се у објављеним дубровачким изворима, али није извесно да се ради о истим личностима. Погледати: А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији*, 70, 255, 287, 288, 297, 553.

дана 22. децембра

Горенаведени сведок Цвјетко Радичевић дао је изјаву пред господином кнезом сер Дамјаном Менчетићем и његовим судијама сер Иваном Гучетићем и сер Мартолом Жамановићем[35], те је, након што је од њих заклет и испитан о поменутој тужби, рекао да је између наведеног сер Клемента и наведеног Вучихне било неке препирке око одређених новаца[36] која је прерасла у вербални сукоб и да је чуо да је речени сер Клемент изјавио [Вучихни]: „Ти овде ниси властелин.“, на шта је речени Вучихна изјавио: „Ја сам властелин своје куће, а дођеш ли ти или било ко из ваше куће [Гучетића] у моју кућу ја ћу тада бити властелин, а ви ћете бити оно што сам ја овде.“[37] И толико [Цвјетко] рече да зна. Упитан ко је први започео [свађу], одговорио је да то не зна.

Горенаведени сведок Никола Радоњић, заклет и испитан о истом [случају], дао је изјаву и рекао под заклетвом исто што је рекао и речени Цвјетко.

Горенаведени сведок Стјепан Прибинић, заклет и испитан о наведеном [случају], рекао је исто [што и претходници].

[35] О личностима поменутих судија погледати: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, 250, 252, 253, 429, 452, табле XXXIV/3, 5, 7, LXXV/1, 2. Постоји неколико Ивана Гучетића који су живели половином XV века, али претпостављамо да се радило о Ивану Мариновом (+1445).

[36] Нигде није образложено о каквом се спору око новца радило. Због тога не можемо наслутити тачан узрок и повод инцидента, који је истраживан само да би се утврдило је ли било увреде или не и установило ко је први започео препирку.

[37] Стојчић овде прети да ће Гучетићи у његовој земљи бити једнако, па чак и више ниподаштавани него што је он унижаван у Дубровнику.

Neven Isailović

TWO DOCUMENTS FROM THE XV CENTURY ON VERBAL DELICT OF THE RAGUSANS AND BOSNIANS

Summary

This paper is a critical edition of two documents from the State Archives in Dubrovnik (DAD) which contain the minutes of the investigations, led by Ragusan judicial authorities, concerning complaints over malicious insults filed against certain persons twice during the first half of the XV century. The first complaint was made in 1403 against a Ragusan nobleman Lampre de Sorgo by Radivoy, a servant of Bosnian pretender Pavle Radišić. It was established that a dispute over a piece of meat turned into a series of insults uttered by Sorgo against Radivoy and his absent master. Radišić was styled as an ass, hog, nobody, coward and a devil by the infuriated patrician. Sorgo was not angry only because the servant came earlier and took his meat, but also because he held the Bosnian pretender responsible for the ongoing war between king Ostoja and Dubrovnik. The second complaint, filed 40 years later (1443), launched an investigation against a certain Vocigna Stoicich, probably a man from the lands of the Kosača or the Pavlovići, masters of the hinterland of Dubrovnik at the time. A Ragusan patrician Clemens de Goze claimed that Stoicich told him that all members of the Goze family are bastards in his land, just like he is treated like a bastard and a commoner in Dubrovnik. Although both indictments were supported by the witnesses, it is not known if any of these two cases ended with a sentence and punishment of the culprits.

Key Words: Dubrovnik (Ragusa), Bosnia, XV century, The Sorgo Family, The Goze Family, Pavle Radišić, insults, investigation, verbal delict.

Чланак примљен: 06. 04. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 39-74 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 39-74 (2010)

УДК: 314.6(560:497.11)"14"(083.81)

Татјана КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ВИЛАЈЕТ ПАСТРИЦ (ПАШТРИК) 1452/53. ГОДИНЕ*

Апстракт: У раду је представљен дефтер вилајета Пастриц, касније Паштрик, најстарији турски попис области које су некада припадале српским средњовековним жупама Алтин, Патково и Хвосно. Настао је у оквиру пописа Скопско-босанског крајишта 1452/53. године и доноси податке о насељима и етничком саставу становништва.

***Кључне речи*:** Османско царство, XV век, Паштрик, Гора, Рудина, Радовина, вилајет, нахија, дефтер.

Крајем XIV и током прве половине XV века територија средњовековне Србије под османском влашћу припадала је Скопском крајишту. Био је то привремени облик војне управе, који су Турци увели на тек освојеном подручју, да би после извесног времена организовали санџаке као сталне војно-административне јединице.[1] Први скопски крајишки заповедник био је Паша Јигит-бег, који је на ту дужност постављен после освајања Скопља 1391. године.[2] Године 1414. на положају га је наследио син Исхак,[3] који је за четврт века

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (ев. бр. 1470267А)

[1] Почетком XV у Румелији су постојала крајишта Скопља, Ћустендила, западне Тракије и области Трикале. N. Filipović, *Princ Musa i Šejh Bedredin*, Sarajevo, 1971, 273.

[2] О освајању Скопља вид. Д. Бојаниќ-Лукач, *Како Турците го презеле Скопје (1391)*, Музеј на град Скопје – Зборник, II-III (1965/6), 5-18.

[3] Опширније о различитим мишљењима у историографији о односу Паша Јигита и Исхака вид. *Турски документи за историјата на македонскиот народ, Опширни пописни дефтери од XV век*, том III, под редакција на Методија Соколоски, Скопје 1976*,* (у даљем тексту *Турски документи,* III), 11-13; Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 25.

проширио територију крајишта и ојачао турски утицај у Босни. Највећи обим крајиште је достигло у време Исхаковог сина Исе, Паша Јигитовог унука (управљао од 1439. до 1463. са прекидом 1443/1444). Од 1448. када је успоставио сталну турску власт у средњовековној жупи Врхбосни, уобичајени назив за област која је обухватала велике делове данашње Македоније, Косово, Рашку и део Босне био је Скопско-босанско крајиште.[4]

Крајиште је било издељено на више вилајета, мањих војноуправних области.[5] Већина њих се обимом поклапала с освојеном земљом неког средњовековног династа и носила је име или по пређашњем господару, или по главном утврђењу, највећем насељу, или доминантној географској одредници. Половином XV века крајишки вилајети у Македонији били су: Скопље, Калканделен (Тетово), Горњи и Доњи Дебар, Дуго Брдо, Река, Чемерница, Велес, Прилеп, Битољ, Кичево и други[6]; на подручју Косова, Рашке и Босне постојали су вилајети: Пастриц (касније Паштрик), Влк (област Вука Бранковића), Приштина, Звечан, Јелеч, Рас, Сјеница, Никшићи (Власи Никшићи) и Ходидјед (*Saray-ovası*).

Насеља и становништво крајишта пописивани су редовно, у оквиру пописа других румелијских крајишта или санџака. Повод су биле веће промене обима територије или ступање на престо новог султана. Извесно је да су пописи Румелије вршени у време султана Челеби Мехмеда, после 1415.[7] и у време Мурата II, 1431. године. На жалост, од њих су познате само две књиге из 1431. које се односе на албанске пределе јужно од Кроје.[8]

---

[4] Šabanović, nav. delo, 30, 35.

[5] Термин вилајет је већ у XVI веку добио сасвим друго значење, постао је синоним за ејалет, одн. беглербеглук, највећу војно-административну јединицу Османског царства.

[6] *Турски документи,* III; Бојаниќ-Лукач, нав. дело, 92; Д. Ѓоргиев, *Населението во македонско-албанскиот граничен појас (XV-XVI век)*, Скопје 2009, 13-14.

[7] Подаци најстаријег познатог дефтера албанских земаља несумњиво указују да је један попис Румелије обављен управо у то време. H. Inalcik, *Hicrî 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987 (2. Baskı), XV.

[8] *Defterhâne-i Âmire Tahrîr Defteri* (у даљем тексту *TD*) 1m, Başbakanlık Arşivi, Istanbul, објављен у Inalcik, нав. дело, и *Maliyeden Müdevver Defter* (у даљем тексту *MAD*) 231, Başbakanlık Arşivi.

Први сачувани дефтери Скопско-босанског крајишта настали су у време општег пописа Румелије, који је започет по ступању на престо Мехмеда II, 1451. и трајао је неколико година.[9] Пошто је крајиште заузимало велику територију, није могло бити пописано у оквиру једне књиге, већ више њих. Сигурно да их је било више од три, с колико за сада располажемо. Наиме, узете скупа оне не дају комплетну слику простора под управом скопско-босанског крајишника.

Прва књига представља опширни попис, углавном, јужног дела Скопско-босанског крајишта. Није датирана, али се, на основу маргиналних белешки, сматра да потиче из 1452/53. године.[10] Садржи 214 листова и највећим делом (57-214) који се односи на Калканделенски и Скопски вилајет је објављена.[11]

Друга књига, завршена у мају 1455. представља, углавном, сумарну верзију прве књиге.[12] Није сачувана у целини,[13] а односи се на делове Рашке, Босне и вилајете Скопље и Тетово.[14] Објављена је у критичком издању Хазима Шабановића под насловом *Крајиште Иса-бега Исхаковића*.[15]

---

[9] Шабановић претпоставља да је попис Царства вршен после освајања Цариграда. (*Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964, LVI, у даљем тексту *Krajište*), али је извесније да је попис започет већ 1451.

[10] *MAD* 12.

[11] *Турски документи*, III. Датирање дефтера 1452/53. годином преузели смо од издавача извора, *нав. дело*, 10, 15, који су аргументовано оповргли датирање Шабановића, *Krajište*, XXVII-XXVIII.

[12] *MAD* 544.

[13] Приређивач критичког издања овог извора (Šabanović, *Krajište*) уочио је да дефтеру недостаје већи број листова, а претпоставке о томе шта све недостаје изнео је на основу садржине опширног пописа из 1452/53. Том приликом није узео у обзир постојање вилајета Пастриц (Паштрик) чији попис овде доносимо, о чему ће даље више бити речи.

[14] Оригинални назив дефтера гласи *Препис сумарног пописа вилајета Јелеч, Звечан, Ходидјед, Сјеница, Рас, Скопље и Калканделен са подручјима која им припадају.*

[15] Нејасно је зашто се Шабановић определио за наслов који читаоце наводи на закључак да је пописом обухваћена целокупна територија крајишта, што свакако није случај (недостају јој нпр. вилајети Влк и Пастриц). Такође је проблематично претварање израза „Исхаков син“ (тур. *Ishakoğlu*) у Исхаковић, као да се ради о муслиману словенског порекла, а зна се да је династија скопских крајишника пореклом из Азије, из Сарухана.

Трећа књига, завршена у другој половини јуна 1455, представља опширни попис само једног вилајета Иса-бегового крајишта, вилајета *Влк* (област Вука Бранковића).[16] Ни она није сачувана у целини, недостају јој странице на којима су уписани хасови султана и румелијског беглербега, а вероватно и још неке друге. Објављена је у критичком издању под насловом *Област Бранковића*.[17]

Опширни попис вилајета Пастриц који се налази у првој, најстаријој књизи из 1452/53. године, задуго је остао непримећен, што је за последицу имало непотпун увид у простор који су Турци контролисали у првој половини XV века.

Поред тога што се налази на првих 56 листова, који су у македонском издању намерно изостављени, он чак ни именом није идентификован на исправан начин.[18] Шабановић га је прочитао као вилајет Бистрица (призренска)[19], што су од њега преузели приређивачи треће[20] и прве књиге.[21]

Да се речени вилајет не зове Бистрица, већ Пастриц, П′стр′ц, што је старији назив Паштрика, указао је Митар Пешикан.[22] Он је у свом врло обимном и документованом раду о месним и личним именима Доњег Подримља, дао преглед осамдесет насеља пописаних у оквиру вилајета Пастриц 1452/53. године. Уз помоћ објављених података из средњовековних повеља и дефтера Дукађинског санџака из 1571, извршио је успешну убикацију већине места.[23] Он није дао

[16] *TD* 2m.

[17] H. Hadžibegić, A. Handžić, E. Kovačević, *Oblast Branković, opširni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1972.

[18] На необјављеним листовима, поред пописа вилајета Пастриц, налази се попис царских хасова у вилајетима Звечан и Никшићи, као и хасова румелијског беглербега у вилајетима Скопље, Јелеч и Влк. Од беглербегових поседа нарочито су занимљиви они у Јелечу, јер се тичу рудника Демирџи пазара тј. Глухавице (поименично регистровани домаћини 322 куће и 14 удовица) и њему припадајућих села: Морани, Руђе, Смолућа, Орље, Намга и Ковачи.

[19] Šabanović, *Krajište*, XXVII.

[20] Hadžibegić, Handžić, Kovačević, nav. delo, XII. нап. 5.

[21] *Турски документи*, III, 8.

[22] *Стара имена из Доњег Подримља*, Ономатолошки прилози VII (1986), 65. У даљем тексту: Пешикан.

[23] И поред Пешикановог рада, тобожњи вилајет Бистрица (призренска) наводи се у делу групе аутора, *Насеља и становништво Области Бранковића 1455. године*, Београд 2001, 7.

извор у целини, пошто је изоставио имена становника по селима, као и износ прихода.[24] Дао је уопштен приказ именослова вилајета Паштрик, а већу пажњу посветио је једино именима нахије Гора, насељене српским становништвом.[25] На овај начин остала је непозната етничка структура сваког појединачног села; такође и неки важни подаци, као што је број попова. У горанским селима, на пример, он је био необично велики, не само у односу на остала насеља вилајета Паштрик, већ и у односу на друге наше крајеве у XV и XVI веку. Албански именослов такође је остао непознат, а он, у поређењу с каснијим пописима истих места, поседује одређене карактеристике; једна од њих је превага имена из хришћанског календара (Ђин, Ђон, Андреја, Павли, Петри) у односу на народна имена (Биц, Биба, Гац, Пепа, Кола) која доминирају у другој половини XVI века.[26]

С обзиром на то да се ради о најстаријем турском попису подручја које је припадало српској средњовековној држави, некадашњим жупама Хвосно, Патково и Алтин, сматрали смо да заслужује да се објави у целини. Тим пре што смо, захваљујући пописима Призренског санџака из 1518.[27], 1530.[28] и око 1550.[29], били у прилици да исправимо Пешиканову убикацију или да утврдимо тачан назив и положај њему непознатих насеља.[30]

Важно је нагласити да овим пописом нису обухваћена сва села вилајета Паштрик, већ само она која су припадала хасу румелијског беглербега и великог везира Махмуд-паше Анђеловића (60 села) а налазила су се у оквиру нахија Паштрик, Рудина и Радовина. Попису је придодато и 20 тимарских села у нахији Гора и још два

[24] Делимичне податке (укупан број кућа) за седамнаест од тридесет горанских села, донео је, на основу Шабановићевих исписа М. Лутовац, *Гора и Опоље*, Насеља и порекло становништва 35, Београд 1955, 31.
[25] Пешикан, 73-77.
[26] Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010.
[27] *TD* 92.
[28] *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, II, Ankara 2004, 399 - у даљем тексту *167 Numaralı.*
[29] *TD* 368. Вилајет Паштрик, одн. нахије Паштрик, Гора, Опоље, Домштица, Рудина и Радовина, припадале су Призренском санџаку све до 1571. када су припојене Дукађинском санџаку.
[30] У напоменама смо скренули пажњу само на разлике између Пешиканових и наших решења. У свим осталим случајевима преузели смо Пешиканове резултате.

села, изостављена у Пешикановом раду, у којима су уписани соколари. Претходно наведени пописи Призренског санџака показују да је број села био далеко већи, а да су мање управне целине – нахије, поред наведених, биле још и Домштица и Опоље.

Значају овог извора доприноси и податак да је укупан приход вилајета Пастриц од 150.000 акчи био „утврђен раније“.[31] Писар се на овај начин позвао на стари дефтер, што је несумњив доказ да је вилајет Паштрик освојен најкасније уочи пописа из 1431. Познато је да је у време похода султана Мурата II и румелијског беглербега на Епир 1430, тадашњи крајишник Исхак-бег заузео земљу Тана Дукађина и неколико градова Ивана Кастриота.[32] Најкасније тада, а могуће и раније, заузети су делови северне Албаније који су ушли у састав вилајета Пастриц, касније Паштрик.

Такође је вредна пажње и чињеница да су од једанаест тимарника нахије Гора, деветорица хришћани. То наводи на закључак да увођењу османске управе није пружен значајнији оружани отпор, што је и разумљиво с обзиром на вишедеценијско постојање паралелних органа власти, српских и турских, на подручју Косова и Рашке.

Попис вилајета Пастриц, чији превод доносимо[33], писан је *тевки* писмом, карактеристичним за дефтере XV века. У њему су имена становника дата без уобичајеног патронима, а попови су, уз ретке изузетке, регистровани без имена. У односу на млађе пописе упадљив је изостанак бележења дугих вокала *о*, *у*, *и*, тако да је, осим у три случаја, у којима је дат прецизан изговор имена Добромир, Богослав и Радомир, немогуће утврдити да ли се ради, на пример, о имену Радослав или Радислав, Доброслав или Добрислав. Стога смо у преводу оставили облике Радслав, Добрслав, Брадслав (Братслав). Из истог разлога смо се, уместо могућих варијанти имена Доменико, Дименико, определили за Д′минко, које је иначе било широко засту-

[31] Тур. *ber karâr-ı sâbık*, *MAD* 12, 33b.
[32] Опш. И. Божић, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 356-359. Разлози за попис западне Румелије 1431, била су територијална проширења Царства остварена у Србији (1426-1427) и на другим местима. Заузети су Голубац, тимочка област до Књажевца и Ниша на југу, Ниш и Крушевац са суседним крајевима, Врање и Пређево; године 1430. освојен је Солун.
[33] *MAD* 12, 22b – 34.

пљено међу становницима тог краја, као и Тудор уместо Тодор.[34] Релативно честа употреба дијакритичких тачака допринела је поузданом читању свих осталих имена. Уз имена за која нисмо нашли потврду у другим изворима стављали смо знак питања, а једину већу недоумицу представља име Драг(о)слав, које је на више места написано без слова *с* тако да се једино може читати као Драглав, Драгљав. С обзиром на то да смо се досада срели само с именом Драгља, Драгље, оставили смо га у облику *Драгслав*, уз могућност да читање није исправно. Типизиране записе Димитри, Петри, Павли, који се, у зависности од етничке припадности становника и територије на којој су, читају као Дмитар, Димитар, Димитре, Димитрије, Петар, Петр, Павле, оставили смо у изворном запису. Пошто се ради о селима насељеним албанским и српским живљем, од тога су нека мешовита, нисмо желели да опредељивањем за Петар или Петр утичемо на евентуалне, накнадне интерпретације извора.

[22 b] **Вилајет Пастриц**

Пашин[35] хас

Село Кјар (Ћар)[36]

Димитри, Павли, Прогон, Димитри, Ђон, Ђон. Кућа 6

Село Гољани[37]

Ђон, Павли, Ђон, Ђорђе, Тануш, Тудор, Веселко, Ђон, Прогон, Бардо, Ђон, Димитри, Инослав, Никола, Ђин, Ђерђи, Михаљ, Даба, Јован, Некша, Ђон, Некша, Ђин, Петри. Кућа 24

Село Никољиц[38]

Ђурђ, Некша, Димитри, Иван, Петри, Тудор, Димитри, Лазар, Даба, Лазар, Лика, Никола, Тико, Лазар, Тудор,

[23] Ђон, Павли, Мартин, Павли, Тудор, Ђин, Мартин, Павли.
Кућа 23

[34] Вид. имена становника на властелинству манастира Дечани. *Задужбине Косова*, Призрен-Београд 1987, 327-343.
[35] Односи се на великог везира Махмуд-пашу Анђеловића, беглербега Румелије.
[36] Северно од Круме у Албанији.
[37] Гољај, северозападно од Круме.
[38] Никољица, северно од Круме.

Село Влахиња[39]
Ђон, Нико, Фланза, Роза, Митрифор, Јовахна, Петран, Лазор, Мазарик. Кућа 9

Село Захариш[40]
Андреја, Д′минко, Ђин, Михо, Андреја, Станиша, Десимир, Калојорги, Лик, Нико. Кућа 10

Село Крумја[41]
Ђерђи, Ђон, Љеш, Доша, Ђон, Павли, Илија, Димитри, Тола, Ђерђи,
[23b] Марин, Толија, Павли, Нико, Петри, Никола, Нико, Којан, Нико, Тудор, Ђин, Станиша, Ђерђи, Ђон, Степан, Андреја, Ђерђи, Ђуђа, Дестриман, Никола, Михаљ, Калојори. Кућа 32

Село Браниште[42]
Павли, Чабра, Михо, Д′минко, Ђин, Палиман, Петри, Вејкич, Мартин, Полумба[43], Богдан, Д′минко, Степан, Влкша, Влкац, Влкота, Ђон. Кућа 17

Село Драгатан[44]
Прогон, Никола, Петри, Ђин, Ђерђи, Михаљ, Павли, Никола, Марко, Ђурета,
[24] Никола, Лека, Тудор, Бардо, Петри, Брајиц, Степан, Ђуђа, Д′минко, Ђон, Јован, Илија, Ђура, Павли, Ђенаш. Кућа 25

Село Пуц[45]
Петри, Тануш, Павли, Тануш, Михаљ, Тудор, Ђон, Андреја. Кућа 8

[39] Влана, североисточно од Круме.
[40] Захариште, западно од Круме.
[41] Крума, западно од Паштрика.
[42] Враништ, јужно од Круме.
[43] Данас се среће као презиме на подручју јужне Италије. У попису Скадарског санџака из 1485. у облику Плумби (Përllumbi). Pulaha S., *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, I, Tiranë 1974, 387.
[44] Тректан, југозападно од Круме.
[45] Непознато, упор. Пешикан, 66, Буча. Под истим именом јавља се и у наредним турским пописима нахије Паштрик.

Село Стосат[46]
Лика, Нико, Ђон, Кире, Павли, Љеш, Павли, Ђон, Андреја, Љеш, Илија, Некша, Сунбулов[47], Ђурета, Паскач, Гостила, Марин, Андреја, Мекша, Петко, **[24b]** Павли, Ђон, Камши. Кућа 23

Село Зизер[48]
Лазар, Сунбула, Сунбула, Ђон, Зот, Андреја, Нико, Стреј, Калојорги, Михаљ, Ђин, Прогон, Ђон, Тихосав. Кућа 14

Село Мизаз[49]
Павли, Нико, Васил, Бардо, Степан, Тартар, Барда, Лика, Павли, Тануш, Степан, Тануш, Прогон, Ђон. Кућа 14

Село Горочуп[50]
Мартин, Прогон, Ђон, Лазар, Ђон, Чубран, Ђин, Никола, Ђин, Станиш,
[25] Ђин, Ђерђи, Димитри, Ђерђи, Димитри, Ђерђи, Ђин, Павли, Ђин, Марђен, Ђон, Андреја, Влк, Никола, Тануш, Базрек (?), Павли, Тануш, Ђон, Димитри, Павли, Д′минко, Павли, Д′минко, Никола, Ђерђи, Хребељан, Бардо, Степан. Кућа 39

Село Дижуб[51]
Влад, Димитри, Ђин, Ђин, Димитри, Глухац, Влкша, Душман, Ђин, Павли, Петри, Багаш, Никола, Димитри, Лика, Павли, Сунбуља, Лика. Кућа 18

[46] У млађим турским пописима заведено као Пустосад, непознато.
[47] Ово, као и Сунбула, изведено од имена Зумбул.
[48] Непознато. Зирез у пописима из 1518. (*TD* 92, 133) и 1530. (*167 Numaralı*, 399), око 1550. (*TD* , 368, 372), припада нахији Паштрик у Призренском санџаку. Од 1571. припада истој нахији али у оквиру Дукађинског санџака. Не треба га бркати са Зерзевом у нахији Хоча у Призренском санџаку (*TD* 495, 145), одн. с данашњим селом Зрзе северно од Рогова, на левој обали Дрима.
[49] У наредним пописима Мизез, Мизезе, Мезез, у нахији Паштрик (*TD* 92, 129; *167 Numaralı*, 399; *TD* 368, 377). С обзиром на то да је 1518. и око 1550. чинило један тимар скупа са селима Којуш, Крајкова (данас Крајк), Рогова и Сакраница (данас потес Сакра код Рогова), требало би да се налазило негде на том простору.
[50] Горожуп, на српско-албанској граници југоисточно од Паштрика.
[51] У наредним пописима забележено као Гижуб, припада нахији Паштрик. Непознат.

Село Кишан[52]
Андреја, Сунбула, Лилуш, Андреја, Степан,
[25b] Хаџија, Љеш, Павли, Тануш, Бузе, Д′минко, Дабижив, Миран, Ђин, Додрчин[53], Мазрик, Д′минко, Андреја, Бузе, Ђерђи. Кућа 20

Село Дарда[54]
Степан, Ђерђи, Нико, Михаљ, Ђон, Ђин, Михаљ, Ђин, Ђин, Ђерђи, Љеш, Никола, Ђин, Јован, Ђин, Захарије, Ђин, Љеш, Михаљ, Ђин, Љеш. Кућа 21

Село Милиште[55]
Павли, Андреја, Марђен, Мава (?), Никола, Кузма, Димитри, Нико, Д′минко, Димитри. **[26]** Кућа 10

Село Плана[56]
Ђерђи, Павли, Тудор, Кузма, Гербер (?), Ђон, Андреја, Тола, Прогон. Кућа 9

Село Трмеш[57]
Ђон, Андреја, Павли, Ђерђи, Тануш, Андреја, Ђон, Ђерђи.
Кућа 8

[52] Кишај у Албанији, јужно од Паштрика.
[53] У каснијим пописима среће се облик Додра.
[54] Јужно од Радогоша, на левој страни Дрима. Пешикан, 66, неутврђено.
[55] Миљај, западно од Призрена, код Врбничког језера. У турским пописима нахије Паштрик из 1518. (*TD* 92, 130), 1530. (*167 Numarali*, 399) и око 1550 (*TD* 368, 382) село је уписано као „Милиште другим именом Патка". У другој половини XV и током XVI века, постојале су две Патке, једна ова, у подножју Паштрика, близу Дрима, која је припадала нахији Паштрик. Њен положај одговара убикацији средњовековне жупе Патково коју предлаже Р. Ивановић. *Дечанско властелинство,* Историски часопис IV (1954), 194-195. Друга Патка налазила се у нахији Рудина (вид. напред). Њу помиње И. С. Ястребов, *Стара Сербія и Албанія*, Споменик СКА XLI (1904), 7, а податке које доноси потврђују теренска истраживања Г. Шкриванића. Вид. М. Николић, *Средњовековна жупа Патково*, Историјски часопис XVIII (1971), 211.
[56] Планеја, западно од Призрена.
[57] Данас ишчезло насеље, налазило се североисточно од Паштрика, на простору планине Трумш, северно од Планеје. Пешикан, 66, непознато.

Село Кребинц[58]
Ђон, Никола, Берисав, Лазар, Д′минко, Илија, Лазар, Андреја.
Кућа 8

Село Драгомиљ[59]
Ђон, Димитри, Димитри, Нико, Захарије. Кућа 5
[26 b]

Село Шђец[60]
Ђон, Димитри, Никола, Некша, Ђерђи, Андреја, Нико, Некша, Ђин, Калојан, Ђин, Васил, Лека. Кућа 13

Село Кољш[61]
Ђерђи, Ђон, Ђерђи, Андреја, Ђерђи, Павли, Тануш, Андреја, Павли, Никола, Ђерђи, Тануш, Ђин, Никола, Петри, Ђин, Ђон. Кућа 17

Село Мазрек[62]
Страхиња, Ђон, Ђерђи, Мазрак, Бардо, Прогон, Сунбула, Ђон, Степан, Тудор, **[27]** Павли, Мазрек, Ђон, Љеш. Кућа 14

Село Ђинани[63]
Андреја, Д′минко, Никола, Милша, Ђон, Ђин, Божић. Кућа 7

Село Тушевиште[64]
Ђон, Д′минко, Ђин, Павли. Кућа 4

[58] Непознато. Под именом Габренич, Габреница, уписано је у нахији Радовина Призренског санџака 1518, 1530. и око 1550. године.
[59] Непознато. Јавља се под истим именом у пописима Призренског санџака из 1518, 1530. и око 1550, у оквиру нахије Домштице, као и 1571. у дефтеру Дукађинског санџака, такође у нахији Домштици.
[60] Ово је тзв. Мали Шђец који од пописа 1518. припада нахији Домштици. Неубицирано.
[61] Којуш западно од Призрена, на десној страни Дрима.
[62] Западно од Призрена, на десној страни Дрима.
[63] У попису из 1518. (*TD* 92, 126, 128) уписано као Ђинан, припада нахији Домштици. Данас Ђинај, на десној обали Дрима, северно од Кукеша. Код Пешикана, 66, Кнан, непознато.
[64] У наредним пописима Призренског и Дукађинског санџака Тушиште у нахији Домштици, непознато.

Село Зубовце[65]
Никола, Нико, Ђерђи, Димитри, Павли, Згур, Лик, Никола, Нико, Богослав. Кућа 10

Нахија Рудина

Село Длгошума[66]
Радич, Богдан, Тола, Ђерђи, Ђон. Кућа 5
[27 b]

Село Горње Башинце[67]
Степан, Михаљ, Ђин, Угрин, Берисав, Никола, Лазор. Кућа 7

Село Доње Башинце[68]
Ђон, Ђерђи, Степан, Прогон, Степан, Прогон, Андреја, Ђерђи, Ђуроје, Јован, Ђерђи, Петри. Кућа 12

Село Жрков[69]
Ђон, Љеш, Ђон, Радешин, Никола, Павли, Угрин, Тартар, Крешпа, Ђерђи, Драган, Дејан, Степан. Кућа 13

---

[65] Зјум, раније Зумби, источно од Хаса.

[66] Пешикан, 66, Длгошевци непознато. Да је исправно прочитао увидео би да се ради о истом селу, чије податке даје неколико страна касније (Исто, 68) на основу објављених фрагмената Дукаћинског санџака из 1571, *Мјекр Бард или Дуга Шума*. И данас село носи назив Мјекер Бард а налази се у изворишту Скатине (Слатине)

[67] У наредним пописима Горње и Доње Башинце у нахији Рудина уписани су као Горња и Доња Бакша, при чему је Горња Бакша у дефтеру Дукаћинског санџака из 1571 заведена као Стобрдо или Горња Бакша. (*TD* 499, 113) Стобрдо (Стоберце) налази се југозападно од Ђаковице, у близини албанско-српске границе. На овом простору се налазило и село Доње Башинце. Иначе се Стобрдо помиње у Дечанским хрисовуљама као Тлсто Брдо. Г. Томовић, *Алтин у XIV и XV веку*, "*Становништво словенског порицекла у Албанији*" (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990. године), Титоград 1991.

[68] Вид. претходну напомену.

[69] На основу навода у Дечанској повељи обично се смешта у близини Радогоша. (Пешикан, 66, М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983, 146). Међутим, ради се о албанском селу Жерка, у близини албанско-српске границе, јужно од Тропоје. Нешто источније од ње је село Стобрда (*Тльсто брьдо*) које се у Дечанској повељи наводи непосредно пре Жркова. (Р. Ивановић, *Дечанско властелинство*, Историски часопис IV, 1952-1953, 188)

Село Љомпеш (Лумпеш)[70]
Тудор, Наук (?), Мекши, Љеш, Радслав,
[28] Дабижив, Ђон, Павли, Ђура, Ђерђи, Андреја, Ђерђи. Кућа 12

Село Радогоште[71]
Степан, Марко, Никола, Петри, Михаљ, Којко, Михаљ, Прогон, Петри, Тудор, Ђин, Петри, Ђин, Добра, Тануш, Ђин, Никола, Д′минко, Љеш, Ђин, Андреја, Тануш, Ђон, Павли, Ђура. Кућа 25

Село Рушта[72]
Ђерђи, Павли, Ђон, Димитри, Ђон, Никола, Андреја, Кузма, Ђин. Кућа 9

Село Ајо Јорги (Свети Ђорђе)[73]
Ђерђи, Петри, Станиша, Ђерђи, Ђурђ,
[28 b] Д′минко, Нико, Барбат, Мркша. Кућа 9

Село Длга[74]
Ђерђи, Некша, Павли, Андреја, Петри, Дејан, Ђерђи, Ђерђи, Бардо, Ђерђи, Андреја, Никола, Некша, Марин, Ђин. Кућа 15

Село Костур[75]
Ђерђи, Прогон, Тануш, Ђин, Ђин, Ђин, Мекша, Мекша, Ђин, Ђон, Димитри, Андреја, Ђин. Кућа 13

Село Ленић[76]
Ђин, Бардо, Михаљ, Ђон, Бардо, Тартар, Мазрат, Лазор, Влад, Радслав, Ђин. Кућа 11
[29]

[70] У наредна четири пописа нахије Рудина убележено као Љом (Љум) Пеж. Непознато. Вероватно се налазило негде између река Валбоне и Скатине.
[71] Радогош, северозападно од ушћа реке Скатине (старе Слатине) у Дрим.
[72] Западно од Радогоша.
[73] Данас Шин Ђерђ, крај Дрима, јужно од Радогоша. Пешикан, 67, село под ред. бр. 8, несигурно прочитао као Ивојевићи.
[74] Дега, западно од Радогоша.
[75] Костири, југоисточно од Радогоша.
[76] Источно од Радогоша.

Село Камчић[77]
Бенко, Нико, Ђерђи, Ђерђи, Павел. Кућа 5

Село Шђец[78]
Ђин, Прогон, Бенко, Роб, Груба, Михаљ, Андреја, Ђин, Никола, Ђерђи, Ђон, Тануш, Димитри, Љеш, Влахиња, Мирслав, Димитри, Никола, Петри, Барда, Тануш, Прогон, Бенко, Димитри, Ђин, Бенко, Мекша, Куман. Кућа 28

Село Бардани[79]
Ђерђи, Костадин, Тануш, Димитри, Васил, Никола, Тануш, Ђин, Ђон, Ђерђи. Кућа 10

Село Патка[80]
Ђон, Димитри, Петри, Нико, Алтоман,
[29 b] Прогон, Нико, Ђин, Грамш. Кућа 8

Нахија Радовина[81]

Село Бенделовигна[82]
Влад, Ђон, Лика. Кућа 3

Село Жур[83]
Крајслав, Брат, Оливера, Стојан, Бадра, Рашко, Некша, Ђин, Тануш, Павли, Димитри, Калина, Југан, Барда, Марко, Богдан, Новак, Иван, Божић. Кућа 19

[77] Упор. Пешикан, 67, Хамчић, непознато. Могуће да се односи на данашње село Кам (Ками), северно од Ленића.
[78] У млађим пописима се обично уписује као Велики Шђец, данас Ђеци у изворишту Скатине. Под именом Шегец помиње га надбискуп Бианки 1637. године. Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 100.
[79] Непознато.
[80] Ишчезло насеље, налазило се између данашњих села Ћафа Прушит и Гољај, у изворишту Скатине. Јастребов, нав. дело, 7. Име Патка данас носи потес на путу из Добруне у Перолај. Николић, *Средњовековна жупа Патково*, 211, 213.
[81] Пешикан, 64, чита нахија Радоња.
[82] Непознато. У пописима из 1518. (TD, 129), 1530. (*167 Numaralı*, 397) припада Опољу и уписано је као Бенделовица.
[83] Југозападно од Призрена.

Село Добрушин[84]
Тудор, Михаљ, Кузма, Павли, Смил, Димитри. Кућа 6

Село Кочичак[85]
Петри, Ђин, Степан, Васил, Ђерђи. Кућа 5
[30]

Село Врбница[86]
Лазар, Ђурђ, Димитри, Смијо[87]. Кућа 4

Село Вијовић[88]
Ђин, Павли, Ђон, Никола, Тануш, Тануш, Павли, Никола, Тануш, Ђон, Ђурђ, Димитри, Нико. Кућа 13

Село Куршевиц[89]
Никола, Мартин, Некша, Никола, Тануш, Ђон. Кућа 6

Село Дебруш[90]
Сведко, Тола, Барда, Тудор. Кућа 4

---

[84] Добруште, југозападно од Призрена, код Врбничког језера. Пешикан, 64, је погрешно прочитао као Дебруш, али је исправно идентификовао са данашњим Добруштем. Прецизније о убикацији средњовековног Добрушта вид. М. Николић, *Властелинство манастира Св. Николе у Добрушти*, Историјски часопис XXIV (1977), 73-82.

[85] Непознато. У наредна три пописа Призренског санџака заведено као Кодисак, Кудсак или сл. (قودصاق). *TD* 92, 129; *167 Numaralı*, 398; *TD* 368, 389.

[86] Југозападно од Призрена, поред истоименог језера.

[87] Вероватно варијанта од Смил, Смило.

[88] Средњовековно *Воиевике*, *Воиевишти*, посед манастира Св. Николе у Добрушти. У попису Дукађинског санџака из 1570/71. године (*TD* 499, s. 191), коме је тада припадала нахија Радовина, исто село регистровано је као „село Морина другим именом Вијовић“. *167 Numaralı,* 77. И данас се село зове Морина, а налази се јужно од Врбничког језера, у Албанији. Пешикан, 64, погрешно је прочитао као Девић, идентификујући га са Дјевицом стеном крај Дрима, која се помиње у повељама.

[89] Непознато.

[90] Пешикан, 64, изједначава ово село с данашњим Добруштем, које је већ наведено раније под именом Добрушин. Међутим, ради се о другом селу, чији положај нисмо успели да утврдимо.

Нахија Гора

Село Брод[91]

Бојко, Стојан, Добромир, Бојко, Богдан, Дабижив, поп, Богдан, Брадслав, Рајко, Богдан, Брацан, Милин, Рад, Драгош,

[30 b] Велислав, *Драгслав*, Новак, Грубач, Богдан, Дабич, Рајко, Ђурђ, Драгиј, Бојко, Радслав, Радич, Драја, Богдан, Ранко, Драга, Добрслав, Бардо, поп Драјко, Рајко, Петри, Ђура, Драја, Драјко, Јована, Богдан, Милич, Богдан, Брајан, Брато, Радслав, Радич, Лазор, Рајко, Боја. Кућа 50 Приход (*није уписан*)

Село Љубовић[92]

Богдан, Богослав, Дабич, Бојко, поп, Никола. Кућа 6

Село Премиње[93]

Драган, Рајан, поп, Дабич, Никола, Богдан, Радслав, Рад, Завишин, Миочин, поп, Стајко, Богдан, Добрич, Приб,

[31] Радуло, Малич, Рад, Бојко, Ђуро, Бого, Радмил, поп, Димитри. Кућа 24

Село Билуша[94]

Ђон, Богдан, Вин[95], Рад, поп, Радслав, Оливер, Павли, Бојко, Добрслав, Дабко, Драја, Ђурко. Кућа 13

Село Радеша[96]

Ђурко, Бојо, Рајчин, Бојчич, Богдан, Рајко, Јован, Владко, Ранко, Рајчин, Богдан, Радслав, Ранко. Кућа 13

Село Диканица[97]

Радслав, Бојко, Дабижив, Радич, Милоча, Дабижив, Димитри, Никола, Станко, Драјко, Богдан, Бојко, Ђурђ, Ђин, Рад. **[31 b]** Кућа 15

---

[91] Јужно од Драгаша, код ушћа Миљевске реке у Бродску реку.
[92] Љубовиште код Драгаша.
[93] У пописима из XVI века заведено као Брекилиње (*167 Numaralı*, 68). Данас Брекињ у Албанији, у горњем току Љуме, северно од Топојана. Пешикан, 63, неутврђено.
[94] И данас Билуша, југозападно од Призрена. Нејасно је зашто Пешикан, 64, сматра да идентификација с овом Билушом није могућа.
[95] Скраћена варијанта од Винћенцо, Винсент и сл.
[96] Источно од Драгаша.
[97] Диканце, јужно од Драгаша.

Село Липочица[98]
Богдан, Дракшин, Јован, Болзар (?), Никола, Дабижив, Радслав, поп, *Драгслав*, Дабижив, Добрен. Кућа 11

Село Злопоток[99]
Добретко, Рајко, Крстила, Вељко, Рајчин, Богдан, Новак, поп, Богдан, Шојко. Кућа 10

Село Шиштевица[100]
Радслав, Добрин, Ђурђ, Радслав, Јована, Богич, Станиша, Радомир**,** поп, Грубач, Станислав, Драган. Кућа 12

Село Крушева[101]
Станко. Кућа 1

[32] Додатак
Нахија Гора

Село Нова Села[102]**,** тимар Радслава
Бјежан, Лазор, Новак, поп, Радушин, Лазор. Кућа 6
Приход 500

Село Крадиште[103]
Радич, Станимир, Драјко, Богоје. Кућа 4 Приход 200

[98] Глобочица, јужно од Драгаша.
[99] Зли Поток, јужно од Драгаша.
[100] Шиштавец у Албанији, западно од Брода.
[101] Крушево, западно од Брода.
[102] Новоселја у Албанији, западно од Брода.
[103] До 1518. број становника Градишта се вишеструко повећао; тада уписан приход износи 2370 акчи. (*TD* 92, 119). Године 1530. у селу је било 75 пореских обвезника (*167 Numaralı*, 396), да би их двадесетак година касније било четрдесет (*TD* 368, 21). После Топољана, Брода, Крушева и Диканце, спадало је у најмногољуднија горанска насеља. Данас на простору Горе не постоји топоним Градиште. Једино, иоле слично, је Кракоште, старо име села Драгаша. (Лутовац, *Гора и Опоље*, 57.) Занимљиво да се Драгаш, иако старо насеље, не помиње под тим, као ни под именом Кракоште у османским пописима XVI века.

Село Нивце[104], тимар Маранича
Стар, Драган, поп. Кућа 3 Приход 150 акчи

Село Топољан[105], тимар Угрина и Угрина и Маранича
Боја, Љубец, Рајко, Радуло, Првојуша, Радо, Јов, Рад, Богдан, Радслав, Лазар, Павли, Брадслав, Богослав, Брајко, Петр.
Кућа 16 Приход 800 акчи

Село Ломја[106], тимар Ђина
Грдан, Новак, Петр, Бојко, Добрслав. Кућа 5 Приход 350
[32 b]
Село Црнаљева[107], тимар Бахадира
Богдан, Добра, поп, *Драгслав*, Иван. Кућа 5 Приход 250

Село Орешк[108], тимар поменутог Бахадира
Поп Богдан, Рад, Богдан, Грубан, Драгич, Ђурђ.
Кућа 6 Приход 310

Село Кршавица[109], тимар Милише
Андреја, Станко, *Драгслав*, Радслав, Радич. Кућа 5 Приход 250

Село Борје[110], тимар Евреноса и Хамзе
Радслав, Богдан, поп, Никола, Грубан, Раја, Иван, Стојан, Богило, Рајко.
Кућа 10 Приход 500

[104].Данас Нимч у Албанији, у пределу Љуме, јужно од Љојма. Пешикан, 64, непознато.
[105] Топојан у Албанији у горњем току Љуме.
[106] Сада Љојм у Албанији, у области Љуме.
[107] Црнаљев у области Љуме.
[108] Орешк у Албанији, југозападно од Драгаша.
[109] Крушевица, данас ишчезло насеље. Могуће да се налазило на простору Великог Крстца, где постоји потес Крушеица. Лутовац, *Гора и Опоље*, 73.
[110] Борје, југозападно од Драгаша, у Албанији.

Село Оркоште[111], тимар Бранка сина Радслава
Бојко, Станко, Добрслав, Стана, Станко, Богдан, *Драгслав*, Новак, Новак, поп,
[33] Вукан, Петри, Добрчин, Димитри. Кућа 14 Приход 700

Село Кошариште[112], тимар Брајка
Добрслав, Стана, Бојко, Добрслав, Добрслав. Кућа 5 Приход 300

Село Орђушта[113], тимар Јована
Рајко, Радич, Богоје. Кућа 3 Приход 150

Село Запот[114], тимар поменутог Јована
Димитри, Ђурђ, Петко, Дабич, Радин, Бранош, Добрслав.
Кућа 7 Приход 150

Село Пакша[115], хаса[116]
Бојко, Стајко, Брајслав, Добрслав. Кућа 4 Приход 200

Село Орчикле[117]
Андреја, Добромир, Милко. Кућа 3 Приход 150

Село Бјеље[118]
Ђурђ Кућа 1 Приход 50
[33 b]
Село Крстас[119], тимар Јање
Поп Милош, Богдан, Добрслав, Радмир, Радслав, Бојко, Радко.
Кућа 7 Приход 350

[111] Упор. Пешикан, Оргосте, 64, данас Ордос југозападно од Драгаша крај Плавске реке, Албанија.
[112] Кошаришт, западно од Драгаша, у Албанији.
[113] Орђуша, југозападно од Драгаша на граници с Албанијом.
[114] Запод, западно од Драгаша, у Албанији.
[115] Пакиш, западно од Драгаша, у Албанији.
[116] Део тимара које је спахија користио за своје личне потребе.
[117] Очикле, код Запода у Албанији, западно од Драгаша. Лутовац, *Гора и Опоље*, 23.
[118] Западно од Драгаша, у области Љуме.
[119] Сада В. и М. Крстац, западно од Драгаша.

Село Рапча[120]**,** тимар Јованиша
Петко, Продан, Бјежан, Брајко, Брајан, Добрмир, Сведко, Рајан, Брајан. Кућа 9 Приход 450

Село Лештани[121], тимар Јованиша
Станихна, поп, Богица, Богдан, Велиша. Кућа 5 Приход 250

Село Страчева[122], тимар поменутог Јованиша
Марко, Андреја, Богдан. Кућа 3 Приход 150

Приход према старом стању 150.000

[34]
Соколари вилајета Пастриц[123]

Село Розда (?)[124]
Михаљ соколар, помоћник његов син Димитри

Село Плав[125]
Милко соколар

[120] Северозападно од Драгаша.
[121] Југоисточно од Драгаша.
[122] Тур. *İstraçeva*. У наредна три пописа нахије Гора уписано као Стрезева (*İstrezeva*), Стрезава (*TD* 92, 123; *167 Numaralı*, 397; *TD* 368, 425). Данас Стрез, у Албанији, између Топојана и Новосеје. Упор. Пешикан, 64, *Асирачева*, непознато.
[123] У Пешикановом раду су изостављена ова два села.
[124] Могућа су и другачија читања, непознато.
[125] Данашњи Плав у Црној Гори.

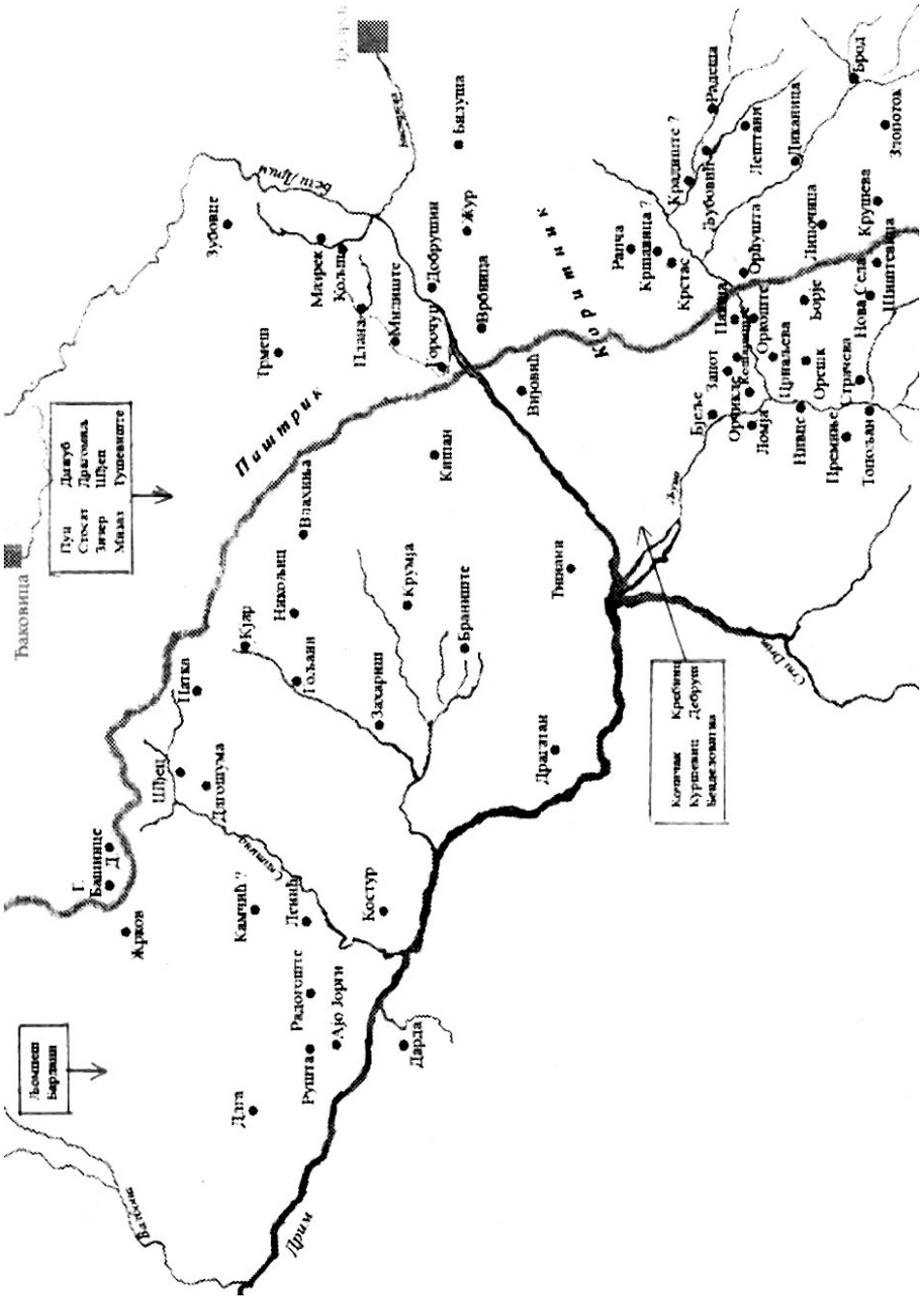
Пиштрик
Дрим
Дрин
Бели Дрин
Зубовиц
Трнец
Мирек
Кољиќ
Плавник
Мислиште
Горочуш
Добрушин
Врбница
Базуша
Жур
Вировиќ
Рапча
Крпејавица ?
Крстас
Краљиште ?
Зубовиц
Радеша
Лештани
Липаница
Брод
Злополок
Орбушта
Орлиште
Липочица
Крушева
Шипитавица
Нова Село
Бојџ
Цинајсева
Орсиќ
Трнчева
Топлзани
Ипиќ
Пременец
Ломја
Орсиќ
Кипан
Брањиште
Тиквари
Драгтан
Захариш
Крумја
Гољани
Николиш
Кљар
Влахиња
Шпеш
Дреновца
Пепка
Башиниц
Г.
Д.
Арков
Камник ?
Костур
Лешнѣ
Радогоште
Рушта
Аџо Јорги
Дара
Дѣа
Ѣомиси
Барзиш
Пуч
Стокат
Зимер
Мизак
Дајкуб
Дреновца
Шпеш
Гумениште
Ваковица
Колчак
Курпеник
Бешиќовица
Крсѣник
Добрун

ФАКСИМИЛИ

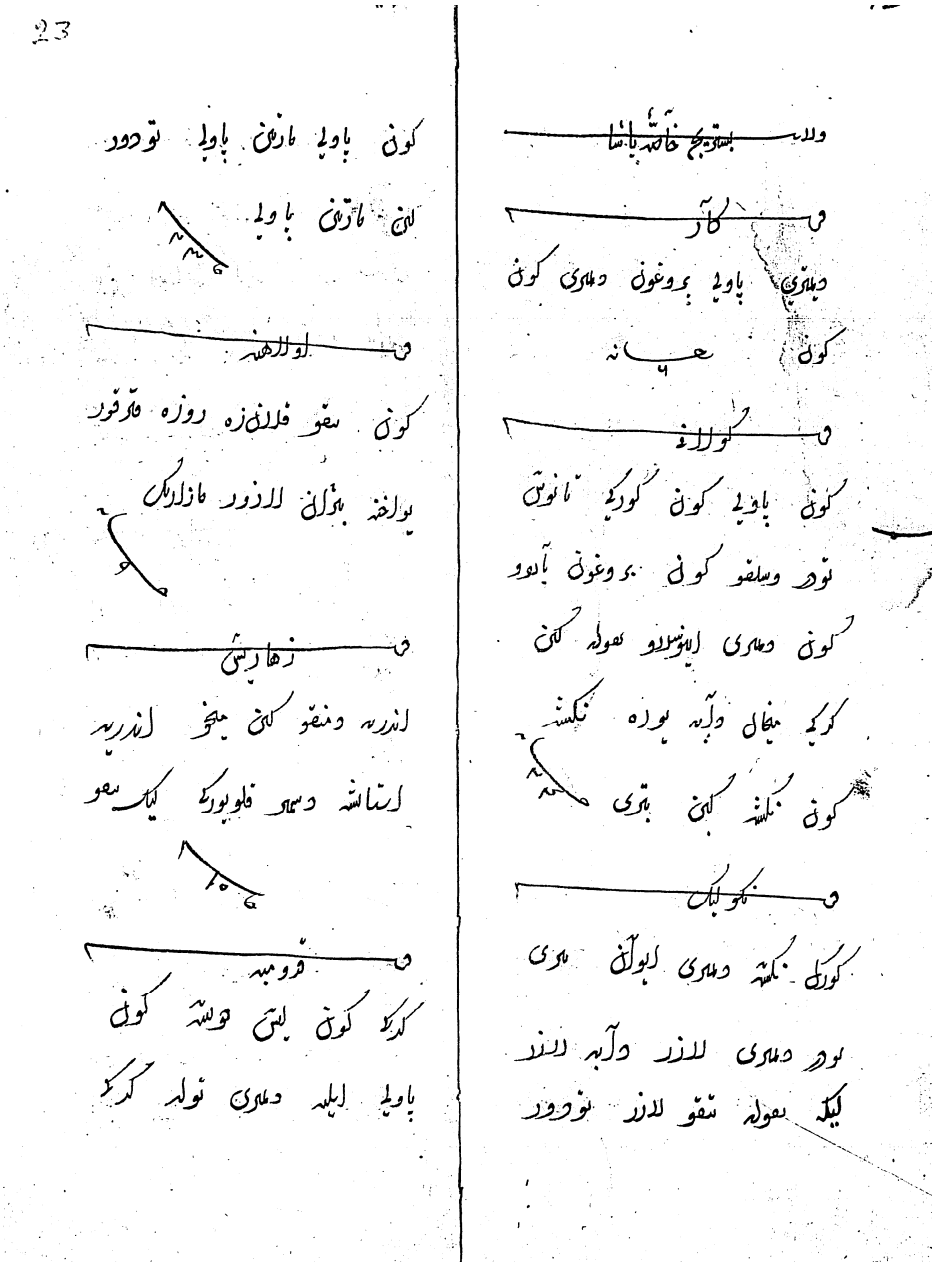

23

والده بسطوجی خاتون باشا

ق کار

دیلاری پاویل پروغون دیلاری کون

کون عیانه

ق اولاغه

کون پاویل کون کوریکه تانوش

تور وسلفو کون پروغون پاوور

کون دیلاری ایلوسلرو نهوله لکن

کوریکه میخال وآبه یوزه نکشه

کون نکشه لکن باتری

ق نکولیک

کورک نکشه دیلاری لیولک باری

تور دیلاری لازر وآبه لازر

لیکه نهوله سقو لازر تودور

کون پاویل مازلن پاویل تودور

لکن مازلن پاویل

ق اولاهه

کون سقو فلان زه روزه فلانقور

یولاخه باتزلن لازور مازلارلک

ق زهاریش

لندریه وسقو لکن میخ لندریه

استاشه دیمه فلوپورکه لیک سقو

ق قرومبه

کرکه کون پلس هوشه کون

پاویل ایلیه دیلاری نوله کرکه

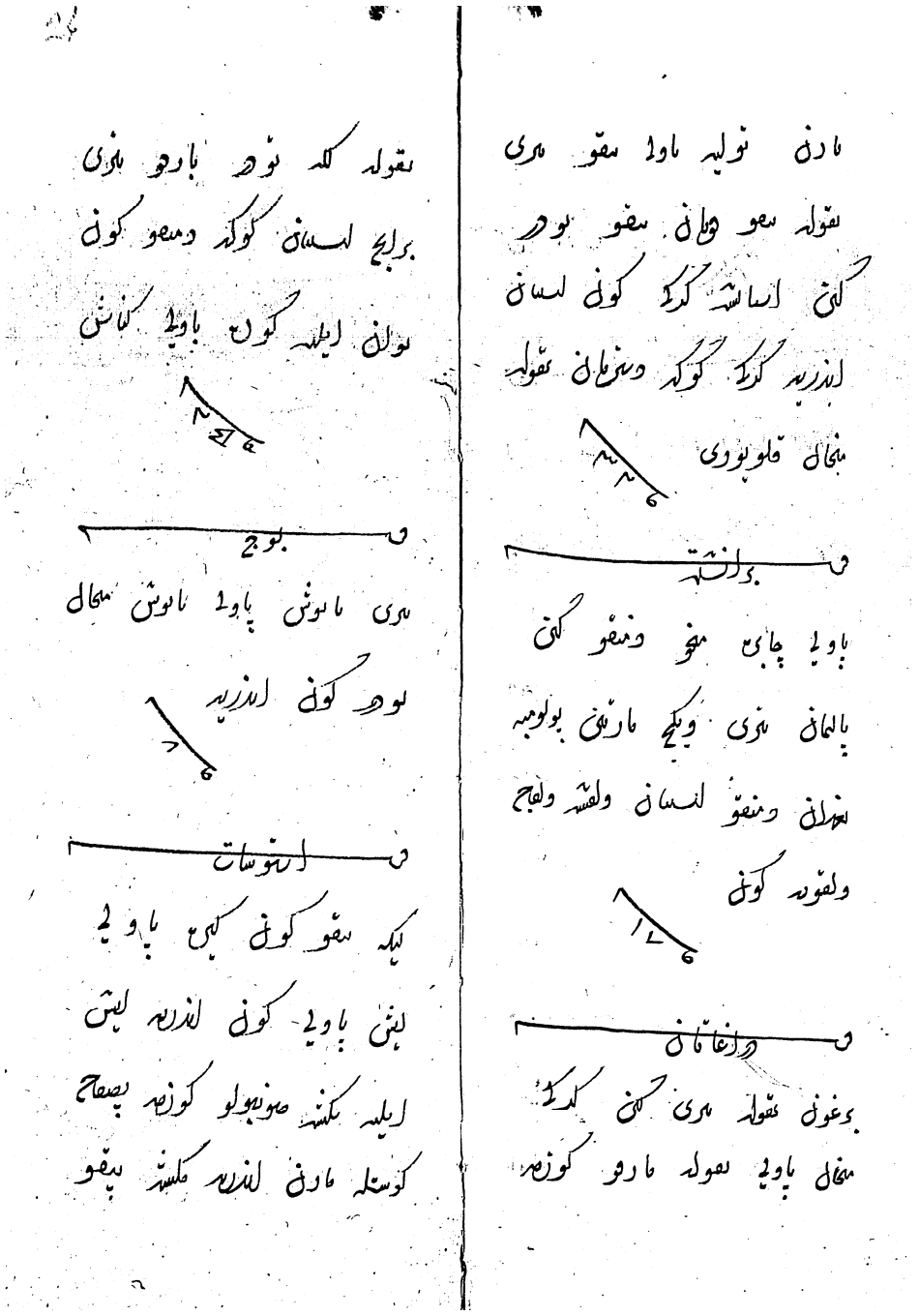

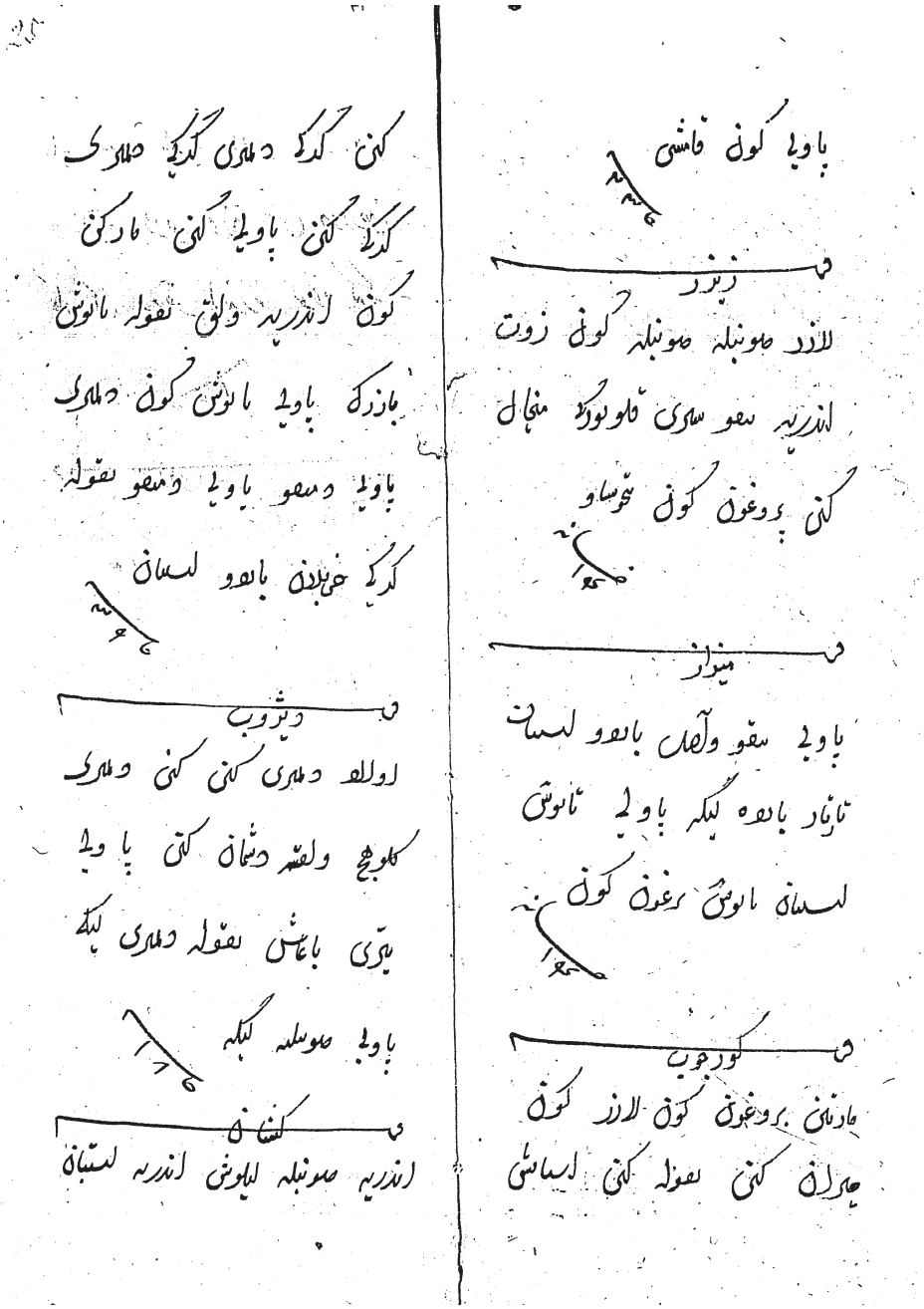

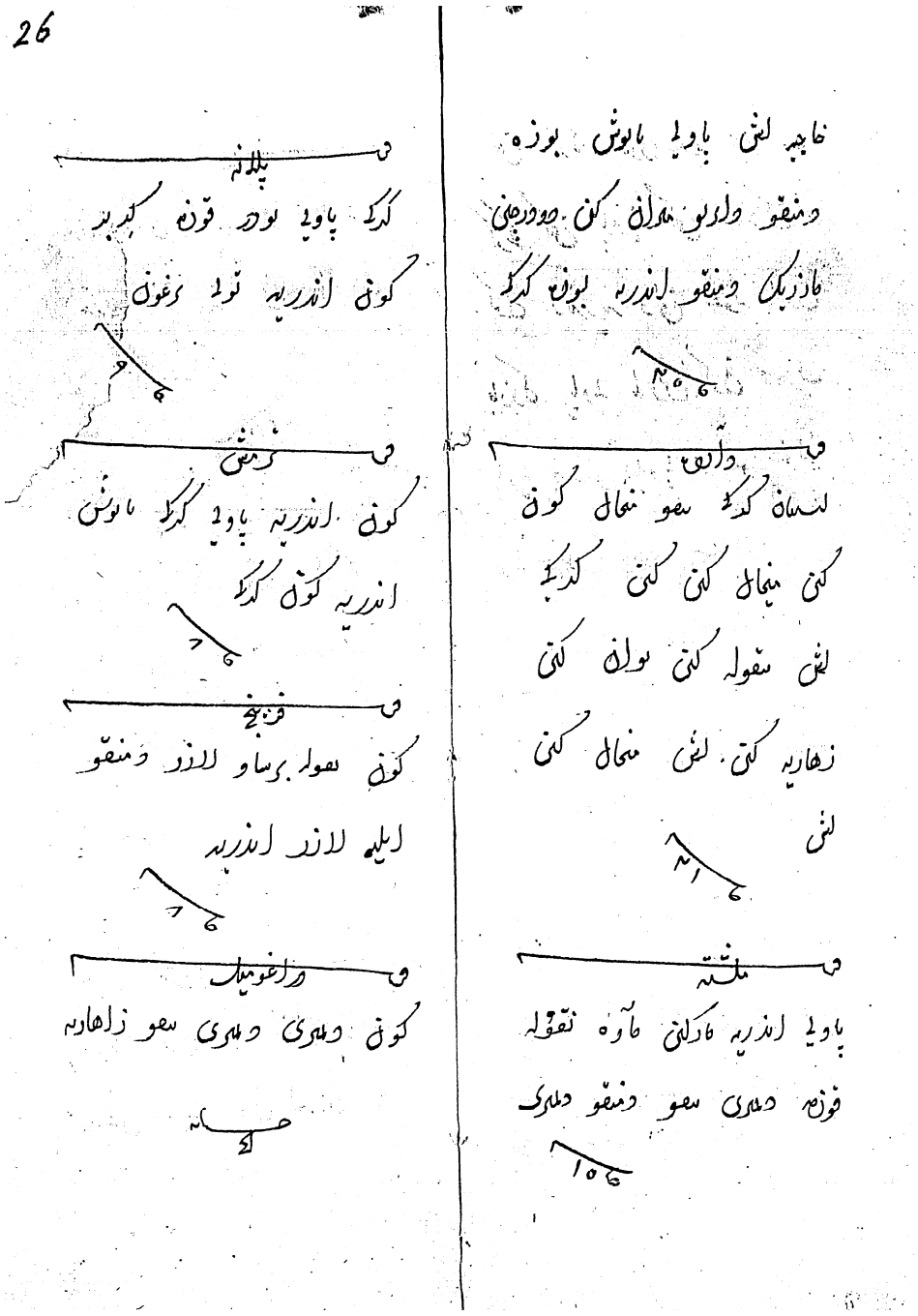

26

خاجه لش پاویل مانوش بوزه
دمنقو ولدیو مدان کن جودرجن
مازیکن دمنقو اندریه بوزن کرکه

دانق

لسمان کرکه سعو منحال کون
کن منحال کن کن کرکه
لش سقوله کن بوان کن
زهاریه کن. لش منحال کن
لش

ملشته

پاویل اندریه مازکن مانوه نقوله
فوزه دلدی سعو دمنقو دلدی

پلانه

کرکه پاویل بودر قوزه کربد
کون اندریه تولد رغون

رمش

کون اندریه پاویل کرکه مانوش
اندریه کون کرکه

قنبخ

کون سقوله برساو لازد دمنقو
ایله لازد اندریه

راغومیك

کون دلدی دلدی سعو زهاریه

حسانه

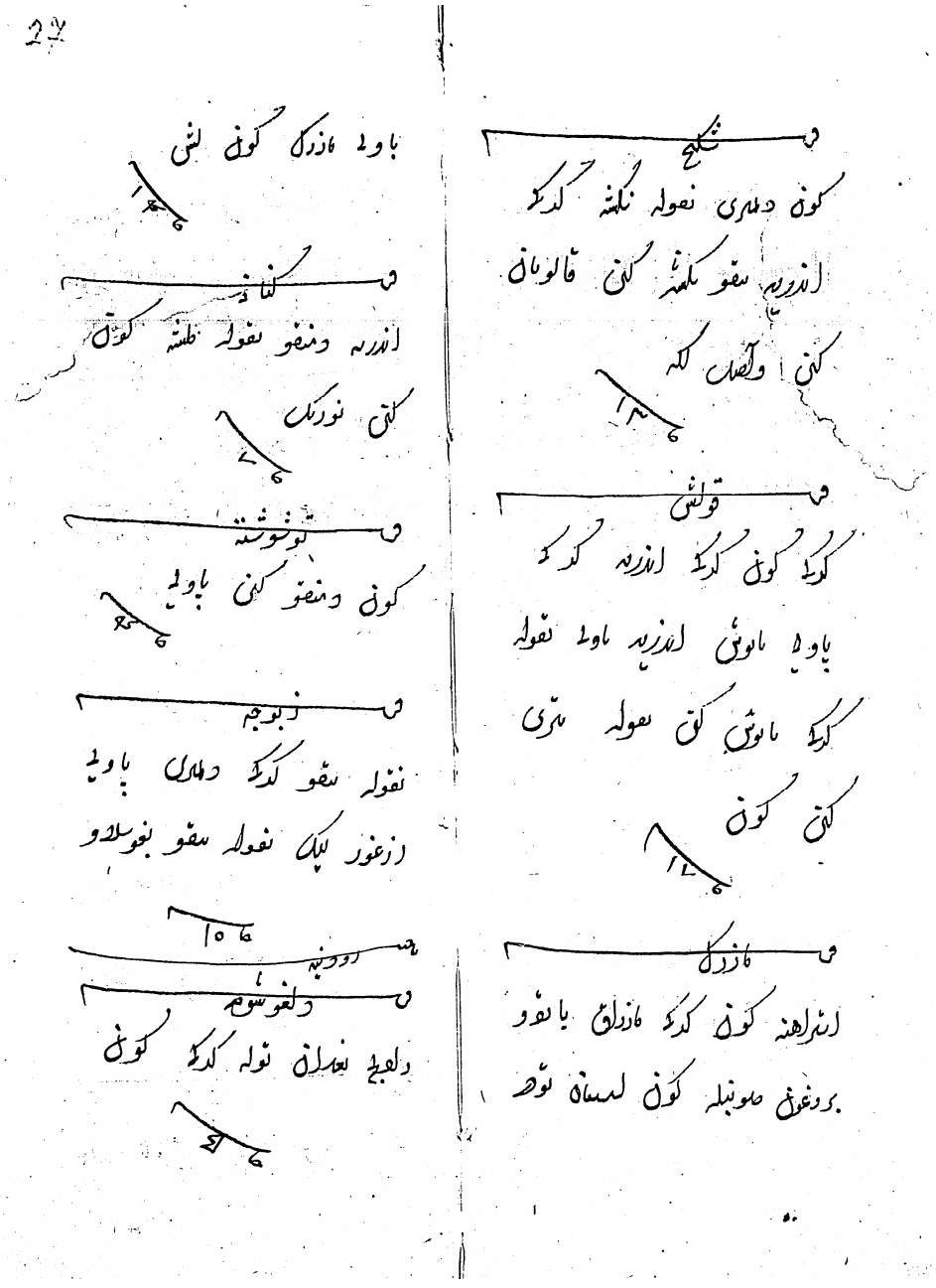

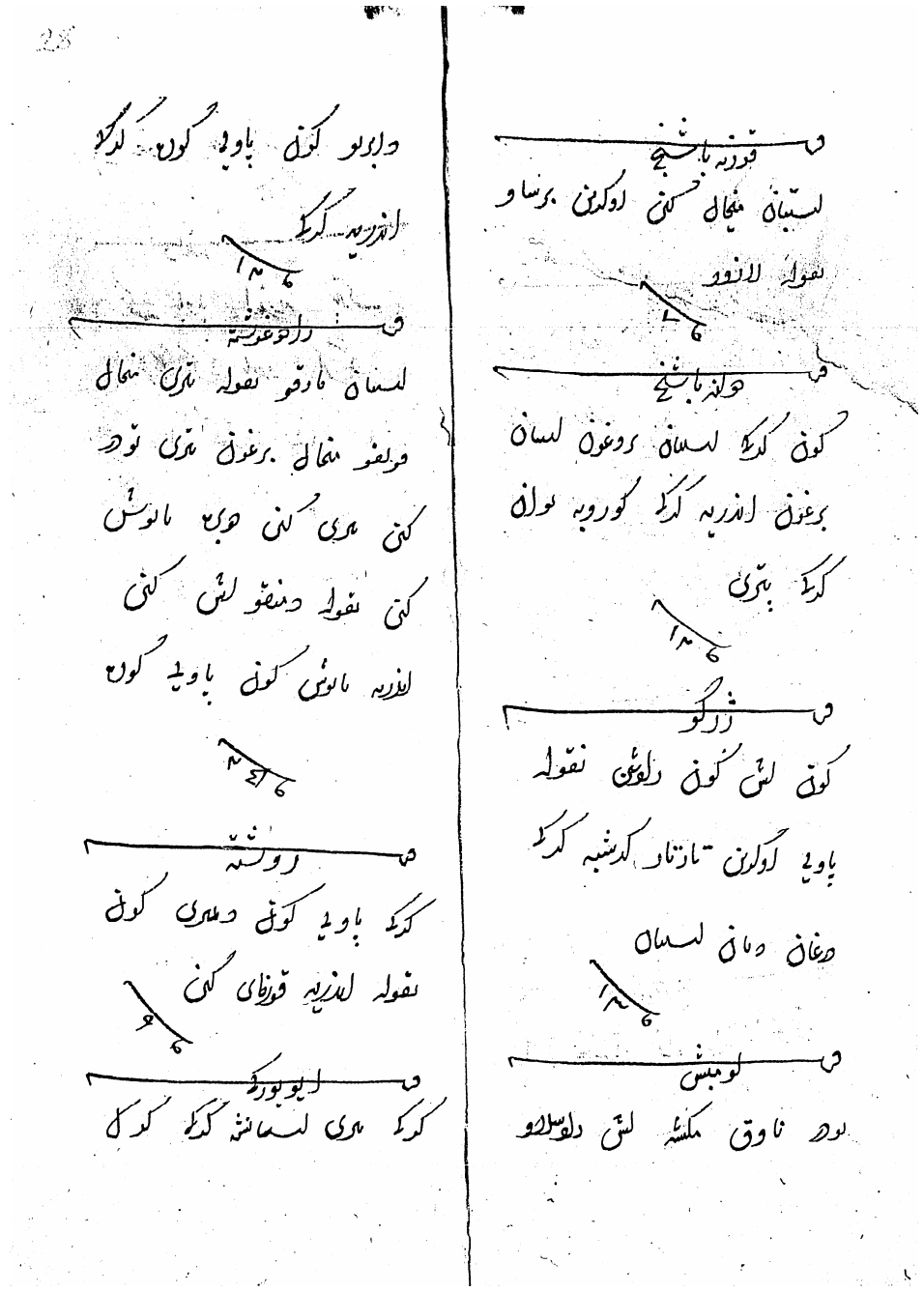

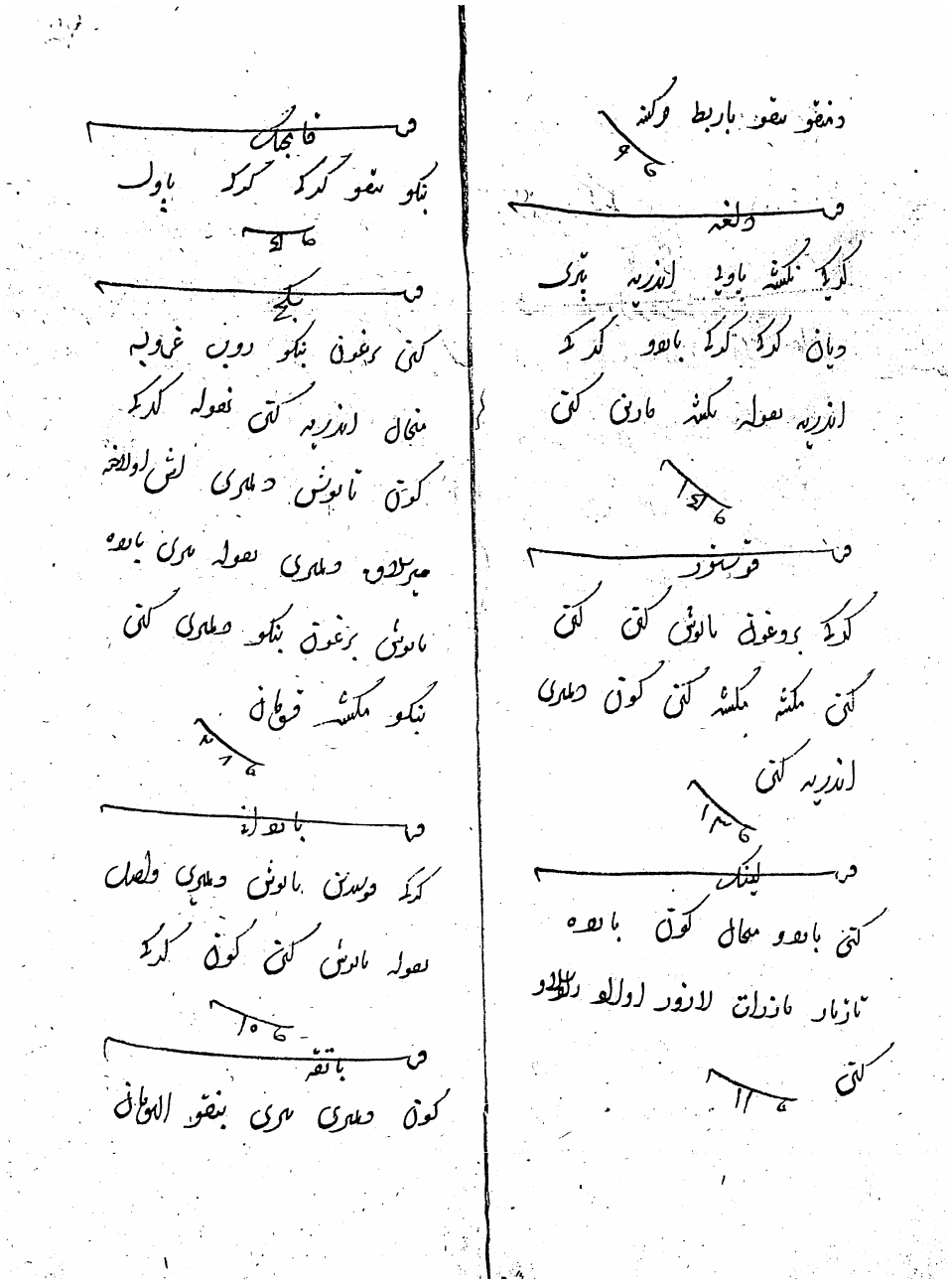

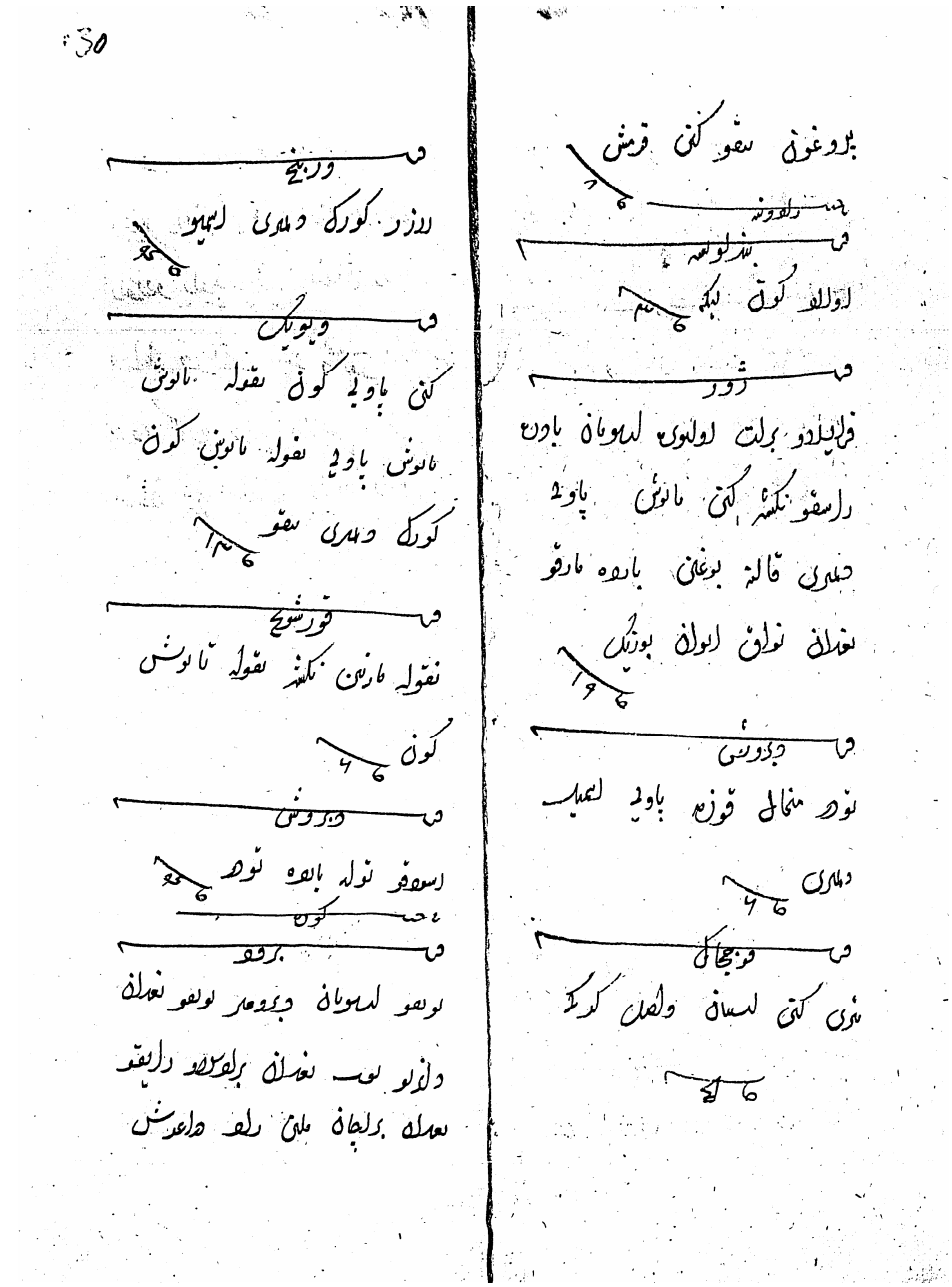

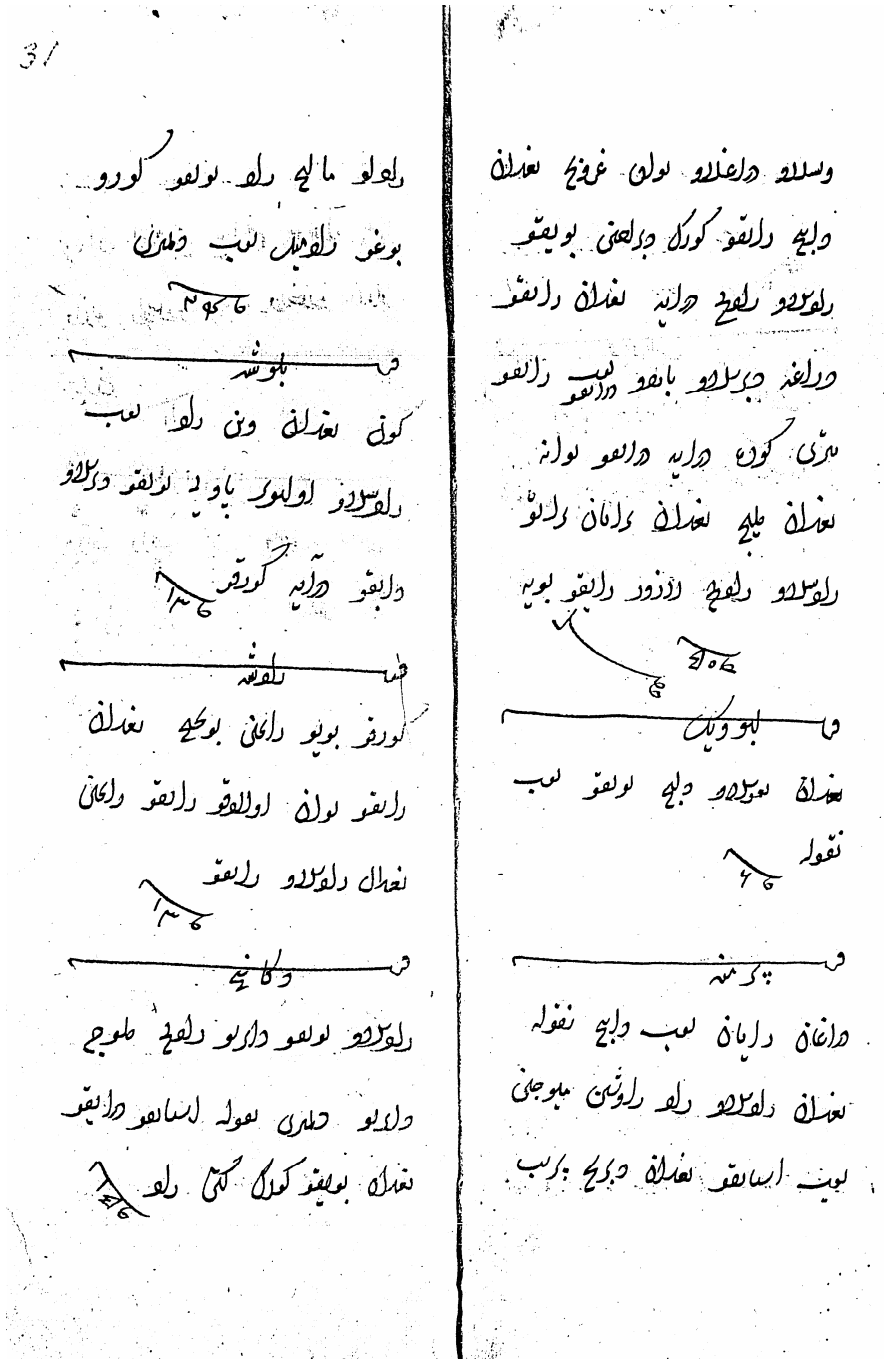

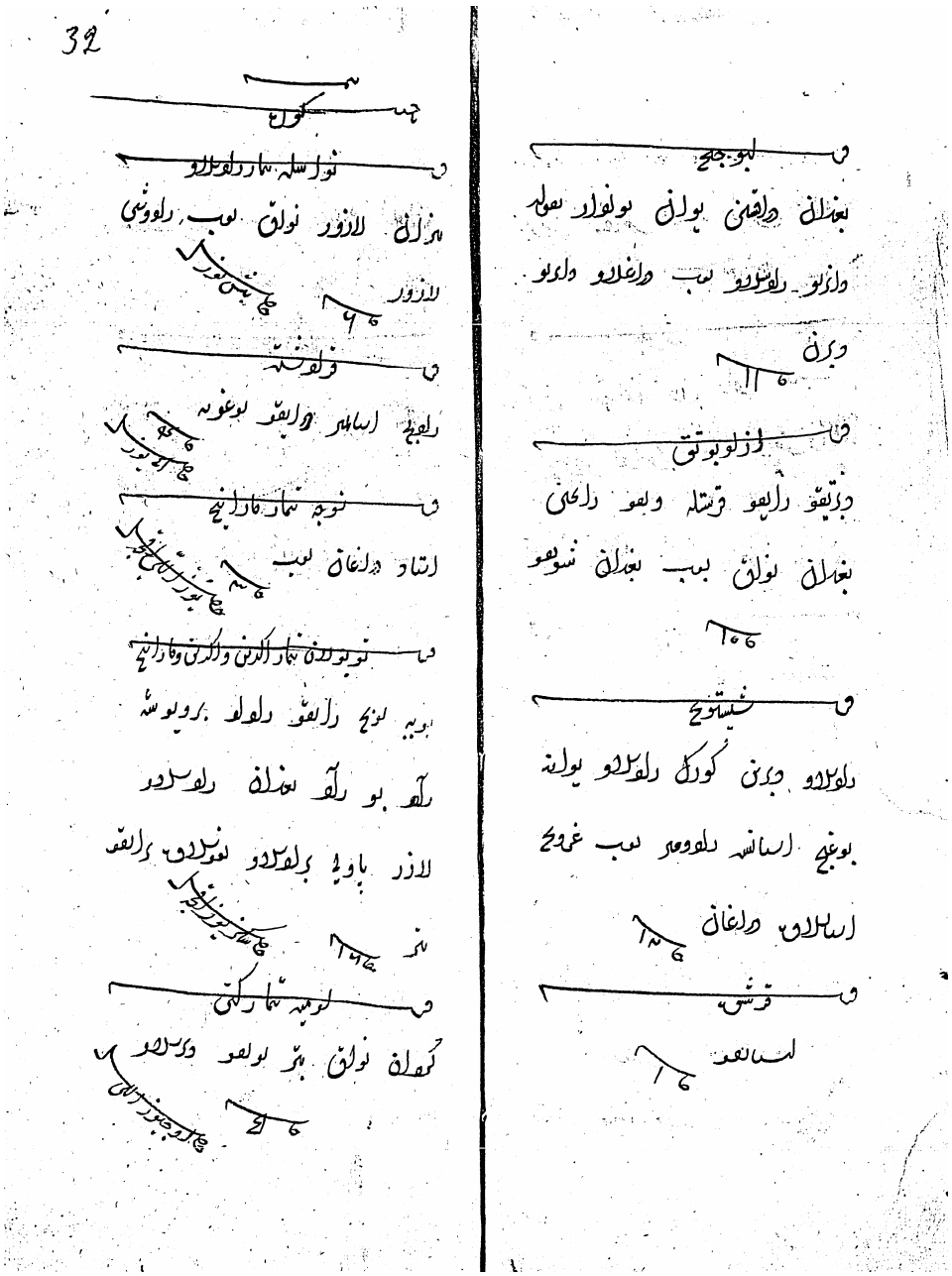

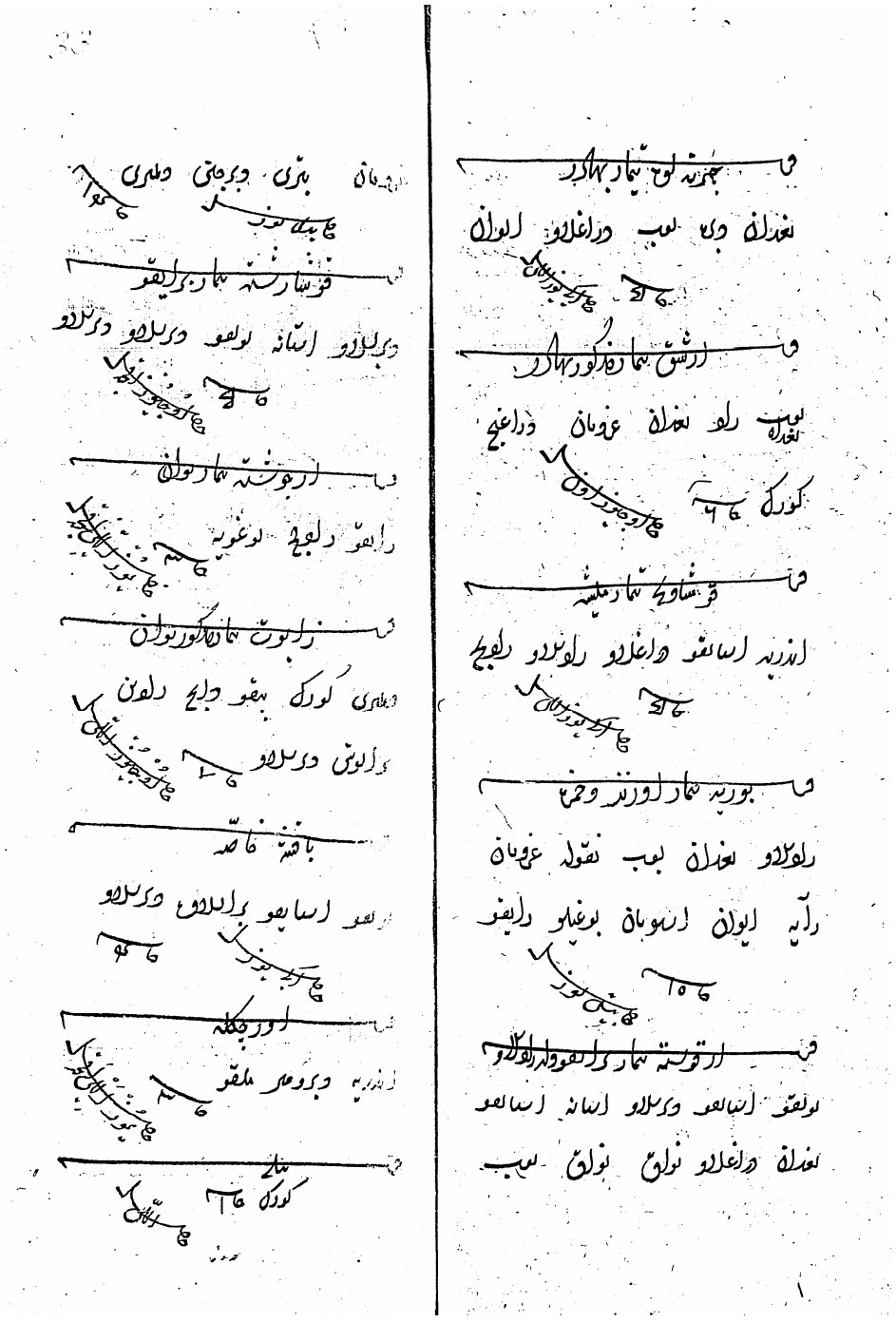

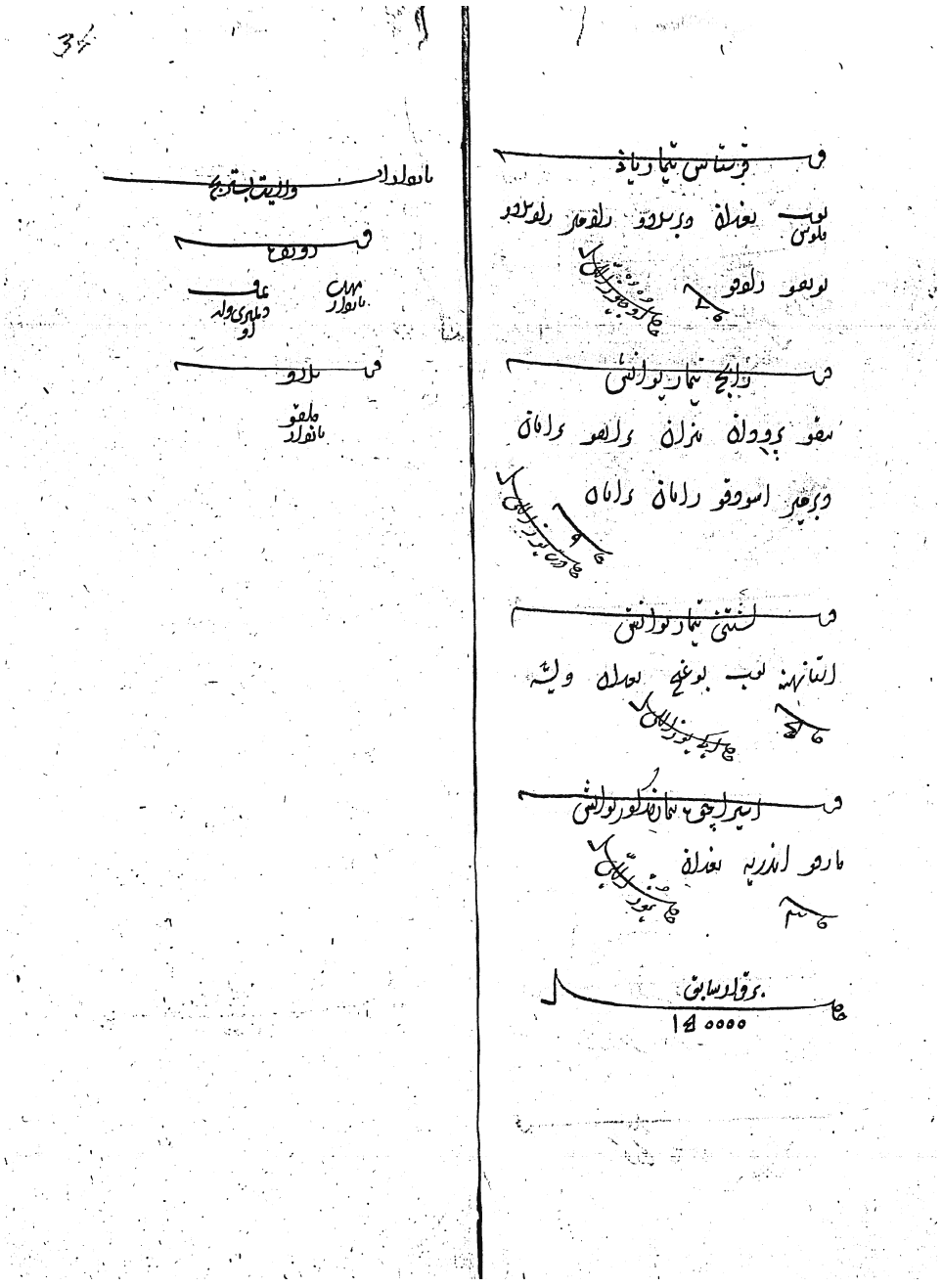

Tatjana Katić

VILAYET OF PASTRIÇ (PAŠTRIK) IN 1452/53.

Summary

Inventory of Pastriç (Paštrik) *vilayeti* in 1452/53. is the oldest preserved Ottoman source which contains data on former Serbian medieval districts (*župa*s) Altin, Patkovo and Hvosno. It was made as an integral part of Skopje-Bosnian Frontier inventory, one of the largest military and administrative units of the Ottoman Empire. Only 60 villages in the *nahiye*s of Paštrik, Rudina and Radovina, that belonged to the *hass* of Mahmud Pasha, Grand Vizier and Rumeli Beylerbeyi, were registrated, as well as 20 villages in the *nahiye* of Gora that belonged to the *sipahi*s. It is worth mentioning that most of those *sipahi*s were Christians. This valuable source contains data concerning ethnic and confessional structure in the territory south of Djakovica, in between Valbona, Drim and White Drim rivers.

Key Words: Ottoman Empire, XV century, Paštrik, Gora, Rudina, Radovina, *vilayet*, *nahiye*, *defter*.

Чланак примљен: 16. 04. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 75-108 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 75-108 (2010)

УДК: 94:711.4](497.11):28”15”(094)

Александар ФОТИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

ТУРСКИ ДОКУМЕНТИ О РУСТЕМ-ПАШИНОМ ВАКУФУ И „ДВОСТРУКОМ ЗАКУПУ“ (İCĀRETEYN) У БЕОГРАДУ*

Апстракт: Из групе османских докумената сачуваних у Универзитетској библиотеци у Болоњи издвојени су и приређени они који откривају и потврђују постојање вакуфа великог везира Рустем-паше (1544–1553, 1555–1561) у Београду. Истовремено, исти документи откривају примену тзв. „двоструког закупа“ (*icāreteyn*). О тој врсти закупа се мало зна премда је имао кључну улогу у опоравку градских вакуфа и поспешивању градске привреде.

Кључне речи: Београд, Рустем-пашин вакуф, „двоструки закуп“, османски документи.

Више од једног века зна се да је Универзитетска библиотека у Болоњи права ризница разноврсне грађе за историју балканских народа. Тешко да икоме у свету историчара треба посебно напомињати да је томе разлог огромна, разноврсна и при томе веома драгоцена заоставштина контеа Луиђија Фердинанда Марсиљија, личности која је својим деловањем оставила великог трага на Балкану. Почетак интересовања за Марсиљијеву заоставштину означио је површни преглед С. Бајгла, док је активни истраживачки рад код нас покренут одласцима Николе Радојчића у Болоњу.[1]

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Средњовековно наслеђе Балкана. Институције и култура* (ев. бр. 147012).

[1] S. Beigl, „Spisi grofa Marsiljija (Marsigli) u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji (Bologna)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XIII, 4 (1901) 537-563;

До сада су наши истраживачи више пута посетили Библиотеку занимајући се углавном за грађу на српском, италијанском и латинском језику, те за многобројне географске карте, планове и скице. Добар део турске грађе прегледала је др Душанка Бојанић-Лукач. Према њеном извештају, грађа на османском језику је расута по бројним фасциклама и није од великог значаја, изузев оне која се налази у фасцикли с архивском ознаком MS 3574.[2] О овој групи докумената Д. Бојанић-Лукач је опширније говорила на трибини Историјског института 1975. године. Треба напоменути да поменута архивска јединица MS 3574 није наведена у Фратијевом *Каталогу* Марсиљијевих рукописа.[3] У *Каталог* је накнадно убачена иако је њен опис настао знатно пре самог *Каталога*.

Детаљна анализа свих докумената из ове фасцикле недвосмислено наводи на закључак да већина докумената чини делове личних архива појединих угледнијих београдских Турака. Највећи број исправа гласи на Кади-заде Мустафа челебију, џабију београдског вакуфа Мехмед-паше Јахјапашића, терзију хаџи-Шабана, свилара Мехмеда, београдског амбар-емина Осман-агу и још неке личности. Документи обухватају раздобље од 1602. до 20/30. 07. 1688. године. Најмлађи документи су издати свега месец дана пре пада Београда у руке Аустријанаца. То указује на време, али и начин настанка збирке. Конте Марсиљи је документе по свој прилици прикупио у Београду после освојења 27.08/06.09. 1688. године. Осведоченом библи-

Н. Радојчић, „Српски рукописи у оставини грофа Л. Ф. Марсиљија“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XIII (1933) 138-139; исти, „Извештај Председништву Српске Краљевске академије у Београду“, *Годишњак СКА* XLII (1937) 334-342; исто, *Годишњак СКА* XLVIII (1938) 342-355; исто, *Годишњак СКА* XLIX (1939) 356-367.

[2] Biblioteca Universitaria di Bologna (даље BUB), MS 3574 (Biglieti, petizioni, pro memoria, note etc. in lingua turca, et alcune poche in Ebreico, il tutto preso dal S. C. Marsigli nelle sue militari spedizioni, sec. XVII, cc 223 sciolte in lingua turca piu 13 in lingua Ebreica di formati diversi, contenute in un cartone con titolo di mano di Giuseppe Mezzofanti).

[3] L. Fratti, "Catalogo dei Manoscritti di Luigi Ferdinando Marsigli conservati nella Biblioteca Universitaria di Bologna", *La Bibliofilia* XXVII (1925-26) 185-215, 263-285, 370-385, 447-451; XXVIII (1926-27) 50-56, 103-200, 291-301, 405-413; XXIX (1927) 46-54, 298-312, 404-419; XXX (1928) 120-139. Такође, не налази се ни у прегледу С. Бајгла (в. нап. 1).

офилу и једном од највиших официра аустријске војске који су се појавили у Београду, сигурно су многи долазили и нудили оријенталне рукописе и османске документе којих је у разрушеном Београду морало бити у великој количини, а чији је значај ретко ко умео да цени.[4]

За ову прилику издвојио сам и приредио осам докумената из неколико разлога. С једне стране они откривају и потврђују постојање вакуфа великог везира Рустем-паше (1544–1553, 1555–1561) у Београду. Пружају податке о увакуфљеном градском земљишту издељеном на плацеве намењене градњи дућана, о дућанима и јавном купатилу познатом под именом Орта-хамам.

С друге стране, што ми се чини неупоредиво важнијим у овом тренутку, исти документи доприносе бољем разумевању закупничких односа у 17. веку. Такозвани „двоструки закуп“ (*icāreteyn*), или „дугорочни закуп“, премда није био у складу са шеријатским прописима, због вишеструке користи почео је да се примењује у целом Османском царству већ почетком 17. века. Ова врста закупа није довољно проучена, иако је очигледно да је имала кључну улогу у опоравку многих вакуфа и поспешивању развоја градске привреде.[5] То је уосталом и разлог због кога је шеријат на правно дозвољен начин заобилажен. Шеријат је дозвољавао закуп од највише три године, како би се избегла штета по вакуф. Међутим, испоставило се да у многим случајевима вакуф од таквог начина закупа није имао користи. Управо је дугорочни (доживотни, па чак и наследни) закуп мотивисао закупца да одржава и поправља вакуфски дућан о свом трошку.

[4] Фотокопије из те фасцикле својевремено ми је љубазно уступила др Душанка Бојанић, на чему сам јој веома захвалан. На основу тих докумената настао је мој магистарски рад „Београд у XVII веку према турским документима конта Марсиљија“, одбрањен 1990. године, и неколико различитих чланака.

[5] О овоме је писано у: А. Фотић, „Рустем-пашин вакуф у Београду (icāreteyn)“, *Историјски часопис*, XXXVIII (1991) 233-241. Документи који се сада објављују исте године су били предати за *Мешовиту грађу*. Међутим, како часопис дуго није излазио, рад је у међувремену повучен. Од тада, колико је мени познато, ни о Рустем-пашином вакуфу у Београду нити о „двоструком закупу“ није писано. Зато сматрам да је веома важно да ови документи ипак буду објављени.

Документи се односе на веома широко раздобље, од 1603. до 1684. године, готово читав 17. век. Четири документа говоре о једном истом дућану, што омогућава да се током пола века прате све трансакције у вези с њим, а нарочито један занимљив судски процес из 1653. године. Неки од њих су раније били делом искоришћени за утврђивање постојања две зграде *мешћеме*, старе и нове, као и за одређивање њихових локација, за откривање и лоцирање гази-Ахмед-агиног турбета, те за скицирање портрета двојице угледних београдских муслимана из 17. века, хаџи-Незира и Кади-заде Мустафа челебије.[6]

Османски документи о Београду, издати од стране локалних власти, или установа, веома су ретки и тешко се проналазе. То је грађа од непроцењивог значаја за проучавање урбане и друштвене структуре османског Београда. С обзиром на то да су сицили београдских кадија, готово сигурно, заувек нестали у ратним разарањима, сваки документ локалног порекла треба прегледати с посебном пажњом како би му се поставило што више питања. Из истог разлога, сматрам да сваки такав документ треба објавити, макар се некоме на први поглед чинило да он то не заслужује.

За прерачунавање датума с хиџранског на хришћански календар коришћен је програм: *Computus. Calendar Conversion <C>*, Dr. Gerhard Behrens, München 1992. Хришћански датуми су дати по старом и по новом календару.

1

Хуџет
(BUB, MS 3574/115)

Он!

[*Овера*:]

[6] А. Фотић, „Девет прилога историји турског Београда“, *Годишњак града Београда* XXXVIII (1991) 103-112.

Оно што је овде је као што се стварно догодило. Ово написа Мустафа [?], син Ахмеда [...?], кадија у Београду. Нека им је опроштено. 1 еседи [грош]
[*Печат*: *нечитак*]

Узрок писању ваљане и веродостојне књиге је следећи:

Узрок ове књиге, уста[7] Хусеин-беше, један од виђених занатлија који станује на тргу града Београда – подручја рата, пред часним шеријатским судом показао је тескеру датирану почетком [месеца] зилкадеа хиљаду осме [године] [4/14.06.1600] и истог датума оверену печатом Османа, кајмакама[8] мутевелије вакуфа блаженопочившег Рустем [-паше], који се налази у граду Београду. Када је прегледана, [установљено] је да садржи следеће:

„Један дућан поменутог вакуфа што се налази преко пута Орта-хамама, и који је ограничен: с једне стране дућаном усте Ахмеда, с једне стране дућаном кројача Кара-Алија, и с једне стране часним судом, дао сам у закуп поменутом усти Хусеину за хиљаду акчи предзакупа и уз периодичну ренту од једне акче дневно [на период] од поменутог датума до истека осамдесет једне године, с тим да га поправља и одржава сопственим средствима када се укаже потреба. Нека га нико не узнемирава све док вакуфу исплаћује периодичну ренту из месеца у месец.“

Пошто је објашњено стварно стање случаја, кад је затражио од стране часног шеријата темесуђ и дозволу за поменути закуп, на основу слагања шеријатских зналаца и врлих мухамеданаца који су правно дозволили дугорочни закуп, дата је дозвола за ваљани закуп уз склапање различитих уговора, почев од датума књиге, почетка месеца зилкадеа, до истека седамдесет осам година. После захтева написано је ово уобличено писано. Положено је у руку молиоца да би се показало у случају тражења помоћи. Написано у трећој декади поштованог месеца шевала хиљаду једанаесте године [24.04/03.05 – 01/11.05. 1603].

[7] У тексту је остављен појам „уста“ јер сматрам да превођење појмом „мајстор“ није сврсисходно.
[8] Заменик мутевелије.

Сведоци чина:
уста Мехмед, син Хасана; Хусеин Вели; уста Ахмед, син Ајаса; уста Али, син Балија; самарџија, уста Мустафа, син Тајиба; уста Ахмед, син Исмаила, уста Ибрахим, син Мустафе, коњаник Хусеин-бег и остали присутни.

Транскрипција:

Hüve

[*Овера*:]
Mā fīhi kemā fī-l-aṣl. Ḥurrirehu Muṣṭafā [?] bin Aḥmed [..?] // el-ḳāḍī be-Belġrād. // ʻUfiye ʻanhumā. // Esedī 1.
[*Печат*: *нечитак*]

[1] Sebeb-i taḥrīr-i kitāb-i ṣıḥḥat-i nıṣāb budur ki: [2] Dār ül-cihād belde-i Belġrād sūḳında sākin olan aṣḥāb-i ṣanāyʻuñ āʻyānından işbu bāʻiş ül-kitāb üstād Ḥüseyn Beşe nām kimesne meclis-i şerʻ-i şerīfde [3] şemān ve elf Żī-l-ḳaʻde'sinüñ ġurresi tārīḫile müverraḫ ve tārīḫ-i mezbūrda belde-i Belġrād'da vāḳiʻ merḥūm Rüstem [Pāşā] vaḳfınuñ ḳāīm-maḳām-i [4] mütevellī olan ʻOsmān ḫatemile maḫtūm teẕkire ibrāz ėdüb naẓar olunduḳda mefhūmi vaḳf-i mezbūrdan Orta ḥammām [5] muḳābelesinde vāḳiʻ bir ṭarafı üstād Aḥmed dükkānı ve bir ṭarafı Ḳara ʻAlī el-ḫayyāṭ dükkānı ve bir ṭarafı Maḥkeme-i şerīfe ile maḥdūd [6] bir bāb dükkānı biñ aḳçe icāre-i muʻaccele ve yevmī birer aḳçe icāre-i mü'eccele ile lāzım geldükde taʻmīr ü termīmi kendi mālından [7] ṣarf ėtmek üzere tārīḫ-i mezbūrdan seksen bir sene tamāmına değin mezbūr üstād Ḥüseyn'e icāreye vėrdüm. Mādāmki [8] māh be-māh icāre-i mü'eccelesin cānib-i vaḳfa edā ėder kimesne māniʻ olmaya dėmegi ḥāvī olup vāḳiʻ-i ḥālī-i mübeyyin ḳıbel-i [9] şerʻ-i şerīfden temessük ve icāre-i mezbūreye iẕin ṭaleb eylemegin icāre-i ṭavīleyi tecvīz ėden fuḳahā-yi dīn ve fużalā-yi muḥammedīn [10] ḳavılları üzere tārīḫ-i kitāb Żī-l-ḳaʻde'sinüñ ġurresinden ʻuḳūd-i muḫtelife ile yetmiş sekiz yıl tamāmına değin [11] ṣıḥḥat-i icāreye iẕin vėrildükdenṣoñra ġibb eṭ-ṭaleb bu sufūf-i ḥurūf ketb olundı. Yed-i ṭālibe defiʻ olundıki [12] lede-l-istiẕhār iẕhār ėde. Taḥrīren fī evāḫir-i şehr-i Şevvāl el-mukerrem li-sene iḥdā ʻaşere ve elf.

Şühūd ül-ḥāl:
Üstād Meḥmed bin Ḥasan // Ḥüseyn Velī // üstād Aḥmed bin Ayas // üstād ʻAlī bin Bālī // üstād Muṣṭafā bin Ṭayyib semerci // üstād Aḥmed bin İsmaʻīl // üstad İbrāhīm bin Muṣṭafā // Ḥüseyn Bėg el-cündi // ve ġayruhum min el-ḥāżırīn

Документ бр. 1
(BUB, MS 3574/115)

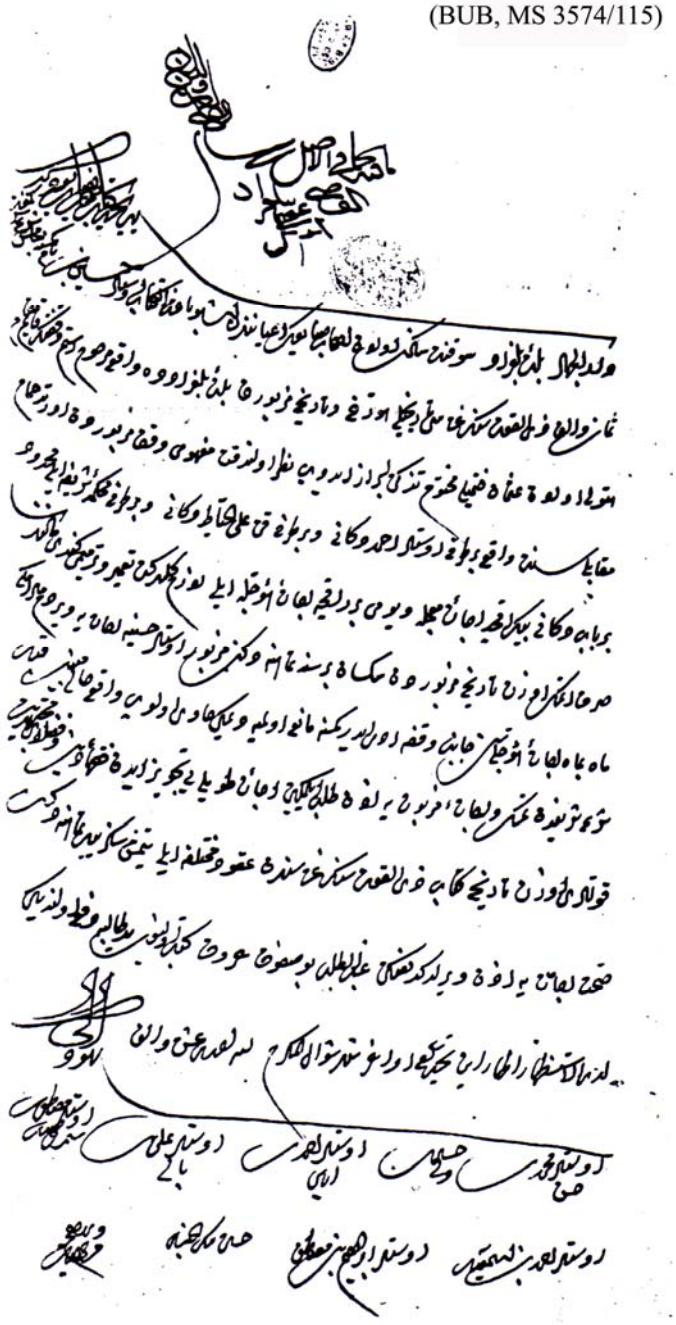

2

Хуџет
(BUB, MS 3574/103)

Он!

[*Овера*:]
Оно што је овде је пренос и купопродаја. Ово написа најпонизнији међу Божјим створењима, Мурсел, син Сафера, војни судија у заступству [наиб] у богомштићеном граду Београду. Нека им је опроштено.
[*Печат*:] Његов роб Мурсел, син Сафера [..?]

Узрок писању ваљане и веродостојне књиге је следећи:

Хаџи Хасан, син Абдулвехаба, изабрани старатељ малолетне сирочади блаженопочившег хаџи-Незира, припадника корпуса капиџија Високе порте, који је пре овога умро као житељ богомчуваног Београда, појавио се пред шеријатским судом и у присуству свилара Мехмеда, сопственика ове књиге, изјавио и потврдио:

„На тргу поменутог богомчуваног [града], у близини Ахмед-агине џамије, [налази се дућан] чију је једну половину притежавао поменути покојник уз пола акче [дневног] закупа Рустем-пашином вакуфу. Зграда дућана је мулк[9]. [Посед] је ограничен: с једне стране дућаном берберина хаџи-Хасана, с једне стране старим судом, с једне стране јавним путем и с једне стране половином дућана поменутог Мехмеда. Због дуга поменутог покојника сопственом вакуфу његова половина дућана лицитирана је на султанском тргу.[10] Пошто је надметање купаца завршено на једанаест хиљада акчи које је понудио поменути Мехмед, поменута половина дућана му је за једанаест хиљада акчи у готовом предата и продата неповратном продајом.

[9] *Мулк* – посед у потпуном приватном власништву.
[10] *Султански трг* (sūḳ-i sulṭānī) није никакав посебан трг у Београду. У сваком граду Османског царства тим изразом је називана главна, највећа чаршија, трговачко средиште града, главни јавни простор на коме телал објављује вести и на коме се врше јавне лицитације.

Избројао сам узети новац и предао продано [у поменутим] границама. Половина поменутог дућана је од данас његова купљена својина. Нека је притежава на начин на који год хоће и жели.“

Пошто је поменути Мехмед, на кога се односи исказ, лично потврдио исказ наведеног изјавиоца, оно што се догодило записано је као темесућ и предато и положено у руку потражиоца. У случају потребе нека буде показано као доказ. Написано у првој декади поштованог шевала хиљаду тридесет четврте године [27.06/07.07 – 06/16.07. 1625].

Сведоци чина:
хаџи-Вефа челебија, син хаџи-Јусуфа; хаџи Хасан, син Курда; трговац хаџи Мехмед, син Абдулаха; Хасан халифа, син Јусуфа, уста Ибрахим, син Јусуфа и остали

Транскрипција:

Hüve

[*Овера*:]
Mā fīhi min et-tefvīż ve-l-bey‘ ve-ş-şirā. Ḥurrirehu efḳār ül-verā // Mürsel bin Safer el-ḳassam ul-‘askerī // be-medīne-i Belġrād el-maḥmiyye hilāfeten. // ‘Ufiye ‘anhumā
[*Печат*:] Bendehu Mürsel bin Safer maẕhār-i lüṭf-i [..?]

[1] Sebeb-i taḥrīr-i kitāb-i ṣıḥḥat-i nışāb budur ki: [2] Maḥrūse-i Belġrād sākinlerinden olub Dergāh-i ‘ālī bevvābları zümresinden iken bundan aḳdem [3] fevt olan El-ḥācc Nezīr merḥūmuñ eytām-i ṣuġārına vaṣī-i muḥtārları olan El-ḥācc Ḥasan bin ‘Abdülvehāb [4] nām kimesne meclis-i şer‘a ḥażır olub işbu ṣāḥib ül-kitāb Meḥemmed el-ġazzāz nām kimesne maḥżarında iḳrār ü i‘tirāf [5] eyledi ki maḥrūse-i mezbūre sūḳında Aḥmed Aġa cāmi‘i ḳurbında Rüstem Pāşā vaḳfına nışf aḳçe muḳāṭa‘a ile [6] müteveffā-yi mezbūruñ mutaṣarrıf oldığı bināsı mülk olub bir cānibi El-ḥācc Ḥasan ser-tırāş dükkānı ile ve bir cānibi [7] Eski Maḥkeme ile ve bir cānibi ṭarīḳ-i ‘āmmla ve bir cānibi merḳūm Meḥemmed’üñ nışf dükkānı ile maḥdūd olan olup nışf [8] dükkānını müteveffā-yi mezbūrüñ kendi vaḳfına olan deyni içün sūḳ-i sulṭānīde müzāyede ėtdürüb iġrāż-i

[9] nās munḳaṭı‘a olduḳdan merḳūm Meḥemmed’üñ üzerinde on bir biñ aḳçede ḳarār eylemekle zikr olunan nıṣf [10] dükkānı merḳūme on bir biñ naḳd aḳçeye tefvīż ve bey‘-i bāt ile bey‘ eyleyüb ḳabż-i semen-i ma‘dūd [11] ve teslīm-i mebī‘-i maḥdūd eyledim. Ba‘d el-yevm dükkān-i mezbūruñ nıṣfı mülk-i müşterāsı olub keyfemā [12] yeşā ve yaḥtār mutaṣarrıf olsun dėdükde muḳırr-i mezbūruñ iḳrārını muḳarr-leh el-mezkūr Meḥemmed bi-l-muvācehe [13] taṣdīḳ ėtmeġin mā hüve-l-vāḳi‘ li-ecl et-temessük ketb olunub men-leh üṭ-ṭaleb yedine vażı‘ ü [14] defi‘ olundı. Vaḳt-i ḥācetde iḥticāc ėdine. Taḥrīren fī evāīl-i Şevvāl-el-mükerrem lisene [15] erba‘ ve selāsīn ve elf.

Şühūd ül-ḥāl:
El-ḥācc Vefā Çelebi ibn El-ḥācc Yūsuf // El-ḥācc Ḥasan bin Ḳurd // El-ḥācc Meḥmed bin ‘Abdullāh et-tācir // Ḥasan Ḫalīfe ibn Yūsuf // üstād İbrāhīm bin Yūsuf // ve ġayruhum

Документ бр. 2
(BUB, MS 3574/103)

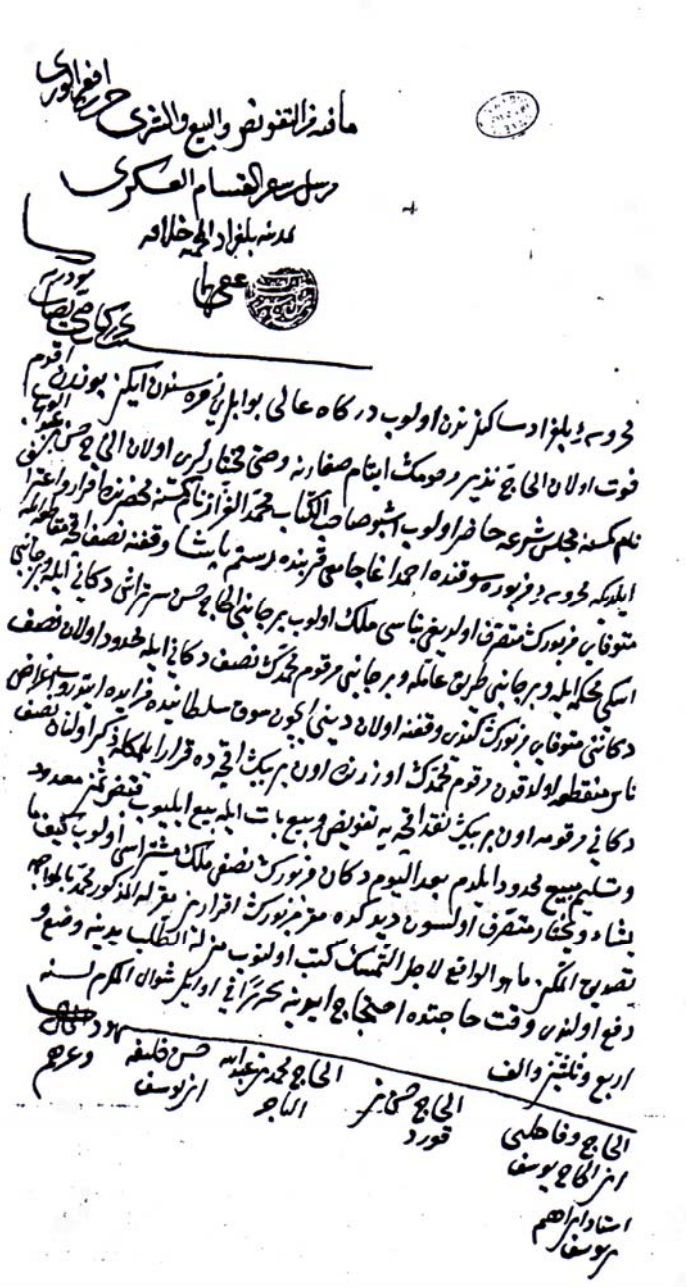

3

Темесуħ
(BUB, MS 3574/39)

Он!

Повод писању писмена је следећи: Малолетна сирочад блаженопочившег хаџи-Незира притежавала су половину једног од дуħанâ које је увакуфио блаженопочивши Рустем-паша у богомштиħеном Београду. [Налази се] у близини Ахмед-агине џамије и ограничена је: с једне стране дуħаном берберина хаџи-Хасана, с једне стране старим судом, с једне стране јавним путем и с једне стране половином дуħана свилара Мехмеда. Зграда дуħана је мулк.[11] Због дуга поменутог покојника сопственом вакуфу, хаџи Хасан, син Абдулвехаба, изабрани старатељ [сирочади], на основу свог пуномоħја [понудио је] половину дуħана [на султанском тргу]. Пошто је [лицитација] на султанском тргу завршена на једанаест хиљада акчи које је понудио свилар Мехмед, [хаџи-Хасан] је поменутом пренео и продао право притежавања наведене половине дуħана за једанаест хиљада акчи у готовом. [Свилар Мехмед] је за оснажење вакуфа[12] положио пет стотина акчи и обавезао се на давање закупа од пола акче [дневно] Рустем-пашином вакуфу. Пошто је замолио и затражио, због ваљане купопродаје написано му је ово писмено и положено у руку као темесуħ. Нека се нико не меша и не омета га у притежавању све док вакуфу предаје пола акче [дневног] закупа. Написано у првој декади поштованог шевала хиљаду тридесет четврте године [27.06/07.07 – 06/16.07. 1625].

[11] На први поглед се чини да је документ контрадикторан: најпре се помиње да је то половина једног од вакуфских дуħана, а потом да је грађевина потпуно приватно власништво сирочади. Јасно је је да је само грађевински плац припадао вакуфу. Смисао прве реченице састоји се у томе да је Рустем-паша завештао грађевинско земљиште (плацеве) *искључиво намењено градњи дуħана*, с тим да приход од давања у закуп иде његовом вакуфу. Тај услов за притежавање плаца незграпно је скраħен у „вакуфски дуħан“.

[12] Тај израз се често користио у документима у случајевима када вакуф добија новац на име продаје или закупа. Вероватно зато што се сматрао богоугоднијим.

Убоги Курд Али, садашњи мутевелија [вакуфа] Рустем-паше

[*Печат на полеђини*:] Његов роб Али, син Ахмеда

Транскрипција:

Hüve

[1] Vech-i taḥrīr-i ḥurūf oldur ki: Maḥmiyye-i Belġrād'da vāḳi‘ merḥūm Rüstem Pāşā'nuñ vaḳıf eyledügi [2] dükkānlarından Aḥmed Aġa cāmi‘i ḳurbında bir cānibi El-ḥācc Ḥasan ser-tırāş dükkānı ile ve bir cānibi [3] Eski Maḥkeme ile ve bir cānibi ṭarīḳ-i ‘āmmile ve bir cānibi ġazzāz Meḥemmed'üñ nısf dükkānı ile [4] maḥdūd olan bināsı mülk olup nısf dükkāna mutaṣarrıf olan merḥūm El-ḥācc [5] Nez̲īr'üñ eytām-i suġārına vaṣī-i muḫtārları olan El-ḥācc Ḥasan bin ‘Abdülvehāb nām kimesne [6] vekāleti ḥasebile nısf dükkānını müteveffā-yi mezbūrüñ kendi vaḳfına olan deyni içün sūḳ-i [7] sulṭānīde merḳūm ġazzāz Meḥemmed'üñ üzerinde on bir biñ aḳçede ḳarār eylemekle z̲ikr olunan [8] nıṣf dükkānı merḳūme on bir biñ naḳd aḳçeye ḥaḳḳ-i taṣarrufları tefvīż ve bey‘ ėdüp [9] taḳviyet-i vaḳıf içün cānib-i vaḳfa beşyüz aḳçe defi‘ ėdüp ve Rüstem Pāşā vaḳfına nıṣf [10] aḳçe muḳāṭa‘a vėrmegi müte‘ahhid olup cānib-i vaḳıfdan ṭālib ü rāġib olmaġla ṣıḥḥat [11] bey‘ ü şirāları içün işbu ḥurūf taḥrīr ḳılınup ber-sebīl-i temessük yedine vaż‘ olundıki mādāmki [12] nıṣf aḳçe muḳaṭa‘asın cānib-i vaḳfa edā eyleye taṣarrufında kimesne māni‘ ü müzāḥim olmaya. Taḥrīren fī [13] evāīl-i Şevvāl el-mükerrem li-sene erb‘a ve s̲elās̲īn ve elf.

El-faḳīr // Kürd ‘Alī // el-mütevellī-i // Rüstem Pāşā // ḥālā

[*Печат на полеђини*:] Bendehu ‘Alī bin Aḥmed

Документ бр. 3
BUB, MS 3574/39

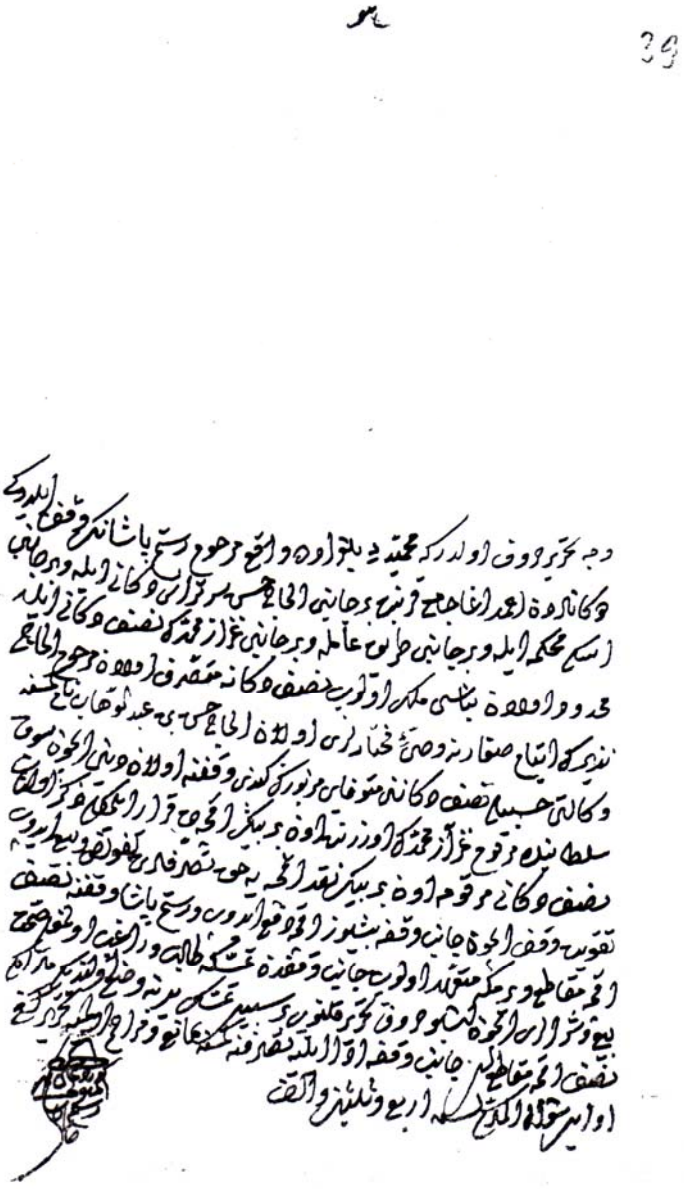

4

Темесуђ
(BUB, MS 3574/173)

Он!

Разлог писању писмена је следећи: Мехмед челебија, син Хусеина, и његова сестра по оцу и мајци Хава-хатун, уз земљарину[13] од једне акче дневно вакуфу Пресветле Медине, заједнички су притежавали један од дућана вакуфа блаженопочившег и од грехова опроштеног великог везира Рустем-паше, што се налази у богомштићеном Београду, преко пута Ахмед-агине џамије. Ограничен је: с једне стране дућаном свилара Мехмеда, с једне стране дућаном Бекташ-челебије, сина хаџи-Хасана, с једне стране пустом земљом Абдулџелил-бега и са четврте стране јавним путем. Своје право притежавања наведеног дућана пренели су за двадесет четири хиљаде акчи на узрочника овог писмена, хаџи-Шабана, сина Дурака. Пошто је поменути хаџи-Шабан, као противвредност за пренос, вакуфу положио хиљаду петстотина акчи за оснажење вакуфа, и пошто се обавезао да ће на стари начин, без спорења, предавати и уручивати именовани закуп од једне акче дневно, притежавање је пренето на деведесет година уз истоветне уговоре, њих тридесет, с тим да се сваке три године [сачини] по један нови уговор, тако да истицање једног уговора уједно означи и отпочињање другог уговора. Да га нико други не би ометао написано је ово писмено као темесуђ и потом предато и положено у његову руку. Написано у другој декади зилхиџе хиљаду тридесет девете године [12/22 – 21/31.07.1630].

Убоги Али, опуномоћеник мутевелије поменутог вакуфа

[*Печат на полеђини*:] Његов роб Али, син Ахмеда

[13] Закуп за плац.

Трансκрипција:

Hüve

[1] Bā‘iṣ-i taḥrīr-i ḥurūf oldur ki: Merḥūm ve maġfūr-leh vezīr-i ā‘ẓam Rüstem Pāṣā’nuñ maḥmiyye-i Belġrād’da [2] vāḳi‘ vaḳıf dükkānlarından Aḥmed Aġa cāmi‘i muḳābelesinde bir ṭarafı ḳazzāz Meḥmed dükkānı [3] ve bir ṭarafı Bektaş Çelebi ibn El-ḥācc Ḥasan dükkānı ve bir ṭarafı ‘Abdülcelīl Bėg arż-i ḥāliyyesi [4] ve ṭaraf-i rāb‘ī tarīḳ-i ‘āmm ile maḥdūd olub Medīne-i Münevvere vaḳfına yevmī bir aḳçe [5] arżiyyesi ile ber-vech-i iştirāḳ bir bāb dükkānı mutaṣarrıf ve mutaṣarrıfı olan Meḥmed Çelebi [6] ibn Ḥüseyn ve li-eb ve ümm ḳızḳarındaşı Ḥavva Ḥātūn zikr olunan dükkānuñ [7] ḥaḳḳ-i taṣarrufları işbu bā‘iṣ-i haz[ā]-t-taḥrīr El-ḥācc Ṣa‘bān bin Ṭuraḳ nām kimesneye [8] yiğirmi dört biñ aḳçeye tefvīż ėdüb muḳābele-i tefvīż taḳviyyet-i vaḳıf içün [9] cānib-i vaḳfa biñ beşyüz aḳçe defi‘ olunub ve ber-üslūb-i sābıḳ yevmī bir aḳçe icāre-i [10] müsemmain bi-lā-nizā‘ edā ü teslīm eylemegi merḳūm El-ḥācc Ṣa‘bān müte‘ahhid olmaġın [11] ‘uḳūd-i müterādife birle otuz ‘aḳd olmak üzere ki her üç yılda bir [12] ‘aḳd-i cedīd olmaḳ üzere ki ‘aḳd-i evvelüñ intihāsı birle ‘aḳd-i sānīnüñ ibtidāsı [13] vāḳi‘ olmaḳ üzere ṭoḳsan seneye vārınca taṣarrufı tefvīż olunub āhardan [14] kimesne māni‘ olmamaḳ içün işbu ḥurūf li-ecl et-temessük ketb olunub yedine vażı‘ [15] ü defi‘ olundı. Taḥrīren fī evāsiṭ-i Zī-l-ḥicce li-sene tisa‘ ve selāsīn ve elf.

Ḥurrirehu El-faḳīr ‘Alī vekīl ül-mütevellī-i vaḳf-i mezbūr

[*Печат на полеђини*:] Bendehu ‘Alī bin Aḥmed

Документ бр. 4
(BUB, MS 3574/173

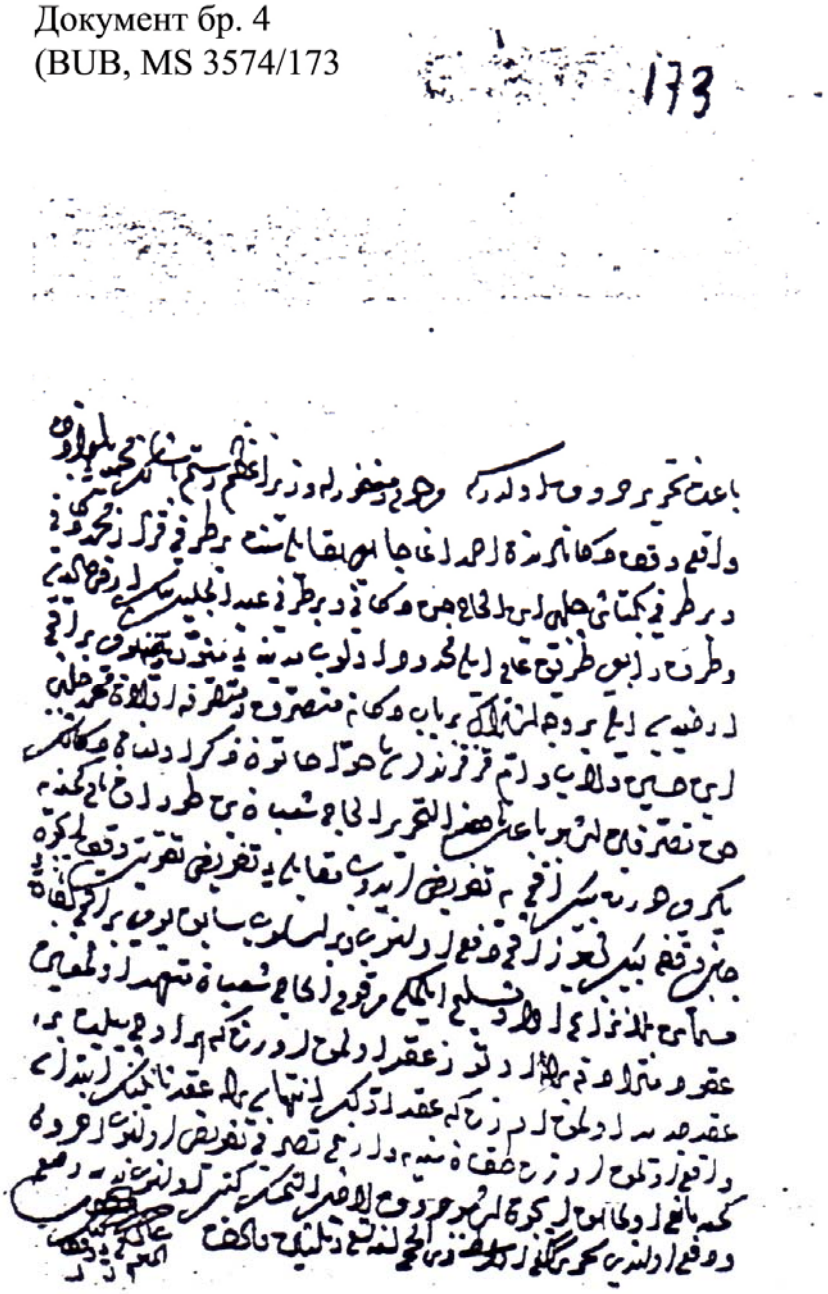

5

Темесуђ
(BUB, MS 3574/162)

Он!

Разлог писању писмена је следећи: Умро је уста Мехмед који је притежавао, уз закуп од једне акче дневно, један од дућана подигнутих на увакуфљеној земљи у близини Орта-хамама што припадају вакуфима великог везира – чији је дом сада рајска башта – блаженопочившег и од грехова опроштеног Рустем-паше – нека му је лака земља – који се налазе у богомштићеном Београду. Поменути дућан је шеријатским начином наслеђивања пренесен на његову децу: Мустафу, Ахмеда, Дервиша, Ајшу и Фатиму. Пошто су своје шеријатске делове наведени примили и преузели, своје познате делове добровољно су уступили свом брату Дервишу. Од вакуфа је замољен и затражен нови темесуђ да би се дућан, ограничен и одељен дућаном сарача хаџи-Хасана, који је такође притежавалац на поменутој земљи, и с једне стране дућаном хаџи-Шабана, пренео на поменутог Дервиша, сина Мехмеда. Право притежавања је пренето на поменутог Дервиша тако што је уговорено да се поменути дућан изда уз закуп од једне акче дневно на деведесет година [склапањем] истоветних уговора, с тим да истицање једног уговора уједно означи и отпочињање другог уговора. Да би могао да га притежава написано је ово писмено као темесуђ и потом предато и положено у његову руку. Од данас ће бити под његовом руком све док из месеца у месец вакуфу предаје и уручује закуп. У његово држање и притежавање нико да се не меша и не уплиће [..?][14].

Најништавнији међу [Божјим] слугама, Ибрахим, емин [..?][15]

[*Печат на полеђини*:] Ибрахим, син хаџи-Алија

[14] Последњи ред није снимљен. Према документу бр. 6, темесуђ је састављен 1640/41. године.
[15] Није снимљено.

Транскрипција:

Hüve

[1] Bā‘iṣ-i taḥrīr-i ḥurūf budur ki: Ṣadr-i ā‘ẓam cennet āşyān firdevs cinān merḥūm ve maġfūr-leh [2] Rüstem Pāşā tābe ṣerāhununñ maḥmiyye-i Belġrād’da vāḳi‘ evḳāfından Orta ḥammām kurbında [3] zemīn-i mevḳūfe üzere binā eyledükleri dükkānlarından bir bāb dükkānı yevmī bir aḳçe muḳāṭa‘a [4] üzere mutaṣarrıf olan üstād Meḥemmed nām kimesne fevt olub dükkān-i meẓbūr evlād olan [5] Muṣṭafā ve Aḥmed ve Derviş ve ‘Ayşe ve Faṭme’ye irṣ-i şer‘ile intiḳāl ėdüb meẕkūrān [6] ḥişşe-i şer‘iyyelerin alub ḳabż eyledükdenṣoñra Derviş nām ḳarındaşlarına ḥişşe-i [7] şāyi‘lerini ḥüsn-i irādetlerile mezbūrun fāriġler olub yine zemīn-i mezbūr [8] üzere mutaṣarrıf olan saraç El-ḥācc Ḥasan dükkānile ve bir cānib El-ḥācc Ṣa‘bān [9] dükkānile maḥdūd ve mümtāz bir bāb dükkān meẕkūr Derviş bin Meḥemmed’e intiḳāl üzere [10] cānib-i vaḳıfdan mezbūr cedīd temessüki ṭālib ü rāġib oldugı ecilden ‘aḳd-i evvelüñ [11] intihāsı birle ‘aḳd-i ṣānīnüñ ibtidāsı olmaḳ üzere ‘uḳūd-i müterādife ile ṭoḳsan [12] sene değin dükkān-i mezbūr yevmī bir aḳçe icāre birle ‘aḳd olunub ḥaḳḳ-i taṣarrufı merḳūm [13] Derviş[‘e] tefvīż olunub taṣarruf içün işbu ḥurūf li-ecl-i temessük ketb olunub [14] yedine vażı‘ ü defi‘ olundiki mādām muḳāṭa‘ayı māh be-māh cānib-i vaḳfa edā ü teslīm eyleye [15] ba‘d el-yevm taht-i yedinde olub żabṭ u taṣarrufında bir ferd daḫl u ta‘arūż [16] [..? *последњи ред није снимљен*]

Eż‘af ül-‘ibād // İbrāhīm emin-i [..? *последњи ред није снимљен*]

[*Печат на полеђини*:] İbrāhīm bin Ḥāccī ‘Alī

Документ бр. 5
(BUB, MS 3574/162

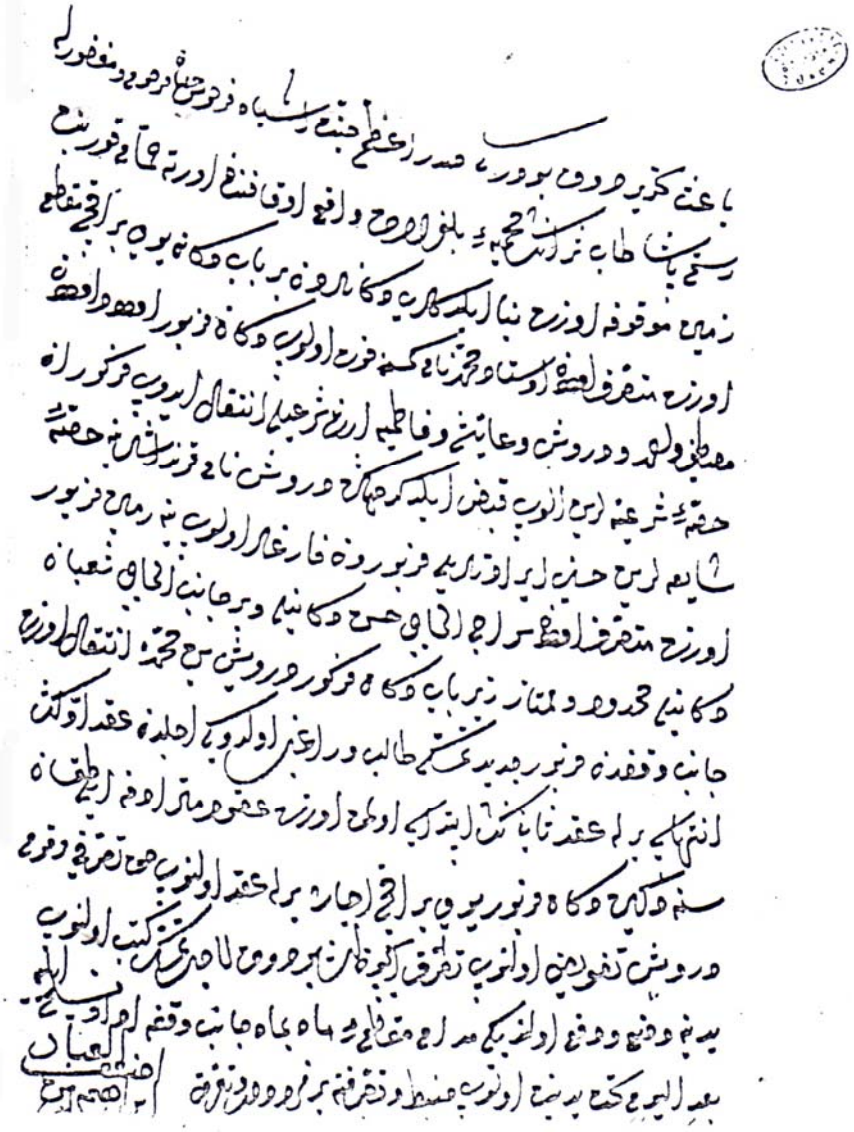

Хуџет 6
(BUB, MS 3574/113)

Он!

[*Овера*:]
Случај се слаже са оним што је овде изложено. Ово написа убоги Мехмед – упућен на Високослављеног, кадија у заступству [наиб] у граду Београду. Нека му је опроштено.
[*Печат*: *нечитак*]

Узрок писању књиге је следећи:

Мехмед челебија, син Мустафе, садашњи џабија[16] вакуфâ блаженопочившег Рустем-паше и хамама познатог као Орта хамам, што се налазе у Београду, у присуству Мустафа-челебије, сина Ахмед-ефендије, садашњег мужа Ајше, кћери Алија, раније удате за преминулог терзију хаџи-Шабана који је становао у махали Тир-и Бала, једној од махала поменутог града, а кога је она опуномоћила поводом овог случаја спорења и парничења, и чије је шеријатско пуномоћје потврђено сведочењима Гермијани Али-бега, сина Абдурахмана, и Алија, сина Џеме, пред узвишеним шеријатским судом који захтева поштовање изјавио је и оптужио:

„Поменути покојник хаџи Шабан је за свога живота, с дозволом мутевелије и уз [плаћене] предзакуп и периодичну ренту, притежавао један дућан што се налази на трговима [*sic*!] поменутог града преко пута турбета Ахмед-аге. Ограничен је: с једне стране дућаном Умихане, кћери хаџи-Шабана, с једне стране дућаном наследникâ сејида Хасан-челебије, сина сејида Ахмеда, с једне стране мулком Абдулџелилбег-задеа и с четврте стране јавним путем. Годишњи закуп Рустем-пашином вакуфу за његов плац био је три стотине шездесет акчи. Зграда дућана такође припада поменутом вакуфу. Када је умро, притежавање поменутог дућана пренесено је на његовог сина Мехмеда. После тога, када је поменути Мехмед такође умро, [притежавање је] нелегално пренесено са сина на мајку. Наведена опуномоћитељка Ајша, мајка поменутог Мехмеда, притежава поме-

[16] *Џабија* – скупљач прихода.

нути дућан као маликану[17] иако он припада поменутом вакуфу. Мој је захтев да се случај испита и да она од тога одустане.“

После питања, поменути опуномоћеник Мустафа челебија је одговорио:

„Зграда наведеног дућана је мулк. Када је хиљаду тридесет четврте године [4/14.10. 1624 – 22.09/02.10. 1625] умро хаџи Незир, чији је мулк била зграда поменутог дућана, хаџи Хасан, постављени старатељ његових малолетних наследника, продао је поменути дућан свилару Мехмеду за познату суму. Зграду поменутог дућана речени Мехмед је за живота притежавао као маликану. Наведени Мехмед је такође умро хиљаду педесете године [13/23.04 1640 – 01/11.04.1641]. Дурмуш-беше[18], син поменутог Мехмеда, продао је зграду наведеног дућана за двадесет шест хиљада акчи поменутом хаџи-Шабану, мужу моје опуномоћитељке. Овај [хаџи Шабан] га је купио, прихватио и преузео, и притежавао као маликану све до дана своје смрти. После његове смрти лицитиран је на султанском тргу. Надметање купаца завршено је на осамнаест хиљада акчи које је понудила Ајша, моја опуномоћитељка. Другог заинтересованог са вишом [понудом] није било. Сви наследници заједно, договорно су продали и уступили поменути дућан овој Ајши за наведену суму и поравнали [захтеве] везане за своје делове суме. Овим путем, после дуго времена, [прелазећи] из руке у руку, пренет је на моју опуномоћитељку, с тим да је зграда мулк. Зграда поменутог дућана није вакуф.“

Пошто је увакуфљење зграде оспорено, затражен је доказ који би потврдио оптужбу поменутог џабије. Подношење доказа је показало слабости.[19] Када су прегледани бројни хуџети који се налазе у руци поменутог опуномоћеника, њихов садржај је показао да је заиста, од давних времена, како је записано, [дућан] прелазио из руке у руку с тим да је зграда била мулк.[20] Пошто подношење доказа по-

[17] *Маликана* – овде је термин употребљен као синоним за термин *мулк*. Иначе има и друго значење, веома важно за разумевање држања одређених земљишних поседа, што овде нема потребе објашњавати.

[18] У претходном документу је написано Дервиш, а не Дурмуш. Вероватно је кадија погрешио, због сличности имена, када је диктирао текст хуџета писару.

[19] Карактеристичан израз који у судским документима значи да једна страна није успела да докаже своје тврдње.

[20] Нема сумње, међу тим исправама су се налазили док. бр. 2 и 3, а можда и још неки.

менутог тужитеља није имало [правне] снаге, наведени дућан се оставља у руци поменуте опуномоћитељке Ајше, како је и било. Оно што се догодило на захтев је забележено. Написано почетком срећног сафера хиљаду шездесет четврте године [12/22.12.1653].

Сведоци чина:
Јусуф, чауш београдског сердара; славни међу једнакима, Ахмед-бе-ше, син Сулејмана, еминов службеник; Ибрахим, син Махмуда; Изет Мехмед, син Абдурахима, судски позивар Ризван и остали.

Транскрипција:

Hüve

[*Овера*:]
El-emr ḥasbemā zukire fīhī. Namaḳahu el-faḳīr ileyhi sūbḥānehu // Meḥmed el-müvellā ḫilāfeten be-medīne-i Belġrād. // ʻUfiye ʻanhu
[*Печат*: *нечитак*]

[1] Sebeb-i taḥrīr-i kitāb budur ki: [2] Merḥūm Rüstem Pāşā'nuñ Belġrād'da vāḳiʻ Orta ḥammāmı dėmekle maʻrūf ḥammāmuñ ve evḳāfuñ [3] ḥālā cābīsi olan Meḥemmed Çelebi ibn Muṣṭafā nām kimesne meclis-i şerʻ-i ḫatīr lāzım ut-tevḳīrde medīne-i mezbūre [4] maḥallātından Tir-i Bālā maḥallesinde sākinen fevt olan derzi El-ḥācc Şaʻbān nām kimesnenüñ [5] zevce-i metrūkesi ʻAyşe ibne ʻAlī nām ḫātūnuñ ḥālā zevcī ve ṭarafından ḥuṣūṣ-i ḥālī üz-zikrde [6] ḫusumet ve redd cevāba vekīl olub Germiyānī ʻAlī Bėg ibn ʻAbdurraḥman ve Alī bin Cemō [?] şehādetler ile [7] şerʻan vekāleti sābıta olan Muṣṭafā Çelebi ibn Aḥmed Efendi nām kimesne maḥżarında üzerine daʻvā [8] u taḳrīr-i kelām ėdüb medīne-i mezbūre esvāḳında Aḥmed Aġa türbesi muḳābelesinde vākiʻ bir ṭarafı [9] Ümmīḫānī ibne El-ḥācc Şaʻbān dükkānı ve bir ṭarafı Seyyid Ḥasan Çelebi ibn Seyyid Aḥmed vereşesi dükkānı [10] ve bir ṭarafı ʻAbdülcelīl-bėġ-zāde mülki ve ṭaraf-i rābʻi ṭarīḳ-i ʻāmm ile maḥdūd ʻarṣasınuñ senede [11] üçyüz altmış aḳçe Rüstem Pāşā vaḳfına muḳāṭaʻası olan bir bāb dükkānuñ bināsı daḥī [12] vaḳf-i mezbūruñ iken müteveffā-yi merḳūm El-ḥācc Şaʻbān ḥāl-i ḥayātında mütevellī izni ile [13] icāre-i muʻaccele ve mü'eccele ile mutaṣarrıf iken fevt olduḳda dükkān-i mesfūruñ taṣar-

rufı oġlı Meḥemmed'e [14] intiḳāl ėdüb ba'dehu merḳūm Meḥemmed daḫī fevt olduḳda oġuldan anaya intiḳāl ėtmesi meşrū' [15] olmayub cānib-i vaḳf-i mersūma 'āīd olmışiken merḳūm Meḥemmed'üñ anası müvekille-i mezbūre 'Ayşe [16] dükkān-i merḳūmı mālikāne taṣarruf ėder su'āl olunub ḳasr-i yed ėtdürilmek maṭlūbumdur dėdükde [17] ġibb es-su'āl vekīl-i mezbūr Muṣṭafā Çelebi cevābında dükkān-i mezbūruñ bināsı mülk olub biñ otuz [18] dört tārīḫinde dükkān-i merkūmuñ bināsı mülki olan El-ḥācc Neẕīr fevt olduḳda vereşe-i suġārına [19] vaṣī-i mansūbları olan El-ḥācc Ḥasan dükkān-i sālif üẕ-ẕikri ḳāzzāz Meḥemmed nām kimesneye ma'lūm ül-miḳdār meblaġa [20] bey' ėdüb ḥayātda olduḳça dükkān-i merḳūmuñ bināsını mālikāne mutaṣarrıf olub mezbūr Meḥemmed daḥī biñ [21] biñ [sic!] elli tārīḫinde fevt olub müvekkilemüñ zevcī merḳūm El-ḥācc Ṣa'bān'a merḳūm Meḥemmed'üñ oġlü Ṭurmuş Beşe [22] dükkān-i mersūmuñ bināsını yiğirmi altı biñ aḳçeye bey' oldaḫī işti-rā ve tesellüm ve ḳabūl ėdüb [23] fevtī günine dek mālikāne mutaṣarrıf olub ba'd vefātihi sūḳ-i sulṭānīde müzāyede olunub [24] riġbāt-i nās munḳaṭı' olduḳdanṣoñra müvekkilem-i merḳūme 'Ayşe Ḫātūn'uñ üzerinde [25] on sekiz biñ aḳçede ḳarār ėdüb ziyāde ile āḫar ṭālibi olmayub cümle vereşe bi-l-ittifāḳ ẕikri [26] mesbūḳ dükkānı mezbūre 'Ayşe'ye meblaġ-i mezbūre bey' ü teslīm ėdüb şemeni olan meblaġ-i merḳūmı kendinüñ [27] olmiḳdār şemen ḥişṣesile taḳāṣṣ oldaḫī taḳāṣṣa ėdüb bu ṭarīḳ ile müddet-i medīdeden berü [28] min yedin ilā yedin bināsı mülk olmaḳ üzere müvekkileme intiḳāl eylemişdür. Dükkān-i mezbūruñ [29] bināsı vaḳıf değildür dėyü binānuñ vaḳfiyyetini münkir olmaġın cābī-i mezbūruñ da'vāsına muṭābıḳa [30] beyyine ṭaleb olunduḳda ityān-i beyyineden iẓhār-i 'acz ėtmekle vekīl-i merkūmuñ yedinde olan [31] ḥücec-i müte'addideye naẓar olunduḳda fī-l-ḥaḳīḳa ezmine-i ba'īdeden berü minvāl-i muḥarrer üzere [32] min yedin ilā yedin intiḳāl ėdüb bināsını mülk olduġını ḥāvī olduġı ẓāhir olub müdde'i mezbūr [33] ityān-i beyyineye ḳudreti olmamaġla yine müvekkile-i merḳūme 'Ayşe'nuñ yedinde dükkān-i mesfūr 'alā-mākān [34] ibḳā olunub mā vaḳa'a bi-ṭaleb ketb olundı. Taḥrīren fī ġurre-i Ṣafer ül-ḥayır li-sene erba' ve sittīn ve elf.

Şühūd ül-ḥāl
Yūsuf Çavuş-i Serdār-i Belġrād // Faḫr ül-eşbāh Aḥmed Beşe ibn Süleymān tābi'-i emīn // İbrāhīm bin Maḥmūd // 'İzzet Meḥmed bin 'Abdürrāḥim // Riẓvān el-muḫżīr // ve ġayruhum

Документ бр. 6
(BUB, MS 3574/113)

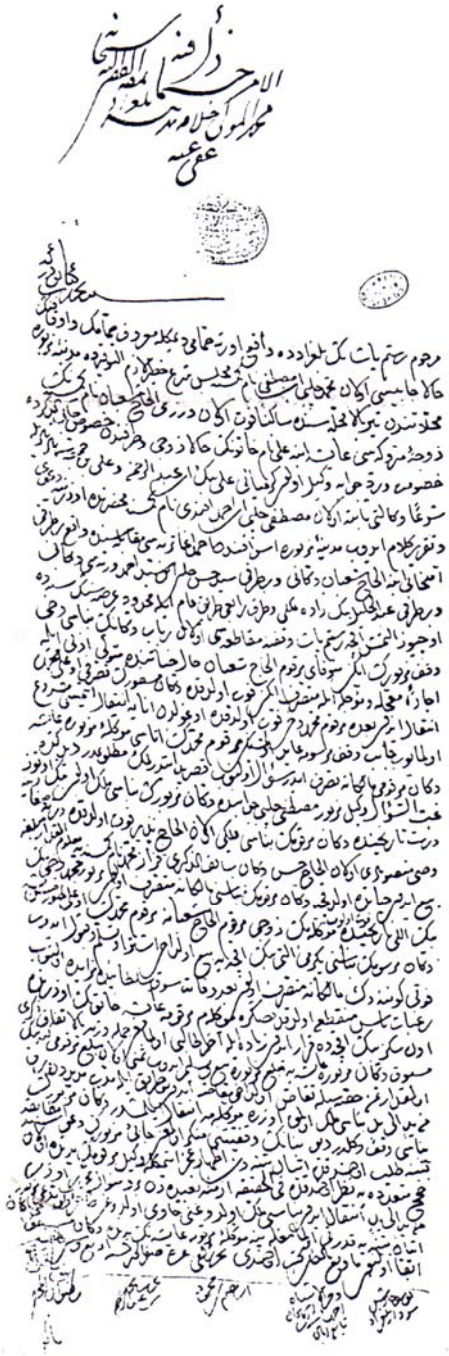

7

Темесуħ
(BUB, MS 3574/71)

Он!

Разлог писању писмена је следећи: Умро је хаџи Шабан, који је уз једну акчу дневног закупа за плац Рустем-пашином вакуфу, притежавао један од дућана подигнутих на увакуфљеној земљи што се налази у близини Орта-хамама, преко пута Ахмед-агиног турбета, у богомштићеном Београду, а припада вакуфима великог везира – чији је дом сада рајска башта – блаженопочившег и од грехова опрошштеног Рустем-паше – нека му је лака земља. [Плац] је ограничен: с једне стране дућаном Умихане, кћери хаџи-Шабана, с једне стране дућаном наследникâ сејида Хасан-челебије, сина сејида Ахмеда, с једне стране мулком Абдулџелилбег-задеа и с четврте стране јавним путем. Покојников поменути дућан је шеријатским начином наслеђивања пренет на његове наследнике. Надметање купаца приликом лицитације на султанском тргу завршено је на осамнаест хиљада акчи које је понудила покојникова жена Ајше-хатуна, кћер Алија, житељ Тир-и бала махале. Сви наследници заједно договорно су продали овај дућан поменутој Ајши за речену суму и поравнали [захтеве] везане за своје делове суме. Пошто је она такође исплатила таксу на земљу, написано јој је и уручено ово писмено као темесуħ. Нека је нико не омета и не узнемирава све док из месеца у месец вакуфу предаје по тридесет акчи закупа за земљу. Написано у другој декади поштованог шабана 1064. године [17/27.06 – 26.06/06.07.1654].[21]

Убоги Мехмед, М [крај]

[21] Темесуħ је издат шест месеци после спора (в. претходни документ) иако се односи на догађај који му је претходио. С обзиром на то да су датуми јасно написани, једино објашњење може да буде нерешени однос између власника дућана и вакуфске управе која је тек после изгубљеног спора пристала да изда темесуħ.

Транскрипција:

Hüve

[1] Bā‘īs-i taḥrīr-i ḥurūf budur ki: Ṣadr-i ā‘ẓam cennet āşyān firdevs cinān merḥūm ve maġfūr-leh Rüstem Pāşā tābe serāhununñ maḥmiyye-i Belġrād’da [2] evḳāfından Orta ḥammām kurbında Aḥmed Aġa türbesi muḳābelesinde vāḳi‘ zemīn-i mevḳūfesi üzerinde binā olunan dükkānlardan [3] bir cānibi Ümmīḥānī bint El-ḥācc Ṣa‘bān dükkānı ve bir cānibi Es-seyyid Ḥasan Çelebi ibn Seyyid Aḥmed veresesi dükkānı ve bir cānibi ‘Abdülcelīlbėg- [4] -zāde mülki ve ṭaraf-i rāb‘ī ṭarīḳ-i ‘āmm ile maḥdūd ‘arṣasınuñ Rüstem Pāşā’ vaḳfına yevmī bir aḳçe muḳāṭa‘ası olub bir bāb [5] dükkāna mutaṣarrıf iken fevt olan El-ḥācc Ṣa‘bān nām müteveffānuñ dükkān-i mezbūr irs-i şer‘ile veresesine intiḳāl ėdüb [6] sūḳ-i sulṭānīde müzāyede olub riġbāt-i nās munḳaṭı‘ olduḳdan ṣoñra yine Tir-i Bālā maḥallesi sākinlerinden zevce-i metrūkesi ‘Ayşe [7] bint ‘Alī nām ḥātūnuñ üzerinde on sekiz biñ akçede ḳarar ėdüb cümle veresesi bi-l-ittifāḳ mezkūr [dü]kkānı mezbūre ‘Ayşe’ye [8] meblaġ-i mezbūre bey‘ ėdüb semeni olan meblaġ-i merḳūmı kendinüñ olmiḳār semen ḥiṣṣesile taḳāṣṣ ve oldaḥī resm-i zemīnin edā [9] eylemegin yedine işbu ḥurūf li-ecl-i temessük ketb olundı. Mādāmki cānib-i vaḳfa māh be-māh otuzar aḳçe muḳāṭa‘a-i zemīnin edā [10] eyleye āḥardan kimense māni‘ u dāfi‘ olmaya. Taḥrīren fī evāsiṭ-i Ṣa‘bān el-mu‘aẓẓam sene 1064.

El-faḳīr Meḥmed M

[*Печат на полеђини: нечитак*]

Документ бр. 7
(BUB, MS 3574/71

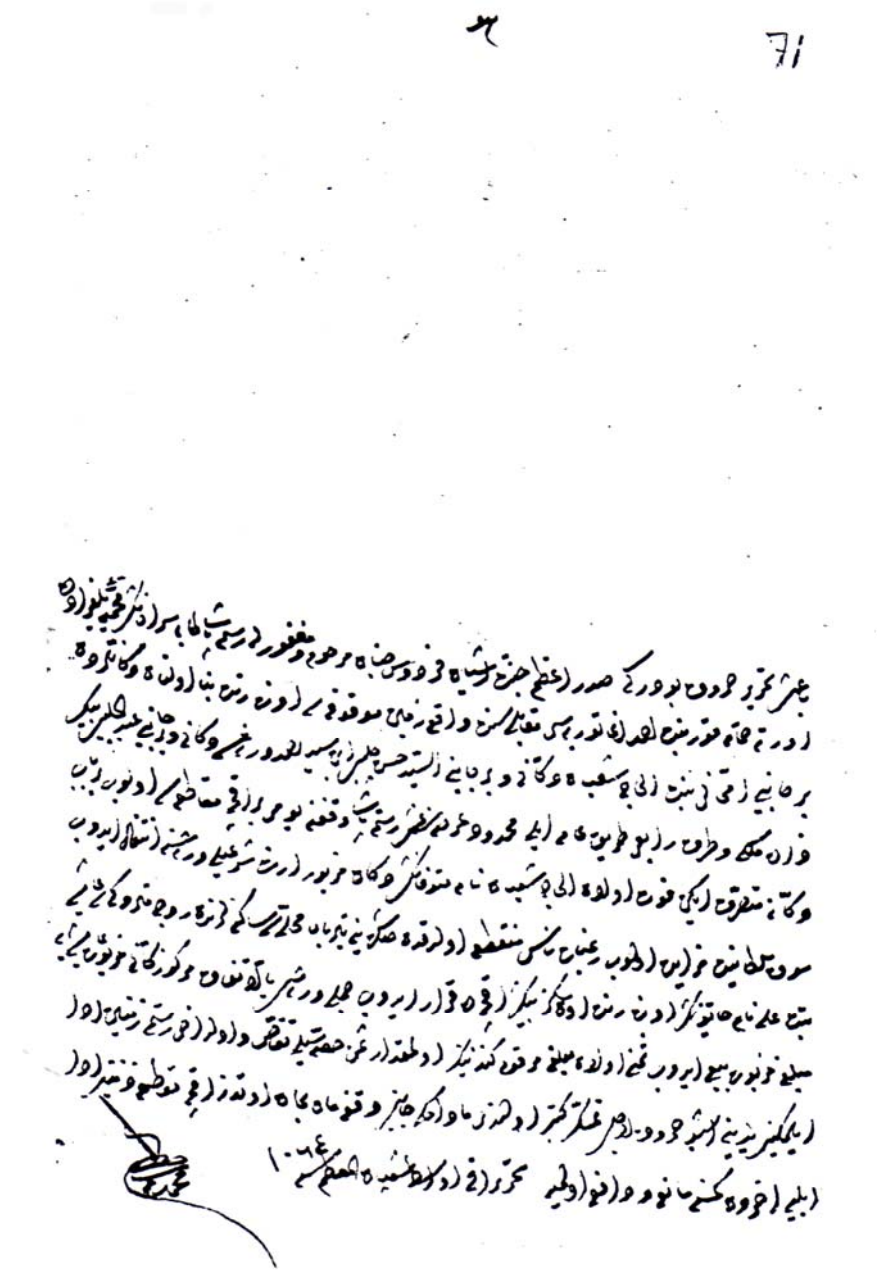

8

Темесуђ
(BUB, MS 3574/43)

Он!

Повод писању писмена је следећи: Уметулах-хатуна је уз закуп од једне акче дневно била притежавалац једног дућана који припада некретнинама вакуфâ Његове екселенције – чији је дом сада рајска башта, нека је на њему Божја милост и опроштај – блаженопочившег и од грехова опроштеног Рустем-паше – нека му је лака земља и за награду рај боравиште – које се налазе у богомштићеном Београду, а подигнуте су у близини и преко пута Орта-хамама и издају се уз периодичну ренту. [Дућан] је ограничен: с једне стране Хизировим дућаном, с једне стране Ахмед-беговим дућаном, с једне стране Кара-бешеовом баштом и с четврте стране султанским тргом. Када је [Уметулах-хатуна] умрла без потомства, наследници су показали хуџет [који потврђује] да је плац поменутог дућана вакуф, а зграда мулк, и темесуђ [који потврђује] да се узимао закуп. Али, пошто се сви дућани у околини овог дућана поменутог везира издају уз периодичну ренту на исти начин, за [тај?] један дућан поништена је тескера о закупу коју је раније издао џабија Мехмед.[22] Пошто је поменути дућан враћен и припада вакуфу, на основу нашег права пуномоћника и џабије, узето је од узрочника ове тескере, Кади-заде Мустафа-челебије, пет хиљада акчи за оснажење вакуфа и од наше стране му је издата ова тескера да би могао да га држи и притежава. Нека држи и притежава поменути дућан на начин на који год жели и нека га нико не омета све док предаје и уручује вакуфу по једну акчу периодичне ренте дневно. На 15. Џ[умази ел-ахир] 1088. године [5/15.08.1677].

[22] Изгледа да вакуфска управа није одустајала од претензија на зграде дућана, и да су се после две деценије изгледа промениле околности па јој успева да као вакуфску имовину прикаже и саме зграде дућана. Ова реченица има смисла једино ако се тумачи тако као да сама вакуфска управа поништава претходну тескеру коју је издала јер је тада била принуђена да призна да је зграда дућана била приватно, а не вакуфско власништво.

Убоги хаџи Мехмед, опуномоћеник мутевели-ефендије, М [крај]

[*Печат на полеђини*:] Роб Вечног, Мехмед

[*Додатак изнад основног текста*:]

Умро је Кади-заде Мустафа челебија који је притежавао дућан поменут у дну ове странице. Пошто је захваљујући падишаховој великодушности пренет на његовог законитог сина Ибрахима и закониту кћер Рабију, да би га они притежавали по пола, на основу нашег права управљања [вакуфом], од стране вакуфа је уз дозволу оверено ово писмено. Нека га држе и притежавају по пола све док вакуфу предају утврђени закуп. На 24. З[илхиџе] 1095. године [22.11/02.12.1684].

Убоги хаџи Мехмед, кајмакам мутевелије, М [крај]
[*Печат*: *нечитак*]

Транскрипција:

Hüve

[1] Vech-i taḥrīr-i ḥurūf oldur ki: Cennet āşyān firdevs mekān ʻaleyhi-r-raḥme ve-l-ġufrān merḥūm ve maġfūr-leh Rüstem Pāşā [2] tābe serāhu ve caʻale-l-cennete meşvāhu ḥażretlerinün maḥmiyye-i Belġrād'da vāḳiʻ binā ėtdürdükleri Orta ḥammāmı ḳurbında [3] ve muḳābelesinde vāḳiʻ icāre-i mü'eccele ile evḳāfı ʻaḳārātından bir ṭarafı Ḥıżır dükkānı ve bir ṭarafı [4] Aḥmed Bėg dükkāni ve bir ṭarafı Ḳara Beşe baġçesi ve ṭaraf-i rābʻī sūḳ-i sulṭānī ile maḥdū[d] yevmī bir aḳçe [5] icāre birleye bir bāb dükkāna mutaṣarrıfe olan Ümmetullāh nām ḥātūn bi-lā-veled-i fevt olduḳda vereşesi [6] dükkān-i mezbūruñ ʻarṣası vaḳıf ve bināsı mülk olmaḳ üzere ḥüccet ve muḳāṭaʻa alınmaḳ üzere [7] temessük ibrāz eyleyüb lakin vezīr-i muşār-ileyhüñ dükkān-i mezkūruñ civārında vāḳiʻ dükkānları [8] ʻale-s-seviyye icāre-i mü'eccele ile olub yalñız bir bāb dükkān içün bundan aḳdem cābīsi Meḥemmed vėrdügi [9] muḳāṭaʻa tezkiresi laġv olub dükkān-i mezkūr vaḳfa ʻāīd ü rāciʻ olmaġın cibāyet ve vekāletümüz [10] ḥasebile taḳviyyet-i vaḳıf içün bāʻiş-i tezkire Ḳāḍī-zāde Muṣṭafā

Çelebi'nüñ beş biñ aḳçesi alınub [11] żabṭ u taṣarrufı içün ṭarafumuzdan işbu tezkire vėrildi. Mādāmki yevmī bir aḳçe icāre-i [12] mü'eccelesini cānib-i vaḳfa edā ü teslīm eyleye dükkān-i mezkūrı keyfemā yurīd żabṭ u taṣarruf [13] eyleyüb āhardan kimesne müdāhale eylemeye. Fī 15 C sene 1088.

El-faḳīr // El-ḥācc Meḥmed // vekīl-i mütevellī // efendi

[*Печат на полеђини*:] ʻAbd uṣ-ṣamed Meḥmed

[*Додатак изнад основног текста*:]
[1] İşbu zeyl-i ṣaḥīfede mesṭūr dükkānuñ mutaṣarrıfı Ḳāḍī-zāde Muṣṭafā Çelebi fevt olub [2] ʻaṭiyye-i pādişāhi olmaġla ṣulbi oġlı İbrāhīm ile ṣulbiyye ḳızı Rābʻiyye[ʻye] [3] intiḳāl ėtmeġin nışfiyyet üzere taṣarrufları içün tevliyyetümüz ḥasebile cānib-i [4] vaḳıfdan izin birle işbu ḥurūf terḳīm olundı. İcāre-i muʻayyenesini [5] cānib-i vaḳfa edā eyledüklerince ʻalā-vech-i münāṣafa żabṭ u taṣarruf ėdeler. [6] Fī 24 Z sene 1095.

El-faḳīr // El-ḥācc // Meḥmed ḳāīm-maḳām-i // mütevellī M

[*Печат: нечитак*]

Документ бр. 8
(BUB, MS 3574/43)

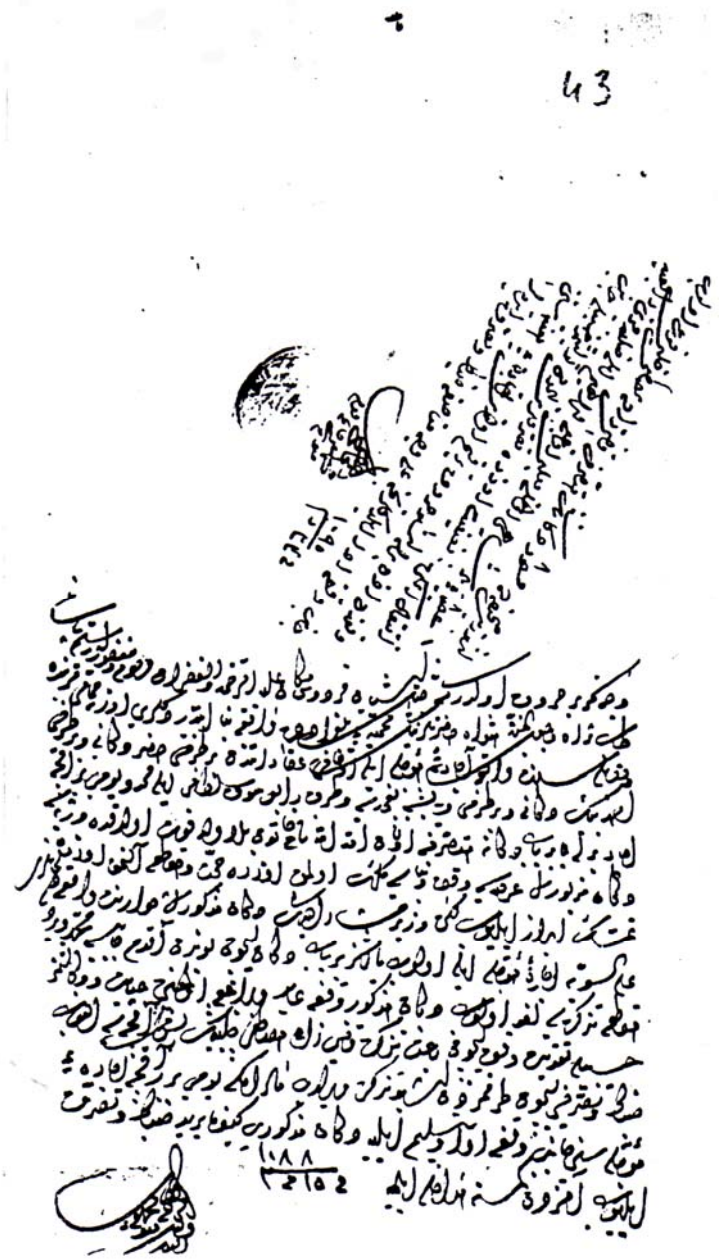

Aleksandar Fotić

OTTOMAN DOCUMENTS ON RÜSTEM PASHA'S VAKIF AND DOUBLE LEASE (ICĀRETEYN) IN BELGRADE

Summary

Group of Ottoman documents from Biblioteca Universitaria di Bologna (MS 3574) confirm that grand vizier Rüstem Pasha (1544–1553, 1555–1561) endowed shops, lots assigned for shops and a *hammam* called Orta Hammam. The income was spent for the benefit of the *vakıf* of Enlightened Medine. Documents cover the period from 1603 to 1684. They also give us more light on the "double leasing" (*icāreteyn*) of shops and *vakıf* lots. Although it is not on the line with Sharia, this special way of leasing was aloud as its advantages for the city economy were obvious. It was crucial for recovering of town endowments especially in 17th century. This kind of long time (lifetime, even hereditary) lease on ninety years motivated leaseholder to repair and improve the shop on his own. For the first time we have the proof that "double lease" was accepted at the beginning of the 17th century in one Balkan town. The double lease for Rüstem Pasha's *vakıf* lots on which private shops were built, consisted of 1000–5000 *akçe*s paid at the moment when contract was concluded (*icāre-i mu'accele*) and of one *akçe* a day periodical rent (*icāre-i mü'eccele*).

Key Words: Belgrade, Rüstem Pasha endowment, double lease (icāreteyn), Ottoman documents.

Чланак примљен:15. 10. 2009.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 109-122 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 109-122 (2010)

УДК: 622.342:347.453](497.11)“1585”(093)

Срђан КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ЗАКУП РУДНИКА И ХАСОВА ТРЕПЧЕ 1585. ГОДИНЕ*

Апстракт: Документ је представка управника Скопског незарета, упућена Порти, поводом шестогодишњег закупа рудника и хасова Трепче. У њој се наводе подаци о процедури провере потенцијалног закупца и његових јемаца и надлежностима локалних кадија и службеника незарета у том поступку. Представка садржи и списак с уговореним условима закупа. Главне обавезе закупца односиле су се на износ закупа изражен у чистом сребру за рудник и у новцу за хасове, а обавезе државе на исплате принадлежности члановима управе рудника и службеницима хасова.

***Кључне речи**:* Османско царство, Трепча, рудник, хасови, закуп, незарет.

У часопису *Мешовита грађа Miscellanea*, XXVII (2006), објавили смо рад „Обнављање рудника Нови Безистан у Трепчи 1664. године“. Стога овом приликом нећемо понављати општепознате податке, који се односе на рудник Трепча у средњем веку и периоду османске власти у другој половини 15. и првој половини 16. века.

Из друге половине 16. века, о руднику Трепча скоро да и нема вести.[1] Познат је само један податак који се односи на износ за-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

[1] A. Refik, *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, Istanbul 1931; R. Anhegger, *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, I Europaeische Türkei, Bd. Bd. 1, 2, Istanbul 1943-1944, Zürich-New York 1945; N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothéque natı-*

купа из 1585. године. Објављен је у раду Р. Марфија о производњи сребра у Румелији око 1600. године,[2] и имао је изузетан значај за разбијање стереотипа о пропадању рударства под османском влашћу.[3] Марфи је погрешно протумачио податке о Трепчи, а сличне грешке поновио је и код осталих рудника. То се пре свега односи на методологију прерачунавања прихода од закупа у претпостављену производњу сребра, у коју је, поред рударских, уврстио и приходе локалних хасова и ковница новца. С друге стране, код рудника у којима је приход од закупа био у натури, односно у чистом сребру, тежинску меру дирхем, читао је као златник, чиме је појединим рудницима приписивао вишеструко већу производњу од реалне.[4]

У случају Трепче закуп хаса од 1.610.000 акчи такође је прерачунао у производњу сребра, док је за износ од два милиона наводних „златника“ закључио да је немогућ, претпоставивши да је у питању грешка писара и да се ради о акчама. Тако је два милиона дирхема чистог сребра, од којих се у то време могло исковати 16 милона акчи,[5] представио као два милиона акчи, чиме је, рачунајући и

onale à Paris, [у даљем тексту: Beldiceanu, *Les Actes*] I-II, Paris – La Haye 1960 – 1964; S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968.

[2] R. Murphey, "Silver Production in Rumelia According to an Offical Ottoman Report Circa 1600", *Südost-Forschungen*, XXXIX (1980), [у даљем тексту: Murphey, *Silver*] 75-104.

[3] Марфи је транскрибовао и превео документ који у првом делу садржи кануне о расподели произведеног сребра у рудницима и правила о ковању новца, а у другом списак закупа рудника и ковница новца у Румелији у последњим деценијама 16. и првим деценијама 17. века. Податке из документа је анализирао настојећи да на основу њих одреди производњу сребра у сваком од наведених рудника Девет година касније, Ненад Филиповић је у слободном преводу приредио део истог документа, који се односи на закупе муката. Посебну пажњу посветио је тумачењу техничких термина, док саме износе закупа није прерачунавао и међусобно поредио. Филиповић очигледно није знао за Марфијев рад, јер би га с обзиром на знатно прецизније читање исправио на више места (Nenad Filipović, „Rudnici i kovnice novca u Rumeliji i Bosni krajem XVI i u prvoj polovini XVII stoleća", *Balcanica*, XX (1989), 243-259).

[4] Murphey, *Silver*, 79, 82-86, 92-97.

[5] Финансијска уредба да се од једног дирхема сребра кује 8 акчи, донета је највероватније 1585. године (Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1999, 135-136), када је и склопљен закуп Трепче.

обрачун хаса у укупну процену, неколико пута умањио производњу тог рудника.[6]

У 15. и већем делу 16. века, у Османском царству закупи рудника исплаћивани су у новцу и трајали су три године.[7] Тек у последњим деценијама 16. века почињу да преовлађују закупи који су обрачунавани у натури, односно у чистом сребру или бакру, док је рок закупа продужен на шест година. Закупи у натури односили су се само на производњу рудника, док су приходи с рудничких хасова увек обрачунавани у новцу.[8]

Важно је одговорити на питање колики је био удео тих два милиона дирхема чистог сребра (6.144 kg)[9] у шестогодишњој производњи Трепче. У Османском царству државни приход од рударства се, у зависности од периода и богатства рудника, кретао од 10 до 40%. У Трепчи су промене начина убирања државних прихода биле посебно честе у првим деценијама након османског освајања. Прво је то била десетина од сребра и такса на руду од 2-3%, да би потом удео био повећан и износио је четвртину руде. Такав модел није се дуго одржао због утаје и непријављивања дела ископане руде, као и трошкова које је држава имала за прање, ситњење, пржење и топљење свог дела руде. Након анализе стања у руднику од стране рударских стручњака пронађено је нешто дугорочније решење, према ко-

[6] На грешке у овом Марфијевом раду већ смо указали у чланку „Рудник под османском влашћу у 15. и 16. веку“, *Istorijski časopis*, LV (2007) 148-149.

[7] О закупима у Османском царству види: L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Enmpire 1560-1660*, Leiden – New York – Köln 1996.

[8] Başbakanlık Arşivi Istanbul, Maden mukâtaasi kalemi, D.MMK, 22704; Başbakanlık Arşivi Istanbul, Maliye defteri – Maliyeden müdevver defteri, MAD 654; MAD 2032; Başbakanlık Arşivi Istanbul, Bab-i defteri, Başmuhasebe kalemi, D.BŞM 61; D.BŞM 74, D.BŞM 94.

[9] До краја 17. века, у Османском царству у званичној употреби био је тебриски дирхем (3,072 gr). На примену тебриског уместо византијског или руми дирхема (3,207 gr) указали су Х. Сахилиоглу, а потом и Е. Херциг и Г. Агоштон (H. Inalcik, „Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XV (1983), 318-320; E. Herzig, „A Note on the Ottoman Lidre and Dirhem Around 1500", *Turcica*, XV (1988), 247-249; G.Agoston, „Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*. Tomus XLVII, 1-2 (1994), 15-48, 34).

ме је држави припадала осмина од нерафинисаног сребра.[10] Током 16. и 17. века промене су биле ређе. Када је рудник радио успешно као у прве две и по деценије 16. века убирана је петина сребра, а када је производња била мања и Порта је, као подстицај, смањивала свој удео. Тако је 1525/26. године, због катастрофалне епидемије куге, он смањен, прво на осмину, а потом на десетину, која је убирана и 1544/45. године.[11] Седамдесетих и осамдесетих година 16. века у Трепчи је поново остваривана велика производња, па се може претпоставити да је Порти тада поново припадала петина. Стога ћемо је и користити као претпостављену вредност приликом прерачунавања производње сребра у том руднику.

Шестогодишњи закуп Трепче на годишњем нивоу био је 1.024 (6.144 kg : 6) килограма чистог сребра. Пошто је закуп представљао еквивалент за државну петину, то значи да је годишња производња на основу које је прављен обрачун била пет пута већа (1.024 kg x 5) и да је износила 5.120 килограма. Чињеница да је нови закупац прихватио услове из ранијег шестогодишњег закупа, упућује на закључак да се ради о доњој граници производње, која је морала бити већа, како би закупци остварили зараду.

На основу наведеног, као и података којима располажемо о осталим рудницима у Румелији, може се закључити да је у том периоду, у европском делу Османског царства, већа производња сребра била само у Јањеву, чији је шестогодишњи закуп 1587. године износио чак 5.350.000 дирхема чистог сребра.[12] Приближна производња као у Трепчи остваривана је у Сидрекапси, али се она не може тачно утврдити, јер су рудник, ковница новца, хасови и други локални приходи чинили обједињени закуп, који је 1585. године износио 22.140.000 акчи.[13] На основу наведеног јасно је да је рудник Трепча имао неупоредиво важнију улогу у османском рударству од оне која му је била намењена у Марфијевом раду.

[10] Beldiceanu, *Les Actes*, II, 224-232; Rizaj, *Rudarstvo Kosova*, 220-226.
[11] Başbakanlık Arşivi Istanbul, Tapu tahrir defterleri, TD 133, s. 125-132; TD 234, s. 118-125.
[12] D.MMK, 22704; MAD 654; MAD 2032; D.BŞM 61; D.BŞM 74, D.BŞM 94.
[13] Murphey, *Silver*, 94.

Процедура склапања уговора о закупу почињала је подношењем понуде потенцијалног закупца, а уколико их је било више претходило је надметање на кадијском суду. Понуда је морала да буде иста или већа од претходне, јер би у супротном држава преузимала управу. Понуђач се пред кадијом појављивао с одређеним бројем јемаца и кандидатима за чланове рударске управе, у којој је у зависности од величине рудника могло да буде од свега неколико до тридесетак службеника. Рударску управу чинили су емин, један или више писара и три врсте шафара, чије су дневнице биле обавеза државе, а исплаћиване су из закупа. Детаљи понуде с потписима присутних завођени су у судски протокол-сиџил, чији је препис слат надлежном незарету, финансијској институцији задуженој за контролу царских прихода.[14]

У случају Трепче то је био Скопски незарет, чија је примарна надлежност био надзор над пословањем рудника у скопском и околним санџацима.[15] Управник незарета-назир и кадија муфетиш (инспектор) разматрали су понуду и проверавали платежност потенцијалног закупца и његових јемаца. Уколико су били сагласни да је склапање закупа у интересу државе, у присуству будућег закупца, јемаца и локалних кадија утврђивали су коначне услове закупа и заводили их у сиџил. Потом су састављали арз – представку, у коме су, у сажетој форми, о исходу изавештавали Порту. Управо такав вид документа и представљамо у овом раду.[16] Централна власт је по правилу потврђивала дописе управника незарета, издајући о томе ферман, као и берате о постављењу за све чланове управе рудника и службенике на хасовима.

У тексту документа наводи се да је претходни закупац Трепче у периоду од 1579. до 1585. године био извесни Пеја Бошков син,

[14] D.MMK, 22703; D.MMK, 22704; MAD 654; MAD 2032; D.BŞM 61; D.BŞM 74, D.BŞM 94.

[15] Скопски незарет је дуго времена био институција с највећим државним приходима у Османском царству. И поред тога, о његовој организацији и надлежностима зна се веома мало (Murphey, *Silver*, 82-93; H.G. Majer, „Нешто за јава-џизието и маден мукатаа незаретот на Скопје и Вучитрн во 1663. година", *Гласник Института за национална историја*, XVIII/3, Скопје 1974, 127-148; Шериф, Ахмет, *Рударство во Македонија во време на османлиското владеење*, Скопје 2001, 43-44).

[16] Başbakanlık Arşivi Istanbul, Maden mukâtaasi kalemi, D.MMK, 22703, s. 13.

што показује да су локални хришћани и крајем 16. века учествовали у закупима највреднијих државних прихода у Османском царству. Такође би требало истаћи податак да су поред примарне производње сребра, закупцу припадали и злато и бакар, што је додатно доприносило исплативости улагања у закуп.

За сам документ је већ речено да је представка упућена Порти. Међутим, по дипломатичким одликама јасно је да то није званични документ, већ његов препис, који је сачињен за потребе дворске канцеларије задужене за закупе рудника (*Maden mukâtaasi kalemi*), у чијој је архивској серији и сачуван.

ТРАНСКРИПЦИЈА

[1] Dergâh-ı felek-medâr ve bârgâh-ı gerdûn-iktidâr şayyada Allahü teâlâ erkâna ilâ yevm-ül-karâr türâbına arz-ı bendegân-i bî-mikdâr budurki bi'l-fi‘l Trepça kâdîsı Mevlânâ Bedreddîn dâî‘leri [2] sûret-i sicil gönderüp mazmûnunda Trepça ma‘denlerine ve hâslarına 987 senesinde vâkı‘ Ahturis evvelinden altı yıla ma‘denlerin yiğirmi kere yüz bin dirhem nukreye ve hâsların dört yüz [3] on bin akçaya mültezim olan Peyo veled-i Boşko'nun tahvîli tamam olmağa karîb olmağin nefs-i Novaber-de'den Câmi‘-ı şerîf mahallesinden Velî bin Abdülhalîm mahfil-i kazâya hâzır olup [4] ve takrîr-i merâm idüp mukâta‘a-ı mezbûrenin tahvîl-i cedîdine ma‘denlere ve hâslara oniki yük akça ziyâde idüp işbu sene 993 Şevvâlın onyedisinde vâkı‘ olan [5] Ahturisin evvelinden altı yıla ma‘denlerin ve hâsların yiğirmi kere yüz bin dirhem nukreye ve onaltı yük dahi on bin akçaya iltizâm ve kabûl iderim şol şartla ki [6] ma‘den ve hâsların birinin fazlası birinin kesrine mahsub ola ve ziyâde-i mezbûre mukâbelesinde kânûn üzre virilan terakkiden mâadâ Köse Mehmed nâm kimesneye ki bâ‘ıs-i izdiyâd [7] olmışdur dört bin akça ve kânûn üzre olan terakkiden dört bin akça cümle ibtidâen sekiz bin akça timâra emr-i şerîf virule ve Paşa sancağında beş bin [8] dokuz yüz doksan dokuz akça timârdan ma‘zûl olan Mehmed bin Osmâna ondört bin akça terakkiye ve Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Trepça ma‘denleri ihyâsına sâî [9] olan ma‘deni İbrâhîm Çavuş'a dört bin akça terakkiye hükm virule ve iki bin akçası dahi istedüğim kimesneye virule ve üslûb-ı sâbık üzre zeheb [10] ve nuhâs iltizâma mahsub ola ve tahvîlim içinde hâsıl olan çoblara ve pür vahala ve dâire-i çarh ve çaglina mültezim-i cedid dahl itmeye ve mukâta‘a-ı âhar kimesne ziyâde [11] iderse şartlarım mukarrer ola ve Mevlânâ-i mezkûr Bedreddîn ma‘deni bi'l-asl olmağın tahvîl âhir olunca kâdî ola ve Üsküb kâdîsı mevlânâ Muhyiddîn imzâsıyla [12] mümzâ defter mûcebince üç yüz hâne yazar yiğirmi altı pâre kurâ mu‘âfıyyetle ma‘den-i mezbûre işçi ta‘yîn oluna ve ma‘den ihyâ olmağla huddâm lâzım olmağın ziyâde mukâbelesinde [13] mevâcib-i kadîmden otuz akça ziyâde sadaka olunup sadakaya tevzî‘ oluna ve nefs-i Üsküb'de Katrlı mahallesinde sâkin Paşa sancağında timârdan ma‘zûl sâbık [14] ez-zikr Mehmed bin Osmân'a timâr müyesser olunca yevmi kırk akça ile cümle-i zarar mâla kefâletle emîn ola ve Novaber[de]'den Câmi‘ mahallesinde

Mehmed bin Hasan yüz bin akçaya kefâletle yevm otuz [15] akça ile ma‘den kâtibi ola ve Üsküp'den Katrlı mahallesinden Mürtaza bin Osmân yüz bin akçaya kefâletle yevmi yiğirmi akça ile roşt kâtibi ola ve Kalkandelen kazâsından [16] Preşevdere nâm karyeden Mehmed bin Hasan altı bin akça kefâletle yevmi on akça ile kâlhâne kâtibi ola ve sâir küttâb ve huddâm kefâletle ve bilâ kefâlet arz oldukda [17] berât-i şerîf virilüp mevâcibleri ibtida-i tahvîlden inâyet oluna diyü mestûr ve şürût-ı fâside ile ba‘zı kimesneler dahı kefîl olduğı muharrer olup [18] lâkin tekrâr bu dâî‘leri ma‘rifet ile toprak kâdîları huzûrunda mezkûrlerin iltizâm ve kabûli ve küfelâsının kefâletleri tafsîl üzre sicil olunup [19] sûreti Âsitâne-i Sa‘âdet'e irsâl olunup mukâta‘a hâlî durmamak içün mültezim-i mezkûr ve emîn-i mesfûre berât-i şerîf sadaka buyurulmak ricâsına olki [20] vâkı‘u'l-hâldır Pâye-i Serîr-i Âlem-masîre arz olundı bakî emr ve fermân Dergâh-ı Mu‘allâ'nındır

Bende-i bî-mikdâr Ca‘fer Çavuş-ı Dergâh-ı Âlî nâzır-ı Kratova
Bende-i bî-mikdâr Sa‘îd Çavuş-ı Dergâh-ı Âlî nâzır-ı Üsküb
El-abdü'd-dâ‘î Abdülkâdir kâdî-ı Prıştina el-müfettiş

ПРЕВОД

Двору, исходишту свачије судбине и месту васколике моћи, праху под ногама његових званичника, *нека их узвишени Бог, да му је хваљено име, дарује до Судњег дана*.

Представка Ваших безвредних слугу је следећа: Садашњи кадија Трепче Мевлана Бедредин, послао је Вашим молиоцима[17] препис из сиџила. На основу његовог садржаја јасно је да се ближи крају период закупа Пеје сина Бошка који је од почетка октобра 987. (1579) године на шест година закупио руднике и хасове Трепче, и то руднике за 20 пута по 100.000 (2.000.000) дирхема сребра и хасове за 410.000 акчи, Због тога је Вели син Абдулхалима из махале Часне џамије у Новом Брду приступио суду и изјавио следеће:

[17] Мисли се на потписнике документа.

„У новом закупничком периоду ове мукате, дађу за руднике и хасове 12 товара акчи[18] више. Од 17. шевала ове 993. (1585) године, који пада првог октобра,[19] па за наредних шест година, прихватам и закупљујем руднике и хасове за 20 пута по 100.000 дирхема сребра и 16 товара и 10.000 акчи (1.610.000) и то под овим условима:

- Нека се од рудника и хасова вишком једног покрива мањак другог.
- Нека се на рачун овог повећања, особи по имену Мехмед Ћосави, који је иначе допринео повећању [вредности мукате], додели 4.000 акчи поред повишице која му је дата према закону. Нека се изда часна заповест да му се додели тимар од 8.000 хиљада акчи, колико укупно чини законом додељена му повишица и још 4.000 акчи приде.
- Мехмеду сину Османа који је разрешен тимара у Паша санџаку[20] од 5.999 акчи да се да повишица од 14.000 акчи.
- Нека се изда наредба да се маденџији Ибрахим чаушу, једном од чауша Високе Порте, који је уложио труд да унапреди руднике Трепче, да повишица од 4.000 акчи.
- И нека се још 2.000 акчи да ономе коме ја хоћу.
- Злато и бакар да се на стари начин рачунају у мој закуп, а да нови закупац нема никакве везе с оним што се у време мог закупног рока утроши за дрво, ватросталну глину, просторију с топионицама и чаглину.[21]

[18] Товар акчи је еквивалент за 100.000 акчи.

[19] Према савременим таблицама за прерачунавање хиџретског календара (Y. Dağlı, C. Üçer, *Tarih çevirme kılavuzu*, IV cilt, Ankara 1997, 196), 17. шевал 993. године био је 12.10.1585. Пошто је у документу изричито наведено да је закуп почињао првог октобра, очигледно је да у Османском царству још увек нису користили, три године раније усвојени, Грегоријански (15.10.1582), већ стари Јулијански календар, према коме је закуп почињао 10 дана раније, односно 2.10.1585. године. Разлике од једног дана у сличним прерачунавањима нису ретке, а на њих су утицале преступне године и други фактори.

[20] Санџак са седиштем у Софији, којим је заповедао беглербег Румелије.

[21] Овде се мисли на потрошни материјал и трошкове у чарховима-топионицама. Нејасан нам је трошак за чаглину, с којим се први пут срећемо у документима. Чаглином је називан рудни ситнеж наталожен испод плакаоница, којим су приликом пуњења топиоичарских пећи наизменично засипани већи комади руде. Чаглина

- Нека моји услови буду осигурани и ако неко други повећа [закуп] мукате.
- Пошто је поменути мевлана Бедредин пореклом маденџија нека буде кадија до краја закупничког периода.
- Нека се за раднике у реченом руднику, уз опрост од пореза, поставе [становници] 300 кућа из 26 села, заведених у дефтеру који је својим потписом оверио скопски кадија Мухијудин.
- Нека се, на рачун увећања [вредности мукате], милосрдно повећају раније принадлежности за тридесет акчи[22], јер су за унапређење рада рудника потребни службеници.
- Нека емин, с дневном платом од 40 акчи, буде раније поменути Мехмед син Османа из махале Катрли у Скопљу, с тим да јемчи целокупном својом имовином. Пошто је он раније био разрешен тимара у Паша санџаку нека сада буде обдарен новим.
- Нека Мехмед син Хасана из махале џамије у Новом Брду, уз јемство од 100.000 акчи, буде руднички писар с дневницом од 30 акчи.
- Муртеза син Османа из махале Катрли у Скопљу, уз јемство од 100.000 акчи, нека буде писар рошта[23] с дневницом од 20 акчи.
- Мехмед син Хасана из села Прешевски поток у кадилуку Калканделен (Тетово), нека буде писар калхане[24] с дневницом од 10 акчи, с тим да јемчи с 6.000 акчи.

је припадала власницима руде, па се трошак за њу можда може објаснити претпоставком да у Трепчи плакаоничари нису исплаћивани у новцу, већ им је као надокнада остајала чаглина. Обавезе државе, односно закупца, почињале су тек у следећој топионичарској фази када је у калхани ишчишћавано нерафинисано сребро. Као што се види из годишњих извештаја рудника Кучајна из шездесетих и седамдесетих година 16. века држава је за свој део нерафинисаног сребра плаћала најам калхане, мајсторину, као и трошкове за ватросталну глину, гориво и бакар који је коришћен као везивни елемент у процесу ишчишћавања (D.BŞM 61).

[22] Мисли се на повећање укупног износа дневница свих чланова рударске управе и службеника на хасовима.

[23] Рошт (од нем. *Rö'sten*) назив места на коме су сулфидне руде пржене (роштоване), да би се процесом оксидовања из њих одстраниле штетне материје као што су сумпор и арсен. После вађења из рошта тежина руде била је мања, па је писар у дефтер рошта уписивао податке за сваку туру пржења.

[24] Калхана (од тур. *kâl* и перс. *hâne*) чистиља у којој је од нерафинисаног добијано чисто сребро.

- Нека се и за остале тражене писаре и службенике, с јемством или без јемства, издају часни берати и нека добијају плате од почетка закупничког периода.“

Тако је рекао [Вели син Абдулхалима из махале Часне џамије у Новом Брду] и тако је записано, а такође су убележени и још неки јемци с непотпуним условима [јемства].

Затим су поново, под надзором ових молилаца[25] и у присуству локалних кадија, заведени у сиџил сви детаљи у вези са закупом и прихватањем [мукате] од стране горенаведених, као и јемства њихових јемаца. *Прагу Среће* послати су препис и молба да се поменути закупац и речени емин милосрдно обдаре часним бератом, како муката не би остала упражњена. Стање је такво како је описано; представка је поднета Узвишеном престолу средишта света, а заповест и ферман су сада у надлежности Високе Порте.

Безвредни слуга понизни, Џафер, чауш Високе Порте, назир Кратова[26]

Безвредни слуга понизни, Саид, чауш Високе Порте, назир Скопља

Слуга понизни који се моли за Вас, Абдулкадир, кадија Приштине, муфетиш

[25] Односи се на састављаче и потписнике овог документа, назире Кратова и Скопља и Приштинског кадију-муфетиша

[26] Поред поменутих службеника Скопског незарета, арз је потписао и назир Ћустендилског незарета, који је био задужен за надзор закупа на територији истоименог санџака. Разлог је што су у то време приходи Скопског незарета издавани заједно с приходима Ћустендилског санџака (D.MMK, 22704).

Srđan Ćatić

LEASE OF THE TREPČA MINE AND *HÂS* IN THE YEAR 1585

Summary

Document presented in this paper refers to the six-year lease of Trepča mine. Upon expiration of the lease, by one of the local Christians, the new tenant, a Muslim from Novo Brdo, has offered 2 million *dirhem*s sterling silver for the lease of the mine, and 1,610,000 *akçe*s for the *hâs* lease. Mining lease was the same as before, while the rent of the *hâs* was increased by 1.2 million *akçe*s. The new tenant has set a number of conditions pertaining to the appointment of members of the mining administration, *hâs* staff, the local *kâdı*, production processes and other.

The document is very important for several reasons: it shows that, at that time, the greatest Ottoman mining revenues were collected in kind; that the local Christians took part in leases of the most valuable state revenues by the end of XVI century; enables reconstruction of the procedures for the lease execution and finally, proves that the Trepča mine was one of the largest mines in the Ottoman Empire in the last decades of the XVI century.

Key Words: Ottoman Empire, mining, lease, Trepča, silver mine.

Чланак примљен: 10. 04. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 123-136 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 123-136 (2010)

УДК: 622.342:733.1](497.11)"15"(047)

Срђан КАТИЋ
Историјски институт
Београд

ОБРАЧУНИ КОВНИЦЕ ЗЛАТНИКА У КУЧАЈНИ ИЗ 1562/63. И 1570/71. ГОДИНЕ*

Апстракт: У раду су представљена два годишња извештаја ковнице златника у Кучајни. Ради се о првом и последњем извештају из дефтера ковнице златника, који обухвата период од 1562. до 1571. године. У њима се налазе подаци о закупцима, еминима и писарима ковнице, количинама утрошеног злата, искованим златницима, државним таксама, мајсторини и испорукама новца. Извештаје су сачинили и оверили потписима и печатима службеници Београдског надзорништва царских прихода.

***Кључне речи**:* Османско царство, Кучајна, ковница новца, рудник, златници.

Скоро цео век после османског освајања на територији данашње Србије новац је кован само у Новом Брду. Тако је било све до 1553. године када су у Кучајни отворени нови рудник и ковница златног и сребрног новца.[1] Кучајнска ковница радила је нешто дуже од пола века, а хронолошки последњи документ којим располажемо односи се на закуп рудника, ковнице и радничког хаса из 1605. године.[2]

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

[1] С. Катић „Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини XVI века", *Годишњак за друштвену историју*, 1–2 (2001) 7-8.

[2] Başbakanlık arşivi (BBA) Istanbul, *Maliyeden müdevver defteri*, MAD 654.

О раду кучајнске ковнице пронашли смо бројне појединачне документе, као и два дефтера, који се чувају у Архиву Председништва Владе Републике Турске у Истанбулу. Први дефтер садржи податке о запосленима у периоду од 1566. до 1579. године, а други десет годишњих обрачуна о ковању златника од 06.02.1562. до 20.10. 1571. године,[3] од којих први и последњи представљамо у овом раду.

У ковницама новца, попут Кучајнске, потпуно независно пословале су ковнице златног и сребрног новца. Обе ковнице имале су посебна рачуноводства и одвојено су издаване у закуп. Што се радног процеса тиче, златници и акче ковани су у истој згради, уз употребу великог дела истог алата, а већина запослених учествовала је у оба производна процеса.[4] Годишњи обрачуни ковница сребрног новца били су примарни и садржали су податке о платама запослених, потрошном алату и уделу сарафа, док су се обрачуни ковница златника односили само на производњу.[5]

Обрачуни ковница златника сачувани су као књиге или као појединачне листине и написани су финансијским писмом – сијакатом. Рађени су типски и били су подељени на неколико целина. У уводном делу уписан је датум почетка и краја обрачунске године и имена управника ковнице – емина, главног писара и закупца. У средишњем, уједно и најважнијем, делу обрачуна налазе се подаци о количини употребљеног злата, искованим златницима и такси на ковање. Од прихода таксе одбијане су мајсторине, а потом је преостали износ најчешће слат у царску благајну, или посадама утврђења на име плата. За сваку пошиљку уписани су подаци о суми, лицу задуженом за испоруку, и датуму приспећа.

[3] BBA, *Kâmil Kepeci Tasnifi* [у даљем тексту: КК] 718, 1-25. Обрачунска година у руднику и ковници новца у Кучајни почињала је првог дана џемазијелахира, шестог месеца муслиманског лунарног календара, према коме година година траје 354 дана (КК 718; BBA, *Bab-i defteri, Başmuhasebe kalemi* – D.BŞM 61). То је и разлог што је наведени десетогодишњи период краћи за 110 дана. Интересантно је да је у оближњем руднику Мајданпек обрачунска година почињала првог августа, уз примену сунчевог календара од 365 дана (С. Катић, *Османски документи о руднику Мајданпек XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009).

[4] H. İnalcik, "Dâr al-Darb", *Encyclopaedia of Islam²*, CD – ROM Edition v. 1.0, Brill, Leiden 1999, II, 117b.

[5] КК 718; D.BŞM 61; MAD 654; MAD 656.

Извештаје су сачинили и потписима и печатима оверавали надзорник и кадија-инспектор Београдског надзорништва царских прихода, чија се надлежност простирала на санџаке: Смедерево, Крушевац, Зворник и Срем. Они су на основу обрачуна управника ковнице и локалног кадије, као и личног увида неког од службеника надзорништва правили сажети извештај.

За анализу годишњих обрачуна ковнице златника неопходно је располагати већим бројем повезаних обрачуна, или што је још важније годишњим извештајима о раду матичног рудника који потичу из истог периода. Када се ради о Кучајни у континуитету можемо пратити производњу злата у периоду од 1559/60. до 1575/76. године. Она је зависила од учинка рудара, као и од садржаја злата у сребру, који се у наведеном периоду кретао од 0,67 до 2,93 процента.[6] Производњу злата карактерисале су велике осцилације. Од 1559/60. године када је произведено 9.043 грама злата, за само шест година производња је смањена за више од десет пута, да би после неколико кризних година уследио раст и већ 1572/73. добијено је 6.229 грама злата.[7]

Поређењем десет годишњих извештаја о раду рудника и ковнице златника из истог периода може се закључити да се производња злата у руднику најчешће битно разликовала од количине искованог злата у ковници и да је тај однос зависио од тренутних потреба државе и тражње на тржишту. То је приметно и у извештајима које представљамо у раду; 1562/63. у руднику Кучајна произведено је 3.686 грама злата, од којих је 2.189 грама исковано у златнике у локалној ковници, док је 1570/71. произведено свега 1.108 грама, а у златнике је исковано 3.849 грама.[8]

Повезаност поменутих докумената важна је и зато што би се само на основу приказаних извештаја могло закључити да је ковница била под државном управом, јер су јој 1562/63. и 1570/71. управници били царски службеници Бехрам и Хусејин. Ради се, међутим, о ванредним околностима, јер је почетком шездесесетих година царски службеник Бехрам био послат да организује прве закупе рудника Ку-

[6] D.BŞM 61.
[7] D.BŞM 61.
[8] *Исто*; KK 718, 1.

чајна и Мајданпек, док је Хусејин упућен да, после две-три кризне године, консолидује производњу и унапреди рад рудника и ковнице новца. Тако је настала неуобичајена ситуација у којој су ковницом управљала два емина, речени Хусејин и дотадашњи емин и закупац Мустафа, коме је 20.10.1571. године истицао закуп.[9]

У периоду који је обухваћен у дефтеру ковнице, један златник званично је вредео 60 акчи, али се од 1566. када је смањена тежина акче са 0,73 на 0,68 грама, појавио црни курс по коме је златник мењан за 65 до 70 акчи.[10] Тако се може израчунати да је 1562/63. године 617 искованих златника вредело 37.020 акчи, док се 1570/71. године по званичном курсу за 1.082 златника могло добити 64.920 акчи, а по тржишном око десетак процената више.

Поред таксе на ковање златника наведене у дефтеру, постојале су још две, од којих је такса на отпатке настале приликом ковања златног и сребрног новца (*resm-i remâd*) убрајана у приходе мукате Кучајна. Такса на отпатке увек је изражавана у новцу, па се не може одредити удео злата и сребра, као ни проценат отпада. Када се ради о злату, извештај из 1570/71. то омогућава, јер је у њему наведено да је у процесу ковања 3.848,8 грама злата отпало 107,1 грама злата (2,8 %), чија је вредност износила 1.627,5 акчи.

Годишњи извештаји о производњи злата у руднику и извештаји о ковању златника омогућили су нам и да спознамо праву тежинску вредност мерне јединице зрно (*habbe*), коришћене у мерењу злата, драгог камења и других скупоцених материјала. На основу литературе, могло би се закључити да је зрно било 96. део основне мерне јединице мискала,[11] као што је то било у време Омејада и Абасида.[12]

[9] О делатности поменутих државних службеника види опширније: С. Катић „Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини XVI века", *Годишњак за друштвену историју*, 1–2 (2001), 7-17.

[10] Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1999, 63. У неколико годишњих извештаја ковнице из шездесетих година златник је, међутим, обрачунаван по 59 акчи (КК 718, 1-9).

[11] Мискал – мера за тежину, коришћена за мерења злата, бисера и других скупоцених материјала. До краја 17. века у званичној употреби био је тебриски мискал од 4,608 грама, а потом руми мискал од 4,810 грама. Однос мискала и дирхема био је 1:1,5.

Са сигурношћу се, међутим, може тврдити да је у питању мера која одговара 24. делу мискала. На то упућује број уписаних зрна, који је у више од двадесет случајева увек мањи од 24. И у два извештаја које представљамо у раду три пута су наведена зрна и то два пута по 6 и једном 20 зрна, што је заправо четвртина, односно пет шестина мискала. Поред тога, у рударским дефтерима вредност злата прерачуната је у акчама, што с познатом ценом мискала (до 1564. 68, а потом 70 акчи), омогућава да се на основу вишка акчи лако одреди цена зрна, а тиме и његов тежински однос према мискалу.[13]

Годишњи обрачуни у руднику и ковници у Кучајни прављени су према лунарном календару, који има 354 дана, па би требало имати у виду да су наведени износи за 3% мањи од реалних.

[12] H. Inalcik, "Introduction to Ottoman Metrology", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, 322; N. Aykut, "Para Tarihi bakımından osmanlı gümüş sikkeleri", *V Milletlerarası Türkiye Sosyal ve Iktisat Tarihi Kongresi*, Istanbul 1989, 727-731.

[13] Тако је, на пример, 1563/64. године десетина злата у руднику Кучајна износила 74 мискала и 18 зрна, што је по цени од 68 акчи за мискал износило 5.083 акче. С обзиром на то да је 74 мискала вредело 5.032 акче, остатак од 51 акче представљао је вредност 18 зрна, односно ¾ мискала. Овај, као и бројни други примери доказују да је један мискал имао 24 зрна.

ТРАНСКРИПЦИЈА

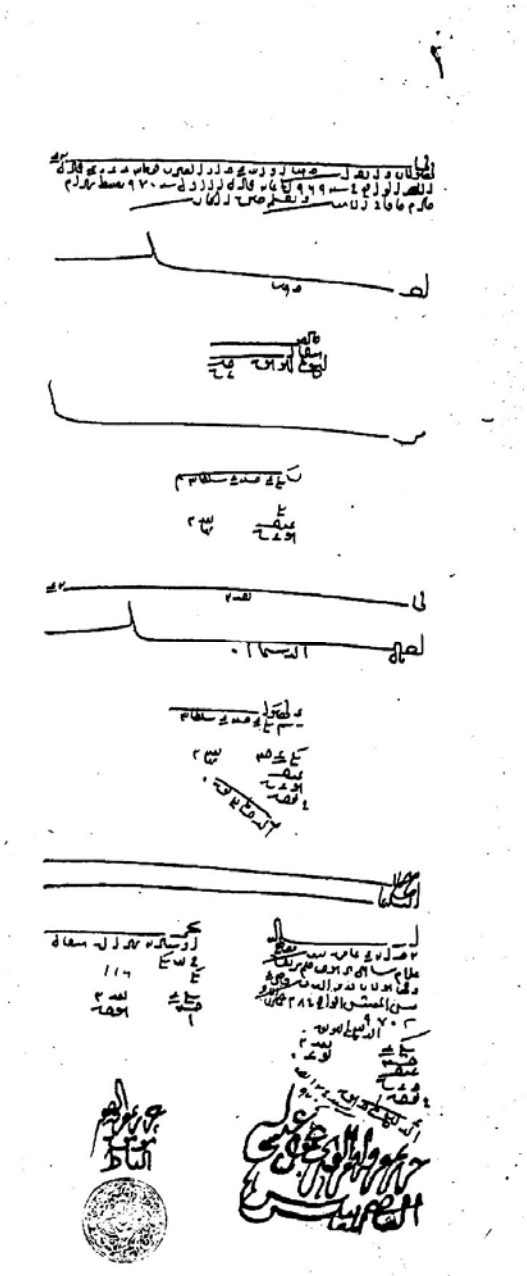

1. s.)

Muhâsebe-i
mahsûlât-i vâridât-ı zeheb-i evânîye-i dârü'd-darb-i Kuçayna ‘an gurre-i Cumâde'l-âhir el-vâkı‘ fî sene 969. ilâ gâye-i Cumâde'l-evvel el-vâkı‘ sene 970. be-zabt-ı Behrâm hâdim-i hâkânî el-emîn ve be-kalem-i Hüseyin el-kâtib

Asl-ı zeheb
Hâlis
Miskal 474 habbe 20

Minhâ
[Sikke-i hasene-i sultâniyye aded 617]

resm-i sikke-i hasene-i sultâniyye
Sikke aded 27 nakdiyye 8

Muhâsebe-i nakkdiyye

Asl-ı mâl
1.601
‘an mahsûl-i resm-i sikke-i sultâniyye
sikke-i hasene aded 27 fî 59 semen 1.593
nakdiyye 8

Vuzı‘a min zâlik
Et-teslîmât

İrsâliyye be-Hızâne-i Âmire be-nakl-ı Mustafâ gulâm-ı şâhî ber mûceb-i hükm-i şerîf ve huccet-i Mevlânâ Bedreddîn kâdî-i Niş el-müfettiş el-vâkı‘ fî 28. Cumâde'l-âhir sene 970. 1.494
sikke-i hasene aded 25 fî 59 semen 1.475

Nakdiyye 19
resid fî 13. Receb sene 970.

Be-cihet-i üstâdiye be her elf miskal fî 3 sikke
sikke-i hasene 1 nakdiyye 57 *116*

Hurrire bi-ma‘rifet-i efkar-ül-verâ Mahmûd b. Îsâ el-kâdî bi-Niş el-müfettiş *mühür*
Hurrire bi-ma‘rifeti’l-fakîr Mü’min en-nâzır
mühür

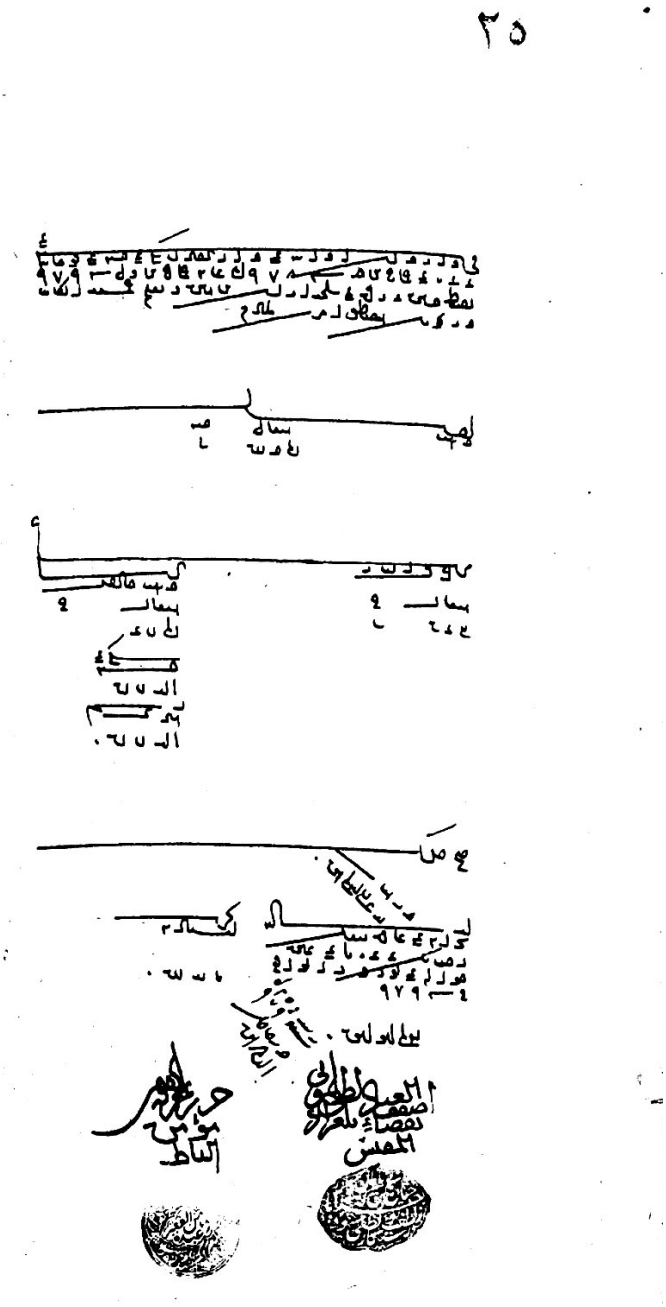

25. s.)

Muhâsebe-i
vâridât-ı evânîye-i dârü'd-darb-i sikke-i hasene-i [sultâniyye-i] Kuçayna ‘an gurre-i Cumâde'l-âhir sene 978. ilâ gâye-i Cumâde'l-evvel sene 979. be-zabt-ı Hüseyin ‘an zümre-i silahdârân el-emîn ve be-kalem-i Cemşîd el-katib ve der tahvil-i Mustafâ emîn mültezim

Asl-ı zeheb
miskal 835 habbe 6

Minhâ
Bahâ
zeheb-i hâlis
miskal 812 H.

Hark'n-nâr
miskal 23 H. 6

sikke-i hasene
1.082

resm-i mîrî
1.082 [akçe]

Maa zâlik
Et-teslîmât

dermeyân 18.470 [akçe]
İrsâliyye be-Hızâne-i Âmire be-nakl-ı Receb beğ ‘an gurebâ-i yemin havâle-i Nevrûz el-vâkı‘ fî sene 979.
944 [akçe]

resid fî 25. L. sene 979. der hâsıl1.076

be-cihet-i üstâdiye 138 [akçe]

İmza: Ez’af ’ül-ibâd Lutfî el-müvellâ bi-kazâ-i Belgrad el-müfettiş
mühür

İmza: Hurrire bi-ma‘rifeti’l-fakîr Mü’min en-nâzır
mühür

ПРЕВОД

1. стр.)

Обрачун
прихода од производа од злата ковнице новца у Кучајни од првог дана џемазијелахира 969. године (06.02.1562) до последњег дана џемазијелевела 970. године (25.01. 1563) вођен од стране Бехрама, царског слуге, емина, а написан пером Хусејина, писара

Капитал у чистом злату
Мискала 474 зрна 20 (2.188 gr)

Од тога
[царских златника комада 617][14]

Такса за ковање царских златника
У златницима 27 комада у сребрном новцу 8 [акчи]

Обрачун у сребрном новцу
Капитал 1.601 [акча]

Приход од таксе за ковање царских златника
у златницима 27 комада по 59 [акчи] износи 1.593 [акче]
у сребрном новцу 8 [акчи]

Одузето од тога:

[14] За разлику од већине обрачуна писар није навео број искованих златника, јер су за њега очигледно били примарни подаци о количини злата и такси за ковање. Број златника се, међутим, лако може израчунати множењем укупног броја мискала са 1,3. Османски златник је, за разлику од сребрне акчи, вековима очувао своју вредност. Када је Мехмед II почео да га кује 1477. године прописано је да се од 100 мискала злата кује 129 златника. До средине XVII века, тежина златника смањена је за свега 1,5%. Први пут то је учињено 1526. године, када је одлучено да се од 100 мискала кује 130 златника и 1564. када је тај број повећан на 131. При том је очувана чистоћа злата од 23½ карата, или 0.997% (Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge 1999, 63,136).

Пошиљка царској благајни коју је однео Мустафа, царски паж, сходно часној заповести и хуџету мевлане Бедредина, кадије Ниша и муфетиша, која је била 28. џемазијелахира 970. године (22.02.1563)
Износ: 1494 [акче]
у царским златницима 25 комада по 59 [акчи] износи 1.475 [акчи]
у сребрном новцу 19 [акчи]

Исплата мајсторине, на сваких 1.000 мискала по 3 златника *116 [акчи]*
царски златник 1 и у сребрном новцу 57 [акчи][15]

Написано под надзором најубеднијег створа
Махмуда сина Исе, кадије Ниша, муфетиша[16] *печат*

Написано под надзором сиротог Мумина, назира *печат*

25. стр.)

Обрачун
прихода од производа кучајнске ковнице златника од првог дана џемазијелахира 978. године (31.10.1570) до последњег дана џемазијелевела 979. године (20.10.1571), вођен од стране Хусејина припадника силахдара, емина, а написан пером Џамшида, писара, у периоду закупа Мустафе[17] емина, закупца.

Главница у злату
мискала 835 зрна 6 (3.848,8 gr)
Од тога

[15] Вероватно због заосталог дуга или додатне услуге ковничара обрачуната мајсторина је за тридесетак акчи већа од прописане.
[16] Службу муфетиша, односно кадије-инспектора на Београдском незарету обављао је један од локалних кадија, да би од 1567. године та дужност прешла у искључиву надлежности београдског кадије.
[17] Мустафа је био преобраћеник, становник рударског насеља Крешево у Босни. Поред ковнице златног и сребрног новца држао је у закупу и рудник Кучајну (MAD 654, 260)

Вредност
чисто злато мискала 812 зрна 0 (3.741,7 gr)
истопљено у процесу мискала 23 зрна 6 (107,1 gr)

златника
1.082
државна такса
1.082 акче

С тим заједно
Предато

Пошиљка царској благајни коју је обавио Реџеп-бег, гуребаи јемин,[18] пошиљком за Невруз,[19] 979. године
944 [акче]
У приходу од 1.076 [акчи]у оквиру [пошиљке] од 18.740 [акчи][20] испоручио 25. шевала 979. године (11.03.1572)

у корист мајсторине 138 [акчи][21]

Потпис: *Најпонизнији од слугу Божијих, Лутфи,*
заступник у кадилуку Београд, муфетиш *печат*

Потпис: Написано са знањем убогог Мумина, назира *печат*

[18] Припадник петог буљука царске коњице. Пети и шести буљук чинили су заједнички одред, у коме су гуребаи јемини били на десном крилу, а гуребаи јесари (6. буљук) на левом.
[19] За слање новца добијеног од царских прихода постојала су два оријентацијона термина: Невруз-персијска Нова година која се прославља првог дана пролећа и августовска пошиљка првог дана августа.
[20] Мање пошиљке новца, попут горе наведене, припајане су већим испорукама, које су најчешће упућиване из самог рудника Кучајне или из локалне ковнице новца. Пошто се у годишњем извештају рудника не помиње наведена сума, вероватно се ради о пошиљци ковнице сребрног новца. Том приликом поменути Реџеп је носио и 30.000 акчи из рудника Мајданпек (С. Катић, *Османски документи о руднику Мајданпек XVI-XVIII век*, Мајданпек 2009, 71).
[21] У обрачунима из претходних година наводи се да је мајсторина износила три златника на 1.000 обрађених мискала злата и да је рачуната према обрачунском курсу од 59 акчи за златник (КК, 718).

Srđan Katić

ACCOUNTS OF THE KUČAJNA GOLD COINS MINT DATING FROM 1562/3 AND 1570/1

Summary

Two annual business reports of the Kučajna gold coins mint, presented in this work, provide valuable information on mint production, i.e. minted gold coins, money delivery, quantity of the used gold, but also on the workers' salaries and state taxes. They contain data about renters, *emîn*s and mint scribes too.

The Kučajna mint was opened in 1553. at the same time as mine of Kučajna. More than half a century gold coins - *sultaniyye* and silver coins - *akçe* were minted there. Manufacturing process was separated, as well as the bookkeeping and lease of *sultaniyye* and *akçe* workshops.

Accounts of the Kučajna gold coins mint were written in *siyaqat* writing by the employees of the *Belgrad nezareti* (Belgrade royal incomes supervisor office).

Key Words: Ottoman Empire, mint, gold coins (*sultaniyye*), Kučajna, *habbe*.

Чланак примљен: 31. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 137-148 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 137-148 (2010)

УДК: 94(=163.41)(436)”17”(044)

Исидора ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ
Историјски институт
Београд

ПИСМА КАРЛОВАЧКОГ МИТРОПОЛИТА ВИЋЕНТИЈА ПОПОВИЋА ИЗ БЕЧА (1719-1720)*

Апстракт: У раду су представљена оригинална писма карловачког митрополита Вићентија Поповића, писана током боравка у Бечу 1719. и 1720. године. Писма пружају значајне податке о начину на који су у Бечу обављани послови, решаване жалбе српског становништва; осликавају ситуацију у Срему, говоре о дешавањима у Сремској архидијецези.

Кључне речи*:* Срби, Карловачка митрополија, Хабзбуршка монархија, 18. век, Митрополит Вићентије Поповић, писма, Срем.

Карловачки митрополит Вићентије Поповић боравио је у Бечу током 1719. и 1720. године. Циљ његовог пута био је да добије одговор владара на жалбе Српског народно-црквеног сабора и да убрза доношење резолуције која би олакшала положај српског становништва у Хабзбуршкој монархији. Наиме, Народно-црквени сабор Карловачке митрополије, одржан у Дању (26. октобра) 6. новембра 1718. године, упутио је цару Карлу VI представку у којој су биле наведене жалбе српског становништва. Највећи део тих жалби, односно *тегота* и *мука* како се говорило*,* био је економске природе и односио се на прекомерне дажбине, радне обавезе и злоупотребе које су чинили царски чиновници и официри.[1]

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

[1] Д. Руварац, *Тужба обшче народна цесарском величанству,* Српски Сион XV, бр. 9 (1905), 248-259; С. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века,* Нови

Владар се дуго није оглашавао поводом представке Српског сабора, а митрополитов посланик у Бечу архиђакон Василије Димитријевић није могао много да постигне.[2] Проблеми су се умножавали и митрополит је свакодневно примао жалбе становништва из разних крајева Монархије, а из Беча је добијао само обећања. Стога, решио је да повуче посланика и да отпутује лично. Пошавши на пут, митрополит Вићентије је писао београдском митрополиту Мојсију Петровићу, (21. септембра) 2. октобар 1719. године, да му "досади плач народни и толика тегота", да нема другог избора него да "опште народну теготу" извести на царском двору и да преда нове представке "да би Бог дао да би које облакшеније било".[3] Веровао је да ће његово присуство и непосредни разговори са утицајним људима, чију је наклоност годинама куповао новцем и поклонима, убрзати решење саборских захтева.

Митрополит је стигао у Беч крајем новембра 1719. године, и до почетка децембра предао је представке на двору. Као што је и претпоставио, његово присуство и упорност уродили су плодом. Објављене су царске резолуције са олакшицама са српско становништво, а једна од њих, која се односила на област Срема и Подунавске крајине, објављена је 7. септембра 1720. године. Са резолуцијом у рукама, митрополит се вратио у Карловце новембра 1720. године и започео припреме за нови Народно-црквени сабор на коме је та резолуција обнародована.[4]

Током вишемесечног боравка у Бечу митрополит Вићентије Поповић је водио живу преписку са епископима, народним првацима, својим служитељима у Карловцима. Међутим, сачуван је мали део те преписке. Једина заокружена целина је преписка са београдским митрополитом Мојсијем Петровићем, коју је објавио Димитри-

Сад 1979, 67; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718-1735),* Београд 2008, 189-190.

[2] О упутствима митрополита Вићентија Поповића архиђакону Василију Димитријевићу у Бечу види у: И. Точанац, *Пет писама карловачког митрополита Вићентија Поповића из 1719. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 24 (2005), 19-30.

[3] Д. Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730,* Споменик СКА 34 (1898), 166.

[4] АСАНУК, МП"Б", 1720/9; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори,* 190-192.

је Руварац.[5] Од осталих писама која је митрополит Вићентије слао из Беча сачувано је само пет оригиналних, послатих архиђакону Василију Димитријевићу, касније епископу будимском, кога је оставио да води послове у Карловцима. Та писма ћемо представити у наставку овог рада.

Прво писмо архиђакону Василију митрополит Вићентије Поповић послао је (2) 13. децембра 1719. године, убрзо по доласку у Беч. Остала писма носе датуме (4) 15. јануар, (9) 20. март, (11) 22. август и (13) 24. август 1720. године. Иако постоји велики временски размак између појединих писама, она су од великог значаја јер попуњавају празнину која постоји у изворима из овог периода.

У писмима митрополита Вићентија може се препознати неколико тема које се међусобно преплићу. Прва, и у том тренутку најважнија, везана је за обављање послова због којих је отпутовао у Беч. Он, између осталог, обавештава архиђакона Василија о томе да је предао српске жалбе на двору, да заседа министарска конференција која о њима расправља, да се очекује позитиван одговор, односно добра *јекспедиција*, резолуција, наводи дворске канцеларије кроз које пролазе царске одлуке, и друго. Жали се да се све одвија споро, да послови *полагано ходе*. Митрополит у писмима помиње људе који су му помагали у Бечу, а посебно Петра Андрејевића, управника поште у Карловцима и Данила Монастерлију, капетана из Петровог Села у Подунавској крајини. Такође, помиње и утицајне личности са којима се сусретао; "Јаснеиши господин Принцип" је принц Еуген Савојски, председник Дворског ратног савета, а "господин референдар Хедтл" је Антоније Јосиф од Етела, секретар Дворског ратног савета.

Митрополит пише много о Срему, својој архидијецези. Он помиње, и донекле препричава, извештај архиђакона Василија са пута по Срему. Будући да тај извештај није сачуван, подаци које митрополит износи су драгоцени. Он наводи да становништво у Срему тешко живи, да су кнезови узнемирени јер дуго нема правих вести из Беча, да народ бежи и расељава се. Због тога тражи од архиђакона да заустави расељавање, да објасни људима да су предате њихове жалбе владару и да ће ускоро бити решене. Вест коју је митрополит

[5] Д. Руварац, *Мојсије Петровић,* 166-172.

примио о томе да су се до почетка јануара 1720. године раселила четири сремска села јасно говори о неподношљивим теретима које је становништво подносило.

У писмима митрополит шаље архиђакону и упутства о обављању домаћих послова: о прикупљању и продаји жита, вина и другог. Највећи део тих упутстава односи се на начин на који треба прикупити новац како би се исплатио трошак његовог боравка у Бечу.

Писма митрополита Вићентија Поповића из Беча чувају се у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, у фонду Историјска збирка. Митрополит Вићентије је, према свом обичају, писма диктирао, а записивао их је један од његових писара. Сва писма су записана истом руком. Будући да су писма почињала митрополитовом титулом, он се није потписивао, нити је било шта додавао својом руком. Писма су писана ћириличним писмом, српскословенским језиком. Језик митрополитових писама је јасан и једноставан, може се рећи народни језик, још увек непромењен под утицајем руског језика. Због тога смо одлучили да текст пренесемо верно и да не извршимо транскрипцију, у нашој историографији уобичајену приликом објављивања докумената из XVIII века. У тексту смо задржали знак јат ѣ (који се читао е или је), ю (ју), щ (шт), ѯ (кс), тврди (ъ) и меки (ь) знак, као и знакове ı и ї која су означавали гласове и или ј. Слово ћ означавало је тај глас, али и ђ, па је тако писано *поћите* (пођите), *наређен* (наређен), *дође* (дође), и друго. Занимљиво је да митрополитов писар није био доследан па је у истом писму једну реч писао на различите начине, као на пример *Срѣмь* и *Сремь*, или *Феодосїе, Феодосие,* и *Теодосїе*.

Интервенисали смо код интерпункције и понегде смо скратили реченицу ради бољег разумевања текста. Писање речи великим и малим словом, као и састављено и растављено писање речи, прилагодили смо савременим стандардима. У угластим заградама разрешене су скраћенице, наведени бројеви који су писани словним знацима и означена малобројна оштећења на тексту.

I

Беч, (2) 13. децембар 1719. године

Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу о жалбама стовника Срема које је предао на двору, о Василијевим припремама за пут по Срему, о домаћим пословима и прикупљању новца за његов трошак у Бечу. Тражи да што пре пошаље у Беч Петра Андрејевића, управника поште у Карловцима.

+ Викıентїе Б[о]жїею м[и]л[ос]тїю архиеп[и]ск[о]пъ и проч[е].

Ча[с]тнишему архидїакону кир Василїю, мир и бл[агосло]венїе. По сих, примисмо писмо ваше от ноем[вриа] ·ке· [25.]. И разумесмо такођерь и [за] тевтеръ от Долнега и Горнега Срѣма, и разумесмо да се о[т]правıате у име Б[о]жїе пођи на путъ. Пръвее у Долни Сремь пођите у име Б[о]жїе, да вась Б[о]гь здраво и мирно носи. И скажите люд[и]ма, ми смо нихове теготе за кое су намъ наручили и по Феодосїю послали све лепо на нѣмачки справили и на потребна места указали, и сваки д[а]нъ о отму се договарамо и радимо колико више можемо; такмо знате им казати како овде послови полагано и доцне ходе. Паки подвижите се о чему сте пошлю колико болше и разумнїе можете, и Б[о]гу се молите. Паки наручите каде пођете да би и то жита што нїе принешено да се принесе, нека Феодосїе сручуе и прихвата; паки да раде еда би що вина продали. Тако и Авакуму у Грьгетегу бл[агос]л[ов]енїе отсилаемо, нека ради и нека строи како болıе може; паки нека наручи шиндру за цркву и нека гледа мущерїю вину. И ако повише жита се у Карловци сабере наручи Феодосїю еѯарху да би що жита продао; нека велики амбарићь и мали за дома остане, аще више буде може продати. А и зоби ако повише буде, неколико може продати. И що намъ е Феодосїе писао за воденицу нека ради да узме едно хисе[6] само, и що узмете за жито радите платити то хисе воденице. Паки и та велики ардовь вина старога у Карловци, наручи ıеѯарху Феодосїю нека ради да прода иђи, било расточенъ или не било, може продати. Тако и у Грьгетегу нека раде

[6] тур. hisse, део. Овде је реч о закупу дела воденице.

продати, или тко старо заище или ново, нека раде от куће кои новаць добавит; знаду какове трошке имамо. Проч[е], куда годь проходите бл[агос]л[о]в[е]нїе от нась скажите свуда с[ве]щенником и осталим с[ве]щенникомь и хр[и]стїанном. Такожде же и христїанном у Карловци от нас бл[агос]л[о]в[е]нїе, и реците нима нека раде како брьже да пошлю Петра Андреевића за чимъ е наређенъ, да се не задржава посалъ. Проч[е], Х[ристо]с съ вами.

У Бечу декем[вриа] ·в· [2.] 1719.

На хитощи чртавши поздравие творит вамь.

(АСАНУ, ИЗ 7676)

II

Беч, (4) 15. јануар 1720. године

Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу о пословима које у Бечу обавља заједно са Данилом Минастерлијом, подунавским капетаном . Одговара на његов извештај са пута по Срему и тражи да убеди народ у Срему да се не расељава јер је у изгледу повољно решење њихових проблема. Поручује сремским кнезовима да чувају своје печате да не би били злоупотребљени.

+ Викıентїе Б[о]жїею м[и]л[ос]тїю архиеп[и]ск[о]пъ србскыи и проч[е].

Служителю нашему архидїакону кир Василїю, мир и бл[агосло]в[е]нїе Г[оспод]ние буди съ вами. А по сих примисмо писанїе ваше от декем[вриа] 27. из Карловца. И разумесмо да сте по савршенїи пута долнѣ стране Срѣма ту о празднику пръстаıали. И намь пишете н[и]нїашну теготу нихову да сте увидели и четири села конач-не да су отселила, може се тому вѣроват. И ми смо све такове теготе нихове у цесарски дворь предали и ıаснеишему Приницпу како за Дони Сремь тако и за Горни. И нїе иначїе могло бити каде су овамо заискали от Горнега Срѣема чл[ове]ка, те смо наредили Данила Мо-

настерлића и за Горни Сремь и за Подунавску краину. И на свах потребна места скупа ходимо и народне теготе от свега прьво сулицитуемо и свуда по свих дикастерїа добро обещанїе имамо, а наивећма от ıаснеишаго г[осподи]на Принципа, кои се сви обещаваю да ће скоро насъ еξпедировати и сиромашку тужбу и теготу облакшати, и насъ и народне депутате са облакшенїем и веселе оправити и народа утешити. И ми се о тому трудимо и подвижемо денъ ноћъ, и тешки трошакь имамо и не щедимо се задужити тачїю да бисмо що за сиромашки народь могли доконати. Тако можете вазвестити и у Долни и у Горни Срѣм и свако добро обещанїе от цесарскога двора нима скажите. И нека се люди не расипаю и не упущаю, за све ће скоро болши разлогь бити. Друго, кажите горним срѣмскимь кнезовомь нека се са своимь печати не шале и нека никому свои печата не даю защо могу них печати нихови каде доћу у другога руку у вечито зло ставити и сами себе осудити. И печате нека чуваю сваки свои како срдце и зеницу ока да не вападну ва напасть, защо они знаду да су нами печате дали какоти своимъ депутиртомь за нихове теготех; у какво ли би име могли друге печате кому давати. Тако имъ скажите потаино без никоега велегласїа. О прочему [...][7]те имъ како овде доцне по[...][8] ходе и нека знаду да ће бити за ниове теготе министерска конференцїа и то ће врьло добро бити и у тому се будемо трудили и време и конаць послом чекати, проч[е]. Мир Х[ристо]вь буди съ вами

У Бечу ген[вериа] 4 д[а]нъ 1720.

/на полеђини/

(м.п.)

Ч[ас]тнеишему архидїакону кир Василїю Димитриевичу достолѣпно да вручитсıа

у Карловце или буде у Горнѣмъ Срѣму

Скоро Скореише

(АСАНУ, ИЗ бр. 7677)

[7] Оштећено, вероватно је писало *скажите*.

[8] Оштећено, вероватно је послало *послови.*

III

Беч, (9) 20. март 1720. године

Митрополит Виђентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу о пословима у Бечу и нада се да ће ускоро изаћи повољна резолуција; о новцу који је позајмио од Петра Андрејевића.

+ Викıентїе Б[о]жїею м[и]л[ос]тїю архиеп[и]ск[о]пъ србскыи и проч[е].

Служителю нашему архидїакону кир Василїю, мир и бл[агосло]в[е]нїе Г[оспод]ние буди съ вами. По сих разумесмо да сте немощни и не би нам драго чути, но премилостиви Б[о]гь да укрепит ви и подвигнет от настоещеи болезни. По сих аще питате за здешне послове будете разумели пространїе у писму ıеξарха кир Феодосїа. И надеемо се да ћемо скоро имати на све резолуцїю, то естъ како су намъ ответовали у напредущи петакь; за нас и народне теготе буде се свршила министерска конференциа, иза тога у кратку времену мислимо да ће нась еξпедировати. По сих да весте како смо узели овамо от г[оспо]д[а]ра Петра Андреевича едну хилıаду и петъ стотина форинти и дали му облигацию да му се тамо плати. Тога ради, он ће послати на свога нећака Рама нашь темесуђь. И како тамо дође и покаже наше писмо и печать и рукомь подписаное, узмите писмо къ себе, а нѣму подаите ту хилıаду и петь стотина форинти; сберите и подаите без никакова задерьжанїа. И друго приберите тамо що има, и код Феодосїа ıеξсарха що е от монастира таξа дата, и от свега саставите да нађемо готово каде нась Б[о]г тамо изнесе. Знате да собом новаца изнети не можемо и колико смо трошкове овамо поднели. Гледаите где год кои новаць отдаща има да саставите и готово да се нађе. О прочему отпишите намъ от тамошни. И ми какову резолуцию примимо овога петка будемо ви вазвестити у напредакь, проч[е]. Х[ристо]с съ вами.

P.S. Поздравие от сви наши от ıе[...][9] кир Викıентїа, от Андреа и от Фе[...][10] и Данила и проч[е].

У Бечу на хитощи, марта 9. д[а]нъ 1720.

/на полећини адреса/

(м.п.)

Ч[ас]тнеишему архидїакону кир Василїю Димитриевичу да вручитсıа

у Карловце

(АСАНУ, ИЗ бр. 7678)

IV

Беч, (11) 22. август 1720. године

Митрополит Виђентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу да је допустио писару Теодосију да се врати кући пред бербу, али да никуда даље не сме да иде нити да говори о пословима у Бечу. Архиђакону шаље синђелију ради прикушљања жита.

+ Викıеннтїе м[и]л[о]стїю Б[о]жїею архиепископ и митрополитъ србски.

Смѣренїе наше пишеть частнеишему архидиакону нашему кир Василїю, благодеть Б[о]жıа са вами. По сихъ как нас ıе молио Феодосие писаръ да поиде предъ беръбу своме дому; и ми му допустисмо поћи само свое домашне послове гледати а не ходити никудъ на другу страну, нити що да говори с кимь от здешни послов что

[9] Оштећено, вероватно је писало *ıеξарха.*
[10] Оштећено, вероватно је писало *Феодосїа.*

есмо велимь трудомь и трошкомь чекали досад. И благодаримо Б[о]га конац делу скоро буде, само на екъспедицие чекамо. От светлаго цесар[а] резоловано и при реверендарску руку саде естъ, рад тога и ми скоро мислимо да ћемо бити путници. Паки ради Феодосиıа, кадь тамо дође онди дан запишите защо онога дана плаћа му не иде. И донимъ Сремьцем кажите да му ни еданъ нощ не даду доко ми дођемо. Онда ћемо донети що С[ве]тли цесарь буде народу рез[о]ловао и кому що буде платиће се, а до нашега пришаствиıа нака сваки свои посал гледа. Зато и вами пишемь да поздравъ имате ако би Феодосие що стао от ти Сремаца искати или що куд говорити да му не дате; само слободан е свои посалъ гледати домаћи; тако се и обещао да никудъ неће ходити на само кодь свое куће нас чекати. И посласмо вамь синьгелию, таки пођиде ради жита по христıани и радите да бисте поскоро обишли. И слуге ако кои новацъ узищу подаитеи понеки новац, а кад ми придемо, що буде комъ дужно платиће се. И от Далıа никакова писаниıа не имамо ·в· [2] м[е]с[е]ца, не знамь что се чини онди из Далıа; неће да отпише нити о чему можемо разумети и за то намь отпишите. Проче, бл[а]годетъ Б[о]жїıа с вами.

Авг[уста] ·аї· [11.]
у Бечу 1720

Кад ви отидете више писата препоручите на еξарху Феодосиıа и на протопопу.

/на полеђини/

ізь чртави любазно поздравлıаю ваше братство и проче наше, и со оне стране цркве писал вам сам и писание давно а от вас отлучъка не имамъ.

(АСАНУ, ИЗ бр. 7679)

V

Беч, (13) 24. август 1720. године

Митрополит Вићентије Поповић пише архиђакону Василију Димитријевићу да прикупи што више жита по Срему; о новцу који му дугује бачки епископ Софронije Томашевић, о пословима у Бечу.

+ Викıентїе архиеп[и]ск[о]пъ србскыи и проч[е].

Служителю нашему архидїакону кир Василїю, мир и бл[агосло]в[е]нїе буди съ вами. А по сих како примите ту сингелию да имате поћи по скоро по христїанни и по Горнемъ и по Долнемь Срему ради новога жита еда би сте що пописали. И радите да се не бисте млого дангубили у тому послу; ищтите и от попова како е кои вреданъ и усевомь и биромъ, како ћете разумети у сингелїи болше. И подвижите се колико болше можете да бисте що више жита написали. И добро наручите свуда кнезовомь и поповомъ да би сваки без лености принесли у Карловце празднику покрову Пръс[ве]тые Б[огороди]це. Друго, каде на та[j] путъ поћете пиши наипре Феодосїю ıеξарху да има отити по нашеи заповеди да ище и да узме от вл[а]дике кир Софронїа оно педесеть дуката щто намъ е дужан, кое он добро зна и Теодосїее ıеξарха емаць остао. Нека саде плате; они новаца имаду а ми смо се потрошили и валıа саде на концу послова ови да дугове поплаћамо. Ми ıоще чакмо за г[осподи]номь референдаромъ Хедтломъ а от свие други врата изашло и от цесарского величастъва давно резьловано. Толико стоимо докле дигнемо от канцеларїе наше послове народне и будемо ако Б[о]гь даде скоро тамо поћи, како смо ви и прежде писали. Що е доконато доконато е, толико ıоще до рукухь докле примимо онда ћемо знати болше вамъ отписати каде насъ Б[о]гь сподоби тамо поћи, проч[е]. Х[ристо]съ съ вами.

У Бечу ауг[у]ста ·гї· [13.] 1720

(АСАНУ, ИЗ бр. 7680)

Isidora Točanac Radović

THE LETTERS OF METROPOLITAN OF KARLOVCI VIĆENTIJE POPOVIĆ FROM VIENNA (1719-1720)

Summary

In 1719 and 1720 Metropolitan of Karlovci Vićentije Popović had been in Vienna. His intention was to get the answer of the Emperor Karl VI on Serb complains referred to the abuse of Empire officials and officers during the tax collection. While staying in Vienna, Metropolitan Vićentije led correspondence with Archdeacon Vasilije Dimitrijević, who was in Karlovci at that time.

Only 5 letters that Metropolitan sent to Archdeacon are preserved today, and they are kept in the Archive of the Serbian Academy of Science and Arts, in Belgrade. Letters of Metropolitan Vićentije Popović provide valuable information about the way that Habsburg authorities dealt with the Serb complains and petitions, about people that he met with, about problems of the inhabitants in Metropolis of Karlovci, and other.

Key Words: Serbs, 18th century, Metropolitan Vicentije Popovic, Metropolis of Karlovci, Habsburg Monarchy, Srem, letters.

Чланак примљен: 09. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 149-160 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 149-160 (2010)

УДК: 314.6(497.13:497.113)"1721"(083.81)

Војин С. ДАБИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

СУМАРНИ ПОПИС НАСЕЉА, ИМОВИНЕ И СТАНОВНИШТВА ПАКРАЧКОГ, СУБОЦКОГ, ЗАБРДСКОГ И ПОДБОРСКОГ ВОЈВОДСТВА У МАЛОЈ ВЛАШКОЈ ИЗ 1721. ГОДИНЕ*

Апстракт: Попис Мале Влашке из 1721. део је поименичног пописа насеља, имовине и становништва Славоније и Срема, спроведеног од 1720. до 1722. године са циљем да се прикупе релевантни подаци за разрезивање државних пореза. Пописом је утврђено да у четири војводства Мале Влашке, некадашњег турског крајишта у Западној Славонији, има укупно 79 насеља са 1.099 кућних домаћина – старешина сељачких домаћинстава. На основу података о становништву рачуна се да је на њиховој територији на један квадратни километар долазило у просеку око 6 становника, чији су земљишни поседи (оранице, сенокоше, виногради и шљивици) заузимали око 4,14 % укупне површине војводстава.

Кључне речи: Мала Влашка, Славонија, порески попис, становништво, обрадиве површине

Малом Влашком називано је у западним изворима у XVI и XVII веку турско крајиште у данашњој Западној Славонији, јер је тамошње српско становништво, које је насељено у првим деценија-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Друштвене институције српског народа од 16. до 20. века: континуитет и дисконтинуитет* (ев. бр. 147015).

ма турске власти у овој области, имало влашке повластице – плаћало је умерени износ пореза по кући и вршило стражарску службу на граници према Вараждинском генералату. Ово крајиште, према подацима садржаним у коморским пописима Славоније са краја XVII и почетка XVIII века, обухватало је западне и северозападне делове Пожешког и већи део Пакрачког или Церничког санџака.

За време Бечког рата (1683-1699), када је Отоманско царство изгубило знатан део својих дотадашњих поседа у панонским равницама, дошла је и Славонија у посед Хабзбуршке монархије и под управу централних канцеларија у Бечу. Током рата признале су хабзбуршке власти становништву Мале Влашке крајишки статус, па су тада органозована у њој војводства на челу са народним старешинама. Међутим, после мира у Сремским Карловцима 1699. и аустро–турског разграничења, решено је у Бечу да се militаризује само уски појас земљишта уз нову границу на Сави, а да у осталим деловима раније турске Славоније буду створени феудални поседи. Тада је само мањи део Мале Влашке укључен у Посавску крајину, а већи део је, упркос отпору становништва, претворен у државна властелинства под управом Дворске коморе (насеља око Пакраца и Подборја, данашњег Дарувара) или предан у посед приватним лицима (насеља око Сирача, Вођина, Вировитице и Подравске Слатине). Ове промене имале су за последицу да назив Мала Влашка, који је тада ушао и у службену употребу, добије уже значење – од тада се користи само за крајеве око Пакраца и Подборја, данашњег Дарувара. Овим заједничким именом у коморским списима називано је од 1702. Пакрачко, Субоцко, Забрдско и Подборско војводство, а понекад и властелинство Сирач.

Становници Пакрачког, Субоцког, Забрдског и Подборског војводства постали су после 1702. коморски поданици, али се нису лако помирили са статусом зависних сељака. Упркос бунама, које су више пута дизали, нису успели да се изборе за положај крајишника. Једино су насеља Субоцког војводства приликом обнове жупанија и проширења крајишта у Славонији и Срему 1743. године „кажњена војном службом“ и укључена у Посавску крајину.[1]

[1] С. Гавриловић, *Обнова славонских жупанија и њихово разграничавање са Војном границом (1745-1749)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 25, 1960, 60.

Сумарни попис Пакрачког, Субоцког, Забрдског и Подборског војводства, који објављујемо у овом прилогу, саставни је део поименичног пописа становништва Славоније и Срема, спроведеног 1720, 1721. и 1722. године на захтев српске народне депутације и карловачког митрополита Вићентија Поповића. Циљ пописа био је да се прикупе поуздани подаци о имовном стању становника и на основу њих одреде њихове пореске обавезе према држави, пошто су оне у претходном периоду биле неумерене и неусклађене са платежним могућностима поданика. Пописом је било обухваћено једно градско (Пакрац) и 78 сеоских насеља, а њихова имена је пописивач забележио онако како их је чуо на терену. За бележење појединих фонема користио је двографемске или трографемске комбинације карактеристичне за мађарски или немачки језик, али је при томе иста комбинација могла да означава различите фонеме – на пример, трографемском комбинацијом ***sch*** бележени су гласови ***ш*** и ***ж*** (Scheovicza = Шеовица; Obriesch= Обријеж). Уместо указивања на све недоследности и грешке у бележењу назива, наводимо имена свих пописаних насеља у данашњем облику: Пакрац, Крагуј, Јапага, Липик, Клиса, Шеовица, Брусник, Липовац, Кусоње, Чакловац (касније део Драговића), Шуметлица, Драговић, Батињани, Обреж, Торањ, Пољана, Гај и Брекинска у Пакрачком војводству; Субоцка, Субоцки град (данас насеља: Баир, Брезовац и Поповац), Корита, Ливађани, Кричке, Јагма, Кукуњевац, Грабовац, Ловска, Бобаре, Бујавица, Чаглић, Лештани, Буковчани, Скендеровци, Ковачевац, Бијела Стијена, Бијелановац, Трнаковац, Рогољи, Чапрагинци, Ширинци, Жумберковац, Шаговина, Међурић и Банова Јаруга у Субоцком; Ожеговци, Грђевица, Јаковци, Цикоте, Кричке Забрдске, Пргомеље, Котурић, Бјелајци, Рогуље, Поповац, Заиле, Будићи, Бранешци, Тисовац, Говеђе Поље, Тројеглава, Уљаник и Крештеловац у Забрдском и Подборје, Батињани, Брестовац, Вријеска, Ђуричка (касније Ђуловац), Добра Кућа, Бастаји Доњи, Бастаји Горњи, Кореничани, Цјепидлаке, Ремовац, Кончаница, Пуклица, Пакрани, Врбовац, Бијела и Борки у Подбрском војводству. Пописивача није интересовала етничка и верска структура становништва, али је она позната на основу других извора[2] – у већини наведних насеља живело је за вре-

[2] Музеј Српске православне цркве у Београду, *Оставина Радослава Грујића. Ар-*

ме турске власти и после хабзбуршког освајања Славоније искључиво православно, српско становништво. Католичко, хрватско становништво било је насељено само у неколико села, створених или обновљених крајем XVII и почетком XVIII века (Бијела Стијена, Међурић, Банова Јаруга, Пољана, Гај, Брекинска и Липик).

Фискални карактер пописа одредио је и његову структуру, па су пописивачи првенствено имали задатак да утврде број поданичких домаћинстава и одраслих и за рад способних мушкараца (старијих од 15 година) у њима, површину сељачких оранице (у доњоаустријским јутрима од 1600 четворних хвати), ливада (у косачима/косама од око 1200 четворних хвати) и винограда (у копачима/мотикама од око 800–1000 метара квадратних), број грла крупне и ситне стоке, кошница пчела, воденица и млинова. На основу тога одређиван је број сељачких сесија, које су биле основица за разрезивање државних дажбина. У попису није наведено шта чини једну сесију, јер је њена величина одређена 1702. године. Њу је чинило 24 јутра оранице, 2 косца (косе) сенокоше и осам волова,[3] али се на основу пописа појединачних домаћинстава може закључити да је у пракси било извесних одступања, обично на штету сељака. Сесија се делила на делове, а најмањи је био једна осмина. Они чија је имовина била мања од једне осмине сесије нису били порески обвезници.

Пописи Славоније и Срема, где су државне власти од краја XVII века усавршавале методологију прикупљања статистичких података о становништву и његовој имовини, привлаче од краја XIX века до данашњих дана пажњу историчара.[4] Упркос томе, пописи из 1720/1722. су само делимично коришћени у историографији,[5] премда садрже изузетно вредне податке о демографским и аграрним приликама у Славонији и Срему у време пописа. Они омогућавају, из-

хивалије, док. бр. 287; Arhiv Hrvatske u Zagrebu, *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, фасц. 137, бр. 28.

[3] Arhiv Hrvatske u Zagrebu, *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, фасц. 137, бр. 28.

[4] Посебно је вредан допринос Иве Мажурана, који је прикупио и објавио пописе Славоније из 1698. и 1736. године (*Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek 1988; *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736*, Osijek 1993). Попис становништва Срема из 1736/37 објавио је Д. Поповић (*Срби у Срему до 1736/37*, Београд 1950, 153-236).

[5] С. Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979, 104 -105.

међу осталог, да се са великом поузданошћу утврди стање насељености и искоришћености земљишта за аграрну производњу.

На простору четири војводства Мале Влашке, која су заузимала површину од 1.150,25 километара квадратних, било је укупно 1.099 потпуних и 24 крња, удовичка домаћинства. Судећи на основу броја одраслих мушкараца старијих од 15 година, просечно домаћинство имало је нешто више од шест чланова. На основу тога рачуна се да је на једном квадратном километру живело око шест становника. Мали број становника имао је за последицу и малу искоришћеност земљишта – оранице су заузимале површину од 6.412,5 јутара или 3.687,8 хектара, односно само 3,20% укупне површине сва четири војводства. Површине ливада, винограда и шљивика не могу се поуздано утврдити, јер је реч о економским мерама, чија се величина може само приближно проценити. Обично се рачуна да је једна коса/косац сенокоше имала површину од 1.200 четворних клафтера/хвати (а 3,595 м²) или 4.312 метара квадратних, да је једна мотика/копач винограда имала око 800 метара квадратних и да је једно стабло шљиве заузимало 10 метара квадратних. На основу тога рачуна се да је површина ливада (2.243,2 коса/косаца) износила 967,29 хектара, винограда (1.250 мотика/копача) 100 хектара и шљивика (13.397 стабала) 13,39 хектара. Уколико су ове процене тачне, обрадиве површине у поседу сељака износиле су 4.768,5 хектара и заузимале 4,14% укупне површине војводстава. Међутим, битно боље прилике нису биле ни у другим деловима Славоније и Срема, због чега се сама по себи наметнула потреба да држава урбаријалним регулацијама покуша да створи услове за побољшање стања насељености и искоришћености природних ресурса.

Попис војводстава Мале Влашке чува се у Архиву Хрватске у фонду *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum* (кут. XV, ф. 137, бр. 26). За објављивање су издвојени сажеци, које су пописивачи правили за свако војводство после поименичног пописа становника и њихове имовине. Приликом сажимања начињена је само једна грешка у рачунању – у рубрици *fratres et filii* у Подборском војводству уписан је збир 196, а тачно би било да је уписано 198. Приликом припреме текста пописа за штампу направљена је једна измена у односу на оригинал и то у рубрици о броју сесија – осмине сесије нису дате у разломцима као у оригиналу, већ је из техничких разлога наведен само број осмина.

Extractus supra Vojvodatum Pakarczinensem

Nomina locorum	hospites	fratres et filii	inquilini	viduae	equi	hinuli	boves	vaccae	juvenci et juvencae	porci	oves et caprae	alvearia	jugera terrae arabilis	foenilium falcatores	vinearum fossores	pruni	molendina cochlearia	sessiones	
																		integrae	⅛
Oppidum Pakracz	102	41	2	6	92	14	82	124	118	244	271	41	312	166,7	206	1214	6	21	4
Kragujevicz	7	3			2		6	8	9	4	29	4	16,5	6	4,5	73		1	
Jappaga	13	14	1		17	3	26	32	25	50	43	7	81	31	21	182	1	5	2
Lippik	29	21	1	4	22	9	65	70	85	189	31	7	227,5	63,5	48,5	432	2	13	2
Kliszsza	17	18	2	2	27	10	39	35	46	145	123	5	142,5	36	5	230	1	8	4
Scheovicza	16	13	2		17	5	31	29	20	81	155	11	89	16	13,5	338	1	5	2
Brusznik	6	6		1	8	4	14	12	16	52	68	12	42	17	3	83		2	5
Lippovacz	4	4			5	2	8	9	15	46	47		26	10	1	85		1	6
Kuszszonja	30	15			19	5	41	47	43	162	138	19	120,5	39,5	27	131	2	7	3
Csagloacz	2	4		1	5	3	12	9	9	75	5	3	36	15		90		2	2
Schummeticza	12	13			12	4	26	28	33	76	99	16	82	21	2	101	1	4	5
Dragovicz	20	24			20	4	41	40	38	101	169	12	136,5	35	13	157	2	7	6
Battina	9	9			18	1	23	17	36	126	146	5	67	30	15,5	55	1	4	2
Obriesch	59	61	6		90	28	149	130	155	754	880	85	408	190,5	100	750	4	26	5
Torrana	18	26	2		38	21	58	53	58	411	437	37	174	59	25	499	1	10	4
Polyana	19	10		2	14		34	25	30	127	24	9	55				1	2	6
Gaja	13	9			18	5	29	33	31	98		18	51	21,5		38	1	3	2
Brekinczky	9	4			8	2	13	24	22	103	11	6	28,5	7				1	4
Summa	385	295	16	16	432	120	697	725	789	2844	2676	297	2095	764,7	485	4458	24	130	

Extractus supra Vojvodatum Szuboczka																			
Nomina locorum	hospites	fratres et filii	inquilini	viduae	equi	hinuli	boves	vaccae	juvenci et juvencae	porci	oves et caprae	alvearia	jugera terrae arabilis	foenilium falcatores	vinearum fossores	pruni	molendina cochlearia	sessiones integrae	sessiones ⅛
Szuboczka	34	29	3		41	11	72	62	71	406	496	26	205	68	66	534	2	12	1
Szuboczka grad	15	25			19	11	42	48	57	182	220	35	96	54	19,5	190	2	7	
Korita	3	4			4		5	6	7	30	34	2	11	5	5,5				6
Livadyana	10	12			12	6	17	18	17	104	148	6	58	23	13,5	105	2	3	4
Kricsky	12	11			12	2	18	17	17	77	81	18	57	19	24,5	126	1	3	2
Jagnie	11	11	1		8	7	20	25	36	42	93	26	68	13	14	52	1	3	5
Kukunievacz	28	26			35	11	55	65	66	168	212	47	172	62,5	44,5	85	1	9	6
Grabrovacz	5	1			1		5	8	6	9	27		18	6	2,5	20		1	
Loffczke	18	14			21	6	27	40	45	125	250	7	75,5	41	15	183	1	7	
Bobare	3	10			6	1	10	9	4	24	70	2	33	11	10	145		1	7
Bujavicza	12	11			13	6	22	31	43	104	94	19	69	24	6		1	3	7
Csaglicz	20	12		1	21	7	27	35	40	167	229	16	94	34	26	292	1	5	6
Lesztane	5	6			4	3	7	5	8	40	21	9	29,5		9	91	1	1	2
Bukoffcsany	6	10	1		10	4	15	12	10	72	41	9	43	12	11	135	1	3	
Skenderovacz	19	13	1		17	4	32	26	24	37	73	17	99,5	19,5	27,5	575	1	5	6
Kovacsevacz	11	13	2	1	11	4	22	20	20	135	153	13	71	34	20	197	1	4	4
Belesztina	25	29	1		16	9	41	45	50	91	131	7	170,5		49	451	1	7	6
Belanovacz	7	2			4	2	8	13	11	3	23	4	29	11	6	98		1	4
Ternakovacz	10	13	2		5	2	19	21	23	53	27	5	52	9	16	205	1	3	2
Rogulie	11	9			10	3	15	19	8	30	65	7	50	12	19,5	92	1	2	6
Csapparagincze	9	11	1		9	4	23	15	16	112	101	6	85	8	25,5	181	1	4	
Schirincze	14	13			15	2	29	22	33	89	142	7	104	15	16	184	1	5	2
Suberkovacz	9	8			5	3	12	12	15	28	83	1	74		24	550	2	3	1
Schagovina	13	18		1	12	3	28	19	25	34	106	8	87		28	740	1	4	1
Mettyarics	34	18			30	5	76	96	87	382	10	35	85	48,5			2	7	5
Bannova Jaruga	19	6	2		7	1	21	30	33	68		7	25,2	2,5				1	5
Summa	363	335	14	3	348	117	668	719	772	2612	2930	339	1961,2	532	498,5	5231	26	115	

Extractus supra Vojvodatum Szaberganum

Nomina locorum	hospites	fratres et filii	inquilini	viduae	equi	hinuli	boves	vaccae	juvenci et juvencae	porci	oves et caprae	alvearia	jugera terrae arabilis	foenilium falcatores	vinearum fossores	pruni	molendina cochlearia	sessiones	
																		integrae	⅞
Oszszekovacz	12	18			16	6	37	24	21	120	305	11	81	10	5,5	301	1	5	
Georgovicz	3	2			4		7	3	5	40	42	2	30	10	1	56	1	1	5
Jacobovacz	5	6			4	2	10	6	8	65	86	4	40	20		45	1	2	4
Czikotta	5	4			6	1	8	9	7	31	26	1	30	19	2,5	65	1	2	1
Kricsky	7	7	1		12		18	15	16	78	97	5	51	29	3	130	1	3	3
Pergomelye	4	7			5	3	9	7	10	46	53	3	38	15	2	65	1	2	1
Koturicza	2	1			2		4	3	3	35	52		15	5		40			6
Belaicza	9	9			10	1	17	18	17	74	85	8	53	13	1	115	1	3	
Rogulie	7	4			4	4	5	11	12	24	2	7	28	18		115	1	2	
Popovich	5	5			5	3	13	6	10	65	126	6	39	12	5,5	107		2	1
Zaele	4	5			7	1	12	9	10	65	92	4	36	12		107		2	
Budich	3	4			6		9	4	4	53	100	3	27	10	1	75	1	1	5
Braneschacz	7	7			11	2	17	10	8	112	115	10	51	17	7	130	1	3	
Tiszszovacz	6	8			7	2	13	7	8	71	94		38	18		107		2	4
Govediopolye	7	10			12	1	22	17	16	146	88	12	66	22		25	1	3	7
Troeglava	10	22	2		28	9	41	34	30	215	119	10	117	26			1	6	5
Uliniak	15	20			26	6	47	53	53	296	114		91	42,5			1	6	6
Kresztellovacz	15	15			17	6	32	25	21	191	69	3	89	28			1	5	3
Summa	126	154	3		182	47	321	261	259	1727	1665	89	920	326,5	28,5	1483	14	56	3

Extractus supra Vojvodatum Podvoriensem

Nomina locorum	hospites	fratres et filii	inquilini	viduae	equi	hinuli	boves	vaccae	juvenci et juvencae	porci	oves et caprae	alvearia	jugera terrae arabilis	foenilium falcatores	vinearum fossores	pruni	molendina cochlearia	sessiones	
																		integrae	⅞
Podvorje	45	39	2	1	61	19	123	83	73	432	426	9	370	144,5	64,5	523	4	22	
Battiniana	13	13			20	4	31	18	10	152	207	1	99	42	36	226	3	6	2
Presztovacz	34	43	4	1	56	12	92	72	56	391	304	19	130	72	15	50	2	12	2
Frieszka	15	18			25	6	38	39	38	173	276	23	121	55	20	151	3	7	4
Gyurczka	6	8			7		14	20	12	54	41	2	42	14	3		1	2	4
Dobra Kuttya	3	2	2		2		6	9	2	19	20	4	18	6	5		1	1	
Basztsszia	11	8			9	3	18	16	9	60	95	1	66	25	10	55	4	3	5
Basztaszia ad Ilovam	7	9	1	1	11	3	13	17	18	45	63	13	62	28	18	143	2	3	6
Korrenicsany	15	11	1	1	13	3	27	24	30	103	114	23	93	55	28	210	3	6	2
Czepetlak	11	5			9	2	16	19	27	91	140	2	57	39	2		1	3	6
Removacz	3	2			2	1	3	5	7	10	30		11	5					5
Consanopolye	9	5			12	2	20	15	22	88	114	5	38	18			1	3	8
Buklicza	4	1			6	1	11	8	7	53	69	8	19	4		80		1	3
Verbovacz	8	5			9	1	14	13	13	19	38		38,5	14	11	70	2	2	3
Pakrana	12	11			16	3	24	15	9	107	147	12	93	32	8	224	2	5	2
Biele	11	6			11	2	27	20	15	76	98	8	68	23,5	12	211	2	4	4
Borcze	18	12		1	20	3	40	27	23	101	264	27	111	43	5,5	282	2	7	
Summa	225	196	10	5	289	65	517	420	371	1974	2446	157	1436,5	620	238	2225	33	93	1

Vojin S. Dabić

SUMMARY CENSUS OF THE SETTLEMENTS, PROPERTY AND INHABITANTS OF THE DUCHIES OF PAKRAC, SUBOCKA, ZABRĐE AND PODBOR IN MALA VLAŠKA, DATING FROM 1721

Summary

Mala Vlaška was a term used to designate the Turkish *krajina* in the Western sources dating from the XVIth and the XVIIth centuries, laying in the Western Slavonija. This territory was consequently called since the Serbian population that inhabited the area and got settled there in the first decades of the Turkish rule, had privileges equal to those of the Vlah population – the Serbian people paid a moderate tax income per house and performed a guardian service on the border stretching towards the governing domain of Varaždin. After the Vienna War (1683-1699), at the time when Slavonija became an integral part of the Habsburg Monarchy, only the smaller part of Mala Vlaška got included into the Vojna krajina, while the remaining part of it got divided into several landed estates in 1702. The Palace Chamber of Vienna has either used these estates for its own purposes, or handed them over to the private estate owners.

During the first decade of the Habsburg administration in the former Osmanic Slavonija, the inhabitants of Mala Vlaška performed military service. Therefore, the territorial division on duchies was preserved even after the year 1702, even though these duchies remained feudal estates in the posession of the Palace Chamber of Vienna. In this supplement the census of 1721 was published. This census included all the heads of households in these duchies, of their adult sons and brothers, of the widows in posession of land estates, of their sheep and goats as well as neat cattle, of the plowed fields, of the fields being mowed, of the vineyards and orchards (plum orchards), as well as mills. The details concerning inhabitance of this area can be established on the basis of the information contained in the census with certainty: according to our calculation, there were approximately 6 inhabitants per square kilometer. The insignificant number of inhabitants had, as a consequence, the

insignificant quantity of the lands that was being used – the plowed fields were spread on the surface of 6.412,5 acres or 3687,8 hectares, or only on the 3,20% of the total surface of the four duchies. The information on the fields being mowed, on vineyards and orchards have not been given in geometrical, but in economic measures, and their surface can thus be only approximately estimated. Generally, the fields being mowed occupied the surface of 967,29 hectares, vineyards that of 100 hectares and plum orchards (of 13.397 tree trunks) the surface of 13,39 hectares. If this estimation is proved to be correct, the farming land estates occupied the 4,14% of the entire surface of the duchies. The existence of similar circumstances in other parts of Slavonija and Srem led the central office in Vienna to take appropriate measures in order to improve the inhabitance trends and the maximum usage of soil, since state tax incomes depended upon these as well.

Key Words: Mala Vlaška, Slavonija, tax census, inhabitants, cultivable soil.

Чланак примљен: 01. 04. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:16. 08. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 161-192 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 161-192 (2010)

УДК: 314.6:271.222(497.11)"1826"(083.81)

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ПОПИС БЕОГРАДСКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ 1826.*

***Апстракт**:* У раду је критички приређен и објављен Попис Београдске митрополије из 1826. Реч је о првом попису те врсте насталом по наредби српских националних власти, које су у то време још увек биле у процесу формирања. Попис садржи податке о томе колико је православних кућа било у појединим нахијама, кнежинама, варошима и селима. Недостају подаци за Београд и његове парохије. У раду је, такође, указано на значај који овај попис има како за истраживање историје Православне цркве, тако и за демографска и антропогеографска истраживања. Цео документ дат је у прилогу без икаквих скраћивања уз очување аутентичног језичког израза. Извршена је транскрипција на савремени српски правопис. Дат је и његов палеографски и дипломатички опис.

***Кључне речи**:* Васељенска патријаршија, Београдска митрополија, попис, нахија, кнежина, вароши, села, куће, насељавање.

У *Историјском часопису LVIII* за 2009. годину објављен је рад *Београдска митрополија по попису из 1826*. у коме је, на основу података из тог пописа и других савремених, пре свега прворазредних извора, анализирано стање у коме се та епархија тада налазила.[1] Београдска митрополија успостављена је у границама које је обухва-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. број 147036).

[1] Н. Радосављевић, *Београдска митрополија по попису из 1826*, Историјски часопис 58 (2009), 231-247.

тала и у поменутом Попису након Београдског мира 1739, којим је окончан још један хабзбуршко-османски рат и успостављена граница те две државе на Сави и Дунаву. [2] Тај простор поново се нашао и под непосредном управом Пећке патријаршије.[3]

Попис Београдске митрополије из 1826. чува се у Архиву Србије, фонду *Књажеска канцеларија*, тематској целини КК XXXV, *Црква и свештенство*, под инвентарским бројем 503. Његов пун наслов је *Списак села и домова Епархије београдске 1826. года*. Садржи 7 листова (14 страница) формата 38 x 25 cm, и писан је обичним црним мастилом. Рукопис је исти у целом Попису, што указује на то да га је, по информацијама које је добијао, писао исти писар. Језик Пописа је српски, писан црквенословенским писмом.[4] Такође се може закључити да је Попис настао почетком 1826. што указује на то да подаци који се у њему наводе вероватно датирају из 1825.[5]

Када је реч о једној православној митрополији Васељенске патријаршије, наведени Попис први је документ те врсте српске провенијенције настао одлуком српских народних власти у Београдском пашалуку, које су у периоду после Другог српског устанка још увек биле у формирању. Духовна власт, оличена у београдском митрополиту Кирилу и у самој Васељенској патријаршији, у његовом настанку није имала удела. То је видљиво како из коришћене терминологије, тако и из података који су тражени. У *Кодексу Велике цр-*

[2] Д. Поповић, *Београд и Србија од Пожаревачког до Београдског мира*, Београд 1950, 369-370.

[3] У време од 1718. до 1739, простор који је обухватала Београдска митрополија налазио се у Хабзбуршкој монархији. Београдска митрополија прво је деловала аутономно, а 1726. уједињена је са Карловачком митрополијом у једну аутономну цркву, Београдско-Карловачку митрополију, која је сачувала духовно, али не и управно јединство са патријаршијским центром у Пећи. Након 1739, Београдска митрополија поново је постала само једна од епархија Пећке, а од њеног укидања 1766. Васељенске патријаршије. Није се, дакле, радило о некој аутономној цркви, већ о обичној епархији у високом рангу митрополије. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 83.

[4] Исти, *Београдска митрополија по попису из 1826*, 237.

[5] На то указује чињеница да је Попис у Протоколу Књажеске канцеларије заведен под редним бројем 16, односно на самом почетку године.

кве[6], Београдска митрополија заведена је под тим именом, док се у Попису користи реч *епархија*, што се у црквеној администрацији тог времена свакако не би могло десити. Осим тога, Попис садржи само податке о варошима, селима и броју кућа у њима. Црквена администрација пописала би свештенике и монахе, цркве, манастире, села по парохијама и број кућа који су локални оборкнезови често прикривали... Сем тога, попис није вршен по црквеноадминистративним јединицама, протопрезвитератима, већ по нахијама и кнежинама, јединицама које су установљене од османских, а које су преузеле и новоформиране српске власти.

У време када још увек није постојала Кнежевина Србија, кнез Милош Обреновић није могао да утиче на промену броја епархија или њихових граница, али је све чвршће стављао под контролу црквену структуру у Београдском пашалуку. Мерама о одређивању архијерејских прихода и начину њиховог прикупљања спроведеним 1816, 1818. и 1823, српске власти, које у предустаничком правном поретку у Османском царству нису постојале као чинилац, битно су ограничиле деловање митрополита у обе митрополије (Београдска, Ужичко-ваљевска), посебно када се ради о прикупљању митрополитских и патријаршијских прихода и задуживању на терет епархиота, што је раније била присутна појава.[7] Београдски митрополит Агатангел, бескомпромисно одан васељенском патријаршијском престолу и ослоњен на вековима утврђен однос између османске државе и православне цркве, био је противник тих промена, не схватајући да се ради о измењеним геополитичким околностима, када је Османском царству због Грчког устанка био преко потребан унутрашњи мир. Са чела Митрополије отишао је 1825. назад у Цариград. Касније је постао и васељенски патријарх.[8] Након његовог одласка

[6] *Кодекс Велике цркве*, званичан протокол Васељенске патријаршије који је садржао и ранг-листе њених епархија, подељених у више класа по значају, броју верника и другим елементима.

[7] Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 221-227.

[8] Митрополит Агатангел био је на челу Београдске митрополије од 1816. до 1825. Пре одласка из епархије за Цариград, искомпромитован је код београдског везира да је наклоњен грчком устанку, иако се од њега јавно оградио и својим посланицама позивао православне хришћане своје епархије на мир и лојалност према осман-

из Србије је и настао овај Попис, јер су тек тада српске власти могле да остваре пун увид у епархијске послове.[9]

Иако у њему нема информација које говоре о томе чему је намењен, српска власт је могла да га користи ради увида у одређене приходе, дакле у фискалне сврхе, као и за утврђивање тачног броја кућа у Београдској митрополији. Недостатак Пописа је у томе што је на његовом крају наведено *Београд по парохијама*, али не и колико има београдских парохија и православних кућа у њима, па самим тим подаци не дају потпуно тачну, већ приближну слику о укупном броју домова у митрополији. Исто тако, нема података о Крагујевцу и његовим парохијама. Попис је занимљив и због поређења са стањем пред Први српски устанак: уочи устанка, Београдска митрополија била је са 15.000 кућа друга по величини од бивших епархија Пећке патријаршије припојених Васељенској патријаршији, одмах иза Сарајевске. Непуних 12 година касније, и поред рата и разарања у њој се, без Београда, број кућа повећао чак за 114,68%! У 787 насељених места било је 33.703 православних домова.[10] Очигледно се радило о интензивном демографском опоравку тог простора, проузрокованом пре свега досељавањем становништва из других области, а знатно мање природним прираштајем.[11] На основу изнетих података, може се закључити да је по броју православних кућа и верника Београдска митрополија претекла до тада највећу епархију коју су насељавали православни Срби, Сарајевску митрополију.

Сам Попис садржи и одређене недоследности, које су пре свега резултат начина рада Књажеске канцеларије, али оне не утичу на тачност унетих података. Тако су нахије наведене без одређеног

ским властима. Исто, 139-143; М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, Београд 1909, 670-673, 680-681.

[9] За другу епархију у Београдском пашалуку, Ужичко-ваљевску митрополију, сличан попис није пронађен. Могуће је да није ни настао, јер је ужичко-ваљевски митрополит Герасим Домнин нашао заједнички језик са кнезом Милошем Обреновићем, и остао на њеном челу све до 1831, када је, по стицању црквене аутономије, она подељена на две епископије, Шабачку и Ужичку.

[10] С обзиром на то да је, упоредо са постепеним повлачењем османске власти, већ увелико отпочео процес распадања великих породичних задруга, и да је просечно домаћинство имало између шест и седам чланова свих узраста, може се претпоставити да је Београдска митрополија имала приближно 193.734, или 226.023 верника.

[11] Н. Радосављевић, *Београдска митрополија по попису из 1826*, 239.

географског реда, што је највероватније резултат чињенице да су подаци уношени по редоследу којим су пристизали у Књажеску канцеларију. Поречка река исказана је посебно. Осим тога, имена кнежина нису увек навођена, већ често само имена оборкнезова који су им били на челу, а у неким случајевима чак ни тај податак.[12] На то је у даљем тексту указано у научном апарату који прати приложени Попис.

На основу Пописа Београдске митрополије из 1826. године, поред јасних граница о њеној територији, долази се до важних сазнања о броју кућа у њој, како у целини, тако и по појединим нахијама које је обухватала. Поред тога, попис пружа и значајне податке о динамичним демографским променама у време мирнодопског периода српске револуције и постепеног стварања српских националних институција власти, што је заокружено настанком Кнежевине Србије 1830, и аутономне Православне цркве у њој 1831. године. [13] У даљем тексту Попис је приложен у целини. Ради лакшег разумевања и

[12] Попис је уједначен по основним подацима које садржи. Од пописивача је очигледно тражено да одговори на то колико у нахијама и кнежинама има села или вароши, и колико кућа у сваком од тих места. Међутим, вероватно у складу са подацима који су у Књажеску канцеларију стигли, у списковима по нахијама нису увек посебно наглашене кнежине, или нису навођена њихова имена. Поједине кнежине су навођене по именима оборкнезова који су им били на челу. Када је реч о Београдској нахији, села су посебно навођена по кнежинама, којих је укупно било пет, али се само за прве три наводи који су им оборкнезови били на челу. Имена самих кнежина су изостављена. Могуће је да је разлог томе била и променљивост кнежинских граница, па је идентификација по личностима оборкнезова била јаснија.За Смедеревску и Ћупријску нахију, које су наведене одмах после Београдске, није навођена никаква подела на кнежине. Подела на седам кнежина јасна је за следећу наведену, Пожаревачку нахију, али су у њеном случају наведена имена кнежина, а не оборкнезова (Звиждска, Голубачка, Пећка и Рамска). За три кнежине нису наведена имена. У случају наредне, Јагодинске нахије, види се подела на две кнежине, али не и њихова имена или имена оборкнезова. Исто је и када је реч о Крагујевачкој нахији, с тим што се из Пописа види њена подела на три кнежине. Након тога, наведени су Поречка река и сама варош Београд. Из такве структуре Пописа може се видети да је он настао једноставним уношењем података који су у Књажеску канцеларију стизали, и да се писар није потрудио да га потпуно уједначи и унесе основне податке о кнежинама или оборкнезовима, које је свакако знао. Исто, 237-238.

[13] Та питања детаљно су анализирана у чланку *Београдска митрополија по попису из 1826*.

коришћења, текст је транскрибован на савремени српски правопис, али је очуван аутентичан језички израз. Речи које су у изворнику писане скраћено дате су у целини, а изостављени делови писани су у угластим заградама. Осим идентификација кнежина или појединих личности, друге приређивачке интервенције нису вршене.

СПИСАК СЕЛА И ДОМОВА ЕПАРХИЈЕ БЕОГРАДСКЕ 1826. ГОДА

НАХИЈА БЕОГРАДСКА

Число села	Кн[ез] Петар из В[елике] Моштанице[14]	Число кућа
1	Железник	75
2	Жарково	56
3	Камен	18
4.	Кнежевац	32
5.	Остружница	88
6.	Пећани	20
7.	Умка	26
8.	Буцка	10
9.	Сремчица	33
10.	В[елика] Моштаница	56
11.	Вранић	83
12.	М[ала] Моштаница	23
13.	Барич	27
14.	Јасенак	19
15.	Врбовна	25
16.	Конатица	54
17.	Мислођин	24
18.	Дражевац	32
19.	Баљевац	12
20.	Борак	70
21.	Лесковац	28
22.	Шиљаковац	25
23.	Степојевац	61

[14] Посавска кнежина Београдске нахије.

24	Бањевац	70
25	Мељак	8
26.	Барајево	63
27.	Божаревац	30
28.	Арнајево	40
29.	Божанци	30
30.	Соколово	23
31	Црљени	46
Село	Кн[ежина] Живана из Петке[15]	Куће
1.	Медошевац	22
2.	Сакула	14
3.	Јунковац	23
4.	Вреоци	98
5.	Стубица	15
6.	Шушњар	11
7.	Шопић	64
8.	Лукавица	18
9.	Петка	33
10.	Бурово	8
11.	Чибутковица	44
12.	Жупањац	22
13.	Ћелије	30
14.	Барзиловица	49
15.	Дудовица	49
16.	Бранчић	41
17.	Дићи	18
18.	Гукош	46
19.	Трбушница	41
20.	Бистрица	27
21.	Црљенци	26
22.	Барошевац	41
23.	Зеоке	30
24.	Куке	41

[15] Колубарска кнежина Београдске нахије.

Село	Кнежина Катића[16]	Куће
1.	Крушевица	21
2.	Прогоројевац	20
3.	Даросава	60
4.	Стрмово	9
5.	Пркосава	12
6.	Рудовци	29
7.	Миросальци	44
8.	Араповци	34
9.	Венчани	59
10.	Сибница	64
11.	Тулеж	40
12.	Раниловић	59
13.	Стојник	49
14.	Лисовић	32
15.	Бељани	23
16.	Манић	17
17.	Губеревац	58
18.	Дучина	22
19.	Дрлупа	45
20	Рогача	46
Число села	[Грочанска (Подунавска) кнежина]	Кућа
1.	Ресник	36
2.	Бањица	9
3.	Прњавор раковачки	9
4.	Пиносава	24
5.	Рушањ	15
6.	Мокри Луг	46
7.	Нови [Луг]	33
8.	Кумодраж	27
9.	Топчидер	24
10.	Јајинци	10

[16] Космајска кнежина. Никола Катић, оборкнез Космајске кнежине.

11.	Рибник	7
12.	Раковица	14
13.	Калуђерица	24
14.	Вел[ико] Село	99
15.	Миријево	43
16.	Сланци	35
17.	Вишњица	58
18.	Болеч	43
19.	Ритопек	87
20.	Лештан	30
21.	Винча	57
22.	Врчин	83
23.	Зуце	24
24.	Бели Поток	36
25.	Рипањ	121
26.	Степашиновац	4
27.	Гроцка	136
28.	Заклопача	77
29.	Бегаљица	56
30.	Пр[њавор] монас[стира] Бегаљице	4
31.	Дражањ	35
32.	Камендол	15
33.	Пударци	26
34.	Липе	7
35.	Мала Иванча	26
36.	Унчари	68
Число села	[Кнежина Кораћичка]	Кућа
1.	Поповић	69
2.	Пожаревац	38
3.	Бабе	23
4.	Ропочово	52
5.	Парцани	26
6.	Влашка	65
7.	Шепшин	23

8.	Сенија[17]	11
9.	Ђуринци	12
10.	Младеновац	32
11.	Рајковац	18
12.	Кораћица	74
13.	Међулужје	26
14.	Врбица	11
15.	Амерић	33
16.	Иванча	73
17.	Неменикуће	70
18.	Пружатовац	18

НАХИЈА СМЕДЕРЕВСКА

Число села	[Моравска и Јасеничка кнежина][18]	Кућа
1.	Смедерево	442
2.	Удовице	30
3.	Петријево	13
4.	Сеона	23
5.	Колари	56
6.	Ландол	33
7.	Битинац	27
8.	Биновац	18
9.	Друговац	48
10.	Бадљивица	9
11.	М[ало] Орашје	21
12.	Селевац	155
13.	В[елика] Крсна	88
14.	Дубона	33
15.	Ковачевац	86
16.	Кусадак	127
17.	Азања	114

[17] Тако је у оригиналу. Вероватно Сенова.
[18] Кнежине нису посебно исказане.

18.	Паланка	68
19.	Глибовац	49
20.	Водице	17
21.	Шаторња	14
22.	Мраморац	33
23.	Церовац	34
24.	Кошарња	16
25.	Башин	27
26.	Ракинац	52
27.	Лапово	188
28.	Златарићи	5
29.	Марковац	116
30.	Аџибеговац	242
31.	Радовање	8
32.	В[елика] Плана	116
33.	Крушево	19
34.	М[ала] Плана	22
35.	В[елико] Орашје	58
36	Крњево	116
37.	Милошевац	94
38.	Трновча	45
39.	Баре	12
40.	Лозовик	130
41.	Голобок	45
42.	Лугавчина	84
43.	Сараорци	40
44.	Осипаоница	71
45.	Јабланац	3
46.	Коњска	66
47.	Скобаљ	52
48.	М[ала] Крсна	37
49.	Радинци	82
50.	Вранови	22
51.	Вучак	25
52.	Церје	8

53.	Липе	114
54.	Шалинци	22
55.	Кулич	49
56.	Врбовац	32

НАХИЈА ЋУПРИЈСКА

Число села		Кућа
1.	Ћуприја	102
2.	Рамново	38
3.	Јововац	90
4.	Сињи вир	21
5.	Врабчање	46
6.	Жировница	32
7.	Батинац	43
8.	Стубица	42
9.	Иванковац	92[19]
10.	Пањане	29
11.	Сење	76
12.	Кованица	17
13.	Бигреница	73
14.	Језеро	19
15.	Горња Ресавица	25
16.	Дол[ња Ресавица]	22
17.	Жидиље	14
18.	Срмостен	18
19.	Јеловац	9
20.	Стењевац	18
21.	Пањевац	20
22.	Двориште	15
23.	Липовица	16
24.	Сладаја	21
25.	Милива	55
26.	Ломница	28

[19] Нејасно. У оригиналном тексту цифра 9 написана па једном цртом прецртана.

27.	Буковац	28
28.	Грабовица	47
29.	Плажане	62
30.	Суботица	71
31.	Роанда	29
32.	Ђуринац	31
33.	Купиновац	48
34.	Рошинци[20]	26
35.	Дубница	45
36.	Витежево	54
37.	Бобова	85
38.	Седлари	38
39.	Луковица	45
40.	Свилајнац	242
41.	Црквенац	87
42.	Дубље	79
43.	Гложани	67
44.	Златенац	5
45.	Брешће	22
46.	Радашин	34
47.	Војска	71
48.	Лучица	9
49.	Мачевац	35
50.	Рајкинац	27
51.	Дубока	45
52.	Гладна	20
53.	Глоговац	60
54.	М[али] Поповић	25
55.	Дражмировац	12
56.	Крушево	64
57.	Влашка	36
58.	Субска	51
59.	Муњава	11
60.	Исакова	63

[20] Тако је у оригиналу. Можда Прошинац.

61.	Вирине	29
62.	Бељајке	56
63.	Војник	48
64.	Витанци	38
65.	Трућевац	14
66.	Балаинац	37
67.	Богава	35
68.	Поповићи	56
69.	Медвеђа	56
70.	Брестово	21
71.	Тропоња	80
72.	Јасенова	60
73.	Грабовац	70
74.	Врљан	19

НАХИЈА ПОЖАРЕВАЧКА

Число села	[Кнежина Млавска][21]	Кућа
1.	Крвије	37
2.	Табановац	42
3.	В[елико] Лаоле	82
4.	Бусур	70
5.	Златово	20
6.	Везичево	31
7.	Ђевдин	54
8.	Орашковица	38
9.	Буровац	39
10.	Шетоња	80
11.	Вошанац[22]	29
12.	Бистрица	48
13.	М[ало] Лаоле	33
14.	Ждрело	67
15.	Стамница	75

[21] Идентификација кнежине извршена на основу наведених села.
[22] Вошановац.

16.	Радуловац	22
17.	Лесковац	37
18.	Рановац	155
19.	Мелница	102
20.	Витовница	42
21.	Кладурово	54
22.	Претрже	6
23.	Каменово	67
24.	Трновче	48.
25.	Кнежица	65
26.	Дубочка	62
27.	Свиња[23]	89
28	Црљенци	65
29.	Старчево	41
30.	Прибић	24
31.	Каљиште	38
32.	Батуша	39
33.	Слана	5
34.	Рашанци	79
35.	Манастирица	62
36.	Царичина[24]	13
37.	Кула	66
38.	Кобиље	80
39.	Аљидово	22
40.	М[ало] Црниће	37
41.	Забрега	16
42.	Шапиња[25]	72
43.	Божевац	121

[23] Свиње, данас Петровац на Млави.
[24] Старичина.
[25] Шапине.

Число села	[Кнежина Моравска][26]	Кућа
1.	Трњане	53
2.	В[елико] Црниће	48
3.	Братинци	31
4.	Поповчић	10
5.	Набрђе	19.
6.	Брестје	20
7.	Салуковац[27]	29
8.	Летњиковац	14
9.	Ћириковац	54
10.	Кленовник	34
11.	Петка	52
12.	Дубравица	26[28]
13.	Пожаревац	234
14.	Брежане	69
15.	Живице	26
16.	Батовац	39
17.	Драговац	59
18.	Бурјан	36
19.	Шљивовац	9
20.	Пољана	69
21.	Пругово	34
22.	Лучица	85
23.	Крављи дол	13
24.	Вел[ико] Село	76
25.	Свињарево	16
26.	Тичевац	26
27.	Врбница	60
28.	Тополница	62
29.	Полатна	21
30.	Прово	119

[26] Идентификација кнежине извршена на основу наведених села.
[27] Тако је у оригиналу. Салаковац.
[28] Нејасно. У оригиналном тексту највероватније је написано 26 или 36, а потом једном цртом прецртано.

31.	Ореовица	56
32.	Влашки дол	94
33.	Миријево	53
34.	Кочетин	28
35.	Арнаутпоповац[29]	69
36.	Забрђе	44
37.	Панково	28
38.	Орљево	41
39.	Лопушник	26
40.	Ћурчијево	28
41.	Брзоводе	60
42.	Бошњак	25
43.	Четереже	34
44.	Сибница	28
45.	Добрња	49
46.	Жабаре	3
47.	Породин	171
48.	Ливадица	71
49.	Ракинац	71
50.	Кушељево	150
Число кућа	[Кнежина Хомоље][30]	Кућа
1.	Крепољин	90
2.	Брезница	13
3.	Сиге	46
4.	Крупаја	15
5.	Магудица	18
6.	Близнаци	18
7.	Бела Река	5
8.	Медвеђа	8

[29] Тако је у оригиналу. Арнаутпоток.

[30] Идентификација извршена на основу поменутих села. У свом делу Географическо-статистическо описаније Србије није их поменуо све, а поједина села сместио је у друге кнежине. В. Караџић, *Географско-статистическо описаније Србије*, Даница, забавник за годину 1827, у; Даница, Београд 1969, 153.

9.	Осаница	84
10.	Суводол	51
11.	Изворица	25
12.	Рибари	26
13.	Јошаница	56
14.	Вуковац	44
15.	Жагубица	121
16.	Милатовац	58
17.	Лозница	136
18.	Јасиково	18
19.	В[елико] Лаоле	7
Число села	Кн[ежина] Жвиждка	Кућа
1.	Нерестница	151
2.	Буковска	22
3.	Дубока	150
4.	Волуја	92
5.	Ракова бара	45
6.	Туријa	64
7.	Каона	55
8.	Церовица	15
9.	Кучајна	33
10.	Церомошна	7
11.	Крушевица	82
12.	Добра	105
13.	Брњица	33
Число села	Кн[ежина] Голубачка или Речка	Кућа
1.	Кривача	18
2.	Снеготин	19
3.	Двориште	30
4.	Голубац	68
5.	Усје	11
6.	Малешево	28
7.	Воилово	44

8.	Радошевци	38
9.	Сладинци	24
10.	Кудреш	14
11.	Пожежена	66
12.	Винци	22
13.	Крушевица Доња	33
14.	Пониква	8
15.	Бикотинци	62
16.	Бикиње	24
17.	Мрчковац	26
18.	Мијаљевић[31]	40
19.	Барић	41
20.	Српци	26
21.	Лешница	21
22.	Вуковић	38
23.	Зеленик	33
24.	Житковица	4
25.	Душмановић	20
Число села	К[нежина] Печка	Кућа
1.	Раброво	61
2.	Бресница	17
3.	Клење	44
4.	Мустапић	105
5.	Мишљановац	71
6.	Сена	35
7.	Бресница	18
8.	Макци	90
9.	Печаница	45
10.	Гарево	21
11.	М[ало] Градиште	40
12.	Љубиње	35
13.	Камијево	27
14.	Влашки дол	65

[31] Миљевић.

15.	Шуваић	41
16.	Дољашница	52
17.	Чешљева Бара	82
18.	Средњево	46
19.	Триброде	40
20.	В[елико] Градиште	171
21.	Кусић	45
Число села	Кнежина Рамска [Стишка]	Кућа
1.	Острово	20
2.	Кисиљево	78
3.	Затоња	40
4.	Поповац	27
5.	Бискупље	29
6.	Кумане	35
7.	Ђураково	20
8.	Тополовник	117
9.	Десина	79
10.	Рам	46
11.	Кличевац	118
12.	Курјаче	55
13.	Маријане	24
14.	Пр[њавор монастира] Нимник	20
15.	Речица	68
16.	Маиловац	56
17.	Баре	66
18.	Берања	33
19.	Смољинац	145
20.	Касидол	66
21.	Сираково	77
22.	Дрмна	37
23.	Костолац	59
24.	Бубушинци	41
25.	Мајуревци	26
26.	Брадарци	53

НАХИЈА ЈАГОДИНСКА

Число села	[Кнежина Темнић][32]	Кућа
1.	Јагодина	364
2.	Ланиште	87
3.	Рибник	81
4.	Копривица	25
5.	Буковча	24
6.	Пањевица	44
7.	Рибари	104
8.	Прањина	86
9.	Ракитово	34
10.	Мајур	66
11.	Мијатовац	48
12.	Гор[њи] Јововац[33]	34
13.	Остриковац	42
14.	Дворица	18
15.	Рашевица	76
16.	Црешњевица	41
17.	Поточац	58
18.	Својново	33
19.	Пр[њавор] Својновачки	6
20.	Обреж	113
21.	Катун	92
22.	Варварин	54
23.	Бачина	112
24.	Орашје	38
25.	Избеница	22
26.	Воденице	4
27.	Церница	21
28.	Залагајевац	44
29.	Парцани	19
30.	Падеж	25

[32] Идентификација кнежине извршена на основу поменутих села.
[33] Јовац.

31.	Шашиловац	9
32.	Вратар	29
33.	Крвавице	24
34.	Глобари	18
35.	Бошњани	54
36.	Маскаре	36
37.	Јасика	77
38.	Јасички Кованлуци[34]	34
39.	Шанац	40
40.	Срње	23
41.	Крушевица	26
42.	Куклин	111
43.	Бела Вода	81
44.	Брајковац	20
45.	Коњуси	90
46.	Лазаревац	23
47.	Каменари	9
48.	Комарани	5
49.	Карановчић	22
50	Дол[њи] Крчин	26
51.	Горњи Крчин	13
52.	М[ала] Крушевица	10
53.	Тољевац	38
54.	Пајковац	17
55.	Секурич	50
56.	Драгошевац	27
57.	Пр[њавор] Ивковачки	9
58.	Беочићи	24
59.	Главинци	19
60.	Бресје	25
61.	Колари	25

[34] Кованлук.

Число села	[Кнежина Левач][35]	Кућа
1.	Винорача	34
2.	Вољавча	19
3.	Трнава	43
4.	Долње Штипље	29
5.	Врановац	19
6.	Гор[ње] Штипље	21
7.	Д[олњи] Рачник	30
8.	Горњи Рачник	14
9.	Деонице	32
10.	Каленовац	5
11.	Свиоковац	27
12.	Црнча	24
13.	Међуречје	30
14.	Пр[њавор] Јошаница	7
15.	Лозовик	17
16.	Драгоцвет	61
17.	Ковачевац	9
18.	Шуљковац	46
19.	Белица	26
20.	Мишевићи	12
21.	Врба	18
22.	Слатина	8
23.	Шанторовац	33
24.	Бунар	21
25.	Лукари	5
26.	Топола	4
27.	Вукмановац	45
28.	Рабеновац	12
29.	Лоћике	48
30.	Медојевац	18
31.	Кавадар	31
32.	Течићи	31
33.	Пуљци	39

[35] Идентификација кнежине извршена на основу поменутих села.

34.	Волујак	38
35.	Браиновац	24
36.	Белушић	35
37.	Опарићи	67
38.	Калудра	35
39.	Лепојевићи	30
40.	Пољна	77
41.	Мала Дренова	33
42.	Милутовац	61
43.	Страгари	31
44.	В[елика] Дренова	141
45.	Пањак Дреновски	55
46.	Стопања	44
47.	Медвеђа	177
48.	Мијаиловац	19
49.	[...][36]	8
50.	Грабовац	46
51.	Богдање	47
52.	Пр[њавор] Љубостињски	39
53.	Планиница	17
54.	Божуровац	21
55.	Риљац	31
56.	Раинац	32
57.	Лободер	11
58.	Сугубина мал.	28
59.	Превеж	31
60.	Пр[њавор] Каленићки	20
61.	Дол[њи] Дубић	9
62.	Гор[њи] Дубич	9
63.	Сибница	44
64.	Жупањевац	32
65.	Малешево	7
66.	Надрле	18
67.	Баре	7

[36] Нечитко.

68.	Мотрићи	17
69.	Богаљинци	30
70.	Сиљевица	20
71.	Доброселица	8
72.	Рековац	48
73.	Комарани	17
74.	Урсули	19
75.	Крушевица	35
76.	Ломница	14
77.	Ратковићи	67
78.	Цикоте	16
79.	Пчелице	65
80.	Бајчетина	6
81.	Дуљени	16
82.	Сабанта Горња	44
83.	Сабанта Доња	48
84.	Сугубине	21

НАХИЈА КРАГОЈЕВАЧКА

Число села	[Кнежина Лепеница][37]	Кућа
1.	Трмбаси	32
2.	Теверич	17
3.	Мечковац	25
4.	Марчић	39
5.	Јабучје	8
6.	Букоровац	26
7.	Ботуње	36
8.	Доње Комарице	30
9.	Горње Комарице	18
10.	Корман	22
11.	Багрдан	47
12.	Ловци	53
13.	Домуз. Поток	101

[37] Идентификација кнежине извршена на основу поменутих села.

14.	Брзан	157
15.	Баточина	58
16.	Кијево	24
17.	Турчин	11
18.	Градац	17
19.	[Црни Као][38]	14
20.	Добра Водица	18
21.	Бадњевац	51
22.	Прњавор Грнчарица	7
23.	Жировница	30
24.	Сипићи	21
25.	Ресник	54
26.	Милатовац	11
27.	Јовановац	35
28.	Никшић	11
29.	Пусто Село	16
30.	Цветковац	36
31.	Петровац	35
32.	Долни Крчмари	18
33.	Горњи Крчмари	27
34.	Долна Рача	47
35.	Горња Рача	93
36.	Вишевац	29
37.	Бошњани	18
38.	Лукања	11
39.	Саранов	75
40.	Губеревац	25
41.	Долње Јарушице	14
42.	Горње Јарушице	27
43.	Сепци	44
44.	Лужнице	48.
45.	Чумићи	92
46.	Светлић	13
47.	Трнава	65

[38] Нејасно.

48.	Жабари	49
49.	Горовић	27
50.	Јунковац	45
51.	Павловац	44
52.	Шуме	37
53.	Ратари	60
54.	Ватошево	8
55.	Чучуге	4
56.	Рајковац	14
57.	Бујковац	8
58.	Вранови	10
59.	Рабровац	35
60.	Загорица	40
61.	Маскаре	13
62.	Јагњило	74
63.	Љубинић	16
Число села	[Кнежина Јасеница][39]	Кућа
1.	Белосавци	45
2.	Копљари	36
3.	Стојник	83
4.	Врбица	105
5.	Орашац	56
6.	Буковик	47
7.	Вукосавци	45
8.	Јеловик	32
9.	Гараши	40
10.	Трешњевица Горња	55
11.	Трешњевица Доња	24
12.	Војковци	15
13.	Манојловци	13
14.	Шаторња Горња	37
15.	Шаторња Доња	32
16.	Брезовац	46

[39] Идентификација кнежине извршена на основу поменутих села.

17.	Топола	79
18.	Бања	50
19.	Липовац	23
20.	Божурња	55
21.	Винча	38
22.	Пласковац	23
23.	Маслошево	40
24.	Влакча	46
25.	Котражје	24
26.	Овсиште	32
27.	Шеењ и [Греочићи][40]	20
28	Врбица	30
Число села	[Кнежина Гружа][41]	Кућа
1.	Доња Грбица	31
2.	Горња Грбица	28
3.	Шењ Мали	9
4.	Пајазотово	9
5.	Миранић	10
6.	Опорица	10
7.	Мајнић	12
8.	Десимировац	27
9.	Церовац	20
10.	Шљивовац	18
11.	Драча	32
12.	Прњавор Драча	9
13.	Поскурице	20
14.	Брњица	26
15.	Дивостин	11
16.	Забојница	47
17.	Суморовац	12
18.	Кикојевац	19

[40] Нечитко, нејасно.
[41] Кнежина идентификована на основу поменутих села. Део тих села Вук Караџић погрешно смешта у кнежину Лепеница. В. Караџић, *нав. дело*, 149.

19.	Кутлово	23
20.	Рогојевац	28
21.	Добрача	44
22.	Љуљаци	25.
23.	Баре	32
24.	Угљаревац	17
25.	Паштрма	6
26.	Рамаћа	30
27.	Прњавор Враћевшнице	23
28.	Бело Поље	20
29.	Липовац	30
30.	Коњуша	24
31.	Доња Врбава	23
32.	Горња Врбава	25
33.	Опланићи	34
34.	Топоница	30
35.	Гривац	39
36.	Брестовац	15
37.	Претоке	60
38.	Борач	42
39.	Радмиловић	28
40.	Бачевица	28
41.	Кнић	100
42.	Гунцати	62
43.	Драгушица	33
44.	Жуње	22
45.	Рашковац	26
46.	Грабовац	56
47.	Лесковац	23
48.	Губеревац	55
49.	Пајсић	45
50.	Витковац	35
51.	Милаковац	31
52.	Печеног	34
53.	Витановци	94

54.	Чукојевац	77
55.	Милавчић	19
56.	Угљарево	50
57.	Стубаљ	85
58.	Лозна	40
59.	Годачица	69
60.	Раваница	38
61.	Лешево	13
62.	Гледић	44
63.	Петропоље	31
64.	Закута	15
65.	Дрлупа	14
66.	Врбета	13
67.	Сибница	20
68.	Белосаве	33
69.	Љубић	19
70.	Липнице	44
71.	Честин	41
72.	Вињиште	22
73.	Драгобраћа	35
74.	Корићани	21
75.	Голочела	21
76.	Дреновац	12
77.	Ђурисело	15
78.	Вучковица	43
79.	Грошница	68
80.	Белошевац	54
81.	Бољковац	26
82.	Ердеч	13
83.	Станови	17
84.	Пчелице	31

ПОРЕЧКА РЕКА

Число села		Кућа
1.	Пореч[42]	112
2.	Бољетин	31
3.	Дебели Луг	34
4.	Рудна Глава	118
5.	Горњани	134
6.	Танда	52
7.	Црнајка	62
8.	Клокочевац	60
9.	Тополница	54
10.	Мосна	49
11.	Орешковица	70

Београд по парохијам[а][43]

[42] Данас Доњи Милановац.
[43] За варош Београд нису унети подаци.

Nedeljko V. Radosavljević

CENSUS OF THE MITROPOLY OF BELGRADE DATING FROM 1826

Summary

The Census of the Mitropoly of Belgrade dating from 1826 is kept in the Archives of Serbia, in the holdings of the Princely office, in the KK XXXV thematic unit, Church and Clergy, under number 503. This Census represents the first document of this kind to be of Serbian origin, effectuated under the order of Serbian national authorities that got gradually established in the peaceful times of the Serbian revolution, in the period between the Second Serbian Uprising and the creation of the Principality of Serbia. Due to this, the information in contains differ from the censuses carried out by the church itself. In the Census of 1826, the information on the numerical state of the towns and villages in the Mitropoly of Belgrade have been given, as well as of the Orthodox Christian households in them. By doing so, the Serbian authorities were able to obtain the detailed insight into the state of the ecclesiastical structure. Beside the fact that the Census of the Mitropoly of Belgrade dating from 1826 is important for the study of the ecclesiastical history, it is also significant for the study of demographic trends, since it points out to the huge increase in numerical state of inhabitants of the Mitropoly that occurred in just two decades.

Key Words: Ecumenical Patriarchate, Mitropoly of Belgrade, census, district, principality, towns, villages, houses, settlement.

Чланак примљен: 15. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:10. 06. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 193-208 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 193-208 (2010)

УДК: 321.727:94](497.11)"183/184"(093)

Радомир Ј. ПОПОВИЋ
Историјски институт
Београд

МЕМОАР АВРАМА ПЕТРОНИЈЕВИЋА ИЗ 1843. ГОДИНЕ*

***Апстракт*:** У мемоару Аврама Петронијевића из октобра 1843. године, писаном из избеглиштва у Видину, аргументовано су образложене предности уставне монархије у односу на све друге облике државног уређења. Петронијевић заговора установљење Народне скупштине у Србији, која је Уставом из 1838. године искључена из система власти. Иако је предводио српску делегацију у Цариграду приликом израде Устава 1838. године, из мемоара се стиче утисак да Петронијевић и српски депутати нису много питани када је рађена завршна редакција Устава. Уколико предлог о Народној скупштини не би био прихваћен, Петронијевић је, у девет тачака, предлагао мере ради јачања власти кнеза Александра, као уставног владара.

***Кључне речи*:** Аврам Петронијевић, мемоар, уставна монархија, кнез Александар Карађорђевић, Народна скупштина, Стеван Петровић Књићанин, Тома Вучић Перишић, чиновници.

Аврам Петронијевић (1791-1852), кнежев представник и министар иностраних дела Србије (1839/40, 1842/43 и 1844-1852) један је од најистакнутијих представника уставобранитељске генерације и режима. На жалост, његова рукописна заоставштина није сачувана, док су извори о Петронијевићевом животу и његовој политичкој делатности расути у бројним фондовима и архивима. Од сачуване гра-

*Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министраства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918* (Ев. бр. 147036).

ће, преостало је мало Петронијевићевих писама и списа из којих се може нешто више сазнати о његовим политичким, теолошким, филозофским и другим ставовима. Треба истаћи и то да су савременици истицали и ценили Петронијевићеву ученост, обавештеност о савременим збивањима у Европи, његово знање страних језика и изузетно познавање теолошких питања.[1] Спис који приређујемо недвосмислено потврђује наведено мишљење.

Будући да Петронијевић није насловио спис, ми смо му дали наслов, пошто смо анализом садржаја текста закључили да одговара форми мемоара. У 18. и 19. веку мемоар је као писана форма често коришћен у дипломатији и политици.[2] Петронијевићев мемоар је концепт, писан уз концепт писма Стевану Петровићу Книћанину из Видина 2/14. октобра 1843. године. Документ се чува у у Архиву Србије у Београду у збирци Мите Петровића, број 8.017.[3] Писан је на папиру плаве боје у фолио формату и има пет, обострано исписаних, листова.

Пошто се ради о концепту, и пошто текст није насловљен, не зна се коме је Петронијевић наменио свој мемоар. Закључак да је мемоар намеравао да пошаље саветнику Стевану Петровићу Книћанину може се извести из чињенице да се спис налази уз концепт писма Книћанину. Међутим, остаје отворена могућност да је мемоар наменио Илији Гарашанину, који је као министар унутрашњих дела имао снажнији политички утицај од Книћанина у јесен 1843. године, и који је, као и Книћанин, водио поверљиву преписку са Петронијевићем и Вучићем. У писму Петронијевићу и Вучићу од 15/27. октобра 1843. године, Гарашанин их је, између осталог обавестио: „Синоћ дође овамо Мита Љотић и предаде ми ваша почитајема писма од

[1] М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 541-544.

[2] О томе у: Р. Ј. Поповић, *Политичке борбе уставобранитељског доба у мемоарима савременика*, Перо и повест (Српско друштво у сећањима), Београд 1999, 67-68.

[3] На полеђини мемоара Мита Петровић је записао: „Кад су Авр[ам] Петронијевић и Тома Вучић Перишић 1843. год[ине] морали отићи из Србије, и Аврам бавећи се у Видину, тада је и то 2. октобра 1843. год[ине] овај састав свој написао. И то прво је почео на полеђини концепта свог писма од 2. окт[обра] 1843. год[ине] које је упутио Стевану Книћанину у Србији, на коме су се обојица (Аврам и Вучић потписати). Мита."

7-ог октоврија, а примио сам и једно по једном непознатом од 2. истог месеца."[4] Да ли је уз писмо од 2. октобра, Петронијевић послао и мемоар, не можемо опет са сигурношћу тврдити, због тога што у Гарашаниновом писму нема других чињеница на основу којих би се могло тако нешто закључити.

Политичке околности у Србији у јесен 1843. године подстакле су Петронијевића на писање мемоара. Атанасије Николић, начелник у Министарству унутрашњих дела, обавестио је Петронијевића и Вучића средином септембра 1843. године да кнез Александар намерава да Књићанина постави за министра унутрашњих дела, а Гарашанина на место кнежевог представника и министра иностраних дела.[5] Гарашанин, страхујући да Књићанин не изазове неки покрет у народу у корист Двора, пошто је и он претходно обавестио Петронијевића и Вучића о стању у Србији, наредио је Књићанину да с војском из Крагујевца пређе у Београд. Књићанин се томе противио, због чега се жалио Петронијевићу и Вучићу у Видину. Концепт Петронијевићевог и Вучићевог одговора на Књићаноново писмо од 22. септембра/4. октобра 1843. године претходи мемоару.

С обзиром на то да је реч о концепту, разумљиво је што текст обилује Петронијевићевим интервенцијама. Почетну страницу списа, написану на полеђини писма Књићанину, Петронијевић је изоставио, али ју је стилски дотерану и чистије написану, укључио на почетак списа на другом листу. Ту смо верзију ставили у напомену. Остале прецртане Петронијевићеве речи и реченице нисмо уносили у текст, делом што су нечитљиве, а делом што се ради о стилским изменама, које не мењају смисао текста.

Мемоар Аврама Петронијевића писан је предвуковском азбуком, због чега је спроведена транскрипција текста према уобичајеним правилима, а текст је прирећен према важећем правопису.[6] Скраћенице су разрешене угластим заградама, док је за сваки архаизам и мање познату реч дато објашњење у напоменама.

---

[4] *Преписка Илије Гарашанина*, књига 1 1839-1849, приредио Гргур Јакшић, Београд 1950, 49.

[5] Архив Србије (даље: АС), Збирка Поклона и откупа (даље: ПО), к. 70, бр. 246; к. 138, бр. 48; АС, фонд Илије Гарашанина (даље: ИГ), 87.

[6] П. Ђорђић, *Осавремењавање предвуковске графике и ортографије*, Библиотекар XII/1961 бр.4, 301-306.

I
Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић-Стевану Књићанину, Видин 2/14. октобра 1843. године.

Ст[ефану] Књићанину.

Љубезни бр[ате] Стефане!

Писмо Ваше од 22. прошлог септемврија изражавајући у призренију[7] разлуке[8] наше, чувства сострадетељна[9], како ваша тако и прочег[10] народа, особито Крагујевачког окружија, возбновило је у нама ону горест[11], која при таковим магновенијама[12] обузима удаљена соотечественика[13], сродника и пријатеља. Но, опомена с друге стране, да су људи од како је овај свет, потчињени различитим судбама, и да и[х] морају сносити, тешимо се, што нас по крајњој мери није одузета и та најпоследња прилика, која нам по гдекад доноси известија, да су пријатељи у отечеству заоставши добро, и да налазећи се под управљенијем опште траженог књаза, уживају беспреривано[14] она блага, за која смо опште с њима томе којим подвизима изложени били.

Ми, благодарећи на пријатељским израженијама[15] Вашим, молимо Вас, да бисте доброту имали и све наше пријатеље који соучастије[16] у нама имају, усредњејше[17] поздравите и, кад времена имали будете, опет посетите нас по гдекад пријатељским писмима Вашим извештавајућим особито о стању здравља Вашег и пријатеља наши, за коју љубав биħемо Вам признателни.[18]

[7] Бризи, старању.
[8] Растанке.
[9] Милостива осећања.
[10] Другог.
[11] Тугу, жалост.
[12] Околностима.
[13] Земљака, суграђана.
[14] Непрекидно.
[15] Изразима.
[16] Саучешће.
[17] Најљубазније.
[18] Захвални.

Што нам напомињите за сумње за којекакве, особито и за то што се из Крагујевца, по наредби правитељства,[19] воинство с топовима у Београд повраћа. Ми Вам одавде ништа не умемо казати, кромје[20] само да је правитељство, може бити, досточније[21] извештено о стању земље и по томе никакве сумње више ни с које стране не видећи за које је нашло да воинство и округ онога, раздвојено стоји пак да совокупљава га у једно, и то онамо, гди се сад Централно правленије[22] налази, наравно, да би с тим снажавше[23] постало.

Што се нас тиче, ми ништа још не знамо дал` ћеду цареви[24] допустити да га скоро или поздно у отечество вратимо, шта више, били би још и с тим задовољни кад би нас овде на миру оставили и да нас не повлаче куд даље, као што се већ о том зуцка.

У прочем љубезно Вас поздрављајући остајемо и јесмо ваша браћа

А[врам] П[етронијевић] и Т[ома] Вуч[ић] Пер[ишић].

У Видину, 2. октоврија 1843.

II
Мемоар

Неизброијма сведочанства доводе данашњи историци да су с почетка људи, кад и[х] је малина[25] била на овом свету, за сачувати добар поредак у једној кући, содржавајући у себи више чељади, признавали над собом једног најврснијега старешину да он води домостроительну[26] бригу и да прочима[27] заповеда, као што обичај видимо и дан данашњи у Старовлашкој, Хасу,[28] Херцеговини и т[ако] д[аље]. А кад је време собом донело, да су племена такова због

[19] Владе.
[20] Осим.
[21] Тачније.
[22] Назив за владу у Уставу из 1838. године. Престоница Србије од 1841. године је Београд.
[23] Снажније.
[24] Руски цар Никола I и турски султан Абудул-Меџид I.
[25] Мали број, мало.
[26] Домаћинску.
[27] Другима.
[28] Област око Плава и Гусиња у Црној Гори..

умноженија морала у више кућа раздвајати се, ондак бирали су старешину и за целу општину и тај живот људи назива историја патријархалним. Почем су људи по времену много размножили се и за хлебопашством[29] далеко један од другог удаљили се, а особито када су при Торнозиданију[30] језике помешали, илити кад су као што неки веле понаособ, бивши усамљени, сваки за себе језике склепавали, ондак су заборавили да происходе од једног праотца, и да су сви људи у сродству, пак кад су се такова племена случајно после дугог времена сближена видили, већ су морали сматрати, или као непријатељи, или као лукаво једно спрама другога створења; од чега и произишли су међ њима нападања, грабежи и брани.[31] Невоља ова која је обеспокојавала првобитни живот људи научила и[х] је за обезбедити себе од нападања други, колико би своја домостроителна дела у спокојству отправљали, да се више општине у једној свези сједину[32] и над њима између себе старешину једног изаберу који би ту бригу водио, који од такови нападања бранио, давши му из своји општина нуждне помоћнике и обећавши му у нуждном случају, на позив његов и општи њиов притицај. Најдревнији историк Боговидац[33] Мојсеј, говорећи о томе доводи нам за пример владу синова Адамови, Нојеви, Аврамови и т[оме] п[одобни].[34]

[29] Ратарство.
[30] Библијска легенда о градњи Вавилонске куле.
[31] Сукоби, ратови (рус.).
[32] Уједине.
[33] Који види Бога, епитет Мојсија, легендарног предводника Јевреја.
[34] Почетна верзија Петронијевићевог текста коју је на крају изоставио гласи: „Неизброима сведочанства доводе данашњи историци да су с почетка људу, кад и[х] је малина била на овом свету, за сачувати добар поредак у једној кући гди се је племе умножавало признавали над собом једног најврстнијега да он води бригу домостроителну, кад што пример тога и дан данас видимо у Старовлашкој, Хасу, Ерцеговини и т[ако] д[аље], а кад је време собом донело да су племена такова због умноженија морала у више кућа раздвајати се, ондак бирали су старешину и за целу општину и тај живот људи и назива историја патријархалним. Почем су људи много размножили се и у даљна места расселили се, један од другога, а особито после вавилонског смуштенија, почели су заборављати сродства, и ти удаљени људи кад су се нечајно, умножавајући се приближавали један к другоме већ су гледали се као непријатељи и као такови обеспокојавали тишину и спокојство један другог. Видећи ту нужду људи, за сачувати спокојство и битије своје и за одбранити себе од нападенија другога, више општини сједињавајући се свезом у једно, иза-

Старешине ове за дуго време чувајући спокојство општина чували су и обвезатељства[35] своја спрама њи, незлоупотребљујући никако поверења они која су општине вовјеравале.[36] Но, почем[37] су временом онакови или опијени из неки заслуга учињени за времена владе своје славом или обузети користољубљем сопственом, или подлим ласкатељима научени, почели су присвајати себи име самовласника, каткад под [именом] цара, монарха, деспота, династа и најпосле, неки преко ласкатеља своји, да би простоту[38] у безусловно повиновење[39] над својим страстима, као скотове држали придавали су себи происхождење[40] рода свог од некога Бога јединога, или да су Богом постављени, као што су то били Александар, наречени Велики, син Аврелија, Комод[41] и млоги њима подобни у стара времена и у новија. И дан данас видимо неке да су цареви небеса, намесници Пророка, наместници Христа и т[ако] д[аље].

Људи преварени у њиове поглаваре сносили су по гдекад више, по гдекад мање или, боље рећи, док су до прилике долазили, њиова беспутна[42] над њима злочинства, пак су стогубо[43] отмошћивали[44] ова, не жалећи нимало што су по гдекад у таковим приликама жертва међуробности постали као што се, не говорећи за многе стара [времена] у Азији, Африки и Европи, но и у најновија, времена примера видити могло при најизображенијим народима као што је француски и т[ако] д[аље].

брали су једног старешину, давши му из свију општина помоћника и обећавши му виша обвезатељства, вручивали су му вођење бриге те, да и[х] он одбрани од сваке напасти, како би он у миру домостроитељства дела радила. Најдревнији историк и боговидац Мојсил говорећи о томе, доводи нам за пример владу синова Адамови, Нојеви, Аврамови и т[ако] д[аље]".

[35] Обавезе.

[36] Поверавале.

[37] Пошто.

[38] Наивност; искреност. Овде у пренесеном занчењу значи прост, обичан, народ.

[39] Покорност.

[40] Порекло.

[41] Комод, римски цар 180-192, син Марка Аурелија (161-180), чувен по настраном понашању.

[42] Недолична

[43] Вишеструко.

[44] Светили.

Неки говоре да је ова ствар тако ишла досад и да ће морати тако ићи, док је год света и века, јер су људи природно склони да теже за самовластијем. Но, то није истина да је ишло, или да ће морати ићи тако по склоности човечијој, већ по глупости, која не даје човеку да склоност хрђаву обузда. Из многи примера види се да су неки самовластници, који су паметнији били, предвиђајући могућа зла произићи од самовластија, сами били сачинили неки ред закона, како да се земља по њима управља, без да се обиватељ вређа, пак онда држећи се и сами те законитости, само по гдекад по нужди и духу времена и народа, храбро тавнећи такове, сачували у исто време и титло самодержца и безбедност поданика. Чим су утврдили безбедност и постојанство у земљи, без премене на виша столетија, која и продужавајући се у тим земљама још Бог зна колико, владатељ по преданију[45] предшественика[46] установљене му системе, као што се у томе могу дичити дан данји домови Аустрије, Прајске и т[ако] д[аље]. Али, као што су били глупи Бурбони Лудвик XVI[47] и његов рођак Карлос X[48], пак Дон Педро[49], дон Мигуел[50], дон Карлос[51] и

[45] Традиција; предање.
[46] Претходника.
[47] Луј XVI, краљ Француске 1774-1792.
[48] Шарл X (1757-1836), краљ Француске 1824-1830. Луј XVI и Шарл X били су браћа од стричева. Шарл X је за време своје донео неколико непопуларних закона, као што су закон о „светогрђу" и закон о „одштети емигрантима". Ослањао се на грофа Полињака са којим је донео непопуларне „ордонансе" о распуштању скупштине и ограничењу слободе штампе, што је изазвало Јулску револуцију у Француској (27-29. јул 1830).
[49] Дон Педро (1798-1834), најстарији син португалског краља Жоана VI, краљ Бразила, а после очеве смрти и краљ Португалије. Португлску круну уступио је кћери Марији де Глорији, а пошто је она била малолетна, за регента је поставио брата дон Мигуела. Када је због неуспешног рата Бразила против Аргентине напустио бразилски престо, вратио се у Европу 1833. године и повео је рат против брата, који је у међувремену узурпирао португласки престо. Уз добијену помоћ Француске и В. Британији, савладао је брата 1834. године и ћерку поново прогласио за краљицу.
[50] Дон Мигуел (1802-1866), трећи син португласког краља Жоана VI, изразити противник уставне владавине и заговорник апосолутизма. После очеве смрти 1826. године, постао је регент синовици Марији де Глорији, а убрзо је преузео потпуну власт, пошто је распустио кортес и прогласио се за краља. Једину подршку у иностранству давали су му шпански краљ и папа. Своју владавину искори-

сам највећега духа човечна необуздани Наполеон, такови не само што су изгубиле престоле и отечества, но за ово кратко време некима из њи не зна се ни гроб гди им је. Кад се судбина ови последњи пред очима човека стави, ондак излишно ће бити напомињати и нагађати, како су прошли Александар Велики и његове завладане земље, како ли Комоди, Нерони и како ће ли ће проћи многи намесници Пророка, Христа, владатељи небеснога царства, пак и сви они који мисле да ће самовластијем обдржати народе своје, или туђе, под навикнутим јармом довека, јер гди се гођ из нужде трпи, ту не може бити поверења. А како поверења не има, ондак се већи јарам навлачи што се год пак притиснуто јаче, то је познато, да највише скочи, српска је пословица. А гди се јако скочило, ту се јарам сломи, нити може да се поузда у легионе своје, кад се рита[52] затресе. Чудна је то ствар! Више легиона још нико није имао од Римљана, пак, гди су сада? Нема им нигди ни трага, као што нејма они Наполеонови, не они што и[х] је зима у Русија прогутала, но они што и[х] је рита шпањолска позобала. Од 100 којекави, и то цвет легиона[53] који су, иако пре тог времена, страх и трепет давали, почти[54] свима царствима земским.

Млого пута овакова којекакви изрода иступленија, приводила су људе, почем су и[х] нека свергавали с престола, нека поубијала да изнађу начин другог правленија, та су састављали правељеније из више членова најбољи сограђана, које су називали аристократијом, јербо најбољи, најотменији, зове се грчки аристос. Но, како су ови као најбогатији и највише земље притјажавајући, видили себе на ово достојинство, то су почели наваљивати на људе да им земље обрабо-тавају, да данак дају, да служе забадава, и шта ја знам какове још тегобе нису најтрпили тако, да после једног тиранина, видило се битја

стио је за прогон либерала и конституционалиста. Његове присталице, мигуелисти, савладани су 1834. и он је емигрирао у Италију.

[51] Дон Карлос предводник карлиста, изразитих противника либерала у Шпанији. Активну борбу против устава и парламентарног уређења, повео је после смрти шпанског краља Фердинанда VII 1834. године.

[52] Сиротиња.

[53] Легион римски састоји се по некима из 6000, по некима 12 000, но легион француски јест једна регимента.

[54] Готово, скоро.

у земљи више тирана. Људи не могавши да и[х] снесу свале и владе поубијају и измисле још један начин правленија, сирјеч демокрацију, које ће рећи, да народ сам собом управља. Но, како су сад сви могли владати, премда су по гдекад у многоме и напредовали, као што се то може видити код римске и атинске републике, ничим мање глупост простога и виспренога софиста доводила је земље ове по гдекад у најнесрећније догађаје међусобија,[55] да је из тога римска демократија најпосле морала преобратити се у монархију, а атинска испошћена међусобијем потпала је под оном. Тако је прошла у најпознија времена и француска република.

По свему овом досад изведеному, рекао би човек да људи нису могли ни у каквој проби њиној један род правленија изнаћи, које би обзебедило њих од угњетенија, насилија и неправди. Но, хвала Богу, у најновша времена доказа се да баш има и ту начин спасенија и нађе се род правленија, које по желанију човека обезбеђава га од свега оног што је претрпио-и то је монархија уставна. Ова је, дакле, најбоље, правленије. Ово је најсигурније и за владатеља и за народ и никакве друге. Јер, овде разуман владатељ може многа доборога за свој народ да учини и да се прослави, а малоуман, који не морде учинити, иако не учини добро каково, опет зато нико и њега омрзнути неће, јербо је за сваки у памет здрави поступак одговора министер, а не владатељ. Онај, који пак, мора да одговара за своје поступке, мора се добро узимати на ум шта му ваља радити, нити ће се смети упустити у посао хрђав, особито кад они народи који су окусили плод устава, имајући пред очима пример Полињака[56] и њему подобни други.

Оваково правленије требало је да и Сербија имаде, јер је она десетогодишњем проливеном крвљу своју слободу запечатила. Но, како се по несрећи положеније њено, наласка између апослутни држава, кад јој је владатељница[57] у сојузу са покровитељницом[58] устав

[55] Сукоба, размирица.
[56] Огист Полињак (1780-1847), истакнути монархиста, због чега је био у затвору до 1814. године. Министар Шарла X постао је 1829. године. Краља је саветовао да изда *ордонансе* против слободе штампе, што је довело до Јулске револуције 1830. године у којој је дошло до смене на француском престолу. Због тога је у затвору био до 1836.
[57] Турска, сизерен Србије до 1878. године.

сочињавала, ако је баш и желела потпуно правила уставна додати, за хатар друге суседне силе, изоставила је најглавнију точку уметнути сирјеч јежегодну[59] Народну скупштину, која би правитељства поступка беспутке у ред доводила, с тиме њено, народно и књаза свог право сохранила. Но, за накнаду ту, придала је један Совјет из 17 членова најотменији Срба да ови дужност скупштине извршују. С овим је учињено сад правленије српско, олигархическо, а у олиграхији, ако совјетници буду сви користољубиви, то се могу сјединити с министрима, па настати вместо једног Милоша 21 олигарх,[60] имајући над собом књаза само као једну сен. И ондак је, зар, за неко време, док прилика дође, тешко народу. Ако ли, пак, има поштени совјетника, те не пристану с министрима у раскошна и хрђава дела, или ако су глупи, пак и не пристају и на оно што је полезно и добро, ондак је опет и за књаза и тешко за народ, јер ту никакав напредак не може бити, но само вечито трење између ова два надлежатељства[61], и између тога најнесрећнија у народу међусобне брани, које с влијанијем[62] својим кадкад могу совјетници потстрекнути, гдекад министер, илити књаз.

За избећи књазу српском од оваки опасности, ако рекне неко што му треба радити, ево шта треба: у началу марта 1839 год[ине], кад је Устав већ прочитан у Београду,[63] покровитељница[64] знајући да олигархическо правленије води собом несрећа, наложила је г[осподи]н[у] генерал-конзулу[65] у Београду да каже правленију српском да оно може и убудушће правити и опет кад оће обичне скупштине српске. А и претпохваљени г[осподин] конзул јавивши овај високи налог књазу Милошу, препоручио је да ово право српско и официјелно у новинама обнародује, које је у марту месецу и обнаро-

[58] Русија је имала право протектората над Србијом до Париског мира 1856.године.
[59] Једногодишњу.
[60] Према Уставу из 1838. године, Савет, законидавно тело Кнежевине Србије имало је 17 чланова, а владу су чинила 4 министра.
[61] Установе, институције.
[62] Утицајем.
[63] Устав из 1838. године јавно је обанродован на Народној скупштини у Београду 24. фебруара 1839. године.
[64] Русија је на основу споразума са Турском, од Акерманске конвенције 1826. године до Париског конгреса 1856. године, имала формални статус протектора Србије.
[65] Герасим Вашћенко, руски конузл у Беогаду од 1838. до 1843. године.

довано.[66] Даклем, имајући књаз српски ово за базис[67], [да] може сада установити у Сербији законом својим скупштину, и да не би те скупштине биле нерегулатне, да и[х] са Совјетом урегулира, на најбољи начин, како за најзасходније је расудио определивши число, качество, како да се бирају, време када се има скупити, време бављења њеног у централном месту и круг дјејанија, кад таково што опредељено буде. Књаз, ондак и да оће ко да за свој ћеф мути у народ и да кога потстрекава, неће га нико послушати, јер ће свако знати да иде време скупштине, пак ће она то исљедити и тиме пресећи у народу они бунтови, који су до сад на лаку руку чињени.

Ако ли, пак, ово нектене књаз учинити, или по предрасуждењу каковом, или по научењу себични људи, ондак за осигурирати себе од сваке сплетке и опасности, треба му чинити сљедујуће:

1. Добро промотрити, које ће за министре себи узети, и то да су људи а) народни, б) родољупци, г) вешти у отправљању дела, д) дјејатељни, е) некористољубиви, ж) безпристрасни, з) знајушчи устав као Оченаш, да не би у чем спотакли се, пак само с њима договарати се о свему што се правитељствени послова тиче, избегавајући сваког другог, приближеника[68], глупца или подлеце и презревши досуде и све оне поједине интересе, које би кад помислио беспутним начином да би за себе отуда могао имати.
2. У раскошне трошкове за земљу никако не упуштати се, као н[а] п[ример] велике друмове одма градити, велика зданија[69], отварање река, вапоре[70], театре, ни вашаришта и т[оме] п[одобна], јер такове ствари времена раде, а не магновенија.
3. Буџет дотерати једанпут у ред, и на ђунију[71], и избегавати уметање чрезмерних[72] чиновника и војске у колико се најбоље може.

[66] Указ који Петронијевић помиње објављен је у Новинама Српским, бр. 13. 1. април 1839, 101 и он гласи: „По височајшем Указу Књажеском од 18-ог текућег месеца В № 876 објављује се општенародно, да је одобрено да се скупштина и унапредак по старому обичају, кад год потреба признана буде, може сазивати. № 269 22. марта 1839 у Крагујевцу. Попечитељ внутрени дела, полковник и каваљер Ђорђе Протић".
[67] Основу.
[68] Поверљива личност, близак високој личности.
[69] Зграде.
[70] Пароброде.
[71] Винклу (тур.).

4. Законе грађанске и криминалне час пре издати, и то не без скупштине, јер ће после имати муке.
5. Налагати и добро пазити на правосудије, да се правица строго набљудава[73], јер неправда, а особито дуговлачење пресуда много огорчава, особито народ српски који је научио да може пресуди што пре.
6. Никога не награђивати или повишавати у чинове без предводитељног договора са Совјетом, хотја би то прек министра устмено било, јер, иначе, не само што се вређају оно чиновници који мисле да веће право имаду на награду, или повишење чина, но и Совјет, који ће паре да даје, оће да ропће, а то не ваља.
7. Ни у какав посао изванредни не упуштати се решавати, без предводитељног писменог договора са Совјетом.
8. Уколико више се може избегавати од само долазећи странаца у службу примати, макар они најученији се казивали, осим ако нужда изискује да некога правитељство само потражи, но старати се да домородци учени буду, пак, ако ови и не могу учинити онолико колико веле странци да могу учинити, неће бар ни кварити, онолико колико они могу покварити. Јер, који је странац поштен, ретко се одважује доћи у туђу земљу служити, а сваки онај који земљу своју оставља и долази овамо препоручивати се сам, онога су качества као што неким има оваква: он се добро обуко; оставља очево званије; заборавља правитељство. Заборавља отечество, матер, жену и браћу изоставља на страну мишљење о уставу, Сербији или у његове земље. Оставља због ком докторију, философију, Пешту, Беч, Париз или Лондон. Поцмева се људима који су се борили и подвизили за народ. Препоручује парнице Сократове, Спаситељеве и Цицренове. Подсмева се у позоришту Мојсијеју, Сократу и Плутарху! Чини место да прођу напред великаши: министри, совјетници и каваљери, подиже се учтиво пред министром финансије економије и т[оме] п[одобно]; избегава падше Милоша, Михаила,[74] Карле[75] и т[оме] п[одобне]; од-

[72] Прекомерних.
[73] Пази, гледа.
[74] Кнез Милош Обреновић абдицирао је 1839. године, док је Михаило Обреновић престо изгубио после Вучићеве буне 1842. године.

риче се вјероиповедения Христова, Богородице; трчи ноћу код двериники[76] Попечитељ[ст]ву Иностр[ани] дела, Внутр[ени] и проч[их]. Ласка на путу бирташима, писатељима прошенија[77], сеизима великаша и т[оме] п[одобно]. Поздравља са наклонутом главом, са прегибол стаса, са ритолическо[78] повучењем једне ноге, књагињи, министровици; уважава и руча са чаушима, коцкарима; диви се оштроумију министра, директора канцеларије; приближава се консулима и разговара са њима о министрима земље; одобрава законе и рукопљескава дјејанија свију тирана! Клања се Мухамету, Христу и саин Симону.[79] Даје совјет на узимање великог данка, из срца смеје се срећу банкареве и разчлањава му философически толокованије банко цедуље. Говори о благополучију[80] народа, о художествама[81], о уставу, о цероминијала Срба и царева њини, који су и[х] облагополучили, доказујући да су на Косову Турци разрушили великост њине славе. Похваљује установљење зајма за државу, похваљује Северне Америке банку и доказује да ће они с овим проишествијем обогатити све народе земаљске. Најпосле даје своје мнениje да су језуитске војске нуждне биле Полињаку за ударити посред подне Паризце и канонирати с топовима, против Академије, Лицеума и Университета просвештене Француске.[82]

9. Колико могуће буде да избегава умешати се у вероисповедитељна дела, чувајући међутим, да се и вероисповедитељна струка, не поклизне иступати из својих правила, и утицати се у мирска.[83]

---

[75] Мисли на француског краља Шарла X, који је протеран са престола у Јулској револуцији 1830. године.
[76] Вратари, портири.
[77] Писцима молби.
[78] Ритуално.
[79] Петронијевић овде мисли на врача Симона, који је апостолима нудио новац како би овладао вештином стварања чуда. Првобитно појам симонија означавао је продају црквена звања световним лицима и та појава била је јако изражена у католичкој цркви.
[80] Благостању.
[81] Уметностима.
[82] Краљ Шарло X и његов министар Полињак били су блиски са језуитима. Петронијевић мисли на Јулску револуцију.
[83] Световна.

Radomir Popović

AVRAM PETRONIJEVIĆ'S MEMOIRS DATING FROM 1843

Summary

Memoirs of Avram Petronijević, premier and minister of foreign affairs of Serbia, originated during the time of emigration to Vidin in October 1843. The creation of his memoirs was induced by political events in Serbia. This is the only preserved Petronijević's work in which he expressly explains why the constitutional monarchy represents the best form of political structure in human history, and for Serbia as well. Memoirs are, provisionally speaking, composed of two unities. In the first part, Petronijević describes political systems in Antiquity and Modern times, by using his excelling knowledge of history and contemporaneous political events. He accentuated the revolutionary changes that occurred in the first half of the XIXth century France, Spain, Portugal and Germanic countries. The other part of his memoirs is centered upon Serbia, through the emphasis of the opinion that Serbia should be a constitutional monarchy. Nevertheless, Turkey and Russia have established the oligarchic system as well as the Council of 17 members during the creation of the Constitution in 1838. Although he participated in Constitution completion as a leader of the Serbian delegation, we can conclude from his memoirs that the Constitution dating from 1838 was enacted by means of direct agreement between Russia and Turkey. By supporting the establishment of the constitutional monarchy in Serbia, Petronijević mentions the Decree dating from March 1839, that enabled the instauration of the Parliament sessions. The Parliament got excluded from the governmental system. Petronijević suggested the concept of working upon the enactment of the Decree on Parliament of 1839. He also proposed a ninepoint measure aiming at reinforcement of the princely power, in case Prince Aleksandar did not accept the proposition on Parliament. These measures, in general, represented the proposition of criteria for electing state officials.

Key Words: Avram Petronijević, memoirs, constitutional monarchy, Prince Aleksandar Karađorđević, Parliament, Stevan Petrović Knićanin, Toma Vučić Perišić, officials.

Чланак примљен: 11. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 209-214 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 209-214 (2010)

УДК: 355.11(497.11)"18"(093)

Милић Ј. МИЛИЋЕВИЋ
Историјски институт
Београд

ДВА ДОКУМЕНТА О РАДУ И ПИТОМЦИМА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ*

Апстракт: У раду су представљени подаци о питомцима 1. као и 28. класе Војне академије. Поред чисто војних података (род, оружје и сл) спискови дају и њихово место рођења, социјално порекло као и процену материјалног стања.

Кључне речи: Војна академија, питомци, 19. век, 1. и 28. класа.

Од времена оснивања, 1850. па до почетка Првог светског рата, Артиљеријска школа, потоња Војна академија, представљала је једну од најзначајнијих образовних установа. Најбоља, мада не и једина потврда су 32 класе или укупно 1249. свршених питомаца колико је, захваљујући њој војска Кнежевине, односно Краљевине Србије добила само до почетка 20. века. Упркос томе, наша сазнања о Војној академији данас су прилично оскудна, понајвише стога што је њена архива током Првог светског рата нетрагом нестала. Због те околности, преостале чињенице о њеном раду црпимо углавном на основу понеког чланка штампаног у листу *Ратник*, *Службеном војном листу* или, у нешто већој мери, из неколико пригодних споменица.[1] Због овога сваки документ проистекао из рада Војне академи-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

[1] Опширније у библиографијама *Ратник-а: Двадесетпетогодишњица Ратника 1879-1904,* Београд, 1904; *Друга двадесетпетогодишњица Ратника 1904-1934,* Београд, 1935; *Споменица педесетогодишњице Војне академије 1850-1900,* Бео-

је има своју специфичну вредност и као такав заслужује да се презентује широј научној публици.

Два документа која овде представљамо настала су у различитим периодима рада Академије и хронолошки их дели готово педесет година. Оно што их такође разликује је њихово порекло. Хронолошки старији документ пореклом је из Архива Србије, док је други био похрањен у бившем Архиву Војске Југославије (Архив војно историјског института тј. Архив Војске Србије). [2] По садржају, делом и форми, документи су ипак доста слични пошто оба представљају списак питомаца, будућих официра – први, прве, а други 28. класе Војне академије.

Старији документ, формата А-4, састоји се из две међусобно повезане целине. Прва представља списак 22 будућа питомаца и њихове, нама до данас непознате предмете и оцене, које су имали на апликационом течају за упис у трајању од 6. септембра до 1. децембра 1850. Наиме, према сугестији оснивача и првог управника будуће Војне Академије, Фрање Заха будуће питомце требало је подвргнути најпре тромесечном течају и испитима, па их тек потом, на основу показаних резултата уписати у Школу. [3] Документ који овде представљамо управо је резултат ове намере. Он стога садржи табеларни преглед успеха сваког кандидата као и у заједнички успех по предметима, приказан у другој целини. Документ такође садржи и појединачну оцену питомачких умних и карактерних својстава.

Представљање овог документа учињено је без интервенција, осим у једном случају. Пошто сматрамо да целовитост сазнања тражи и одговор на питање, ко је од 22 уписника успео и да окончао школовање, то смо имена оних који су то учинили обележили курзивом односно, болдом.[4] Звездице унете у табелу, означавају старија

град, 1900; *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925,* Београд, 1925; *Споменица 32. класе Војне Академије. Поводом 35-годишњице службе 1901-1936,* Београд, 1936.

[2] Архив Србије, Политичко одељење, Кут. 148, бр. 142; Архив војске Југославије, Пописник 14, кут. 3, фас. 3, бр. 23.

[3] Види. *Споменица педесетогодишњице В. А.,*стр. 17, 20-21.

[4] Списак десеторице свршених питомаца, оних који су 11. октобра 1855. окончали школовање. *Споменица педесетогодишњице В. А,* стр. 121. На њему се за разлику од овде приложеног, не налази име пуковника Марка Катанића.

презимена појединих уписника - Љубомира Апостоловића (касније Узунмирковића) и Марка Ђорђевића (касније Катанића). [5]

Други, знатно млађи документ, такође представља списак. Ради се о познатим питомцима 28. класе, али он за разлику од сличних, званично објављених у *Службеном војном листу* садржи и место њиховог рођења, даје податке о социјалном и материјалном положају, као и њихове службене карактеристике. Списак је, судећи по датуму сачињен нешто пре завршетка њиховог школовања, ради припреме за њихово прво упућивање у јединице. Оригинални списак је у облику свеске формата А-3 са заједнички заглављем издељеним на рубрике. Документ, као што се из њега и види, сачињавају три делимично јединствене целине.

Сви датуми, укључујући и оне у коментарима, дати су према старом календару.

[5] Исто, стр. 20-21.

Класификација

питомаца Школе артиљеријске по успеху
уготовничког курса од почетка септембрија
до конца новембрија 1850. г.

Имена питомаца	*из матем.*	*из географ.*	*из начерта.*	*из краснописа*	*из франц.*	*из основни зн. атр.*	*из гарниз. служ.*	*зз егзерц. топц.*	*владање*	*Способност и нарав.*
Апостоловић Љубом.	*д.*	*д.*	*д.*	*при.*	*д.*	*сред.*	*сред.*	*сред.*	*д.*	*озбиљног карактера, малоречив.*
Јанковић Василије	*д.*	*д.*	*д.*	*при.*	*д.*	*д.*	*д.*	*д.*	*д.*	*трудољубив, уредан*
Бојовић Теодор	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*лепо*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*способан и трудољубив, један од најзрелији.*
Војводовић Лазар	*сред.*	*д.*	*сред.*	*при.*	*сред.*	*сред.*	*д.*	*сред.*	*д.*	*трудољубив, уредан*
Динић Михајло	*недос*	*сред.*	*сред.*	*при.*	*сред.*	*д.*	*сред.*	*д.*	*д.*	*мало способан, но радин*
Ивановић Сава	*д.*	*д.*	*в.д.*	*лепо*	*д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*тачан, врло смотрен*
*Ђорђевић Марко **	*в.д.*	*в.д.*	*сред.*	*прил.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*врло трудољубив и способан*
Јовановић Милут.	*д.*	*в.д.*	*сред.*	*при.*	*д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*способан и трудољубив*
Јовановић Ники.	*д.*	*д.*	*сред.*	*при.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*недос*	*д.*	*способан, озбиљан, нешто лењ*
Кандић Вучко	*недос*	*сред.*	*сред.*	*при.*	*сред.*	*д.*	*д.*	*недос*	*д.*	*слабог даровања, но врло трудољубив*
Лешјанин Мил.	*в.д.*		*д.*	*лепо*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*способан, врло лако се учи, и добро се учи.*
Николић Алек.	*в.д.*	*д.*	*в.д.*	*лепо*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*трудољубив, тачан, озбиљан*
Николић Тих.	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*лепо*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*озбиљан, трудољубив, способан*
Перовић Стефан	*сред.*	*в.д.*	*сред.*	*при.*	*в.д.*	*сред.*	*д.*	*сред.*	*д.*	*лако се занесе, поета, иначе доста способан*

Петровић Милош	*сред.*	*в.д.*	*недос*	*при.*	*д.*	*д.*	*сред.*	*недос*	*д.*	*трудољубив, способан за учитеља, мало за солдата.*
Протић Коста	*д.*		*сред.*	*при.*	*д.*	*в.д.*	*в.д.*		*д.*	*способан и трудољубив, много боловао.*
Радојковић Ми.	*сред.*	*сред.*	*д.*	*при.*	*сред.*	*сред.*	*д.*	*недос*	*д.*	*несташан иначе даровит*
Стефановић Велим.	*в.д.*	*в.д.*	*сред.*	*при.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*озбиљан и тачан*
Стојадиновић Јов.	*д.*	*сред.*	*недос*	*при.*	*д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*способан, из лакомислијен*
Станојевић Арсен	*в.д.*	*в.д.*	*сред.*	*при.*	*в.д.*	*в.д.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*способан и врло трудољубив*
Теодоровић Мил.	*сред.*	*сред.*	*д.*	*при.*	*д.*	*д.*	*сред.*	*д.*	*д.*	*лењ, без енергије, још није солдат*
Јовић Мијат	*д.*	*в.д.*	*сред.*	*при.*	*д.*	*д.*	*в.д.*	*д.*	*д.*	*тачан и трудољубив.*

Преглед

имамо дакле	врло добри	добри	средни	недостатни
из математике	7	8	5	2
из географије	10	6	5	″
из начертања	4	5	11	2
из франц. језика	9	9	4	″
из основног знања арт.	11	6	5	″
из гарнизоне службе	12	7	3	″
из ексерцира топџијског	6	8	3	″

ОБЈАШЊЕЊА: в.д. – врло добри; д. – добри; недост. – недостатни – недовољни; при., прил. – прилично; сред. – средњни; уготовнички – припремни

Milić J. Milićević

TWO DOCUMENTS ON THE WORK AND CADETS OF MILITARY ACADEMY

Summary

The information on cadets of Military Academy are very scarce, due to the distruction of the Military Academy Archives that occurred during the First World War. Two lists that have been given on this occasion are relevant to the cadets of the 1st, that is, of the 28th class, that makes only few percents of over 1200 cadets educated in the period from 1850 to 1914. These lists offer us precise insight into the social structure of the officer cadre educated in the Principality of Serbia, and later, in the Kingdom of Serbia.

Key Words: Military Academy, cadets, XIXth century, 1st and 28th class.

Чланак примљен: 09. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 26. 08. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 215-236 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 215-236 (2010)

УДК: 613.2:616-052](497.11)"189"(093)

Владимир ЈОВАНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ОБРОК О ТРОШКУ ДРЖАВЕ - БОЛНИЧКА ПОРЦИЈА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ КРАЈЕМ 19. ВЕКА*

Апстракт: Прилог је посвећен исхрани пацијената при здравственим установама Краљевине Србије, а посебно питањима везаним за технике припреме болничке хране крајем крајем 19. века.

Кључне речи: Краљевина Србија, Министарство унутрашњих дела, Главна контрола, Окружна болница, порција, храна, зачин.

Шта се јело по болницама Краљевине Србије и како је изгледао типичан дневни оброк болесника, представља заиста занимљиву тему на пољу историје гастрономије. Још занимљивија је чињеница како се у Србији уско и ограничено схватао појам зачина, на самом крају 19. века. Сиромаштво додатака храни у урбаним срединама, потпуно одговара слици коју становници престонице памте почетком 20. века.[1] Зелен, шаргарепа, першун, целер и слично зачинско биље, радије се увозе из земунских башти но што их српски сељак узгаја на својим једнако плодним њивама. Радило се о увреженој навици, јер је домаћи ратар нерадо експериментисао при обради повртњака. Додатни труд како би се произвело биље чији укус и ква-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

[1] *Београд у сећањима 1900-1918*, Београд 1977, 48.

литет није био довољно цењен, није био исплатив. Лук и паприка, уз мирођију и неколико самониклих зачинских биљака, били су набољи прилози монотоној скробастој храни која се јела на селу.

Извор који је пред нама открива, међутим, да се ни по болницама Краљевине Србије није благовало у изобиљу укусне хране. Дневни болнички оброк делио на четири категорије: „лаки“, „четврт“, „пола“ и „цели.“ Основна разлика између лаке и четврт порције била је у изостављању свих зачина из оне прве. Ове две порције разликују се, опет, од пуне порције значајно умањеном количином хлеба, одуством главног куваног јела и меса. Сем земичке, шоље млека и запржене чорбе од брашна и лука, изјутра, за болеснике у категорији лаког оброка био је предвиђен још само један тањир „чорбе од меса“ дневно. Од куваних јела преовлађивала су варива од пасуља, сочива, грашка, кеља или купуса, као и пиринач или кромпир.

Ни у урбаним срединама није владало гастрономско изобиље. Српска градска кухиња позног 19. века, није у већој мери зависила од ретких и скупоцених увозних зачина. Умећа коришћења оријенталних зачина већ су одумирала, док средњеевропске посластице тек крче пут на угоститељско тржиште. Не изненађује зато вербално сиромаштво којим званични документи о коришћењу зачина у исхрани болничких пацијената одишу.[2] Алева паприка, лорбер и бибер, најчешће се спомињу, док о данас одомаћеном оригану или каriју нема ни помена. Ким, суво грожђе и цимет, спомиње само управник окружне болнице у далеком Прокупљу. Сем алеве паприке, недостају кључни зачини традиционалне народне кухиње - мирођија, босиљак и мајчина душица. Било би, ипак, сувише смело очекивати елементе „домаће“ кухиње у исхрани спроведеној према строгим. средњеевропским нутриционистичким стандардима.

Чињеница је да су лекари Краљевине Србије сматрали прехрамбене навике сеоског света врло шкодљивим по здравље. Коришћење мноштва јаких зачина, љутих и киселих прилога јелима, они

[2] Чини се да међу многобројним учесницима ове расправе није постојао консензус ни око питања шта је зачин, а шта храна. Шећер, брашно, уље, маст и со, иако и сами важни састојци исхране, постају зачин уколико се употребе приликом спремања сложенијих јела, јер њихова употреба поправља укус.

су видели као штетну појаву коју би ваљало постепено искорењивати. Управницима окружних болница пружала се јединствена прилика да они „угосте“ оболеле сељане, храном припреманом према умереном укусу грађанина. Земичка и шоља млека били су необична замена за чашицу „љуте“, пројy, лук и сир, од чега се састојао обичан сељачки доручак.

Настанак ове својеврсне збирке јеловника по српским болницама, није био везан за хумане већ за финансијско-административне побуде. Главна контрола приметила је да окружне болнице троше извесне суме на зачине, иако та ставка није била унета у редовне расходе. Сумњичавост финансијске полиције навела је министра унутрашњих дела да се обрати начелницима окружних болница. Од њих су тражена допунска објашњења, какву врсту и коју количину зачина болнице користе, за коју врсту јела. Управници окружних болница у Чачку, Неготину, Крагујевцу Ужицу, Прокупљу, Књажевцу и Ваљеву, као и управник *Болнице за душевне болести* у Београду, послали су мање или више исцрпне реферате.

Предмет садржи драгоцене податаке о употреби зачина, количинама, врсти јела и распореду оброка, али и о хаотичној администрацији самих болничких установа. Поједини управници тврдили су да никаквих зачина у исхрани њихових болесника до тад није ни било, док су други детаљно разлагали о потреби смањења количина хлеба који се дневно даје болеснику. Трећи су набројали списак јела које би болесницима било корисно давати, али која би била прескупа у скученим оквирима болничких буџета. Готово сви лекари сложили су се у процени да је храну неопходно зачињавати, како би била прихватљива болесницима. Нарочите примедбе односиле су се на премало шећера у напицима попут кафе и чаја, као и на мањак животињских беланчевина, јаја или жуманаца у болничкој супи.

Необична административна расправа - да ли ускратити или омогућити зачине у болесничкој исхрани, имала је срећан исход. Главна контрола пристала је да одобри већ учињене расходе, под условом да се убудуће нарочитим правилима тачно утврди количина зачина коју је за спремање јела потребно утрошити. То је и био основни разлог да министар унутрашњих дела подручним управницима поднесе захтев да му се у року од месец дана поднесу исцрпни

реферати око евентуалних примедаба и допуна постојећих правила о болничкој храни, издатих у другом тому Санитетског зборника.
Текст предмета о зачинима у болесничкој исхрани дат је у целини, уз неопходне граматичке измене и тумачење административних скраћеница.

Овај документ чува се у фонду Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела Архива Србије, пдмсигнатуром АС, МУД, С, 1892, 915.

Управа окружне болнице
бр 2682
Чачак
6. IX 1891

Начелству окр. Рудничког

Управа ове болнице, да би јело за болеснике укусније било зачињава јела са малим количинама лорбера, бибера и најквирца[3], на ове потребе потрошено је у 1885. год. 36. дин. за целу годину а 0,098 дневно.

Главна Контрола прегледајући рачуне, за исту год оставила је овај издатак на рачун рачунополагача[4] с примедбом, да према правилима за среске и окружне болнице, ови се артикли трошити не смеју, зато што то није прописано.

Управа ова употребљавала је ове зачинке свакад, јер би јело болесничко без истих неукусно било, а пошто су зачинке нужне и врло важне за правилно сваривање јела особито код болесника, то је било мњења да [за] такве ситнице које се само по себи разуме, не треба нарочита прописа и одобрења. Али пошто Главна Контрола

[3] Најквирц – (према нем. Neuegewirtz) заправо је Јамајкански бибер, познат и под турским именом - Ени бехар.
[4] У овом случају самог управника болнице који је одговарао за начињене рачуне и наведене трошкове.

неће тај издатак да одобри, већ га ставља на рачун рачунополагача, то се учтиво моли Н[ачелс]тво да поради да се тај издатак не само за ову 1885. год. већ и за све друге године, и за убудуће одобри, како би болесници могли по нашим болницама имати укусна јела, а управници за ову своју пажњу спрам неге болесника не би били изложени неприлици да ово побољшање хране из свог џепа плате.

Управник болнице
др. Ј. Кужељ с.р.

Начелство окр Рудничког
№ 791
5. IX 1891
Чачак

Господину министру унутрашњих дела

Начелство учтиво моли за одобрење горе поменутог издатка окружне болнице у корист укуснијег справљања јела болесничких.

начелник окр.
М. Церовић с.р.

Краљ. Срп.
Министарство унутрашњих дела
8. септембар
Санитетско оделење
С№ 6092.
Решење:

тач. 17ом правила за среске и окр. болнице (Санитет. Збор. књ. II св. 2. стр. 140-146.) прописана је дијета и њени састојци.

Иако сам уверен, да зачини много доприносе укусности јела, опет зато овај предлог управе, да се одобри накнадни издатак од 36

динара на зачине у рач. год. 1885-ој, нисам могао прихватити, с`тога, што ово накнадно одобрење не може потрти примедбе гл. Контроле, кад одобрење за издатке овог рода није тражено у своје време.

30-ог октобра 1891.
Београд министар

Министар унутр. дела
С№ 6092.
4-ог новембра 1891. год
Београд

Главној контроли

Управници окр болница обраћају ми се непрестано с` молбама да им накнадно одобрим поступак њихов и учињене издатке у ранијим рачунским годинама за набавку зачина јела болесничког.

Главна Контрола, прегледајући рачуне појединих болница, ставила је овај издатак на терет рачунополагача, с` примедбом, да према правилима за среске и окружне болнице, ови се зачини трошити не смеју, зато, што нису прописани.

Иако сам уверен да су зачини који много доприносе укусности јела, а у случајевима потпомажу и варење, случајно изостављени из правила, држим, да се ово накнадно одобрење мора учинити у споразуму са главном Контролом јер се примедбе гл. Контроле не могу потирати накнадним одобрењима издатака од стране надлежних министара, пошто је за то надлежна сама контрола.

Но да би се ипак ово питање једном решило и избегла излишна преписка по њему, част ми је учтиво умолити гл контролу да она ову ствар изнесе пред општу седницу на решење, и да ме о њему извести, како бих на основу истог могао расписом известити подручне ми болнице, да ми се са оваквим молбама више не обраћају.

министар

Главна Контрола
№ 22546
29. новембра 1891. год

Господину министру унутрашњих дела

Расправљајући покренуто питање актом г. министра од 4. ов. мес. С№ 6092. односно набавке и исплате зачина јела болесничких у ранијим годинама, Главна Контрола у данашњој општој седници својој донела је оваку одлуку:

Да она, из разлога тог, што г. министар у акту свом тврди, да су зачини нужни за јела и да су случајнои изостављени из правила, пристаје, да се расход учини на зачине у досадањим болничким рачунима призна, но с тим, да г. министар у будуће нарочитим правилима утврди: колика се количина зачина и код ког јела може расходовати, како би Главна Контрола при прегледу болничких рачуна могла контролисати јесу ли зачини према опредељеној мери расходовани. О овој одлуци Главна Контрола има част известити г. министа ради знања.

Претседник
Главне контроле
П. К. Михаиловић с.р.

за секретара
рачуноиспитач
М. Милосављевић с.р.

Министарство унутр. дела
С№. 2350.
28-ог априла 1892

Усљед тога што су се многи управници болница непорестано обраћали молбама министру за накнадно одобрење поступка и учињеног издатка у ранијим рачунским годинама за набавку зачина јела болесничких, министар унутр. дела актом од 4.тох новембра пр. год, С№. 6092. обратило се главној Контроли с` представком, да се учињеним издацима за ову потребу не терете управници болница, ма да

зачини нису правилом прописани из разлога, што они много доприносе укусности јела, и потпомажу варење, а одредбе о зачинима јамачно да су изостале из правила случајно.

у одговору на ову представку поднела ми је гл Контрола акт ове садржине:

(Главна Контрола
№ 22546
29. новембра 1891. год
Београд
Цело писмо контроле у препису)

Саопштавајући ово управи болнице, знања ради, позивам је да ми стечена искуства у погледу количине, употребе и каквоће зачина за поједине правилом одређене порције болесничких јела, а и друге стварне примедбе на правила као прилог за измену правила поднесе у року од месец дана.

министар[5]

Управа болнице за душевне болести
№ 538
22. маја 1892. год
Београд

Господину министру унутрашњих дела

На захтев господина министра унутрашњих дела од 18. априла ове год. С№ 2350. о томе, колико би и каквих зачина за јела боле-

[5] На овом месту изостављен је распис министра управама болница, уз који је приложено решење Главне Контроле о употреби зачина у исхрани болесника. Сем што је писан краснописом и снабдевен својеручним потписом министра унутрашњих дела, Светозара Милосављевића, распис је у свему идентичан приказаном концепту и решењу Главне Контроле, те га није било потребно понављати.

сничка требало потрошити, и о другим стварним изменама у правилима, Управа учтиво подноси свој предлог у следећем:

Од зачина требало би усвојити следеће:

а. Кисело млеко за спанаћ, бораниjу и тиквице по 50 грама, како на половину тако и на целу порциjу, свега за подне и увече.

б. Сирће у дане поста за сочиво, пасуљ и кромпир по 25 грама на половину а тако и за целу порциjу, свега за подне и увече.

в. Паприке ситне црвене за сва jела, по 2 грама на половину и целу порциjу, свега за подне и увече.

г. Бибера, лаворике и најквирца по 1. грам свега за подне и увече за сва jела.

На страни 233. под З. у правилима за ову болницу треба додати говеђе, jагњеће и свињско месо, jер болница ово у месецима: jануару, фебруару, марту, новембру и децембру даје својим болесницима печење од свињског меса по одобрењу господина министра унутрашњих дела од 15. jануара 1883. године СЊ 6555/1882. године.

На страни 234. под Л. треба додати и 20 грама шећера за црну кафу, jер главна контрола у последњим примедбама својим неће да призна шећер за црну кафу пошто вели није правилима одобрен.

Требало би још у правилима додати и „оделење за посматрање“ које је од пре 2½ године пренесено из опште државне болнице у ову болницу, а Управа о томе још нема нарочито наређење господина министра унутрашњих дела.

Управник болнице
др. М. Васић с.р.

Управа окружне болнице
бр 2402
1. јуна 1892. год
Чачак

Господину министру унутрашњих дела

Према предпису од 28. априла ове год СБр. 2350 управа ова има част учтиво поднети овај предлог односно потрошње зачинака за јела и реорганизације администрације болнице, и то:

I, Од зачинака дозвољававало би се:

1, алева паприка,
2, бибер,
3, ловорикин лист,
4, најквирц – нови зачин

Од алеве паприке довољно ће бити 10 грама на 25 порција одговарајућиг јела, паприкаш, кувана разна зелен и поврће.

Од бибера, лорбера, најквирца за супу, довољно је 5 грама свега од свију зачињака за 25 порција.

Бибера треба за умокац 2.50 грама за 25 порција, иначе би требало што се хране тиче чинити ове измене:

A, Установити ¾ порције хлеба, која би износила 750 грама, јер је 1000 грама много за човека који не ради, а 500 грама мало.

II, Што се целокупне администрације тиче, требало би целокупан садањи систем оборити, и завести дуализам.[6]

За администрацију о руковању са новцима, треба поставити једног администратора, који би био чиновник а једини главној контроли одговоран за рачуне, и за тражење наплате болничког трошка.

Целокупан његов рад стајао би под надзором благајничког одсека начелства, односно финансијског члиновника дотичног среског надлештва и лекара непосредно.

Ови администратори, треба да су свршили бар два до 4 [разреда] гимназије и да су вични административном послу.

[6] Предлог о увођењу позиције административног референта који би снабдевао болницу нужним потребама, открива до које је мере функционисање болничке установе представљало импровизацију препуштену иницијативи самог управника.

Лекару што би требало тражио би од њега рефератом, сваку неиспоравност доставио би надлежној полицијској власти, а ако би требало непосредно и господину министру унутрашњих дела.

Слуге за потребу болнице бирао би лекар у споразуму са администратором, и имао би лекар право казнити их и отпуштати их рефератом.

Где је број болесника већи годишњи од 500, добио би лекар новчану награду – накнаду за свој рад. Ова би се награда повећала постепено са 1000, и са 1500 болесника. Тиме би се помогло да лекари добију вољу за рад и да би се тиме наградили вредни лекари који свој труд и здравље за болнице залажу.

Дакле: дужност лекара састојала би се само у целисходном и пажљивом лечењу и одговарајућем научном раду, и у томе стајао би под надзором окружног лекара, односно Санитетског оделења и у врховном надзору целокупног рада и рада у болници.

За све потребе болесника, установио би се један главни санитет. депо, одакле би болнице све своје потребе требовале. Тиме би се постигла једноликост свију болница и не би зависиле болнице од заузмљивости[7] и знања лекара.

Према броју кревета морала би свака болница снабдевена бити са одговарајућим прибором који би се годишње допуњавао према реферату о расходовању.

Хируршки материјал био би удешен и распоређен, да се три болнице снабдеју са целокупним прибором којим располажу хируршке клинике (Београд, Крагујевац, Ниш).

У другим болницама био би само онај материјал који је нуждан за преке случајеве хируршке (разне повреде – разне справе за смештај изломљених костију, породиљне инструменте, кљешта за вађење зуба, микроскоп).

Лекови који се не кваре могли би се узимати само у оним болницама гди је број болесника већи од 1000 годишње и то из санитетског депоа или дрогерије[8] која најнижу цену за лекове понуди главном санитетском депоу, и за ове болнице гди је оволики број болесника, требало би поставити лекарског помоћника.

[7] Др Кужељ је под речју *заузмљивост*, вероватно мислио на реч *предузимљивост*.
[8] Дрогерија - апотека.

Транспорт болесника за операције, као и сумануте из болницу у болницу пао би где постоји немаштина на терет санитетског фонда.

Дозвола за одправљање душевно оболелих у дом за сумануте, треба да сљедује на одговорност лекара телеграфским путем кад је суманути немиран и опасан за болницу, јер иста нема услова за његово чување и пошто се досадањим начином примање болесника у дом за сумануте[9] без потребе отежава на штету болесника, којима треба одмах стручне неге указати, а и на велику штету и трошак болнице.

Што се тиче наплате болничког трошка, част је потписаном обратити пажњу на раније томе предмету подношене предлоге, а што се административног рада око тога посла тиче, то би требало ставити администраторима болнице у дужност, да на крају месеца поднесу за сва лица која су дужна болеснички трошак платити благајничком одсеку начелства рачуне са списком, који би се управи [болнице] оверен вратио, и о даљој наплати водила би дотична полицијска надлежатељства рачун и иста би била одговорна Главној контроли, а за сиромашне болеснике предала би се уверења о немаштини.[10] Зато треба тачно одредити ко се може лечити о трошку [санитетског] фонда и за таква лица треба саставити формулар по коме би се уверење издавало, те би се тиме стало на пут неуредностима и самовољи општинским властима у том погледу.

Мртвачке ствари ако их породице не изузму, треба их на крају сваке године сагорети јер се тим хаљинама ако се узпродају даје могућност ширења заразе.

Фармакопеју болесничку треба преиначити у споразуму и на основу предлога окружних лекара и ординаријуса болнице, коресподенција окр. болница са Санитетским оделењем Министар. унутр. дела треба да је непосредна.

управник болнице,
др Ј. Кужељ с.р.

---

[9] Болницу за душевне болести аутор упорно назива домом за сумануте, иако је ранији формални назив ове институције био Дом за с` ума сишавше.

[10] Говорећи о немаштини, аутор је заправо мислио на уверење о сиромаштву којим се пацијент ослобађао плаћања болничког трошка. За издавање тог документа биле су надлежне општинске власти.

Ваљевска окружна болница
Б№ 684.
31. маја 1892. год
У Ваљеву

Господину министру унутрашњих дела

На предпис[11] господина министра унутрашњих дела од 28. априла тек. год С№ 2350. и од 18. маја С№ 3303. управа ове болнице учтиво извештава господина министра, да ова управа болнице до сада није никад употребљавала у зачину јела за болеснике ни лорбера, најквирца, паприке, бибера а ни сирћета. Но је употребљавала зелен лук, брашно и по једно јаје у супу, и у супу по неки кромпир.[12]

2/6 1892. год
у Ваљеву

управник болнице,
др Л. Димитријевић с.р.

Управа окр. болнице
2. јун 1892.
Крагујевац
№ 1.158.

Господину министру унутрашњих дела

Према распису госп. министра од 28. априла ове год С№ 2350 доставља се господину министру следеће:

1. Од варива, која су до сад правилима о болницама прописана као: зелен, пасуљ и сочиво давана је количина, шта више од пасуља и сочива количина би се могла смањити по 200. грама дневно на болесника. Но како зими нема зелени, то да би било промене у јелу, требало би одобрити да се може болесницима издавати још пиринач и тарана[13] до 100. грама дневно на болесника.

[11] Предпис – распис, наређење.
[12] Последњи део реченице у којем се спомиње кромпир, иако сасвим читљив, прецртран је.
[13] Тарана - врста домаћег теста, слична резанцима за супу.

2. За супу ваљало би одобрити да се поред пиринча и гриза још може давати и гершле[14] и саго[15] евентуално и макароне. На тај начин било би ипак мало веће промене.

3. Запржене чорбе (Einbrennsuppe) по својој количини било би довољно, но кад би се додало још бар по 20. грама прженог хлеба или земичке по порцији, тим би се како укус тако и снага исте побољшала.

4. Маст и брашно који се као зачин употребљавају по својој количини су довољни. Што се тиче других зачина, као алеве паприке, бибера и. т д, нису неопходно нужни а нарочито паприка и бибер, чијим би завођењем као зачин били принуђени да се јела обашка[16] кувају или би се бар тешко могло спречити са овим бројем послужитеља, да такво јело не добију ни они који би требало да га добију, јер болесници при највећој пажњи и строгости ипак један другом додају и уступају јела.

Управник
др. Живота Јанковић с.р.

Управа Крајинске
окружне болнице
Бр№ 665
10. Јуна 1892. год.
У Неготину

Господину министру унутрашњих дела

Према предпису од 28. априла тек. год № 2350 управа подноси следећи извештај.

[14] Гершла – љуштено зрно јечма, додатак куваним јелима.
[15] Саго – суго, врста зачинског умака.
[16] Мишљењем да су основни зачини сувишни, др Јанковић сасвим се одвојио од остатка својих колега. Он, своје разлоге није засновао на гастрономским или медицинским, већ на практичким разлозима. Проценио је да би поступак засебне припреме две врсте оброка - зачињених и незачињених, унео пометњу у већ преоптерећен кухињски систем болнице.

У овој болници за готовљење јела нису до сада употребљавани зачинци[17], као бибер, паприка, лорберово лишће и подобно; зато Управа ова није у стању, количину ни каквоћу истих одредити.

Друге пак стварне примедбе на садања правила односно болесничких порција јела управа учтиво подноси под % таблици, за разлику у количини ране постојећих правила. [18]

Управник болнице
Др. Б. Завађил[19]

Таблица
Крајинске окр. болнице

Број	**Порција**	**Изјутра**			**За подне и увече**		**вариво**	
		запржена чорба	млеко	леба	чорба од меса	пресно месо	купус, кељ, кромпир, келераба итд.	сочиво, пасуљ, грашак, пиринач, итд.
1	Лака	грама 250	250	једну земичку	500	ø	ø	ø
2	Четврт	250	250	грама 250	500	ø	ø	ø
3	Пола	500	250	-II- 750	800	500	грама 400	200
4	Цела	500	250	-II- 1000	800	500	500	250

[17] Један број лекара служио се архаичним обликом речи *зачинак*, док је други користио данас већ одомаћену реч *зачин*.
[18] % - Посебан знак у унутрашњој бирократији којим подносилац означава прилог који следи уз одговор.
[19] Својеручни потпис.

Број	**Порција**	соли	лука	Зелен за чорбу	маст за запршку	брашна за запршку	пиринча или гриза за чорбу
1	Лака	ø	ø	ø	ø	грама 5	ø
2	Четврт	грама 5	грама 10	ø	грама 10	грама 5	грама 10
3	Пола	-II- 20	-II- 30	грама 20	-II- 25	-II- 20	-II- 40
4	Цела	-II- 20	-II- 40	грама 40	-II- 30	-II- 20	-II- 40

NB

За једну порцију: говеђег печења - 250 грама меса, соли 3 грама, масти 10 грама, исто тако и за јагњеће
-II- -II- -II- : сутлијаша, млека 250 грама, пиринча 25 грама, и шећера 10 грама
-II- -II- -II- : беле кафе, млека 200 грама, туцане кафе 10 грама, шеће ра 10 грама, исто и за црну кафу без млека
-II- -II- -II- : куваног воћа 150 грама, и шећера 10 грама
-II- -II- -II- : вина бела или црна 250 грама
-II- -II- -II- : теста 150 грама брашна, једно јаје, и масти 20 грама

Б№ 665
10. Јуна 1892. год.

Управник болнице
У Неготину др Б. Завађил с.р.

Болница окружна
Бр. 575
11. јуна 1892. год.
Ужице

Господину,
министру унутрашњих дела

Према наређењу господина министра од 28. априла тек. год. С№ 2350 управа у понизности подноси следећи извештај односно зачина:

1. За једну порцију јела од теста требало би 50 грама масти уместо 20 и два жуманцета место једног, сем овог могла би се издавати и штрудла с` јабукама, с` месом, гибаница и уштипци.
2. Уз досадању зелен могло би се додати још: тиквице, спанаћ, модри патлиџани (за мусаку) и кисео купус за зиму.
3. За супу сем пиринча и гриза још и тарану, гершле, саго и резанце.
4. За печење уопште 20 грама масти уместо 10.
5. Код сутлијаша и беле кафе 30 грама шећера уместо 10.
6. За винску чорбу, 30 грама шећера место 15 и два жуманцета место једног.
7. За чај 10 грама чаја уместо 5 и 40 грама шећера уместо 20.

Других стварних примедби на правима управа нема.

у одсуству управника болнице
др Михаило Шајковић с.р.

Окружна болница
24. јун 1892
Прокупље

Господину министру унутрашњих дела

Према претпису господина министра од 28. априла т. г. С№ 2350. управа ове болнице част има учтиво предложити измене и допуне у правилима болничким у овоме што иде:

1. Код тачке 5те требало би увести: „Да је управа болнице дужна само једанпут тражити наплату болничкога трошка, или уверење о сиромаштву, и да је тим самим прешла одговорност за неизвршење на извршну власт, без да је управа дужна да је више на то подсећа.“[20]

[20] Као и у предлогу др Кужеља, аутор реферата истиче да су много енергије и времена лекари губили на замршену процедуру наплаћивања болничких услуга. Он понавља предлог да се питање наплате болничких услуга пренесе на локалну по-

2. Код тачке 8ме којом се одређује персонал, требало би установити: „Звање економа и то под указом.“

Ово с` тога што и иначе данас постоји при свакој болници по један економ, који кад би био под указом, могао би руководити материјалом и рачунима, и по томе бити одговорни рачунополагач, а управник наредбодавац.

Ово би било у интересу самог завода, по томе, што би управник као лекар имао млого више времена за своје стручне послове.

Досадањи пак пропис, да лекарски помоћник врши дужност економа, требало би да отпадне, јер га у практици нигде није било могуће увести, једно с` тога, што они долазећи из лекарских школа махом су невични пословима административним, економичним и рачунским, и друго, што и они, кад би радили ове послове, не би могли ништа радити у погледу струке за коју су се спремали, и тако би остали само невични административни органи, па још и неодговорни, јер и они нису указни чиновници, те да би им се могао предати на руковање материјал и рачуни /видети чл. 113 Закона о уређењу Главне Контроле/

3. Код тач 11те требало би увести:

„да плата послужитељима буде најмања 24 а највећа 40 динара месечно, према способности и употребљивости, о чему да решава управник у границама буџетске партије“

Само на овај начин могуће би било добре и способне болничаре добијати.

4. У тачки 9. требало би ставити:

„да управник може сам одобравати издатке до 100 динара, но и ово ограничење да се не простире на оне исплате, које се чине једном за свагда, као што је исплата хлеба, меса, млека и. т. д. И да он исто тако сам решава и о томе, којим ће се путем који артикал набављати, т.ј. путем лицитације или слободне куповине, разуме се имајући у виду месне прилике и околности у којима се набавка врши, као и интерес касе.“

лицијску власт, као и на одређено техничко лице унутар болничкое администрације. Исцрпан реферат управника окружне болнице у Топлици, сличан је у много чему предлозима др Кужеља који је такође радио у врло сиромашном округу Рудничком.

5. У алинеји 10. тачке 17. где се прописује како се справљају јела, да се допуни овако:
   У одељку *а* да се дода:
   „и пет грама кима“
   у одељку *в*:
   „и по три грама лорбера и бибера“
   У одељку *д* после речи: „грашка“ да се дода:
   „200 грама пиринча или таране.“
   а затим после речи „соли“ да се стави:
   „5 грама алеве паприке, 100 грама кисела млека или 50 грама сирћета.“
   У одељку *ј* да се дода:
   „20 грама шећера, према количинама квасца, пекмеза или сувог грожђа и цимета.“[21]
6. Код тачке 26. где се прописује, да се умрли сарањују у својим рубинама[22], требало би ставити:
   „За оне, који не би имали свога одела или би ово било неупотребљиво, може болница дати; код мушких: кошуљу, гаће, покров, чарапе и капу, а код женских: кошуљу, покров, чарапе и мараму.“
   Ово је потребно, јер се дешава, да умрли има врло поцепано и нечисто одело, а по кад кад нема појединих рубина никако, или да се је морало све уништити због прилепчивих болести; - а сарањивати мртваца гола, боса, гологлава, или у оделу веома поцепаном и нечистом, противно је обичајима народним и изазива негодовање гледалаца.
7. У одељку који одређује прибор и намешај, требало би прописати:
   „Да за све болнице прибор и намештај буду једнообразни.“
   Ово би не само у економном и здравственом погледу корисније било, него и болнице наше много би лепши изглед имале.
   А кад се шта од овога има као неупотребљиво продати или уништити, да разрешава управник.

управник болнице,
др Ђ. Гаврић с.р.

[21] Управник прокупачке болнице показао је, за локалне прилике, завидан степен познавања ретких и рафинираних зачина, попут цимета и кима.
[22] Рубине – рубље.

Тимочка окр болница
бр. 588
23. јуна 1892. године
Књажевац

Господину,
министру унутрашњих дела

Према претпису г. министра унутрашњих дела од 28. априла ове године С№ 2350, част је управи поднети следећи извештај:

Што се тиче зачина за јела, управа је само да се дода и алева паприка. На овоме месту нека буде дозвољено управи напоменути то, да зачине као: брашно, маст и. т. д не би требало требовати за лаку и четврт порције, јер у овој болници многи болесници слабо па и никако мрсе среду и петак, а уз посте скоро ни половина не мрси, при свем том, што им се дају савети да не посте, те се много јела и баца и само узалудно троши, па би ваљало и о томе прописати шта би ваљало издавати на посну храну.

Даље, веома би било нужно, у правилима прописати члан и формуле за склапање годишњих новчаних рачуна, а тако исто и за порције и особита јела.

Главна Контрола до сада, једном је враћала рачуне и тражила многе и многе неке изводе, о сваком утрошеном артиклу, бакалук и. т. д, а нема прописа о тим изводима, како се треба да справљају, па се тако одуговлаче прегледи рачуна враћајући се, што би то могло бити одједном урађено.

Што се пак тиче наплате болничких трошкова требало би и о томе издати нарочито наређење, ко ће наплаћивати тај трошак, коме треба предати новац и како треба о њему водити рачуна, јер по досадањем то је некако врло рђаво ишло, па предмети о болничким трошковима по неколико година лежали су код извршних власти неизвршени, као што и сад има много таких предмета од 8-9 година на извршењу код среске власти у овом округу, а због тога Главна Контрола није хтела нити хоће одобрити болничке рачуне.

Од поделе административне болница је месечно тражила на наплату ових трошкова, среске власти вршиле су ту наплату, лекар-

ски одељак начелства водио је рачуна о томе, а окружна благајна руковала је предметима и. т. д. а ту процедуру требало би свакако упростити.

Требало би и инвентар, на други начин преустројити, јер садањи ни у колико не одговара према захтеву Главне Контроле, као најглавније, ваљало би додати рубрике за текући број, и примедбу за расходовање неупотребљивих ствари.

Нема у правилима како се треба набављати храна за болницу, лицитацијом или другим начином, те је болница до сада набављала како је за боље знала.

Храну помоћнику и економу не би требало издавати у сировини, а то из многих узрока, но поглавито зато што државу много стаје, но би ваљало на име тога одредити додатак у новцу како помоћнику тако и економу, иначе их сасвим лишити тог права.

У осталом ова управа не налази да би још какве измене и допуне требало у правилима чинити.

за
управника болнице,
др М. Гођевац с.р.

Vladimir Jovanović

STATE OFFERED MEAL PLATE - A HOSPITAL FOOD IN 19TH CENTURY SERBIA

Summary

Unfortunately, there are but fiew data concearning the work of the social institutions, such were hospitals, in the 19th century Serbia. From once huge records of Departmant of Sanitary, only a several hundred documents remained, many in fragments. Everything else was recycled in to a new paper in revolutionary years, after a Second World War. Nevertheless, those medical documents that survived enable us to understand how important materials were lost. One of those few was a special inquiry, made by the minister of police in year 1891, concearning a question of nourishment in state hospitals. Chiefs of the cllinics in county centers were ordered to inform minister in detail about two questions: what were the main dishes in plates of their patients and what measure of spices should be adequate to improve a flavor of a daily food ration.

This order, however, wasn`t initiated as a result of humanitatian endeavor, but was prompted by another, more practical reason. Financial police noticed that hospitals are often spending some amount of money for spices, exceeding a limits of their yearly bugets. Under the pressure of financial authorities minister of police, in charge of this matters, insisted that hospitals must make a list of spices that they are using to prepare their patient`s food. Reports sent by the chiefs of several hospitals offer a special insight, enabling us to understand the techniques and methods, used to make a standard hospital meal ration in Serbian Kingdom. Beside the fact that there was not a trace of consistency in cooking hospital food, this document reveals meager, even chaotic conditions, in which main institutions of health and social care operated in the late 19th century Serbia.

Key Words: Principality of Serbia, Ministry of Internal Affairs, Central financial control, County hospital, portion, condiment, pepper, red pepper.

Чланак примљен: 18. 01. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 237-258 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 237-258 (2010)

УДК: 098.12:351.751.5(497.11)”1891”(094)

Владимир ЈОВАНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ЗАБРАНА ПОЛИТИЧКИ НЕПОДОБНЕ ЛИТЕРАТУРЕ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ 1891. ГОДИНЕ*

Апстракт: Прилог је посвећен забрани уношења монографије „Карађорђе и његове војводе“ у Србију, процењене од стране званичника штетном по државне интересе и по достојанство владајуће династије Обреновића.

Кључне речи: Краљевина Србија, Министарство унутрашњих дела, Топола, Карађорђе Петровић, Коста Ненадовић, Јован Ристић, Јован Ђаја.

Спречавање угрожавања угледа достојанства владајуће династије штампаним путем, спадало је међу неке од кључних дужности полицијског апарата у неписменој Србији Обреновића. Један од уобичајених начина заштите династичких интереса, било је цензурисање текстова са историјском тематиком. Нарочито оних који би се успротивили већ устоличеној верзији прошлости и који би из таме заборава покушали да извуку име Карађорђа. Свако претерано глорификовање вождa, било је тумачено као непоштовање успомене на родоначелника дома Обреновића и енергично сузбијено.

Појава луксузне двотомне монографије о Карађорђу, опремљене сликама и штампане у Бечу, 1883. године на српском језику,

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

свакако није могла бити примљена са одушевљењем у званичним круговима Београда. Објављена тек неколико месеци пред избијање Тимочке буне, монографија Косте Ненадовића била је дочекана као нова провокација малобројних карађорђевићевских агената.[1] Зато је већ 1884. године била потајно забрањена, од стране полицијског режима Николе Христића.[2]

Забрана је била на снази све до обнародовања новог Устава, децембра 1888. године, када је сва штампа поглашена за слободну. Следећих неколико година стотине примерака књига о Карађорђу и његовим војводама било је увежено и продато у Србији. Све док 3. септембра 1891. године министар полиције Јован Ђаја није интервенисао забраном увоза те књиге „за стално", што је накнадно обзањено и у званичним „Српским новинама." Слободним тумачењем члана 20. Закона о штампи, министар Ђаја не само што је, државних разлога ради ставио формалну забрану на књигу, већ је отишао и корак даље. Када је дознао да пакети нису враћени у Беч већ задржани у Земуну, како би књиге касније биле кришом увожене у Србију и продаване на мало, министар унутрашњих дела затражио је помоћ министра иностраних дела.[3]

Формални механизам забране неподобне публикације, као и технички детаљи везани за тај правни чин представљају већи, лите-

[1] У поговору фототипском издању из 1971. године, др Јеремија Митровић дао је неколико корисних података о самом аутору забрањене публикације. Константин (Коста) Ненадовић рођен је у Бранковини 1822. године. Као изданак угледне породице Ненадовића, започео је официрску каријеру и до 1868. године дошао до капетанског чина и положаја команданта Шабачког гарнизона. Ускоро, међутим, његова војна каријера била је прекинута. Као блиски сродник Карађорђевића, осумњичених за убиство кнеза Михаила, Ненадовић већ 1869. бива пензионисан и напушта Србију. Као и остали Карађорђевићи емигрира у Беч, одакле се 1883. године јавља својом монографијом о Карађорђу.

[2] АСАНУ, 9327, Милан Ђ. Милићевић, Дневник. Белешка од 14. децембра 1884. године везана је управо за аутора забрањене књиге. Експерт за питања новије српске историје и начелник Министарства унутрашњих дела, оценио је Ненадовића као пустог неваљалца који у свом политичком слепилу иде у безумнике. Неколико година касније Милићевић се изнова враћао на његову монографију, злурадо уживајући у свим нетачностима које би у њој као историограф пронашао.

[3] Од полицијских и царинских власти Аустро-Угарске захтевано је да се укључе у спречавање кријумчарења те књиге у Србију.

рарно незанимљив део предмета. Рад бирократског механизма у који су били укључени управитељ вароши Београда, министар спољних послова, жељезнички комесар у Београду, као и српски посланик у Бечу, окончан је званичним решењем о забрани увоза књиге. Тих неколико докумената не нуди, међутим, ни контекст ни политичку позадину самог догађаја. Други део предмета чине две поновљене жалбе аутора на решење о забрани, приложених уз сам предмет. Она обимнија, била је упућена на адресу народне скупштине, 1893. године. Том приликом аутор је доживео ново разочарање, јер скупштина није усвојила његову молбу да се скине незаконита забрана на увоз књига. Уместо да прочита жалбено писмо и донесе решење, она га је без разматрања вратила натраг, на даљи поступак министру полиције.[4]

Обраћање аутора скупштини представља врло обиман и занимљив састав. То је историјат десетогодишњих покушаја да се допре до читалачке публике у Србији.[5] Писано на десет страна писмо Косте Ненадовића представљало је уједно и протест, пун горчине и једа, једног седамдесетогодишњег старца. Пишући у највећој љутњи, првог намесника Јована Ристића аутор је назвао „босански потурица“, док је министар који је забранио књигу називан „дошљаком“ и „посрбицом.“ То је вероватан разлог зашто писмо никада није ни било прочитано у Скупштини. Сродник емигрантске династије и личност блиска Петру Карађорђевићу, Ненадовић је тврдио да је дело написао са научним побудама - „чистог историзма“ ради. У очима српске полиције, међутим, он није био признат као ауторитет на пољу историографије, већ је обележен као пристрасан публициста који угрожава безбедност владајуће династије. Писмом пуним понављања, аутор се представио и као сујетан ксенофоб, човек екстремних политичких начела и лак на увреди. У очима српске полицијске бирократије Ненадовић је заправо безначајан политички противник

[4] Министар полиције, Светозар Милосављевић (још један радикал) закључио је да нема основа за поништење постојећег решења и забрана је остала на снази.

[5] Аутор се у преписци показао склоност ка архаичнијим језичким формама (*србски* уместо *српски*; *таково* уместо *такво*) извештаченој реченичној конструкцији и ка сасвим неправилној ортографији и употреби појединих речи, углавном изостављањем слова *а* и *х* (*шиљо* уместо *слао*; *позво* уместо *позвао*; *моји* уместо *мојих*). Тамо где је то било потребно, извршене су основне исправке у објављеном тексту.

– сенилни сатрац којег је из много разлога најбоље игнорисати, као и његову забрањену монографију.

Имајући у виду Ненадовићев врло увредљив тон према самом родоначелнику династије Обреновића, чудно је да је његова књига икада прошла полицијску цензуру и стигла у Србију. Кнеза Милоша аутор ословљава подругљивом титулом - „неверни војвода“ вождов. За њега, то је човек који не само што је убио свог добротвора и кума, већ је његово обезглављено тело више пута ископавао и премештао из гроба у гроб. Од свих портрета војвода и јунака којима књига обилује, једино је лик кнез Милош приказан са турским турбаном и подругљива погледа, готово карикатурално. Ненадовић се ту не зауставља већ се у самом предговору отворено устремљује на кључне фигуре српске политичке сцене. Он набраја жалосне епизоде десетогодишње либералске управе земљом, призива горке успомене на српско-турске ратове и политички мотивисана убиства. Према Ненадовићу, највеће могуће сагрешење које су либерали починили био је покушај затирање успомене на Карађорђа. Сравњивањем Карађорђевог града у Тополи до темеља, крајем 1877. године, заиста је уништено културно благо од националног значаја.[6]

Још неколико личности уплетених у овај полицијски предмет играло је значајне улоге у последњим годинама владавине Обреновића. Комесар железничке полиције Татаровић, који је узбунио читав бирократски строј ради забране неподобне књиге, препоручио се као чувар династичког достојанства Обреновића. Наредних година његова каријера била је у успону, од како је стекао поверење творца и рушитеља свих режима у земљи, краља Милана. Пера Тодоровић, напротив, касније оптуживан као вечити слуга Обреновића, заправо је између 1889. и 1893. године био у отвореном рату и са радикалима и екс-краљем.[7] Због својих ставова уредник и власник „Малих

[6] Пошто је најпре незаконито одузет од породице Карађорђевића, тополски град продат је путем јавне лицитације као државно добро. Уништење града до темеља, уследило је тек у зиму 1877. године, у време политичке кризе која је довела до Тополске афере.

[7] Покретање непријатних династичких тема, подсмевање бившем краљу, писање драме „Смрт Карађорђа“ и растурање пошиљки Ненадовићеве књиге по Србији, све су то догађаји везани за име новинара Пере Тодоровића. В. Јовановић, *Тодоровићеве Мале новине*, Пера Тодоровић зборник радова, Београд 1999, 340-342.

новина“ више пута је хапшен и новчано кажњаван. Радикалски министри полиције, Јован Ђаја и Светозар Милосављевић, окончали су своје кријере у блаженој политичкој анонимности и забораву.

Радикалски прозелитизам у име заштите династичких интереса, показао се ускоро као сасвим претеран и излишан политички гест. Док је бирократска машина радикала упорно спречавала унос књиге о Карађорђу, млади краљ Александар вршио је симболичке покушаје измирења са прошлошћу, поклоњењем вождовим сенима. Додуше то измирење било је привремено. Неколико година касније, у време октобарског режима Владана Ђорђевића Карађорђе изнова постаје политички неподобна историјска фигура. Јавним говором којим је потенцирао наводно кукавичко бегство 1813. године, др Владан отишао је најдаље у увредама на рачун вожда. Изјавом да оснивача династије који је земљу напустио не треба звати Карађорђевић, већ Дезертеровић, он се уписао у ред најревноснијих Обреновићеваца. Књига о Карађорђу и његовим војводама доживела је закаснелу славу уз неколико репринт издања тек по повратку династије Карађорђевића на власт.[8]

Предмет о забрани књиге о Карађорђу налази се у фонду Полицијског оделења Министарства унутрашњих дела, Архива Србије, под сигнатуром: АС, МУД, П, XIV-193, 1893.

У Београду, 31. августа 1891. године

Поверљиво

Поштовани господине

Царинарница жељезничка, 29. тек. мес. после подне, предала ми је на расматрање две свеске књиге: „Живот и дела великог Ђорђа

[8] Најпознатија су она из 1906, у издању „Савић и Со“ Београд, као и репринт 1971, „Слобода“ Београд.

Петровића Карађорђа и т д“;[9] Један албум слика: Карађорђе и његове војводе и јунаци, и једну слику која претставља Кара Ђорђеву смрт. Од горе поменутих књига и слика послао је 7 сандука књига; и један сандук слика (свега 8 сандука), у тежини 418. кила. Константин Ненадовић, наш артиљеријски капетан у пензији, из Беча, - на адресу: Пера Тодоровић, овд. новинара.[10] Експедицију тих књига врши г. Кошћан, бив. практикант овд. царинарнице, а сада шпедитер, али, за те књиге распитује се и г. Петар Цветић, трговачки агент и издавач српских историчних слика, са станом на енглезовцу.

Како књиге, тако и слике, које сам примио од царинарнице на расматрање, ја сам послао одмах Управи Вароши Београда, на даљи поступак. Ну, како сам синоћ дознао да ће данас царинарница, ако не добије никакву наредбу од Управе ВЦар. Београда, односно ових књига, да експедицију и изврши, т. ј. да књиге и слике изда, то сам ја поверљивим путем молио цариника, г. Алексијевића, да то не чини, до даље наредбе управине, а он је моје тражење уважио.

О свему овоме част ми је, поштовани господине Управниче, учтиво известити Вас, знања ради.

Ваш Поштовалац
М. М. Татаровић[11] с.р.

П.П. у декларацији
стоји написано, да се
експедирају: „научне
књиге у меком повезу“[12]

[9] Пун наслов монографије заиста је необично обиман – „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара Ђорђа Врховног Вожда, ослободиоца и Владара Србије и живот његови Војвода и јунака. Као градиво за Српску Историју од године 1804 до 1813 и на даље. Сабро написо и издо Константин Н. Ненадовић.“ Први том 1883, други 1884. године, у Бечу.

[10] Баш ти датуми у дневнику новинара Пере Тодоровића недостају. Међутим, будући да је читав претходни месец провео у посети лечилиштима суседне Аустро-Угарске и у покушајима да умањи своју морфиоманску зависност, врло је извесно да је поруџбина стигла баш у време његовог одсуства.

[11] Милан Татаровић у том тренутку налазио се на положају комесара жељезничке полиције у Београду, при Министарству унутрашњих дела.

[12] Татаровић одбацује атрибут научности заплењеној монографији, посматрајући је искључиво као политичку опасност.

Господину
Господину Михаилу П. Јовановићу
Управитељу вароши Београда

Београд %

Министарство унутрашњих дела,[13]	I	Управи вар Београда
П№ 13872	II	Управи Држ. Штампарије
3. септембар 1891. год	III	Царинари Београдској
у Београду		(на жељезничкој станици)

При царинарници Београдској на станици жељезничкој налоде се седам сандука са књигама „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа“ и т. д. од К. Ненадовића, у Бечу 1883. године књ I и II. Како у тим књигама има и оне садржине, каква је предвиђена чл. 20. Закона о штампи, то на основу тог истог закона и члана

Решавам:

да се овим књигама стално забрани улазак у Србију, што се има властима доставити и у новинама „српским“ обзнанити

министар унутрашњих дела
J. Ђаја с.р.

Управа вароши Београда
№ 17066
27. октобра 1891.
у Београду

Господину министру унутрашњих дела

Решењем господина министра унутрашњих дела од 3. септембра ове године П№ 13872 забрањен је унос књиге „Живот и дела

[13] Ово је концепт каснијег решења министра унутрашњих дела, о забрани уноса књиге, на основу члана 20. Закона о штампи.

великог Ђорђа Петровића Карађорђа“ штампане у Бечу у две свеске, и услед тога, враћено је одавде са железничке станице седам сандука тих књига послатих из Беча од стране писца К. Ненадовића г. Петру Тодоровићу овдашњем. Но, како је управа извештена, књиге нису отишле ономе, ко их је био послао, већ су задржане у Земуну, и ту су издате једноме лицу, које је донело авизу са потписом г. Тодоровића о пријему.

Управи се чини, да овај поступак угарске власти није коректан, јер се тиме очевидно иде на руку, да се изигра поменуто решење о забрани уноса ових књига, која је, како је решењем констатовано, противна нашим државним интересима, што је већ и постигнуто у неколико, јер, по сазнању управе, око тридесет од ових враћених књига већ је кришом пренесено овамо.

Управа има част о овоме известити господина министра, с молбом, да против тога уложи протест, ако би ово за умесно нашао.

Управитељ вароши Београда,
М. М. Јовановић с.р.

Министру спољних послова[14]
П№ 16699
28. октобра 1891. год
у Београду

Господине

У Бечу је 1883. године изашла књига „Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа“ од К. Ненадовића, у две свеске. Како је њена садржина[15] противна пропису чл. 20. Закона о штампи, ја сам је решењем од 3. септембра т. г. П№ 13872 забранио за нашу државу.

[14] Реч је концепту званичног дописа министра унутрашњих дела, упућеног министру иностраних дела.

[15] На овом месту у тексту налази се формулација о политичким разлозима забране Ненадовићеве књиге, од које је сам аутор одустао, прецртавши је. Она гласи: „Њо-

Услед моје забране, седам сандука тих књига, затечених у царинарници Београдске жељезничке станице, враћени су у Земун, уместо у Беч и, како дознајем, означени за ову пошиљку прималац[16] примио их је у Земуну, одакле се сад у мањим количинама уносе у Београд, кријумчарским путем.

Како је ово уношење забрањених списа у Србију кажњиво, и како би угарске власти, мада их не веже наша забрана, ипак, по начелу узајамности и суседског пријатељства могле ово тајно уношење отежавати па и спречавати, то нам је част молити вас, да бисте изволели заузети се код овдашњег А.[устро-] угарског посланства, да нам пријатељске услуге полицијских и царинских органа у Земуну и другим граничним тачкама у овом указују, те тиме и помогну да се кријумчарским путем у Србију не преноси ова књига, коју сам ја из државних обзира забранио.

примите...
министар

преписати[17]
нач.

Краљевине Српске

Народној скупштини

Ја сам долепотписати написао и у Бечу 24. априла 1883. године штампао две моје књиге, чисто историчне, под насловом: „Живот и дела великог Карађорђа и његових војвода и јунака“ као што ће народна скупштина из приложене овде %[18] штампане објаве моћи увидети:

ме се, сем онога што се хоће у корист Карађорђа и његове породице, вређају интереси земље и угледа владајуће њене династије, те је противна“

[16] На овом месту у тексту стоји прецртано: „госп. Пера Тодоровић“

[17] Ова белешка односила се на надлежног преписивача у канцеларији министарства, чија је дужност била да краснописом препише концепт дописа.

[18] На овом месту аутор је уз писмо приложио насловну страну књиге, на љубичастом пелир-папиру.

Од ових књига 1884. године послао сам неки број у Србију за Народну Књижницу - библиотеку и друге научне установе, а и неким мојим пријатељима на дар. Но како се у то доба тревио у Зајечару устанак народа противу зле и неправедне владавине министар Никола Христић тајним путем забрани да се моје књиге не уносе у Србију. И ја такве нисам више ни слао у Србију, нити тражио да се та забрана дигне. Оставио сам за боља времена докле на управу земље не дође слободнија и правичнија влада, и не изда слободнији закон о штампи, по коме ће и сама забрана та пасти. И ја дочекао сам те је народна Радикална странка после 20. годишње борбе оборила намеснички устав од 29. јуна 1869. године у коме је скучена била, не само слобода штампе, него и права сваког Србина живећег у Србији, и извојевала 21-22. децембб 1888. године слободоумнији устав за Србију, у ком Уставу чланом 22. ујемчена је потпуна слобода штампе, са изузетком да се не сме писати што, које би служило на: „увреду Краља и Краљевског дома, или увреду страних владаоца и њихових домова, или позив грађана да устају да оружје.“ Али и у тим случајевима власти је дужна за 24. часа по извршењу забране спровести дело суду, а овај је дужан такође за 24. сата оснажити или поништити забрану. У противном сличају сматра се да је забрана дигнута. Овако се у овом члану каже.

Па како је овај нови Устав 22. децембра 1888. године ступио у живот падне забрана и свима готово списима и новинама које су дотле забрањивале владе да се не уносе у Србију и не растурају, и стану се јавно и без икакве препреке уносити распродавати и читати. У том случају падне забрана и уношења мојих књига у Србију. И ја од мојих књига прво пошаљем по једну моју књигу надлежном тадањем министру полиције на прочитање, а за тим књиге шиљао сам у Србију поштом у пакетима и у сандуцима посредством овдашњи шпедитера по жељезници преко београдске Царинарнице у Београд, од које су људи на које сам моје књиге шиљао примали и јавно по Београду распродавали, и од тих књига више је њих и самих чланова народне скупштине моје књиге за себе прибавило. Ових мојих књига неколико стотина распродато је које у Београду које у внутрености Србије, и никакове мере влада предузимала није, јавном уношењу и распродавању мојих књига у Србији од издавања новог Устава 22. дец. 1888. године до по издању самог Закона о штампи 31. марта 1891. године па и у самом течају овог закона ја сам шиљао моје

књиге те су у Србији јавно као и дотле распродавате, и у том уношењу и растурању мојих књига нико на пут стајао није. И кад последњи пут 12. августа 1891. године преко бечког шпедитера пошаљем моје књиге у 8. сандука по жељезници у Београд на г. Перу Тодоровића новинара да ји он књижарима по Србији на распродавање разда. И кад моје књиге у Београд 18. августа исте године и месеца приспеду и у магацин Царинарнице београдске смештене буду, и г. Пера Тодоровић оде да такове прими, књиге му се по забрани министра унутарњи послова г Ђаје не издаду, и тек 3. септембра објављено буде његово решење у Српским званичним новинама бр. 193. овога садржаја:

„При царинарници београдској на станици жељезничкој находе се седам сандука (није било 7. него 8.) са књигама ;Живот и дела великог Ђорђа Петровића Карађорђа, и т.д. од К. Ненадовића у Бечу 1883. године књ I и II; Како у тим књигама има и онакове садржине, каква је предвиђена Чл. 20. Закона о штампи, то на основу истог закона и члана, решавам.

Да се овим књигама стално забрани улазак у Србију, што се има властима доставити и у „Српским“ новинама обзнанити П бр.13872. 3. септембра 1891. године у Београду министар унутрашњих дела Ј. Ђаја с.р.“

Нисам правник али хоћу да овде кажем да је та забрана мојим књигама г. министра Ђаје посве незаконита, почем су моје књиге од издања новог устава од 22. декемвра 188. године до после издања Закона о штампи (31. марта 1891. г.) а то је 2 године и 3 месеца слободно и јавно у Србију уношене, а по издању самог Закона о штампи равно још 5 месеци и 11 дана уношене су, које износи 2 године 8 месеци и 11 дана слободно и јавно без икакве препреке уношене су и распродавате, којима ни једна влада никакву препреку стављала није, да се у Србију не уносе. Па кад је овако како може да закон на прошлост[19] има своју силу?

Што је минис. Ђаја основао своје решење о забрани мојих књига позивајући се на члан 20. Закона о штампи и по самом овом члану закона није могао то своје решење издати. Јер у закону Одељак IV (овако гласи)

[19] Начело забране ретроактивне примене закона, било је унето у Устав из 1888. године, чланом 36.

Страни листови или повремени списи

Члан 20.

Листовима или повременим списима, књигама, сликама и другим штампаним или објављеним стварима што на страни излазе, слободан је улазак у Србију.

Али ако министар унутрашњих послова нађе, да који страни лист или повремени спис, или каква штампана или објављена ствар, за растурање намењена, има садржину кажњиву по члану 16. или ако нађе, да је она противна државним интересима земље он им може улазак забранити.

На основу овом министар Ђаја забранио је да се моје књиге не уносе више у Србију.

Но по самом пропису овога закона министар Ђаја није могао обуставити да се моје књиге не уносе више у Србију, јер ни један закон не може имати обртне силе.

Друго пак што у мојим књигама ништа штампано нема што би казни подлећи могло, и што би против интереса земље било. И поред овога закон изрично каже „за стране листове и повремене списе.“ А то је за стране списе и књиге које на страни излазе и штампају се од страних поданика који су изван Србије и српских закона. А не за списе и књиге које на страни Српски држављани изван земље штампају и који нису изван домашаја закона Краљевине Српске, и који се могу на одговор позвати и казнити ако повреде закон о штампи. Овако ја разумем.

У мојим књигама штампано ништа нема, што би у противности било члану 16 ни 20. закона о слободној штампи и Устава члана 22. на које се г. минис.[тар] Ђаја позвао, и књиге узаптио, и баш да је у праву био да то учини он није испунио пропис члана 16. закона о слободној штампи. Он није поднео тужбу суду у којој би по члану 16. и 43. основао узапћење, јер ја ни до данас никакво решење још добио нисам о узапћењу мојих књига, ни од њега ни од суда, а по пропису члана 16. и 43. дужан је био да то учини иначе запт[20] његов пада по истеку 10. дана, и списи могу се уносити и распродавати.

Шта је навело г. минис. Ђају да у овакву погрешку упадне, па не само да обустави уношење мојих књига у Србију, него, кад сам ја наредио те су моје књиге у 8. сандука сложене враћене из Београд-

[20] Запт – узапћење.

ске царинарнице у Земун, и смештеме код једног трговца у Земуну привремено, с намером да их књижарима у Панчево и Нови Сад пошаљем, он је тражио од земунске полиције те је она од тог трговца свих 8. сандука одузела и код себе сместила. А затим тражено је код мађарске владе те је министар полиције наредио те су моје књиге из Земуна у Будим-Пешту у Министарство унутарњих дела послате. Није ли ово безакоње?

Противу овог незаконитог поступка ја сам се жалио мађарском министру унутарњих дела и молио га да ми узапћене књиге изда, и он је жалбу моју уважио и свих 8 сандука са књигама у Беч послао ми, које сам 7- т. м. јуна ове године примио. И министар изјавио ми је да је запт учинио по захтеву српске владе.

Овим пренашањем мојих књига из Беча у Београд и из Београда у Земун, и одатле у Пешту, а из Пеште у Беч, моје су књиге јако оштећене и поцепане и покрај тога доста ме новаца пренос ових књига из места у место кошта. А све ово због незаконитог поступка министра г. Ђаје.

Овај незакони[ти] поступак министра унутар. дела г. Ђаје као члана вођа радикалне народне странке не може се ничим оправдати, који је држим потекао по налогу бошњачког потурице бившег намесника Ристића и упливом његових либерала, који је срушио Карађорђев град у Тополи, које то ни Турци учинили нису, и који је за првог свог намесништва повредио светињу надгробних споменика, као што је то учинио, учинио код палилулске цркве избрисавши са надгробног мрамора натпис Карађорђевог војводе Јеврема Ненадовића. Дошљацима у Србију из белог света а нарочито који се какве власти у Србији докопају, ништа свето у Србији нема, до једино сиротињске паре са знојем трудно заштеђене. Они немају поноса и љубави према земљи и народу, до једино свој себични интерес имаду пред својим очима. Њих не буди никакав понос својих старих ни очева ни дедова, јер нико од њихових старих није пролио ни капце крви за слободу српског народа. Па како они да љубе народ, и да поштују и штеде гробове и споменике српских заслужних мученика. Они немају никаквог поноса да се позову на своје старе па да се именима њиховим поносе. Па зато и не трпе да се спомиње и имена старих српских јунака и заслужних Срба при ослобађању Србије од турског варварства.

Не трпе ни моје књиге да се уносе у Србију у којима сам ја описао велика дела прослављеног Карађорђа и његових војвода и јунака, Срба ослободилаца Србије, не трпе да се њихова имена чују, а камо ли да се што истински о славним делима њиховим пише. Они иду на то да се славна имена заслужних Срба у заборавност предаду, а не да се српски народ својим очевима и дедовима дичи и поноси за славна дела која су починили при ослобођању Србије. Ја сам моје књиге написао за српски народ да га упознам са славним делима својих предака, да га упознам, да и он боље љуби своју домовину, и како треба за њу и сам свој живот на жртву принети у случају какве напасти.

Дошљакче посрбице кажу да у мојим књигама има и таква садржина која је противна закона чл. 20. [и] 16. о штампи. Ја бих молио свакога онога коме су моје књиге дошле до руке те их је прочитао, да изиђе и да јавно у штампаним српским листовима обелодани ту „садржину“ и тог баука који је противу закона о штампи.

У мојим књигама ништа друго нема до историјских истина Карађорђевог доба. До једино то како је Ристић заповедио те је порушен и разорен до темеља град Карађорђев у Тополи, као истина новијег доба које ни зли Сулејман-паша није учинио.[21] Па то њега, ако је и несавестан и тишти, и забранио је да се моје књиге не уносе у Србију да их народ не чита, и из тих књига не види, ко поруши град тополски као светињу српску из које је велики моћни дух излетио, раскинуо турске ропске окове у којима је српство 415. година од Косова стењало, и обасјао народ слободом и правдом.

Нека ми се не замери што овде кажем истину о дошљаку Ристићу потурици босанском, а и о неким другим дошљацима између којих има и поштених људи Срба и несрба као и изван Србије, они могу бити пријатељи Србији, али никад не могу љубити српску земљу и народ као рођени Србин у Србији што је љуби, за коју су му дедови и очеви па и он сам крв проливали. Ја ово кажем из мога 70. годишњег искуства.

У Србији дошљаци незакоитно забранили су да се моје књиге уносе у Србију, и да народ не чита славна дела њихових предака, кажу

[21] Сулејман-паша био је београдски везир устоличен после покоравања Србије, 1813. године.

да су против интереса земље!? Но да видимо шта кажу и како оцењују моје књиге многи честити научени и ненаучени Срби изван Србије.[22]

Кад сам моје књиге написао и штампао и [кад су] угледале овај свет моје књиге дођу до руку великом научењаку доктору права кавалиру Јакову Ћудини живећем у Сплету у Далмацији, кога ја ни данас лично не познајем. Кад моје књиге он прочита, писмено захвали ми на издању мојих књига и замоли ме за дозволу да он може из мојих књига главније ствари извести о животу Карађорђа и његових Војвода и ја му дозволим и он напише и штампа књигу позивајући се у истој да је из мојих књига података црпио, и то под овим насловом: „Karagjorgje il Grande. Epoca brilliante della nuova Serbia“ (Spalato Tipografia Russo & Marić 1885)

Господин доктор и кавалир Ј. Ћудина од ових његових књига пошаље Његовом Величанству краљу Талијанском и другим неким већим државницима по једну на дар. На издању ових књига госп. доктор Ћудина добије захвално писмо оваквог садржаја у ком вели дука од Аоста о Карађорђу.

„По налогу Њ. Краљевског в. Дуке од Аосте, част ми је изјавити вама славни господине др. Јакове Ћудина, најискренију захвалност на дивном примерку вашег цијењеног дјела: Велики Карађорђе (Karagiorgio il Grande) које сте ви написали [са] великим одушевљењем, дивном лепотом стила, и најчистијим језиком талијанским, те му га на поклон послали. Њег.[овом] Краљ.[евском] В.[еличанству] био је веома мио овај поклон, који спомиње једног од највећих јунака нашега вијека и једну од најплеменитијих слика славнога и најпатриотичнијег српског народа“ (she ricorda uno dei piu grandi eroi del nostro sekolo ed una della piu nobili a patriottiche sigure della illostre e gloriosa nazione Serbe)[23] и саопштавајући вам потпуно задовољство Њ. Краљ. в. част ми је и т. даље. Први побочник г. Драгонето.

Па кад овако и само Њ. Краљ. височанство оцењује великог Карађорђа са његовим војводама и јуначки народ Карађорђевог доба, зар да данас у слободној Србији не дозвољава влада да се ни име Карађорђево и његових славних јунака не сме помињати ни о њима

[22] Аутор је свакако под формулацијом „научени и ненаучени“ мислио на израз „учени и неуки.“

[23] Делове писма, упућеног др Ћудини, Ненадовић је из непознатих разлога навео и у изворном облику.

што истинито писати?! О! Да тужни гробови у којима леже свете кости наших славних дедова и отаца, да се отворе, оживе, и да виде како смо им захвални.

Осим ове горње оцене мојих књига у којима сам славна дела наших предака беспристрасно и истинито описао што ни један историописац то учинио није, моје су књиге похваљене и у свим новинама које ван Србије на српском и хрватском језику излазе, а тако и немачком у „Преси“ и војничким новинама „Верцајтунгу“ и „Ведети“ а и у француским једним новинама донета је једна лепа и дуга оцена.[24] А поред свега овога имам више писмених захвалница од научених и мање научених Срба са свију страна ван Србије. А имам захвалницу и од једноверне наше браће Руса од С. Петроградског Славјанофилског благотворителног обштества, које ми је чрез писма секретара свог г. Генерала В. И. Аристова од 18. октобра 1886. године № 2713 послало, и захвалило на издању мојих књига, и послало ми на дар 4. своје вел. књиге славенског зборника.

Славни француски историописац А. Ламартин у 8. својој историчној књизи, штампаној 1856. године од стр. 170. на француском језику описујући славна дела великог Карађорђа, покушао је да докаже да је Карађорђе прави рођени Француз, да би се Французи дичили са именом великог Карађорђа.

Па кад овако сав свет слави, а и покушава да нам и отме свето славно име Карађорђа, какав би ми били народ да једног највећег у прослављеним Србима Карађорђа од како смо се Србима назвали не славимо, и са тим именом не дичимо се и не славимо га.

Не говорим ја у овој жалби да народ не слави ослободиоца свога Карађорђа и његове садругове, он их слави као и ја и обожава их. Народ Српски зна, да није било Карађорђа, ни данашње слободне Србије не би било. Ја говорим овде противу дошљака порсбењака[25] Христића[26], Ристића и Ђаје који забранише да се моје књиге уносе у Србију, да их народ чита, и дичи се именом Карађорђа и његових јунака а својих предака.

[24] Аутор је очевидно био жедан приказа и критика скупљених са сваке стране, биле оне научне или не.
[25] Оригинална кованица аутора.
[26] Никола Христић, министар полиције Кнежевине и Краљевине Србије.

Завршавајући ову жалбу најпокорније молим Народну моћну Скупштину, да она изволи у седници својој решити, и наредити да се забрана уношења мојих књига у Србију под насловом „Живот и дела великог Карађорђа и његових војвода и јунака“ са надлежним сликама у истим књигама приложеним дигне, да се у Србију уносити и јавно распродавати могу. Од ових мојих књига I и II књигу, у особеном пакету, шаљем поштом народној скупштини на увиђај.

Јесам и остајем Народне Скупштине најпокорнији Србин, и пријатељ Српства.

18. јуна 1893. год
у Бечу

Коста Н Ненадовић с.р.
Краљевине Срб. артиљ. капетан
у пензији

Седим: у Бечу
IV Allegasse №28.
Wien

Министарство унутрашњих дела
П№ 10.273
5. августа 1893. године
у Београду

Господину министру иностраних дела

Господине,

Г. Коста Н. Ненадовић, краљ. срп. артиљер. капетан у пензији, који станује у Бечу у IV Alleegasse-у No 28 и који је, међу тим, писац и издавач књиге: „Живот и дела Великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа и т. д.“ штампане 1883. у Бечу – обратио се жалбом, од 18. јуна ов. год, Народној Скупштини у Београду: да она поништи решење министра унутрашњих дела од 3. септембра 1891 П№ 13.872, које је познато г. Ненадовићу а којим је његовим горњим књигама стално забрањен улазак у Србију.

Поменуту молбу Народна Скупштина упутила ми је на надлежност. И ја вас, господине, у вези претписа свога претходника од 28. октобра 1891. П№ 16.699, молим да бисте изволели наредити, да

се молиоцу, г. Ненадовићу, саопшти, да ја нисам нашао опредељеног разлога да мењам поменуто решење министра унутраш.[њих] дела П № 13872.[27]

И овом приликом молим вас, да примите уверење мога особитог поштовања.

министар,

Министарство иностраних дела
Примљено 14. августа 1893.
№ 8314

Посланству Краљ. Србије у Бечу
с молбом за саопштење
15. августа 1893.
Београд

за министра
начелник,
др М. Миловановић

19. августа 1893.

Министарству иностраних дела

Част ми је вратити овај акт, којега је садржина саопштена на потпис г. капетану Кости Ненадовићу.

посланик,
22. августа 1893. Ђ. Симић с.р.

Саопштена ми је садржина овога акта, но ја, пошто нисам задовољан овим, молим г. министра унутрашњих дела да ми о овом изволи издати писмено решење, на основу 27. члана Устава Краљевине Србије, а ја ћу белеговану таксу платити.

госп. министра унутраш. дела
20. августа 1893. покорни
у Бечу Коста Ненадовић с.р.[28]

[27] Ово је концепт дописа министра унутрашњих дела на жалбу Косте Ненадовића народној скупштини.

Министарству унутрашњих дела

Ја сам се долепотписати под 18. јуном текуће године жалио Народној скупштини, и молио је да поништи решење министра унутрашњих дела од 3. септембра 1891. године Пбр. 13872. којим је забранио да се моје књиге под насловом. „Живот и дела великог Карађорђа и његови војвода и јунака“ не уносе више у Србију. Но у Народној скупштини као што видим из акта министра унутрашњих дела од 5. августа т. г. П№ 10273. које ми је к. Срп. посланство у Бечу 20. августа т. г. саопштило, није моја жалба ни разматрана, него је просто спроведена опет министру унутрашњи дела на надлежни поступак. Које ово није смело бити по пословнику скупштинском.

Јер ја сам се противу решења министра унутрашњих дела и жалио. Који наравно није хтео да мења и уништава решење свога претходника, него просто прешо преко те ствари, и није ни разматрао моју жалбу. Него ме је преко Кр. Срп. посланства у Бечу актом својим од 5. августа т. г. П№ 10273 известио, да он није нашо разлога да мења решење министра унутрашњих дела од 3. септембра 1891. године под Пбр. 13872.

И мени кад је Српско овдашње посланство тај акт министра унутрашњих дела од 5. августа т. г. П№ 10273. 20. августа саопштило ја сам на истом акту написао и молио да ми министар унутрашњих дела на ослову члана 27. Устава Краљевине Српске изда решење ради мог даљег надлежног поступка.

Но како ја ни до данас од г. министра унутрашњих дела захтевано решење добио нисам, тако овим други пут молим, да ми решење своје по овој ствари преко К. Срп. посланства у Бечу што пре изда, а ја ћу надлежну таксу платити.

Господину министру унутрашњих дела
покорни

2. Октобра 1893. год у Бечу

Коста Ненадовић
Кр. Срп. артиљ. капетан у пензији[29]

[28] Коментар незадовољног аутора на дотадашњи незаконити поступак било је тражње заштите у одредбама највишег законског акта. Члан 27. Устава из 1888. године гарантовао је свакоме право да се брани од незаконитих поступака државе.

[29] Новом жалбом на решење министра полиције завршен је предмет о забрани публикације о Карађорђу, будући да из министарства више није било званичних реакција на Ненадовићеве протесте.

Vladimir Jovanović

PROHIBITION OF POLITICALY IMPROPER LITERATURE IN KINGDOM OF SERBIA IN YEAR 1891

Summary

To control public space and stream of printed word in to the masses, were some of fundamental techniques of police System in all of the European monarchies, trougout 18th and 19th century. Nevertheless the fact that most of it`s population still was completely illiterate, in Kingdom of Serbia, it was a task of utmost importance too. Police administration of Obrenovic dynasty, used every given shance to prevent the import of politicaly destructive literature in to the country. Socialist, anachist or various extreme religious monographies and papers, were objects of special interest, being hunted down and flushed out from society, time and time again.

Strong censorship policy was also implemented in to the field of historiography, for the sake of political and dynastic reasons. As a creator of a second national dynasty, in year 1815, duke Milosh Obrenovic could afirm his power only after a successive assassinations, organised to prevent other leaders in Serbia to put in danger positions of new ruler. As a crown of more than dozen killings, came a political execution of former Serbian leader, Karadjordje Petrovic. This dark parts of a first Obrenovic`s political path were not ignored by the latter historians. However, in the second half of 19th century, nobody wanted to remember those painful episodes of the past. Apart from members of the rival dynasty ofcourse, the Karadjordjevic, who were living in exile. Bearing that in mind, it was not unusuall that police in Belgrade was alarmed, when it learned that a book that was written to venerate Karadjordje Petrovic was published in Wienna, in year 1883.

As Kosta Nenadovic, the author of publication and a relative of a Karadjordjevic family insisted, his book was an endeavor to accurate the historical unjuctice brought to the memory of Karadjordge, the leader of First Serbian uprising. However, his work could be and was seen as a destructive political gesture, an atempt to damage a cult of duke Milosh, fo-

under of Obrenovic dynasty. That was a main reason, why Nenadovic`s effort to bring in to Serbia his monography next year, was discouraged. Minister of police immediately prevented his actions, by a secret demand sent to the police officials trougout country. Similar attempts made by the writter, in year 1891, ended in formal order to exclude his book from a list of legaly imported literature. Police experts in Belgrade concluded that his work was such a threat to a state security and image of a ruling dynasty, that it should stay prohibited permanently.

Key words: Kingdom of Serbia, Ministery of police, Topola, Karadjordje Petrovic, Kosta Nenadovic, Jovan Ristic, Jovan Djaja.

Чланак примљен: 18. 01. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 259-288 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 259-288 (2010)

УДК: 94:323.1](497.11:560)”1894”(047.2)

Милош ЈАГОДИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

ИЗВЕШТАЈ БРАНИСЛАВА НУШИЋА О ПУТОВАЊУ ИЗ ПРИШТИНЕ У СКАДАР 1894. ГОДИНЕ*

Апстракт: У раду је представљен критички приређен извештај конзула Краљевине Србије у Приштини Бранислава Нушића, поднет Министарству иностраних дела о службеном путовању из Приштине преко Призрена у Скадар из 1894. године. У њему су изнета критичка запажања о стању српске националне политике у тим пределима и изнети су предлози за будући рад на том пољу, од којих се најважнији односе на отварање конзулата Србије у Митровици, Скадру, Призрену и Серезу.

Кључне речи: Призрен, Скадар, конзулат, Арбанаси, Србија.

Српско-турски ратови 1876-1878. изазвали су силом прилика прекид у вођењу организоване и систематске националне политике Кнежевине Србије у Старој Србији. Озбиљнији рад у том смислу настављен је тек почетком 1885. године, да би, након још једне ратне паузе исте године, почео да се изнова уобличава 1886. Те године је склопљена Привремена конзуларна конвенција између Краљевине Србије и Османског царства којом је омогућено отварање српских

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Друштвене институције српског народа од 16. до 20. века: континуитет и дисконтинуитет* (Ев. бр. 147015).

конзулата у Турској. Први конзулати отворени су у Солуну и Скопљу 1887, а исте године је основано и Одељење за српске школе и цркве ван Србије при Министарству просвете и црквених дела. Конзулати у Битољу и Приштини отворени су 1889. Школовањем будућих учитеља из Старе Србије се од 1886. бавило и Друштво Светог Саве које је било у непосредној вези са Министарством просвете и од њега примало новчану помоћ. До централизације у организацији српске националне политике у Турској је дошло 1889, када је у оквиру Министарства иностраних дела основано Просветно политичко одељење, у чију су надлежност стављени послови из овог домена. На тај начин је држава у институционалном и организационом смислу преузела вођење националне политике у своје руке. У пределима Старе Србије и Македоније јужно од Шар Планине њен циљ се састојао у очувању и обнови српске националне свести тамошњег становништва културним и просветним средствима; северно од Шар Планине, поред просвећивања народа, акценат је био на заштити физичког опстанка српског народа услед притисака којима је непосредно био изложен од стране албанског житељства, а посредно од стране саме турске државе.[1]

Буџетске (не)прилике Краљевине Србије представљале су оквир у коме је национална, као уосталом и свака друга, политика спровођена. Ради бољег разумевања извештаја који објављујемо, у табелама које следе указујемо на неке најосновније чињенице из којих се види да су средства издвајана из српског буџета за конзулате у Турској у првој половини деведесетих година 19. века била најблаже речено скромна.

[1] Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 71-79; М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 48-65; М. Самарџић, *Делатност Милутина Гарашанина на организовању српске пропаганде у Старој Србији и Македонији 1885. године. Корени и план*, Историјски часопис 51 (2004), 109-127;

Табела 1: Предвиђени и учињени расходи по буџетима Србије 1890-1895. у динарима: укупни и Министарства иностраних дела.[2]

Година	Предвиђени и учињени расходи по буџетима		
	Укупни	МИД	
		укупно	%
1890.	46 186 864 (44583618)	902 846 (876625)	1,9 (2)
1891.	57 526 984 (55095658)	1 183 313 (1121429)	2 (2)
1892.	60 110 595 (59297964)	1 192 563 (1173114)	2 (2)
1893.	62 719 846 (62460610)	1 220 543 (1172024)	1,9 (1,9)
1894.	63 810 828 (62760449)	1 170 526 (1339719)	1,8 (2,1)
1895.	63 810 828 (63394473)	1 170 526 (1732031)	1,8 (2,7)

[2] *Преглед примања и издавања Главне државне благајне по буџетима и ван буџета за време од 1869. до 1896. године*, Београд 1898, 1021-1027. Цифре ван заграда представљају предвиђене, а цифре у заградама учињене расходе.

Табела 2: Предвиђени и учињени расходи по буџетима Србије 1890-1895 у динарима за конзулате у Турској и за Кредит за ванредне трошкове и достојније заступање у оквиру буџета Министарства иностраних дела.[3]

Година	Конзулат у Солуну	Конзулат у Скопљу	Конзулат у Битољу	Конзулат у Приштини	Конзулати у Турској укупно	Кредит за ванредне трошкове и достојније заступање
1890.	21 700	19 700 (18 100)	19 200	17 450 (15 950)	78 050 (74950)	400 000
1891.	21 650	18 400	20 200	15 650	75 900	600 000
1892.	21 650	18 400	20 200	18 400	78 650	600 000
1893.	22 370 (21 839)	24 720 (20 007)	25 920 (20 920)	15 620 (15 050)	88 630 (77816)	600 000
1894.	22 910 (23 310)	25 380 (26 749)	26 620 (26 870)	16 220 (16 720)	91 130 (93649)	580 000
1895.	22 910 (24 410)	25 380 (23 773)	26 620 (27 466)	16 220 (16 720)	91 139 (92369)	580 000

[3] *Исто*, 567, 628-647. Буџети конзулата покривали су расходе за плате чиновника и особља, закуп зграда, канцеларијске и друге трошкове (дрво за огрев, осветљење и сл.). Учитељи, свештеници и повереници конзулата плаћани су из Кредита за ванредне трошкове и достојније заступање, али нису читави износи тих кредита трошени само за рад у Турској. У оквиру посебне студије би требало израчунати колико је тачно новца из те буџетске ставке одлазило за тај циљ. За године 1887, 1888. и 1889. у буџетима је збирно одређен „кредит за отварање конзулата на истоку“. У табеларним прегледима нема посебних ставки за појединачне конзулате у тим годинама. Укупне суме су следеће: 1887 (90 000), 1888 (90 000), 1889 (105 000), *Исто*, 568. Цифре ван заграда представљају предвиђене, а цифре у заградама учињене расходе.

Табела 3: Процентуално учешће учињених расхода за конзулате у Турској и за Кредит за ванредне потребе и достојније заступање у укупним учињеним буџетским расходима и у учињеним расходима за Министарство иностраних дела 1890-1895. у динарима.

година	Конзулат у Солуну		Конзулат у Скопљу		Конзулат у Битољу		Конзулат у Приштини		Конзулати у Турској укупно		Кредит за ванредне трошкове и достојније заступање	
	у државном буџету	у буџету МИД	у државном буџету	у буџету МИД	у државном буџету	у буџету МИД	у државном буџету	у буџету МИД	у државном буџету	у буџету МИД	у државном буџету	у буџету МИД
1890.	0,05	2,5	0,04	2,06	0,04	2,19	0,03	1,82	0,17	8,5	0,9	45,63
1891.	0,04	1,93	0,03	1,64	0,04	1,8	0,03	1,4	0,14	6,77	1,09	53,5
1892.	0,04	1,84	0,03	1,57	0,03	1,72	0,03	1,57	0,13	6,7	1,01	51,14
1893.	0,03	1,86	0,03	1,71	0,03	1,78	0,02	1,28	0,12	6,64	0,96	51,19
1894.	0,04	1,74	0,04	2	0,04	2	0,03	1,25	0,15	6,99	0,92	43,29
1895.	0,04	1,41	0,04	1,37	0,04	1,59	0,03	0,96	0,15	5,33	0,91	33,49

Бранислав Нушић[4] је дошао на чело конзулата у Приштини[5] у рангу вицеконзула 1893. године, након неколико година проведених на служби у скопском и битољском конзулату у звању писара. Он је 1891. и 1892. путовао по Македонији и Старој Србији, обилазећи пределе око Охрида и Скопски санџак. Јован Јовановић Пижон је сматрао да су Нушићевом сензибилитету путовања више одговарала од обављања редовних канцеларијских послова.[6] Почетком априла 1894. тражио је одобрење од Министарства иностраних дела да пропутује северозападни део Старе Србије, маршрутом Приштина – Вучитрн – Митровица – Нови Пазар – Сјеница – Нова Варош. Предлог је образложио жељом да непосредно упозна те крајеве, да на терену испита дотадашње домете српске националне политике, посебно у Новопазарском санџаку у коме се радило преко царинарница у Рашкој и на Јавору, да проучи српске старине и да исправи постојеће грешке на аустро-угарским генералштабним картама тог простора које су биле у употреби и у српској војсци. Министар Сима Лозанић је предлог одбацио, држећи да би се тиме без разлога изазвало подозрење Аустро-Угарске. Уместо тога, сматрао је да треба обићи пределе на линији Пећ – Ђаковица – Призрен – Скадар. Нушић је још једном, почетком маја 1894, покушао да издејствује

[4] Бранислав Нушић (Смедерево, 1868- Београд, 1938), књижевник, дипломата. Био је писар конзулата у Скопљу 1889, писар у Министарству иностраних дела 1890, писар конзулата у Битољу 1891-1892, вицеконзул у Приштини (1893-1896), вицеконзул у Серезу (1897-1900) и кратко секретар у Административном одељењу Министарства иностраних дела 1900, *Шематизми Краљевине Србије за године 1890-1901*, Београд 1890-1901. Потом је напустио дипломатију и био је управник Народног позоришта у Београду 1900-1902, а први пут је пензионисан 1903. Управник Српског народног позоришта у Новом Саду био је 1904-1905, бавио се новинарством, а по ослобођењу Битоља 1912. био је кратко први начелник Округа битољског. Од 1913. до 1915. био је управник позоришта у Скопљу. После Првог светског рата био је начелник у Министарству просвете и управник позоришта у Сарајеву.

[5] Приштина је била центар Косовског вилајета од 1877. до 1888, када је центар премештен у Скопље. У састав Косовског вилајета 1889, када је отворен српски конзулат, улазили су Пљеваљски, Новопазарски, Приштински, Пећки, Призренски и Скопски санџак, М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009, 6-7.

[6] Ј. М. Јовановић, *Нушић као конзул*, Српски књижевни гласник 53 (1938), 259-269.

одобрење за пут по Новопазарском санџаку, но са истим успехом.[7] У јуну исте године Лозанић је поверио мисију обиласка и инспекције рејона свих конзулата у Турској секретару Министарства Слободану Јовановићу. Претпостављамо стрепећи помало од самосталног путовања по несигурном западу Косовског вилајета и по Скадарском вилајету, Нушић је скренуо пажњу Јовановићу на „скадарске прилике" и предложио да њих двојица заједно обиђу Призрен и Скадар. Јовановић је прихватио предлог, а министар иностраних дела га је одобрио 10. августа 1894. Но, Јовановић се убрзо предомислио и из Битоља јавио Министарству да не може ићи у Скадар.[8] Тако је 16. августа Бранислав Нушић сам кренуо из Приштине на пут у Скадар. Путовао је преко Феризовића и Призрена, па даље линијом Љума - Везиров мост – Св. Спас – Брути – Фљет – Пука, те је кроз Задриму дошао у Скадар. Од ушћа Бојане је отпловио у Трст преко Дубровника и Ријеке, а из Трста се железницом вратио у Београд 10. септембра. Трошак пута износио је 1200 динара. Нушић је у српској престоници усмено реферисао министру иностраних дела о свом путовању, а поднео је и један изузетно кратак писмени извештај који је у Министарству сасвим умесно оцењен као безвредан.[9]

По повратку у Приштину, Нушић је 1. новембра 1894. поднео нови извештај о свом путовању, написан на четрдесет страница. У њему је изнео запажања о стању српске националне политике и проблемима са којима се суочавала, посебно у Призрену и Скадру. Он је искористио ову прилику и да изнесе неколико предлога о правцима будућег рада у Старој Србији и Македонији, који извештај чине изузетно занимљивим. Нушић је предложио отварање нових конзулата Србије у Серезу, Призрену и Скадру и премештање постојећег

[7] Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела-Просветно политичко одељење (=МИД-ПП), 1894, Р 406, Конзул у Приштини, Б. Нушић, министру иностраних дела, С. Лозанићу, бр. 34, 23. 3/4. 4. 1894; исти истом, бр. 53, 20. 4/2. 5. 1894.

[8] Исто, исти истом, бр. 130, 12/24. 7. 1894; Р. Љушић, *Извештај Слободана Јовановића о посети српским конзулатима у Турској из 1894. године*, Србија 19. века 2, Београд 1998, 383-384.

[9] АС, МИД-ПП, 1894, Р 406, Конзул у Приштини, Б. Нушић, министру иностраних дела С. Лозанићу, пов. 19. 9/1. 10. 1894, Београд; исти истом, ппбр. 286, 25. 10/6. 11. 1894, Приштина.

конзулата из Приштине у Митровицу.[10] Поред тога, изнео је врло оштроумне опаске о Албанцима, указујући на то да је неопходно да Србија са њиховим главарима успостави сарадњу; истина, није образложио на који начин би се то могло постићи. Овај извештај је значајан и због тога што на неки начин допуњује познати Нушићев путопис *С Косова на сиње море*[11], написан на основу бележака са овог путовања, будући да приказује његову службену страну.

Оригинални акт се чува у Архиву Србије, у фонду Министарство иностраних дела – Просветно политичко одељење, под сигнатуром 1894, Р 406. Приликом приређивања текста скраћенице смо решавали у угластим заградама, а текст у подвучен оригиналу написали смо курзивом. Напомене означене звездицом (*) односе се на примедбе забележене на маргини акта приликом читања у Министарству иностраних дела. Не знамо да ли их је писао министар или начелник ПП одељења.

Поверљиво
КППН 272.
20. 10. 1894. год.

Извештај в[ице]конзула Бранислава Ђ. Нушића о путовању своме августа месеца 1894. године из Приштине у Призрен и Скадар

Господине министре[12],

Према Вашем телеграфском наређењу од 29. јула ов[е] год[ине] пошто сам се још задржао у Приштини ради прославе дана рођења Његовог Величанства Краља[13], кренуо сам се на пут При-

[10] Слободан Јовановић је у свом извештају такође предложио преношење конзулата из Приштине у Митровицу, Р. Љушић, *наведено дело*, 386-387.
[11] Б. Нушић, *С Косова на сиње море*. *Белешке с пута кроз Арбанасе 1894. године*, Београд 1902, 2005[2].
[12] Нушић је извештај писао за Симу Лозанића (1847-1935), који је био министар иностраних дела од 21. марта/2. априла до 15/27. октобра 1894; очигледно је да у тренутку слања извештаја није био обавештен да је дошло до промене владе и да је на Лозанићево место био постављен Милан Богићевић.
[13] Александар Обреновић (1876-1903), краљ Србије (1889-1903).

штина – Скадар 4. августа ове године. По предлогу који сам Вам раније имао част поднети држао сам се маршруте Приштина – Феризовић – Неродимња – Призрен затим током Дрима, кроз пределе које обитавају најзнатнија арнаутска племена, у Скадар, одатле низ Бојану у Јадранско море. Морем сам се искрцао на Ријеку (Фијуму), одатле отишао у Трст, где сам се само неколико сати бавио, а затим сам кренуо за Београд, где сам имао част 29. августа лично Вам пре[д]стати.

Путовање само до мора трајало је седам дана, нерачунајући бављење у Призрену 4, а у Скадру 5 дана. Највећи део пута прошао сам на коњу, а остало нешто пешице, а нешто, низ Бојану, на чамцу. За сигурност при путовању, осим жандарма које су ми власти свуда свесрдно нудиле, служио сам се највише и „бесом“[14] арнаутском која ми је заиста у највише случајева и допринела те сам овај тежак пут тако срећно прошао.

Где год сам стигао јављао сам се властима и чинио све могуће да мој пут што више личи на пут приватног човека а не званичног лица. Уверен сам, међутим, да нигде нисам изазвао никакву сумњу па услед тога нисам приметио ни да су власти обраћале какву нарочиту пажњу на мене, сем пажње коју су ми као конзулу једне стране државе дуговале.

1. Феризовић и Неродимња

Први дан мога путовања од Приштине до Феризовића и Неродимње путовао сам по рејону којим управља поверен ми Конзулат. То ми је донело и потребна познавања која ће у даљем пословању моћи правилније да ме руководе али и неке опаске од већега интереса које припадају на првом месту овом реферату који сам Вам, Господине Министре, дужан о своме путу поднети.

Феризовић је железничка станица на 53. километру пруге Скопље-Митровица. Пре но што је изграђена ова пруга била је ту мала шумица и свега једна или две куће, али од железнице, дакле од 25 година[15] на овамо, Феризовић се врло нагло диже тако да данас

[14] Чврста реч.
[15] Железница Митровица – Скопље – Солун пуштена је у рад 1873.

већ има 400 кућа и 150 дућана и врло много магаза. Од Феризовића се раскрштавају два важна друма, један за Призрен а други за Гњилане. Феризовић је такво средиште да ће ускоро ту да поникне варош на штету Приштине. По везама, обрту и уопште животу, Феризовић заузима место одмах иза Митровице, па је Приштина тек на трећем месту.

И ранији шефови овога Конзулата,[16] па и ја, чинили смо покушаје да у Феризовићу, коме су у близини и неколико села, отворимо школу.[*] Ја сам шта више довео ствар дотле да је и из Цариграда изишла дозвола али се ова упорно и данас крије. Приштевачки бегови, који имају у Приштини и околини имања, раде свим могућим средствима да стану на пут наглом развијању Феризовића које бива на штету Приштине. Они су чинили и учинили све могуће да Феризовић не добије свој пазар, док га имају и Јањево и Вучитрн, од којих је Феризовић толико пута живљи и јачи по промету. Они гледају да учине све што би зауставило зидање ма и једне куће више, мислећи да ће тиме зауставити напредовање вароши. Противни су српској школи чисто из разлога што ће школа учинити да се у Феризовић збира околина и што ће можда школа једног дана назидати себи кућу, а то ће бити у Феризовићу једна кућа више. Из истога разлога забранили су и латинску[18] школу која је већ почела била да се зида. Стога само разлога ја то питање, мада верујем да би после енергичних корака успео, не додирујем више јер волем да на Косову, поред толиких, имам једну српску школу мање но једну латинску школу више, јер би се ова извесно, користећи се мојим успехом као преседаном, подигла одмах после српске.

[16] Нушићеви претходници на челу Конзулата Краљевине Србије у Приштини били су: вицеконзул Лука Маринковић (1889-1890), вицеконзул Тодор Станковић (1890-1892); вицеконзул Милан Новичић (1892-1893).

[*] У горњем левом углу стоји забелешка министра иностраних дела: „Питања за Просветни одбор – школа у Феризовићу“. Просветни одбор је био саветодавно тело при Министарству иностраних дела задужен за давање мишљења о актуелним питањима из домена националне политике у Старој Србији и Македонији. Основан је 25. маја/6. јуна 1890, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије V-1 (1890)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1988, бр. 122.

[18] Католичка.

Но Феризовић и у другом погледу сврађа нашу озбиљну пажњу. Као да је близу решење везе која би се од Скадра преко Призрена створила са Косовом. Пруга Сарајево – Митровица, која би могла запоставити пругу Скадар – Призрен – Скопље, студирана је чини ми се преко воље турске владе и ова је канда наклоњенија овој другој прузи. Отуд су у почетку ове године избили у журналистици гласови као да ће се питање о овој прузи ускоро решити на Високој Порти. У случају грађења пруге Скадар – Призрен – Косово, Призрен са Косовом може бити везан или код Феризовића, као што се у јавности таква веза најчешће и помиње, или би подножјем Рибарске планине могла пруга да избије негде око Приштине. У првом случају Србија не би могла да помишља на везе са Јадранским морем незаобилазним путем; у другом случају имаће могућности изласком низ лабско или ибарско корито да се кроз западну Србију главна наша пруга веже са Скадром. Питање није без интереса по нас и ми се свакојако не смемо одрећи најживљега учешћа у његовом решавању. Ја сам, Господине Министре, још марта месеца ове године имао слободу нарочитим извештајем скренути Вам на то питање пажњу, јер се у то доба почело нарочито то питање да претреса у јавности.

Истога дана из Феризовића отишао сам у Неродимњу, иако ми то није било с руке, јер сам хтео да се на лицу места уверим о питању цркве Светога Уроша као предмету са којим ћу ускоро морати да имам посла.[19]

Црква Св. Уроша у Неродимњи значајна је по успомени у народу; значајна је по месту на коме је. То је једина црква у Старој Србији која је посвећења свецу – Немањићу и његово име носи. Она је по значају и поштовању у народу равна са Дечанима и Грачаницом. Питање о реновирању ове цркве већ се проноси кроз акта Приштинског конзулата из 1891. и 1892. године. Што сам ово питање у последњим двема годинама, како сам ја шеф Приштинског конзулата, унеколико напустио, учинио сам из разлога што је у први мах био изабран незгодан начин за овај посао па је ваљало оставити више

[19] Приштински исљахат (албански главарски суд) забранио је Србима из села Неродимља 1892. године да наставе са зидањем цркве код манастира Св. Уроша, за чију изградњу су иначе биле прибављене све потребне дозволе надлежне турске власти, М. Јагодић, *наведено дело*, 138.

времена да се изгуби сваки траг последицама које су из тако незгоднога начина биле никле и у које се убраја чак и живот једнога честитога Србина, а друго и што сам знао да овогодишње буџетске прилике неће моћи да дозволе веће издатке. Тај посао намењујем идућој 1895. години, а овом приликом само сам хтео да Вам, Господине Министре, скренем пажњу на ову ствар како би у почетку идуће године већ унеколико затекао код Вас повољно мишљење за моје предлоге.

Другога дана мога пута стигао сам у Призрен.

2. Призрен

У Призрену нисам затекао ни ректора[20] ни све професоре ни ђаке јер је био распуст школски. Обишао сам само зграде Богословије[21], а што сам о њој могао чути све се односило на ону фаталну расправу Призренаца и Богословије која тек ако се сад завршила. Мада је тај спор у доба мога проласка био најважније питање у Призрену, нисам хтео нимало да улазим у њ, јер се то питање истовремено решавало и правилно било решено у Београду, а у присуству самога Г[осподина] ректора Богословије.[22]

Призрен је за западни део Старе Србије најважнији центар; он је одувек важио и као најпогоднија вилајетска тачка. Призрен има живе везе са северном Албанијом и свима племенима која је обитавају. Свакодневно се циркулише друмовима између Призрена и Скадра, Ђаковице, Пећи, Дибре и Тетова. Везе Призрена са Косовом су непрекидне, а Призрен још и као седиште владике најпространије епархије која се пружа од Јадранскога мора па до Кара-Дага и Шара, истиче се толико по важности да ми морамо на ту тачку, као на средиште наших послова, да обратимо највећу пажњу.

Настаје питање: да ли су тиме што постоји један од најстаријих и највиших наших просветних завода у Турској задовољене уједно и све оне потребе које тако важно средиште, као што је Призрен,

[20] Иларион Весић (1852-1906), архимандрит; ректор Призренске богословије 1891-1896, 1904-1906.

[21] Призренска богословија, отворена 1871; премештена у Ниш услед рата 1999, где ради и данас.

[22] О размирици између групе Срба из Призрена и ректора Богословије видети АС, Љубомир Ковачевић, бр. 1326, 1330; МИД-ПП, 1894, Р 517.

захтева, тј. да ли Богословија сама собом може уједно бити и центар послова наших и управљати њима. Богословија се, додуше, допуњава унеколико у пословима управљања просветном пропагандом Руским конзулатом, утолико бар уколико гдекад ти послови изазивају односе онога који са њима управља са турским властима.

Али, чак и у претпоставци да та допуна увек задовољава спољну страну пропаганде, је ли ова задовољена и у унутрашњим пословима уједно? Ректор Богословије, обично личност на коју се једино може да рачуна, сав мора да се преда пословима Богословије. Он управља заводом у коме је 300 ђака; заводом који је изложен увек новим и новим неприликама; заводом у који сав треба да се уложи онај који њиме управља, особито у времену када је садањи ректор прегао да га реформише. Ректор је у једно исто време и ректор и управитељ и васпитач и администратор и економ и све, дакле он је нешто више но што се од једног човека може да захтева. Професорски је персонал готово увек такав (са изузетком Петра Костића[23] који је сад одведен отуд) да се послови пропаганде ниједноме не би могли поверити. Тамо је ректор готово у физичкој немогућности да себе распарча на толико послова, јер у таквом случају један или два од тих послова извесно би рамао. Тако и јесте у ствари. Пећанска нахија[24] којом би имала да управља Богословија остаје увек неуправљана, тј. у њој се ништа не ради. Приштински конзулат осећа се због Богословије ненадлежним да управља Пећском нахијом; Богословија осећа се у немогућности да и тамо простре свој рад. И последица је стога: Пећска нахија готово сва расељена;[25] Дечани презадужени и покрађени;[26] Патријаршијом[27] управља чаршија;[28] у

[23] Петар Костић (1852-1934), национални радник из Призрена, књижевник; наставник Призренске богословије 1873-1879, 1897-1898; управник Богословије 1879-1880, 1883-1886/1889; у Солуну је 1894. отворио српску гимназију у којој је радио до 1897.

[24] Реч је о Пећкој кази, а не о нахији. У српским изворима се често употребљавао у народу одомаћени израз нахија уместо каза. Пећки санџак, основан 1881, састојао се из следећих каза: Трговишке, Беранске, Гусињске, Пећке и Ђаковичке.

[25] Мисли се на исељавање Срба под албанским притиском.

[26] О положају манастира Дечани крајем 19. и почетком 20. века видети монографију Д. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд 1989.

[27] Манастир Пећка патријаршија.

целој Пећској нахији нема више од две школе (Пећ и Дечани) које постоје од памтивека; у самој Пећи влада међ Србима толики раздор да једни друге предају Турцима.

Осим тога што Богословија не стиже да управља пословима пропаганде у извесном ширем обиму, она још и кад стиже нема све потребне могућности да то чини: не располаже средствима да би створила везе са народом; нема непосредне везе са центром послова (Министарством); нема потребна обезбеђења пред властима итд.

У радњи садањега ректора огледа се тежња да из Богословије створи добро уређен педагошко – теолошки завод који би кроз кратко време задовољио и бројем и спремом све наше потребе у учитељима и свештеницима и умањио претрпавање питомаца по школама у Србији. Таква Богословија, снабдевена спремним наставничким особљем, има да се посвети и сувише сама себи и да одстрани све што би јој у таквом раду ма и тренутак времена одузимало.

Настаје, дакле, питање да ли би у Призрену ваљало установити српски конзулат који бу друге послове примио на себе и заједнички са Богословијом развио из Призрена рад много и много пространијега обима но што је рад Приштинскога, па и Скопљанскога конзулата. Би ли тај конзулат допринео што да се послови разграна-ју; би ли учинио што више од онога како сад ствар стоји?*

Пре свега, тај би конзулат старао се да стече утицај на митрополита[29] и с њиме на послове; затим би развио везе са народом, обухватајући у свој обим целу Призренску, Тетовску и Пећску нахију[30] и Дебар, који сада припада Битољском конзулату, али до којега овај не може да простре везе; затим би одржавао сталне везе између највећег нашег просветног завода у Турској и центра послова за сад Министарства, које су везе неопходно потребне и најпосле стварао би и одржавао везе са арнаутским племенима на који ћемо посао ми морати ускоро да обратимо сву нашу пажњу. У сретноме случају да

[28] Тутори основне школе у Пећи обраћали су се непосредно Министарству иностраних дела Србије, АС, МИД-ПП, 1894, Р 440.

* На левој маргини министар иностраних дела је забележио: „Конзулат у Призрену".

[29] Мелентије (1826-1895), митрополит рашко-призренски (1854-1895).

[30] Опет је реч о казама – Призренској и Тетовској, које су скупа са Љумском казом чиниле Призренски санџак.

призренскога митрополита замени Србин, један српски конзулат и један српски митрополит биће само један другоме неопходни, а један без другога безуспешни.

Моје је, дакле, мишљење, Господине Министре, да је српски конзулат у Призрену права и најпреча потреба и то сам мишљење стекао под утисцима које је на мене Призрен и послови у њему оставио, а бележим га овде не као предлог који Вам подносим, већ само под утиском добре воље да Вам, Господине Министре, у овоме реферату изнесем све што сам на овоме путу запазио.[31]

Сем Богословије, у Призрену су још два важна фактора који имају утицаја на наше послове. То су руски конзул и грчки митрополит. Аустријски конзулат, који такође тамо постоји, највећу пажња поклања својој католичкој цркви и везама са Арнаутима, а у наше послове ни мало не улази.

Призренски руски конзул сада је Михаило Аћимовић. Г[осподин] Аћимовић је за наше послове нова личност. Он је Србин по народности, човек високо образован и искрен заштитник наших интереса у Призрену. Можда му недостаје онолико познавање прилика колико је то у његових претходника, пок[ојног] Јастребова[32] и господина Лисевића[33] било, али је зато у њега доста добре воље и много искрености у раду. У спору Призренске богословије и тамошње општине он се је држао врло правилно, чак и онда када је морао тиме да се депопуларише у општини; када је морао да долази у сукоб са митрополитом Мелентијем и у неприлике са турским властима. У тога човека ми можемо имати потпуна поверења за наше послове.

Митрополита Мелентија, на жалост, нисам затекао у Призрену. Он се сад бави у варошима на западу своје епархије које су у последње време оцепљене од Мостарске епархије и присаједињене Призренско-Рашкој. Тамо ће по свој прилици пробавити целу зиму.

[31] Краљевина Србија је покушала да отвори конзулат у Призрену 1899-1900, али у томе није успела. Опширније видети Д. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Приштина, Горњи Милановац 1991, 107-117.

[32] Иван Степанович Јастребов (1839-1894), конзул Русије у Призрену 1870-1874, 1879-1880, 1881-1886.

[33] Теодосије Лисевић, конзул Русије у Призрену 1886-1894.

Ипак би имао да поменем да се његово држање, од времена како су кроз штампу пронесени гласови о Србима владикама, погоршало према нама. Он чак има у џепу један број неких српских новина које о томе говоре и врло га често, увек кад треба што да учини, показује. И у местима у којима се сад бави увелико је већ дошао у сукоб са народом који је дотле био навикнут да друкчији пастири управљају њиме.

У Призрену сам се бавио четири дана, затим сам се кренуо за Скадар.

3. Од Призрена до Скадра

На целом том путу Арнаути чине једноставну компактну масу, ограђену непроходношћу и неприступачношћу од целог осталог света. До њих је, додуше, продрла католичка пропаганда, али њени успеси нису ствар садашњости. Та пропаганда није успела ни мало да преобрази ове људе и она тек, ма и на штету верских принципа, задовољава се тиме само да Арнаути иду у цркву и да се крсте. Католичка арнаутска племена (Фанде) у исто време су и најдивља племена.

Но, католичка пропаганда изгледа као да је донекле и равнодушна према томе што не успева да ова племена запоји принципима хришћанства. Н[а] [пр]имер, и поред цркве и свештеника, Арнаутину не иде у главу да он не може држати више од једне жене или да он не може убити човека итд. Крвна освета највећма бесни међу Фандама и фратри никад нису ни речи казали против тога обичаја. У тој равнодушности католичке пропаганде и огледа се баш она *политичка* страна њена, тј. тој пропаганди најважније је да своје попове завуче што дубље у срце племена албанских; да кроз њих стече утицај, који је већ стекла, и да та племена стави у службу интереса оних који данас ту пропаганду заштићавају, потпомажу и њоме управљају.

Ми Арнауте увек још познајемо само по дописима из новина о зулумима, али их не познајемо као компактну масу, чврсто организовану племенским животом где су племена, истина, увек у завади али над којима господари принцип: „Пред општим непријатељем нема заваде, нема крви, нема дуга, сви смо један!“ Арнаути представљају засебну чињеницу у будућим догађајима на Балкану. Једнога ће дана, можда и после какавих бурних догађаја на Балкану, на нај-

повољнијем географском положају за даље експансзивне тежње, осванути нова држава од 1 500 000 можда дотле *католичких* становника, а под заштитом најмоћнијих сила у Европи. А то ће бити снага која ће после, за неколико деценија, измењати неколико пута карту Балкана. Треба и ту историјску случајност претпостављати, морамо и са овом будућом цифром умети да рачунамо у рачуници наше будућности.

Арнаути су елемент сродан нама; сродан по природи, по особинама, по типу, по животу.* Ми смо најпозванији да му се приближимо, а ми канда, од свих који су са њима у ма каквом додиру, остајемо ипак најдаљи. После десет година можда ми ћемо ту нашу немарност сматрати као фаталну грешку и бацаћемо је на врат тада прошлости, односно садањој садашњости, као што чинимо са протеривањем Арнаута из Србије,[34] иако је извесно било и тада људи који су били и друкчега мишљења.

Ја сам више пута у извештајима Приштинскога конзулата износио потребу веза са Арнаутима, али никад ме није могло да умири то што сам ја само својој савести одужио се тиме. Извините ми, Господине Министре, што ћу ја гдегод и кадгод нађем прилике упорно понављати ово исто.

На путу од Призрена до Скадра пробавио сам четири дана. Четвртог дана стигао сам у Скадар, где сам се бавио пет дана.

4. Скадар

Скадар је престоница Албаније, столица вилајета, седиште *седам* страних конзулата,[35] центар католичке пропаганде са владиком на челу; место команде главне посаде према Црној Гори и главна извозна и увозна тачка на Јадранском мору. Те важне стране ње-

* Поред ове реченице министар иностраних дела је на маргини ставио велики знак питања.

[34] Мисли на исељавање муслимана из ослобођених предела Србије 1877-1878. О томе видети М. Јагодић, *Насељавање Кнежевине Србије (1861-1880)*, Београд 2004. и М. Јагодић, *Упади Албанаца у Србију 1879. године*, Историјски часопис 51 (2004), 87-108.

[35] Конзулате у Скадру су имале Аустро-Угарска, Русија, Француска, Велика Британија, Италија, Грчка и Црна Гора.

гове учиниле су Скадар најважнијом тачком на западу европске Турске. Ту важност још пење и непосредно суседство са Црном Гором.

Скадар је уопште прави утисак католичке арнаутске вароши. У њему се диже католичка црква, импозантна грађевина са врло високим торњем који премаша висином све џамије; у њему су неколике школе католичке и пансионати и велики број попова и калуђера.

Да бих Вам, Господине Министре, могао само претставити колико се живо тамо ради, ја сам прибрао статистику тамошњих школа која ће то најочитије показати.

I) Језуите имају два завода:
а) *Семинарио*. Школа са пансионатом са 60 ђака који су обавезани да по свршетку школе ступе у свештенички чин језуитскога реда. Школа има и своју цркву; има 20 учитеља. Завод је овај основан 1858. године.
б) *Колеђио*. Школа основана 1878. године и подељена на три одсека од којих су у првом одсеку три основна разреда, у другом један припремни, а у трећем одсеку шест гимназијских разреда. Школу ову посећује 110 ученика.
II) Под протекцијом италијанскога конзулата има:
а) *Мушка школа* основана 1889. године са два учитеља и три разреда. Посећује је 70 ученика.
б) *Женска школа* основана такође 1889. године са четири разреда, три учитељице и 50 ученица.
в) Завод „Asilio“ за сиротну децу оба пола од 3-7 година, где им се бесплатно даје и ручак. У тој школи има 3 учитељице.
III) Под протекцијом аустријскога конзулата и о трошку Аустрије:
а) *Дом*, најстарији завод у Скадру у коме калуђери реда францишканског живе. Ту је у исто време школа са пет разреда и 130 ученика.
б) *Школа женска* под управом десет сестара калуђерица, основана 1881. године. Подељена је на три разреда, а посећује је 330 девојчица.

Једно на друго, школује се у Скадру 1000 деце годишње, а све у католичкој вери и духу. Ваља знати да су поменуте школе посећивала увек и српска деца, док нису стекла своју, српску, школу. Велики део младића скадарских, Срба православне вере, школован је у набројаним школама.

Српска црква и школа у Скадру стоје под протекцијом руског конзулата који школи и неку малу помоћ указује. Али, та протекција уједно је донела и онај бесконачан и добро познати спор скадарске општине.

Спор тај већ траје пет година, од смрти покојнога Штиркића, свештеника скадарског. Руски је конзул по смрти поменутога хтео да запопи његовога сина, данашњег свештеника Јована Поповића. Народ, међутим, хтео је пошто пото образованијег свештеника који би се у вароши, где има преко преко 200 образованих фратара, смео један сам поносно да назове српским свештеником. Конзул је имао уза се разлог „да се не затвори кућа покојникова“, народ је међутим имао разлоге које је налагала права потреба. Спор је изгледао завршен када је и народу и руском конзулу учињено, тј. када је доведен као свештеник у Скадар један од најбољих наших учитеља, човек образован и озбиљан, а и Јован Поповић запопљен. Али, спор није легао и 200 српских кућа поделило се у две нурије и у два табора.[36]

Кад сам, бавећи се у Скадру пет дана, ушао колико-толико у прилике тамошње, разумео сам зашто и после задовољења које су обе стране добиле спор ипак није могао лећи. Ствар је, дакле, у овоме. У Скадру је најзнатнија, најстарија и најбогатија кућа Беровића, која је увек и стајала на челу народних послова. Руски тамошњи конзул жени се девојком Скадранком из куће некога Алексе Поповића, који је у исто време био и његов драгоман. Жена конзулова хтела је сад у свему да има превагу у Скадру, а с њоме и њена породица. Одатле су дошле најпре у сукоб жене Беровића и руска конзулка, а затим кућа Беровића и кућа Алексе Поповића. Код оваквих узрока спор је и немогуће решити. Ја сам био нашао и пута и начина да спор изравнам; нашао сам био средину на коју су биле обе стране пристале; народ је хтео да се измири; свештеници су се измирили и изљубили и благословили народ; донео сам камен темељац за зидање будуће српске школе из фонда који је оставио покојни Беровић, а што до сад није извршавано само због овога скадарскога спора; ка-

[36] Учитељ српске православне школе у Скадру постао је у јануару 1893. свештеник Никола Ђурђевић; октобра исте године за учитеља је постављен Филип Томић. Опширније о томе и о сукобу унутар српског грађанства у Скадру видети АС, МИД-ПП, 1893, Р 511.

мен је благословљен и ја сам ударио први мотиком у темељ и све је било једном речи урађено. Народ се свему томе толико радовао да је благосиљао мој пролазак кроз Скадар. И на крају свега тога ствар ипак није била свршена и ја сам спор за собом оставио у истом стању у каквом сам га затекао. Значи да ово питање више не треба сматрати као озбиљно и цео спор треба оставити сам себи док бар из њега жене не буду искључене.

Но, после свега настаје питање имамо ли и треба ли ми што у Скадру да радимо. Важност Скадра коју сам у почетку говора о њему поменуо не верујем да нас разрешава дужности рада у њему. То питање не треба решавати само са гледишта просветне наше пропаганде у томе крају, већ и са нешто политичког гледишта.

Скадар је капија и престоница Албаније. Одатле и сви други, који воде рачуна о овој земљи, простиру и размрежавају свој рад.

Скадар је центар туђинских верских пропаганда. Одатле се само може да осматра, прати и предупређује њихов рад.

Скадар је капија трговачка, најважнија на западу европске Турске.

Скадар је на граници Црне Горе на којој се свакога дана дешавају сукоби који често могу донети озбиљне последице. Ми о тим сукобима често ништа и не знамо.

Скадар је место одакле се управља са Патријаршијом и Дечанима, те ако би се зар и одрекли Скадра, нећемо се извесно одрицати Патријаршије и Дечана.

Скадар је опсервациона кула одакле се најбоље може да осматра, прати и бележи све што се на Цетињу мисли и ради.

Скадар ће ускоро, као крајња тачка на будућој железници Скадар – Призрен постати за нас од онога значаја од кога је данас Солун.

Питање да ли би ми имали потребе отварати конзулата у Скадру ако би се решавало са гледишта чисто наше просветне пропаганде заиста би се убрзо увидело да величина жртава не би одговарала величини потребе. Али, када се узму све друге важне околности у обзир, онда мислим да је српски конзулат у Скадру важна потреба.

Руски конзулат, ако ће и заштићавати тамо интересе православља, неће заиста оне друге интересе, интересе чисто Краљевине Србије.

У Скадру се у последње време отворио и црногорски конзулат.[37] Мада је Црна Гора знала да је њен конзулат, према одредбама које се у Берлинском уговору односе на њу, илузоран (у погледу на њене поданике у Турској, на њено бродовље итд.), ипак је она нашла да јој се рентира конзулат у Скадру. Колико сам могао из појединих разговора по Скадру са страним конзулима и појединим поверљивијим личностима да видим, изгледа да ће главна циљ црногорскога конзулата бити да измири погранична арнаутска племена са Црном Гором. У питање просветне пропаганде Црногорци хоће радо да се умешају, али ако се то у исто време тиче и каквог издатка, онда бегају далеко од тога питања. Било је прилика да су изјавили како би радо видели место српске „црногорску“ школу у Скадру, али када су чули да се то тиче и неких издатака, они су се брже-боље тргли од своје изјављене жеље.

Могу констатовати да су у Скадру врло мале, боље никакве, симпатије за Црну Гору. Цео Скадар, ту не издвајам ни његово латинско становништво, гаји врло велике симпатије за Србију. У Скадру се певају српске песме, читају српске новине и, на жалост, врло се радо у Скадру разбира и о нашој унутрашњој политици.

Наша унутрашња политика је, уопште, болест којом врло брзо окужавамо и ове крајеве, па, нека је овде само узгред речено, ја сам на мојим путовањима по Старој Србији и Македонији срео места где смо ми с њоме пре допрли но са именом *Србин*.

5. Из Скадра у Дубровник и Трст

Из Скадра сам се кренуо најпре чамцем низ Бојану, свративши том приликом на развале цркве Св. Срђа и Влакха од које сам узео фотографски снимак, а затим сам морем на малој лађици хрватскога друштва отишао до Дубровника, где сам сачекао лађу Лојдовог друштва.

Мада Дубровник нити је била циљ мога путовања, нити спада у обим оних послова којима сам себе ја посветио, ипак бих имао овде две ствари да напоменем.

[37] Црна Гора је имала незваничног агента у Скадру 1863-1876. Конзулат у Скадру је отворила 1893.

У Дубровнику, престоници Далмације, води се упорна и очајна борба између Срба и Хрвата. Дубровник се препорађа и постаје с дана на дан све више српски Дубровник. Тамо има неколико конзулата, енглески, турски итд. Тамо има врло угледних, племићских српских породица, које су се нарочито истакле као такве приликом прославе откривања Гундулићева споменика.[38] Жеља би целога Дубровника била да има један почасни српски конзулат који би се доделио каквој угледној српској породици. Заиста жеља оправдана и ја Вам је, Господине Министре, овде износим само као поверљиву жељу целога Дубровника.

Францишкански манастир у Дубровнику знаменит је са своје врло богате старинске библиотеке, која се свим новим делима допуњава. Хрвати и њихова Матица шаљу томе манастиру сваку и најмању књижицу, а српска странка тамо успела је да су данас фратри тога манастира најодушевљенији дубровачки Срби. Они моле да им Србија пошље њиховој библиотеци бар најзнатнија дела, а нарочито издања Академије и Ученога друштва.[*]

Ја сам ове две белешке нашао међу својим белешкама о путу, па како су ми те жеље Дубровчана лежале на срцу, ја нисам хтео, Господине Министре, да пропустим а да Вам их не саопштим, па ма им и не било места у овоме извештају.

Из Дубровника кренуо сам се преко Фијуме у Трст, где сам рад био да се састанем са трстанским конзулом[39] стога што ми је потребно било да му створим везе са Скадром које је Трстански конзулат био загубио. Пошто сам и тај задатак испунио, кренуо сам се одмах за Београд.

* * *

[38] О откривању споменика Ивану Гундулићу у Дубровнику 1893. године видети Л. Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Београд 2002[2], 105-114.

[*] На маргини поред овог пасуса министар иностраних дела је записао: „NB: један Србин, па и тај истеран".

[39] Петар Карастојановић (1859-1919), конзул Краљевине Србије у Трсту 1894-1895.

Господине Министре,

Ја сам овим путем прошао и један део који је нама увек до сада остајао непознат. Непознавајући га, као да нисмо умели увек ни правилно да оценимо своје интересе у овом делу. Природно је када сам те интересе изближе познао да сам размишљао и о начинима како да их заштитимо. Отуд сте, Господине Министре, већ у два маха срели у овом мом извештају и говор о новим конзулатима које би ми имали да отворимо. Свакојако питање о новим српским конзулатима у Турској већ је унеколико предмет на који се морамо ускоро осврнути. Неће проћи много када ће се можда и решавати па, када сам већ поменуо два места (Призрен и Скадар) која би била погодне тачке за конзулате, то да своје мишљење допуним и осталим оним тачкама које би заједнички представљале правилну организацију целокупне наше радње у европској Турској.

Како смо први пут отворили ова четири конзулата, ми као да смо напустили мисао даљег рада и као да се задовољавамо само са онолико успеха колико који конзулат себи обележи. Аустрија, која већ није оставила место у европској Турској које није попунила својим конзулатима, решава у овогодишњим делегацијама да отвори још *шест* нових конзулата, а зар нас онда могу задовољити наших цигло четири конзулата, тако растурених и са тако непрактично опредељеним рејонима да не осећају потребу да један са другим опште. Изузимајући Приштински конзулат, који је за Скопље, као седиште валијино, везан, ја мислим да остали конзулати не измењају ни по два акта годишње. Било је из Министарства и строгих наредаба да конзулати међу собом опште, да ступе у преписку и да се упознају са радовима итд., па је та наредба сама по себи изгубила вредност јер, мада се по њој са свом збиљом отпочело да ради, престало се кад конзулати нису више имали шта један другом да саопштавају.

Сваки наш конзулат опкољен својим успесима – уколико их који има – представља за себе једну оазу, а пустаре између тих оаза су простране и необрађене.

Када би неко узео карту и чиодама обележио наше успехе, видео би тек како су они неправилно расути, изузимајући најсевернијега дела на неколико километара од наше границе. Тада би се тек

осетило како се из тако расутих и растурених успеха не могу да очекују повољне и значајне последице.

Ако се хоће знатнији успех који ће својом једноставношћу да обележава читаве области – док сад он само места обележава – мора се приступити друкчијој организацији рада, таквој да се у самој њој (организацији) осећа нека једноставност.

Према томе, ми би имали да организујемо најпре један фронт представљен тачкама Скадар – Митровица – Призрен – Скопље. Тај би фронт обухватао северну половину наших претензија; он би својим успесима с[и]лазио са севера ка југу. Његово би десно крило Скадар – Митровица имало као споредњији задатак просветну пропаганду, а као главнији политичку пропаганду. То би крило обсервирало туђинска ровења, стварало политички терен за будуће догађаје итд., док би код левога крила истога фронта претежнија била у први мах просветна пропаганда. Другим речима, у успехе овога фронта не би се имао да рачуна само број школа и црквено-школских општина већ и везе са Арнаутима о којима сам и раније у извештају говорио; избијање страних верских и политичких пропаганда и стварање уопште таквих услова који ће будућим догађајима служити на корисно решење.

Јужни фронт, тј. онај који ће почев од најјужнијих граница наших претензија кретати се ка северу у сусрет успесима поменутог северног фронта, представљале би тачке: Серез – Солун – Битољ и једна тачка у југозападу, можда Охрид. Тај би фронт са чисто просветно-пропагандским тежњама пео се успесима ка ономе северноме.

Тако би правилно била организована наша целокупна радња, а из правилне организације, дабоме, поникли [би] и правилни и повољни резултати.

У фронтовима, дакле, које сам обележио истичу се као тачке у којима би се имали отворити нови конзулати сем ових који већ постоје: Митровица, Скадар, Призрен, Серез и Охрид, свега пет дакле.

Претпостављајући да до веће потребе Битољски конзулат може да простире своју радњу на Охрид, остају нам само четири, а претпостављајући да би се у Митровици отворио конзулат укидањем Приштинскога, остају нам само три нова конзулата. За ово последње, тј. за пренашање Приштинскога конзулата у Митровицу ја

сам поднео нарочит предлог[40] који привремено само није усвојен, мада је у начелу одобрен, али сам ја уверен да ће најзад морати бити усвојен.

Три нова конзулата која би нам, дакле, за сад била најпреча јесу у Скадру, Призрену и Серезу. О Призрену и Скадру и њиховој важности као тачака у којима би се имали нови конзулати отворити, ја сам већ на своме месту у овоме извештају говорио. Остало би ми још да образложим потребу конзулата у Серезу.

Серез би био бочна тачка на истоку наших претензија. Он би управо придржавао најисточније успехе Солунскога и Скопљанскога конзулата. Осим тога, можда би Серескоме конзулату могла бити посвећена брига о Светој Гори. Иначе је то важна трговачка тачка где толике европске државе имају своје конзулате. Ја само обраћам пажњу да су око Сереза важне тачке *Кавала*, Драма, Мелник, Неврокоп итд., дакле да данас Скопљански конзулат ради до Радовишта, а Солунски до Дојрана и Струмице и да би Сересци конзулат те две радње веома згодно могао да споји, што би значило да дужином Вардара одсече западну половину Македоније од бугарских утицаја. О овој тачци ја сам одувек као о врло важној по нас размишљао, па сам је и у једноме ранијем свом извештају са пута по Македонији истицао.[41]

Пред помишљу да поред досадашњих четири отворимо још три нова конзулата могле би нас најпре заплашити наше буџетске прилике. Када би ми то чинили онако како друге државе чине, ни то нас не би морало да плаши. Ми данас издајемо на четири конзулата 91 130 динара, а међутим са 100 000 динара, дакле са свега ништавних 8870 више ми би могли да имамо седам конзулата.

У Битољу, тако важној тачки, Аустрија до пре годину дана, дакле кроз читав низ година, држала је само вицеконзула, Русија

[40] Вероватно мисли на акт упућен министру иностраних дела пп. бр. 95, 15/27. 6. 1894, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, приредио Б. Перуничић, Београд 1989, 110-111. Нушић се залагао за укидање конзулата у Приштини и 1896. и 1897. године, М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878-1912*, 318, 320-321; Архив Југославије, Збирка Јована Јовановића Пижона, Ф 3-13, Конзул у Серезу, Б. Нушић, министру иностраних дела В. Ђорђевићу, лично, 20. 10/1. 11. 1897.

[41] Конзулат Краљевине Србије у Серезу је отворен 1897. и радио је до фебруара 1900.

тридесет и толико година држи само вицеконзула, а тако и Енглеска. У Скадру, Призрену и на многим другим местима Русија држи само вицеконзуле; Аустрија у Призрену такође. Ти вицеконзули обично немају никакав персонал. То би се исто могло и код нас учинити. Ми смо готово једини у европској Турској који стрпамо и конзула и вицеконзула и писара и терџумана[42]. Докази о излишности толикога особља најбољи су што у Битољу од како је вицеконзулскога звања постављено лице није радило на послу већ на другом месту, а у Скопљу вицеконзул нема ни свога дивита на столу и седи по цео дан код куће, не својом кривицом већ што заиста нема посла у канцеларији. Ми имамо прилике да видимо где Солунским генералним конзулатом скоро већ годину дана управља само један писар, па послови правилно теку. У Приштини, од како је Конзулата, конзул није био наименован већ увек вицеконзул и Приштински конзулат од почетка па до данас у резултате своје броји увек успехе.

А кад се још узме у обзир да би посао од четири био раздељен на седам конзулата и у свакоме од ових био мањи, онда је још очигледнија излишност већег особља.

Што ће, затим, овамо писари са I класама? Искуство је показало да су на та места долазили привремено млади људи који су хтели да се дочепају веће класе, па су затим напуштали Турску. По конзулатима су потребни елеви[43] који ће затим ући стално у ову каријеру, који ће радећи учити посао, прилике и језик ове земље, а таквим елевима довољно је ако су у рангу писара 4. класе са 266,66 динара месечне плате. На појединим местима излишни су и они, а довољан је само терџуман који би био мало боље плаћен, те вршио и канцеларијске послове.

Ја Вас молим, Господине Министре, ако Вам то не мори стрпљење, да ми дозволите да овде изнесем само један кратак пројекат који бар овом приликом нека буде сачуван међу актима.

1. *Солун*
   конзул I класе 10 000 [динара]
   писар IV класе 3 250

[42] Преводилац.
[43] Ученици.

терџуман	960
	14 210

2. *Скопље*

конзул II класе	7 750
писар IV класе	3 250
терџуман	960
	11 960

3. *Митровица*

вицеконзул III класе	6 500
терџуман	960
	8 300

4. *Призрен*

вицеконзул II класе	6 750
писар IV класе	3 250
терџуман	960
	10 960

5. *Скадар*

вицеконзул II класе	6 750
терџуман	1 800
	8 550

6. *Серез*

вицеконзул II класе	6 750
терџуман	1 800
	8 550

7. *Битољ*

вицеконзул I класе	7 250
терџуман	1 800
	9 050
Цела сума плата	71 580 [динара]

Од те суме до 100 000 динара остаје 28 420 динара која се сума може најправилније (ја сам чинио покушај) да распореди на канцеларијске трошкове, кућне кирије и плате гаваза, тако да ниједан конзулат не добије мање но што му треба на тим партијама.

*

Ја Вас још једном најпокорније молим, Господине Министре, да ми опростите што сам овоме последњем, што није строго припа-

дало овоме извештају, дао толики простор у истоме, али ја Вас уједно уверавам да су ова моја размишљања плод оних утисака које сам стекао на последњем путовању моме, па сам сматрао за дужност да Вам их на овоме месту саопштим.

Завршавајући извештај, мени је част, Господине Министре, замолити Вас да примите моју особиту благодарност на поклоњеној ми овом приликом пажњи и поверењу, а у исто време и уверење о моме особитом поштовању.

Октобра 1894. године
Приштина Бранислав Ђ. Нушић

Miloš Jagodić

A REPORT BY BRANISLAV NUŠIĆ ON JOURNEY FROM PRIŠTINA TO SKADAR IN 1894

Summary

The article presents a report written by Serbia's consul in Priština Branislav Nušić, a famous writer, on his official journey from Priština to Skadar in August 1894. The report was written and sent to Ministry of Foreign Affairs in Belgrade in October the same year. Nušić traveled through western part of Kosovo Vilayet (Sanjak of Prizren) and Skadar Vilayet. His report contains important observations about problems concerning Serbia's interests in the region, as well as suggestions on further steps that, in his opinion, Serbia should take in order to improve impact of Her foreign policy in Turkey. He proposed opening of three new consulates, in Prizren, Skadar and Serez and transferring consulate from Priština to Mitrovica. Furthermore, Nušić emphasized importance of establishing some kind of cooperation between Serbia and Albanian chieftains, predicting that the Albanians will become an important Balkan nation under protection of major European Powers in not so distant future, who will then change political map of the peninsula.

Key Words*:* Prizren, Skadar, consulate, Albanians, Serbia.

Чланак примљен: 22. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10.2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 289-308 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 289-308 (2010)

УДК: 341.16(4):327(497.11)”1899”(093)

Ненад МИЛЕНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ДЕЛЕГАЦИЈА СРБИЈЕ НА ПРВОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА 1899. ГОДИНЕ – УПУТСТВА И ИЗВЕШТАЈИ*

***Апстракт*:** У Хагу је 1899. одржана Прва конференција мира, на којој је учествовала и Србија. Званичан став Србије о питањима која су била предмет расправе на конференцији може се видети из преписке српске владе са својим делегатима. Посебну важност имају документи који се, као део те преписке, чувају у Архиву Србије у фонду Министарства иностраних дела – Посланство у Лондону. Они најјасније одсликавају дилеме са којима су се српски делегати сусретали, њихове сучељене ставове, као и одређене препоруке српској влади. Приређени документи омогућавају да се процес доношења одлука о позицији Србије сагледа свестрано, односно да се, осим ставова које је српска влада заузела уочи конференције, сагледа и мера у којој су сами делегати утицали на њихово уобличавање.

Кључне речи: Србија, Хаг, 1899, конференција мира, делегација, упутства, извештаји, наоружање, арбитража, посредовање.

Прва конференција мира одржана је у Хагу од 18. маја до 29. јула 1899. године, и на њој су учествовали представници 26 земаља света. Делегати који су представљали Србију на овом међународном скупу били су Чедомиљ Мијатовић, Војислав Вељковић и Алексан-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027)

дар Машин. Током конференције они су били у сталном контакту са владом у Београду, односно са Владаном Ђорђевићем, министром председником и министром иностраних дела. Овај контакт је одржаван писмима, телеграмима и шифрованим депешама. Српски делегати су темељно проучавали одређена питања и проблеме који су искрсавали током конференције, анализирали их са становишта српских интереса и о својим закључцима извештавали српску владу. Након тих извештаја влада је могла да заузме одговарајући став, и делегатима пошаље упутства и инструкције о смеру и карактеру њиховог даљег поступања.

Питања од највеће важности за Србију била су: 1) ограничење наоружања и замрзавање војних буџета; 2) међународно посредовање и анкетне комисије; 3) међународна арбитража и формирање Сталног арбитражног суда. Званичан став Србије о овим и другим питањима која су била предмет расправе може се видети из преписке српске владе са својим делегатима. Посебну важност има неколико докумената који се, као део те преписке, чувају у Архиву Србије у фонду Министарства иностраних дела – Посланство у Лондону. Учешће Србије на Првој конференцији мира у Хагу неоправдано је запостављено у српској историографији. Овом питању посвећена је релативно мала пажња, и то претежно у радовима који се баве другим, мање или више, сродним темама.[1] Приређивањем ових докумената настојимо да скренемо пажњу на учешће Србије на поменутој конференцији, али и да омогућимо његово сагледавање и кроз улогу српске делегације. Приређени документи најјасније одсликавају дилеме са којима су се српски делегати сусретали, њихове сучељене ставове, као и препоруке српској влади о позицији коју би требало заузети. Документи које смо приредили омогућавају да се процес доношења одлука о позицији Србије сагледа свестрано, односно да се, осим ставова које је српска влада заузела уочи конфе-

[1] Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 235-238; Исти, *Изазови српске спољне политике (1791-1918). Огледи и расправе*, Београд 2007, 265-274; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско–арбанашким односима. Студије и чланци*, Приштина 1991, 98-106; Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић, Викторијанац међу Србима*, Београд 2006, 218-222. Видети и Војислав С. Вељковић, *Конференција мира*, Српски књижевни гласник (1901), 36-49, 122-133, 191-206.

ренције, сагледа и мера у којој су сами делегати утицали на њихово дефинитивно уобличавање током конференције.

Први документ представљају *Упутства српске владе изасланицима Србије на Конференцији у Хагу*. Упутства су се састојала из три дела – уводног, општег и специјалног. У уводном делу наведена су сва питања која су сачињавала програм конференције. У другом, односно општем делу, наглашава се посвећеност Србије миру и економском развоју. Истичу се мере које су предузете у складу са прокламованим опредељењем, али и наводе опасности које прете одржању мира. Специјални део је уједно и најважнији део овог документа, јер се у њему образлаже став који је српска делегација требало да заузме о сваком питању о којем је конференција имала да расправља. Највећа пажња посвећена је питањима ограничења наоружања и решавања међународних спорова мирним путем. Прво питање је важило као кључно приликом сазивања конференције и уочи њеног почетка, док је друго на значају добило тек након што се показало да је о првом питању немогуће постићи било какав компромис између великих сила. У погледу ограничења војних ефектива и замрзавања војних буџета *Упутства* пружају увид у одлучан став српске владе о неприхватљивости ових руских предлога. Иако су српски делегати током конференције нашли за сходно да предложе ревидирање овог става[2], накнадне инструкције српске владе задржале су исти смисао као и првобитна упутства.[3]

И у другим, мање важним, питањима, српска делегација је поступала у складу са ставовима које је влада изнела у својим *Упутствима*. Међутим, у овом документу је уочљиво и одсуство јасног става српске владе о важним питањима као што су међународно посредовање и арбитража. Заузимање званичног става о тим питањима остављено је за касније, па је било неопходно да им српски делегати посвете посебну пажњу. При том су настојали да њиховом решавању приступе у складу са идеалима међународног права и правде, али

[2] Архив Србије, Министарство иностраних дела, Посланство у Лондону (у даљем тексту: АС, МИД, ПсЛ), ф. I, р. 223/1899, л.104 – 107, Конф. № 53 – извештај из Хага од 14/26. јуна 1899.

[3] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 93, без броја, 15/27. јун 1899. Видети и декларацију коју је Ч.Мијатовић прочитао на седници Прве комисије 30. јуна 1899. – АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.122-123, Конф. № 55.

и да истовремено воде рачуна о националним интересима. Зато смо приредили и два документа која најјасније одсликавају дилеме и недоумице са којима су српски делегати били суочени, њихове сучељене ставове, као и препоруке о позицији коју би требало заузети о овим питањима.

Други документ представља извештај српских делегата о питању међународне арбитраже, који је српској влади упућен 1. јуна 1899. Став српске делегације је био да би требало гласати за принцип обавезности међународне арбитраже у случајевима које је Русија навела у свом пројекту. Али, делегати су сматрали и да би требало предложити да арбитража буде обавезна и у споровима до којих би дошло услед различитог тумачења трговачких и конзуларних конвенција. Истакли су и да би за Србију најкорисније било формирање једног озбиљног и функционалног Сталног арбитражног суда, те да би Србија у том питању требало да се руководи опредељењем већине држава. Ова гледишта су у Београду била размотрена на највишој инстанци, те су делегати 5. јуна 1899. овлашћени да гласају за арбитражу уколико то учини већина држава. Ово упутство је важило чак и уколико арбитража буде имала карактер обавезности у предвиђеним случајевима. Истовремено, наложено им је да ништа ново не предлажу у име Србије.[4] Српска делегација је све до краја конференције поступала у складу са овим упутством. *Конвенција о мирном решавању међународних спорова* је прихваћена на пленарној седници одржаној 27. јула 1899. Предвиђала је формирање Сталног арбитражног суда, али не и принцип обавезности арбитраже. Српска делегација је гласала *за*, али је претходно 22. јула 1899. посебном декларацијом изнела резерве српске владе у погледу члана 27.[5]

[4] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.63, Конф. № 28 – шифровани телеграм из Београда, 23. мај/5. јун 1899.

[5] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.141, Конф. № 67 ; Исто, л.142; Исто, л. 150, Конф. № 71. Текст декларације је гласио: *„Au nom du Gouvernement Royal de Serbie, nous avons l'honneur de déclarer que l'adoption par nous du principe de bons offices et de la médiation n'implique pas une reconnaissance du droit pour les États tiers d'user de ces moyens autrement qu'avec la réserve extréme qu'exige la nature délicate de ces démarches. Nous n'admettrons les bons offices et la médiation qu'à condition de leur conserver pleinement et intégralement leur caractère de conseil purement amical, et nous ne saurions jamais les accepter dans des formes et des circonstances telles*

Трећи документ представља извештај од 7. јуна 1899. којим Чедомиљ Мијатовић објашњава своје ставове о међународном посредовању, као и у чему се они разликују од гледишта Војислава Вељковића. Извештавајући владу о томе да су њих двојица, ипак, успели да постигну одређену сагласност по том питању, он је изнео разлоге због којих је сматрао да је давање правне основе међународном посредовању било у складу са српским интересима. Такође, предложио је и начине на које би било могуће избећи да се тим чином евентуално угрозе национални интерси. Владан Ђорђевић је 11. јуна 1899. дао овлашћење српској делегацији да гласа за међународно посредовање у начелу, али и да предложи додатке члановима 3. и 6. *Конвенције о мирном решавању међународних спорова* на начин на који их је четири дана раније у поменутом извештају формулисао сам Мијатовић.[6] Што се тиче међународних анкетних комисија, Србија је са Румунијом и Грчком 19. јула 1899. учинила заједнички корак да се одредбе о тим комисијама у потпуности изоставе из предложеног пројекта *Конвенције*, пошто је било илузорно очекивати да се обезбеди исти ниво обавезности тих одредаба и за мале државе и за велике силе.[7] На предлог српских делегата, које су 8. јула 1899. контактирали румунски представници, српска влада је 14. јула 1899. подржала поменути корак.[8] Овај потез је резултирао одређеним успехом. Иако проблематичне одредбе нису биле изостављене, конференција је усвојила донекле измењени текст којим су унета одређена ограничења и именовање међународних анкетних комисија остало и даље факултативно.[9]

Језик и правопис у приређеним изворима нису мењани. Скраћенице су разрешене употребом угластих заграда. На појединим местима угласте заграде су користили и српски делегати који су саста-

qu'elles pourraient leur imprimer le caractère d'une intervention". – АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 180-181; James B. Scott, *Texts of the Peace Conferences at the Hague, 1899 and 1907: With English Translation and Appendix of Related Documents*, Boston, MA, 1908, 91-92.

[6] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 77, Конф. №39 – шифровани телеграм из Београда, 30. мај11. јун 1899.

[7] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.139, Конф. № 65; Исто, л.140, Конф. № 66.

[8] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.128, Конф. № 59; Исто, л.133, Конф. № 64.

[9] АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л.145 и 148, Конф. № 69.

вљали приређене документе, али се јасно види у којим случајевима смо их ми употребили ради разјашњења скраћеница.

1.

Упутства српске владе делегатима Србије на Првој конференцији мира у Хагу

Пов. Бр. 1340 Београд, 25. априла 1899 год.

Упутства

Изасланицима Србије

на Конференцији у Хагу

Господи : Чедомиљу Мијатовићу, Краљевском Посланику.

Александру Машину, пуковнику, Краљевском Посланику.

Д[р]. Војиславу Вељковићу, професору Велике школе.

Господо,

Према позиву холандске владе, међународна Конференција, сазвана 6./18. маја ове године у Хагу, по иницијативи Његовог Величанства Руског цара, ради проучавања начина за ограничење даљег оружања и отклањање мирним путем оружаних сукоба међу појединим Државама, на којој ћете ви имати част заступати нашу Отаџбину, расправљаће и решавати о питањима обележеним у другој циркуларној ноти руског Министра Иностраних Дела од 30. децембра прошле године, чији је предлог о програму рада усвојен од стране свију заинтересованих Држава.

Сва питања, која ће се подврћи претресу и решавању у Конференцији, скупљена су, по томе већ усвојеном програму, у ових осам тачака:

1. Споразум о неувећавању, за извесно одређено време, садашњих ефектива сувоземне и поморске војске, као и њихових буџета. Предходно проучавање путова, којима би се, доцније, могла извести редукција тих ефектива и буџета;

2. Забрана употребе у сувоземној војсци и у флотама ма каквог новог ватреног оружја или нових експлозива, а тако исто и барута јачих од оних, који су сада усвојени, било за пушке, било за топове;
3. Ограничење у употреби, у сувоземним ратовима, експлозива ванредно велике силе, који већ постоје, и забрана бацања зрна и ма каквих експлозива помоћу балона или других сличних средстава;
4. Забрана употребе у борбама на води торпиљера подморских или бродова гњурача, или других оруђа за разоравање те исте природе; обавеза да се у будуће не граде ратни бродови *à éperon*;
5. Примена на поморске ратове одредаба женевске конвенције од 1864., на основу придоданих јој чланова 1868.;
6. Неутрализовање бродова или чамаца (*chaloupes*) одређених за спасавање дављеника, за време или после борбе на мору;
7. Ревизија декларације о законима и обичајима рата, израђене 1874., на Конференцији у Бриселу, но до сада још не ратификоване;
8. Усвајање у начелу посредовања (*bons offices*, *médiation*) и факултативне арбитраже, у случајевима, где је то могуће, да би се спречили оружани сукоби међу народима; споразум односно начина њихове примене и завођења једнообразног поступања у њиховој употреби.

Пре но што бих Вам изложио шта Краљевска Влада мисли о свима појединим питањима, обухваћеним горњим програмом и како треба да буде Ваше држање при расправљању њиховом, да учиним неколико напомена у опште, ради потпунијег обележења нашег становишта:

Општи део

Познато је, да се Србија у последње време предала раду на своме унутрашњем привредном и административном препорођају.

Све старање и сва делателност Српске Државе упућени су привредном напретку земље и њеном административном уређењу. То је довољно да покаже, да Србија најискреније жели одржање мира у опште, а нарочито на балканскоме полуострву. Та њезина жеља огледа се и у мерама, које је прошле јесени, после прве ноте графа Муравјова, предузела у погледу свога војног уређења. Тако: смањен је од 50 на 45 година рок обавезе служења у војсци; активна војска сведена је од 80 на 60 батаљона; трупе првога позива смањене су такође од 80 на 60 батаљона. Ово смањивање кадрова већ је извршено.

Ради одржања мира, који јој је неопходно потребан, Србија ће дакле са своје стране учинити све, што је у њезиној власти. Али она не може на себе примити одговорност, ако би други тај мир нарушили, задирући у њезине животне интересе и принуђавајући је на самоодбрану ради одржања услова народног јој опстанка. Стога је од прве потребе да се отклоне узроци опасности, које у садашњем стању постоје и које лако могу створити сукобе, чије је решење мирним путем тешко замислити, ако се раније у делу не изведу извесне промене тога стања. Завести законски ред и заједмчити живот и имање хришћанских становника српске народности у неким, Србији суседним, покрајинама Турске, истиче се као један од првих услова одржања мира на Балкану. То се не сме губити из вида, ако се жели са поузданошћу гледати у будућност.

Специјални део

Што се тиче појединих питања обухваћених програмом рада Конференције, српски ће се делегати држати ових упутстава:

Ad. 1./. Пошто према нашем садашњем војном уређењу сваки српски поданик од 21. до 45. године подлежи обавези служења у војсци, а са растењем популације расте сразмерно и број војних обвезника, који се војне службе не могу ослобођавати, то ми не можемо пристати да се бројно стање војске (ефективне силе садашње) не повећава, па ни за извесан само број година. Не можемо пристати ни да се војни буџет не повећава, из тога разлога што недовољна материјална опрема садашњег бројног стања наше војске захтева повишење трошкова. За боље уређење војне администрације, подизање

касарна, одело и другу опрему трупа, потребне су веће суме но што их имамо у садашњем војном буџету. Захтевати да се наш војни буџет не повећава не би било право у односу према другим Државама, које су своје војске већ добро уредиле и опремиле. С тога дакле ми такву обавезу и не можемо примити.

Противу проучавања, како би се у будућности могле извести редукције војних ефектива и буџета немамо ништа да приметимо, и резултате, до којих у том погледу Конференција мира успе доћи, српска ће Влада радо примити на знање и процену.

Ad. 2./. Пошто су пушка магацинка, брзометни топ и малодимни барут већ у употреби код већине војскâ, те се, према томе, не могу ни сматрати као нова оружја ни нов барут, ми можемо пристати, да се забрани употреба сваког ватреног оружја и барута, који би се од сада изумели. Али, ако би се тражило, да односно наоружања остане *status quo*, онда смо против тога, јер не смемо пристати да се лишавамо оних ратних оруђа и средстава, која све нама суседне државе већ имају.

Ad. 3., 4., 5., 6./. Све предлоге, обухваћене овим тачкама програма, ми можемо примити без примедбе, пошто се они односе или на ратне флоте, које ми немамо, или на забрану употребе оруђа за разоравање ванредно велике силе, коју забрану и сама човечност у општем интересу изискује. При расправи свију тих питања српски делегати треба да се руководе једино тим обзирима, да је дужност цивилизованих држава, да, колико год се може, смање и ограниче излишне ужасе и разоравања рата.

Ad. 7./. Односно предлога о ревизији декларације бриселске Конференције од 1874. год. и њеног увођења у живот, ми ћемо радо пристати на све њезине одредбе, као и на нове, које би се сада у њу унеле, али само под условом, да се у случајевима легитимне одбране цео народ има сматрати као ратна страна – *belligérant*.

Ad. 8./. Пошто се медијација великих Држава код малих лако може да претвори у насилну интервенцију и тиме да одведе гажењу суверених права ових последњих, то и питање из ове тачке програма остављамо отворено до најтачнијег обавештења на лицу места шта се хтело с овом магловитом редакцијом предлога о тим питањима. Ближе инструкције даће се Делегатима тек пошто се сасвим одређе-

но буде видело, чему могу одвести ови предлози и куда су управљене намере великих Сила.

У решавању свију питања, која се буду у Конференцији расправљала, делегати Србије примаће закључке Конференције *ad referendum*, ако тако буду чинили и делегати других држава. Међутим, српским изасланицима ставља се у дужност, да се што боље обавештавају и да о свему благовремено извештавају Краљеву Владу, како би им се у свима случајевима могле издати потребне наредбе или овлашћење да могу дати свој пристанак или непристанак.

Саопштавајући Вам ова упутства, част ми је, Господо изасланици, уверити Вас о своме најодличнијем поштовању.

Председник
Министарског Савета,
Министар Иностраних Дела,
[Потпис: Др Владан Ђорђевић]

[АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 13 – 17]

2.

Извештај о питању међународне арбитраже и категоријама међународних спорова у којима би она била обавезна

Председнику Министарског Савета,

Господину Др-у Владану Ђорђевићу

Министру Иностраних Дела

Конф[еренција]. № 20.

20. маја 1899. у Хагу

Господине Председниче,

Ми смо имали част послати Вам штампани руски предлог који говори најпре о *„Bons Offices et Médiation“* (чл. 1 до 6 закљ[учно]) па онда и о *„Arbitrage International“* (чл. 7 до чл. 13 закључно) и о *„Commissions Internationales d'Enquête“* (чл. 14 до чл. 18

закљ[учно]), а послали смо вам и руски *„Projet de Code d'Arbitrage"*, који иде као апендикс уз онај први предлог.[10]

Надали смо се да ћемо у брзо добити и предлоге Сер Јулијана Понсфота[11] као и предлоге делегата Сједињених држава Сев[ерне] Америке и Италије. Али како до данас осем кратког предлога Конта Нигре[12] друге нисмо добили, а бојимо се да се извештај одбора за медијацију и арбитрацију не изнесе на дискусију пре него што од вас добијемо настављења, то смо се решили да дуже не чекамо, него да Вас замолимо да нам своја настављења дате телеграфским путем. А чини нам се да је право да Вас упознамо са нашим мишљењем о томе предмету.

Пре свега толико је ван сваке сумње да су Русија, Енглеска, Италија и Сев[ерна] Америка у начелу за арбитрацију. Судећи по говору, који је г. Леон Буржоа на првом састанку треће комисије држао, изгледа готово сасвим сигурно да је и Француска за арбитрацију бар у начелу. За Немачку не знамо позитивно шта и како мисли; али како смо чули да је одбор, који испитује све поднесене предлоге о арбитрацији, усвојио с малим редакционим поправкама прву партију руских предлога (*bons offices et médiation*) и како је немачки један делегат у том одбору, то нам се чини да је сва вероватност ту, да је и Немачка у начелу за арбитрацију.

Од држава другога реда Белгија, Холандска и Швајцарска сасвим су одсудно за начело арбитрације. Колико је првопотписани могао сазнати Шведска, Португалска, Данска и Мексиканска гласаће за арбитрацију у начелу. Персија и Бугарска гласале су и до сада у свима питањима за руске предлоге, па није вероватно да ће гласати против Русије у овом главном питању, на решење којега цар руски толико полаже. Грчка и Румунија изгледа да се колебају; она прва шта више била је у почетку противна свакој арбитрацији. На сваки начин толико можемо с највећом поузданошћу рећи: да је већина

[10] Овде се помињу делови предлога *Конвенције о мирном решавању међународних спорова*, који је руски главни делегат барон де Стаал 26. маја 1899. изнео пред делегате држава учесница на конференцији.

[11] Главни делегат Велике Британије на Првој конференцији мира и британски амбасадор у САД (1889-1902).

[12] Дугогодишњи италијански дипломата и амбасадор који је био главни делегат Италије у Хагу 1899. године.

великих сила и већина држава другога реда наклоњена да гласа за примену начела арбитрације.

Ми не видимо да би се ма какав било српски интерес оштетио кад би и Србија уз већину гласала и сама за примену начела арбитрације, а чини нам се да би у најмању руку било неке морално–политичке штете за наш народ да на пример уз Турску гласа против арбитрације у самом начелу, док Бугарска гласа за арбитрацију у друштву с народима који су авангарда сваког напретка.

Док је велика већина држава несумњиво у начелу за арбитрацију, у свима другим питањима изгледа да владају велике несугласице.

После начелног питања нај главније је: да ли да решавање арбитрацијом буде факултативно или – бар за неке категорије међународних спорова – облигаторно.

Енглеска и Сев[ерна] Америка противне су да буде облигаторности за ма коју категорију спорова.

Већина других држава изгледа да се склања да прими облигаторност за оне категорије, како је то Русија предложила.

Нама се чини да би ми имали интереса да примимо руски предлог о категоријама спорова код којих је облигаторно да се иде пред изборни суд. Ми већ по нашем географском положају долазимо у спорове било са великим силама какве су Аустро– Угарска и Турска било са државама другог реда, које је због њиховог тврдоглавства или превелике осетљивости тешко побудити на правично решење каквог спора. Ако суседне нам велике силе, баш у питањима техничким и материјалним, не усхте да буду правичне, него нађу интерес да буду према нама неправичне, онда до сада ми нисмо имали начина како до правде да дођемо. Ако би се на Конференцији мира одлучило да за извесне категорије спорова арбитрација буде облигаторна, онда добијамо могућност да се спор бепристрасно и праведно реши.[За нас би то имало неке незгоде само тада, кад би ми ради какве незнатне користи радили навлаш противно духу и одредбама Конвенција, те би наравно били у опасности да одлука изборног суда испадне противу нас. Али у таквом случају и право је да изгубимо парницу. У осталом такви се случаји једва дају замислити почем је јасно да је на крај краја свагда нај боља она политика која је нај коректнија.]

Да не улазимо у даље аргументовање дозволите само да вам изјавимо: да смо нас тројица овде мишљења да би добро било да

гласамо за облигаторност арбитрације у оним категоријама спорова које су побројане у члану 10 – ом руског предлога (страна 3 – ћа).[13]

Ако би се влада краљевска решила да нас овласти да гласамо за тај члан, онда настаје још и ово питање: да ли не би било у нашем интересу да тражимо да се руске категорије облигаторних спорова допуне тражењем са наше стране да се додаду још и спорови:

а.) који би проистицали из неједнаког тумачења трговачких уговора;

б.) и из неједнаког тумачења консуларних конвенција.

Мора бити да имају важни разлози зашто руски редактори пројекта о арбитрацији нису у своје облигаторне категорије уврстили трговачке и консуларне конвенције. Неки од тих разлога, нарочито што се тиче трговачких конвенција, могу се и разумети. Али, како смо ми долазили у току последњих 20 година у спорове с нашим суседима баш поводом разног тумачења трговачких и консуларних конвенција, то нам се чини да би нам дужност била да покушамо увести и те две категорије, па ма и не успели да за њих добијемо пристанак већине.

После она два прва питања (т.ј. да ли у начелу да пристанемо на арбитрацију, и да ли да пристанемо да арбитрација буде обавезна за извесне категорије) по важности заузимају прва места ова два:

а.) питање о установи сталног арбитражног трибунала,

б.) питање о саставу тога трибунала, ако се у опште силе сложе да га створе.

Опажамо да су мишљења о томе јако подељења. Постоји о том један енглески и један амерички предлог. За овај последњи вели се да предлаже састав једнога одбора у који би ушли представници свију народа изабрани од највиших судова сваке државе. Државе које имају спор изабрале би из тога одбора свака по једнога судију, који не би могао припадати ни једном од народа који имају спор. Пошто налазимо да је установа облигаторне арбитраже корисна за нас,

[13] Руски пројекат је обавезну арбитражу предвиђао за спорове од мањег значаја (нпр. накнада штете учињене другој држави или неком њеном поданику; различито тумачење поштанских, телеграфских и железничких уговора, уговора о подморским кабловима, међуокеанским каналима, о пловидби по међународним рекама, уговора о заштити својине, о монетама и мерама, о наслеђу, о пограничним питањима и др.)

ми држимо да бисмо требали да гласамо за онај предлог који даје највише гарантије да ће се та установа остварати и озбиљно функционисати. Т[ако] нпр. држимо да би требало бити против система по коме, ако се две избране судије не сложе у избору трећега, и уговор о арбитражи пада. Бољи би по нашем мишљењу био систем чл. 5. рускога *Code d'Arbitrage.*

[Али како још немамо у рукама ни енглески ни амерички предлог то нисмо за овај мах у стању да вам саветујемо каква настављења да нам у томе дате. Чини нам се да би најмудрије било да и у једноме и у другоме од та два питања гласамо с већином.]

Како ће се вероватно трећа комисија састати у првој половини идуће недеље да чује извештај одбора свога, ми би молили да нам, бар што се тиче начелних питања о којима смо у овом извештају говорили, дате настављења телеграфом.

Наша је нова адреса *Banka Straat* 143.

Примите итд. итд. итд.[14]

[Потпис: Чедомиљ Мијатовић]

[АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 50 – 52]

3.
Извештај о међународном посредовању и међународним анкетним комисијама као средствима за решавање међународних спорова

Председнику Министарског Савета,
Господину Др-у Вл. Ђорђевићу
итд. итд. итд.[15]
Конф[еренција]. № 32
7. јуна / 26. маја 1899. у Хагу

[14] Ради се о концепту званичног извештаја. Формалан и узвишен тон којим су се овакви извештаји завршавали најчешће је гласио *„Изволите примити уверење о мом високом поштовању“*.

[15] Овде се ради о концепту извештаја. У званичном извештају стајало је: *Министру Иностраних Дела*.

Господине Председниче,

Између г[оспо]д[и]на Вељковића и мене било је разлике у назорима о питањима медијације. Он налази да за наше интересе може бити штете отуда што би се медијацији – које и сад може бити по обичајном праву – дала јуридичка база у међународној конвенцији какву руски предлози имају у виду, да је свака медијација практички мешање у наше послове, и да је на послетку вероватно да ће велике силе злоупотребити право, или и дужност медијације, па се често, и при најситнијим сукобима између нас и наших суседа, уплетати својом медијацијом.

Одмах ћу казати да ја не одричем извесну силу и основаност разлозима Г[оспо]д[и]на Вељковића. Ја сам истина лично убеђења да пројекат руски о медијацији означава један напредак у еволуцији међународнога права и међународних односа, али бих ја радо то моје лично убеђење супримирао па бих готов био да гласамо против медијације у начелу, кад би само сигурни били да ћемо на своју страну добити ако не већину, а оно бар толико једномишљеника да будемо образовали једну поштовања достојну мањину, и да се будемо налазили у друштву часном и уваженом. На жалост ја не видим да за то имамо ма и најмањих шанси. Ја сам обратио пажњу мојим колегама на тај факат: да ће све велике силе и већи број мањих држава гласати за руски предлог о медијацији. Све те силе, које ће гласати за тај предлог, чине то зато што верују (или се само претварају да верују) да се усвајањем руског предлога чини доиста један корак унапред у развоју цивилизације, а многи још и за то што не ће да се замерају Русији одбијањем тога предлога. Настаје питање не више начела него опортунитета. Не видим који је то специфични српски интерес који би се спасао кад би ми Срби – било сами без савезника било са неколиким једномишљеницима – гласали противу давања легалне базе медијацији. А видим јасно да би Србија претрпела штету у својој репутацији као држава од напретка на Балкану, кад би у оваквој једној свечаној прилици заузели једно гледиште сасвим противно гледишту велике већине сила и то држава које се сматрају да су у авангарди образованости и напретка. Та би се незгода интензи[ви]рала кад би се десило нпр. да не само све велике силе, па за тим Белгија, Холандска и Швајцарска, него и Румунија и Бугарска гласају за оно што јавно мњење Европе сматра за напредак, док ми

са Турском и може бити Грчком гласамо противу тога што се замишља да је напредак. Ја остављам сасвим на страну питање да ли се таквим гласањем не би мање или више замерили Русији, а можда баш и тако рећи лично руском цару, који толико полаже на успех тога руског предлога. Остављам то на страну, премда не треба да нам буде равнодушно хоћемо ли се у томе питању замерити Русији или не, и то у моменту у коме јој се Бугарска удворава примајући све што она – Русија – предлаже. Ја налазим да је од важности за Србију да се на овој првој светској Конференцији њен народ обележи као народ који симпатише са свима напредним идејама образованих народа и који је вољан да ко-оперише на општем напретку света. Тако се ми не можемо обележити ако би гласали против давања легалне базе медијацији у тренутку кад све високо образоване па чак и мање образоване државе гласају за то.

И пошто сам све те разлоге изнео пред моје колеге, ја сам им – да не би никако могло изгледати да им ја моје назоре намећем – предложио да одмах сутра пођемо од делегата до делегата, да их питамо како мисле да гласају у питању о медијацији, па ако нађемо да њих који ће бити у начелу противни медијацији има толико да ће мо заједно представљати једну респектаб[и]л[ну] мањину, онда најпосле да вам предложимо да нас овластите да гласамо и ми с том мањином!

Г. Машин и г. Вељковић одмах су изјавили да би то излишно било почем већ сад знамо да ће знатна већина држава, на Конференцији заступљених, гласати за медијацију.

Кад смо већ тако сва тројица констатовали да би Србија, гласајући против медијације у начелу, остала или усамљена или у друштву само са неколико сила, да тиме она ништа не би добила а изгубила би бар нешто од своје репутације да је напредна земља, онда смо узели разматрати ствар са гледишта тога: да већ гласамо с већином у начелу за медијацију, али да тражимо да се у текст унесе резерва, којом би се могућна злоупотреба у примени медијације избегла или бар на најмању меру свела.

Истина у самом тексту како је предложен одбором има неколико одушака и неколико коректива могућном извртању карактера медијације. Тако

У члану 1 – [о]м речено је *„a l'effet de prévenir autant que possible le recours à la force etc"*.

У чл[ану] 2 – [о]м речено је: *les puissances signataires decident qu'en cas etc. elles auront recours – a moins que des circonstances exceptionnelles ne rendent ce moyen manifestement impossible – aux bons offices ou à la médiation etc.*

У чл[ану] 3 – ћем казато је да силе које нису [за]интересоване у конфликту могу понудити своје *bons offices* или и медијацију из сопствене иницијативе *„en tant que les circonstances s'y prêtent"*.

У истом члану на крају изречен је принцип да се право понудити *bons offices* или медијацију и у самом току непријатељства не може сматрати као акат *„peu amical"*.

У члану 6. казато је да *bons offices* и медијација имају искључиво карактер пријатељског савета.

Него поред свих тих коректура и одушака ми мислимо да би имало места да на крају члана 3 – ћег предложимо овај додатак:

1. *Il est également entendu que le refus des bons offices et de la médiation ne sera pas considéré comme un acte peu amical.*

2. *Il est bien entendu que les bons offices et la médiation ne seront offerte qui avec toute la reserve qui exige la nature délicate de ces démarches.*

А на крају члана 6 – ог овај:

2. *Et en conséquence et bien entendu*

Кад се већ хоће да се једном међународном погодбом ствара правна основа медијацији онда не ће бити излишно да се, ма и „пофторително"[16], нагласи: да је то у сваком случају једна дипломатска операција врло деликатне природе и да је ваља оградити свима могућним гарантијама да се не ће навалично злоупотребљавати.

По нашој дужности ми имамо част известити вас о резултату до кога смо ми тројица овде дошли претресајући цело питање о медијацији како је оно пред нас овде изнесено. А разуме се по себи да ћемо се ми управљати онако како нам ви наредили будете. И ми вас управо овим писмом и молимо да цело то питање изволите размотрити, узев у поглед и наше мишљење, па да нам онда одлуку владе Његовог Величанства телеграфским путем доставите одобравате ли:

[16] Поново, још једном.

прво, да у начелу гласамо за медијацију, и друго одобравате ли да оне амандмане правимо, или можда налазите да је боље да их никако и не правимо.

Колико смо разумели седница треће комисије, на којој ће се предузети друго читање редакције одборске, држаће се у идући понедеоник, 31 – ог маја по нашем, после подне. Надамо се да ће нам ваша наредба стићи бар у понедеоник пре подне.

Примите итд.[17]

[Потпис: Чедомиљ Мијатовић]

[АС, МИД, ПсЛ, ф. I, р. 223/1899, л. 68 – 71]

[17] Видети напомену број 13.

Nenad Milenović

SERBIAN DELEGATION AT THE FIRST PEACE CONFERENCE, 1899 – INSTRUCTIONS AND REPORTS

Summary

Serbia was one of the 26 countries which sent their delegates to take part in the proceedings of the First Peace Conference held at The Hague in 1899. This paper provides several documents which are of the great significance for the understanding of the position Serbian government took regarding the questions at the center of heated debates during the conference. These documents are kept in the Archive of Serbia, in the fund of the Ministry for Foreign Affairs. The first one – *Instructions to the Serbian delegates at The Hague conference* – provides an insight into the inner nature of government's stance on various important issuses: limitations of armaments, pacific settlement of international disputes etc. Other two documents are the reports of Serbian delegates about the proceedings of various commissions and analyses of the positions of other countries. These reports are of great value because they provide us the opportunity not only to examine the offical stand of Serbian government concerning a wide range of subjects broached at the Hague, but also to analyze the decision making process by taking into account the standpoint of Serbian delegates on issuses such as mediation, international commissions of inquiry, international arbitration and the establishment of the Permanent Court of Arbitration.

Key Words: Serbia, Hague, First peace conference, 1899, delegation, instructions, reports, armaments, arbitrage, mediation.

Чланак примљен: 22. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 309-324 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 309-324 (2010)

УДК: 347.67”1903”(093.4):929 Обреновић А.

Сузана РАЈИЋ
Унивезитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

ИЗ ОСТАВШТИНЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА*

Апстракт: Рад представља извршно Решење Првостепеног суда за град Београд којим је, после убиства краља Александра Обреновића 11. јуна 1903. године, распоређена његова имовина наследници мајци краљици Наталији и осталим потражиоцима према којима краљ није измирио своје обавезе.

Кључне речи*:* краљ Александар, краљица Наталија, оставштина, повериоци, пуномоћник, решење.

Краљ Александар Обреновић је, за разлику од свога оца краља Милана, био штедљив и врло скроман у свакодневним животним потребама. Од пола милиона динара, колико је износио годишњи буџет Краљевог двора за 1890, 1891. и 1893. годину, краљ је трошио само десети део на личне потребе, а остатак је одлазио на дворске чланике, поклоне, послугу, кухињу. Заиста није био лепљивих прстију, што се новца тиче. Када је кренуо за Цариград 1894, влада му је понудила 100.000 динара путног трошка, јер путује у корист земље, а не из личних потреба. Понуду је одбио и захвалио влади на пажњи и то је свакако био племенити гест, када један сиромашни краљ одбија толику суму зато што је његова земља такође сиромашна.[1]

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Друштвене институције српског народа од 16. до 20. века: континуитет и дисконтинуитет* (Ев. бр. 147015).

Међутим, иако је мало трошио, краљ Александар није продавао, али није ни увећао своју имовину Све што је поседовао од непокретности наследио је од својих предака, углавном од кнежева Милоша и Михаила, а од оца Милана само двор и имање у Нишу и околини, у Топоници. Када је са дванаест и по година постао краљ (1889) старатељи над краљевим добрима, Никола Крстић и Лазар Докић, констатовали су да су имања прилично запуштена, да дају мало примања, да се у двору, на рачун краљев, немилице троше животне намирнице, цигарете, пиће и др., да нигде не постоји списак слугу и да мајстори праве бројне рачуне за наводне поправке а да их у томе нико не контролише. Строгом штедњом, старатељи краљеве имовине за време малолетства Александра Обреновића (1889 - 1893), успевали су да трошкове смање и остваре суфицит од око 200.000 до 250.000 динара годишње. Они су водили рачуна да се све зграде издају под закуп и да се од закупаца кирија редовно прикупља. Сва крунска добра, економије, виногради, дућани, механе, локали, годишње су давали свега око 5.000 динара прихода. Од краљеве цивил-листе, која је у време малолетства на годишњем нивоу износила од 600.000 до 679.000 динара, такође се могло уштедети 150.000 до 200.000 динара. Године 1890. код Ротшилда је било уложено 5.293 лоза државе Србије, што је износило око 260.000 динара, а у новембру 1891. тај број је износио нешто преко 7.000, што је са каматом на годишњем нивоу било око пола милиона динара. Од уштеђеног новца куповане су и акције Рудника живе „Авала“, које су такође полагане код Ротшилда, као и 60.000 динара готовине у сребру. Новац који су старатељи успели да уштеде на име краљево за три године потрошио је краљев отац када је запао у дугове 1893. године.[2] Син је пропратним писмом Ротшилдима дао оцу новац, са

[1] П. Тодоровић, *Дневник*, Београд 1990, приредила Латинка Перовић, 181.

[2] Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, Заоставштина Николе Крстића, бр. 7252/69, *Дневник о старатељству над имањем краља Александра, почет 18. марта 1889* (даље: АСАНУ, ИЗ); Исто, фонд Јована Ристића, XXVII-1, бр. 2, 13; Архив Србије, Поклони и откупи, к. 140, д. 60, (даље: АС, ПО). Краљ Милан није могао да дође до новца код Ротшилда јер је новац био положен на име краља Александра. Тај проблем је решен после државног удара 1/13. априла 1893, када се краљ Александар пре времена прогласио пунолетним и преузео власт у своје руке. Отац је узео новац, а за узврат дао сину скупоцене адаћире које је он наследио од кнеза Михаила.

најбољим жељама да му послужи да изађе из дужничке кризе. У фебруару 1894. краљ је на рачуну код Ротшилда имао близу 50.000 флорина или око 120.000 динара.[3]

Непокретна добра краља Александра делила су судбину свог власника. Краљ Милан је 1891. године тражио три милиона динара и пошто тај новац није могао у целости бити одобрен од Скупштине, један милион му је исплатила држава на име цивил-листе дате унапред за годину дана, док су друга два милиона позајмљена у Русији, у Волго-Камској банци. За ову позајмицу заложена су непокретна крунска добра. Тако је отац добра која је 1889. пренео на сина, оптеретио дугом који ће бити исплаћен тек након Александровог убиства.

Из Распоредног решења првостепеног суда за град Београд по маси покојног краља Александра Обреновића од 3/16. јула 1904, које овом приликом објављујемо, може се стећи комплетан увид у број и вредност краљевих непокретности, затим у неизмирена краљева дуговања које је у име покојника имала да измири његова мајка и наследница краљица Наталија. Иако је списак потражилаца дугачак, ради се углавном о неизмиреним накнадама за поједине услуге двору и та сума је исплаћена из краљеве оставштине у готовом новцу. Међутим, руска Волго-Камска банка је тражила да јој се из интабулационог непокретног имања исплати 1.301.957,95 динара у злату, а вредност свих непокретности процењена је на око три милиона динара. Ово Решење чува се у Архиву Српске академије наука и уметности, у Историјској збирци, у Заоставштини краљице Наталије Обреновић, под сигнатуром бр. 14680/VIII -2-б.

Приређивач је настојао да интервенције сведе на најмању могућу меру. Уједначено је писање великих и малих слова, одвојеног и састављеног писања речи. Најчешће су додавани интерпункцијски знаци, знаци навода, а скраћено написане речи допуњене су у угластим заградама. Све мале заграде пренете су из оригинала, као и датуми који су по старом календару. Датуми у предговору и напоменама усаглашени су са данашњим рачунањем времена.

[3] АСАНУ, бр. 14.680, заоставштина краљице Наталије, VIII-115; АС, Хартије краља Александра, извештај краљу из банке Ротшилда у Бечу од 20. фебруара 1894.

Распоредно решење

Дежурног судије првостепеног суда за град Београд – надлежног по маси пок.[ојног] Александра Обреновића V бившег краља Србије. Из аката ове масе види се:
Да је краљ Александар умро 29. маја 1903. год.[4]
Да је после смрти, према извештају управника Краљеве благајне и Круниних добара од 10. септембра 1903. год. бр. 366, оставио ову имовину:

I Непокретно имање:

1. Плац са зградама у Дубровачкој улици (свако здање) процењено ..... 482.200 дин.
2. Плац са кућом у Крунској улици (кућа г-ђе Томаније) процењено .....75.713 дин
3. Плац са градама у Балканској улици (Краљева пивара) процењено.....422.670 дин.
4. Плац са двема зградама у Савској улици (хотел „Крагујевац“ и до њега дућани и квартири) процењено.....588.668 дин.
5. Плац са зградама у Дубровачкој и Узун Мирковој улици процењено.....85.555 дин.
6. Имање поред жељезничке пруге на коме је стругара Душана Сиротановића процењено..... 162.825,60 дин.
7. Земљиште са зградама у Палилули (Краљеве штале) процењено .....387.459 дин.
8. Плац са зградама у Сарајевској улици бр. 4 (Краљева вешерница) процењено .....59.598 дин.
Све се ово имање налази у Београду.
9. Земљиште са зградама у селу Такову по тапији коју је потврдио горњомилановачки Прв.[остепени] суд 1. апр.[ила] 1902. г. бр. 5959.
10. Пољопривредно имање у Топоници, у близини Ниша, од кога има 34 тапије процењено ..... 90.000 дин

[4] Александар Обреновић (1876-1903), краљ Србије (1889-1903). Убијен 11. јуна 1903. у завери коју су против живота краља и његове супруге сковали војни и цивилни представници српског друштва.

11. Пољско добро у атару општ.[ине] Смедеревске на ком је засађен виноград и од кога има 11 тапија процењено ..... 370.832, 35 дин.
12. Плац у Кладову са зградама у којој је основна школа
13. Баштованциница у Крагујевцу
14. Плац са зградама у Нишу (Краљев дворац) процењено ....105.498,15 дин.
15. Краљеве Гарде код села Сипа на Дунаву

II Разну покретност изложену у списковима којих има 26 и које је саставила комисија за преглед и допуну инвентара Краљевих и Круниних добара, наименована по смрти краља Александра Указом Владе Краљевине Србије.[5]

III Разна примања

Да се за наследницу све имовине пок.[ојног] краља Александра пријавила његова мати краљица Наталија[6], која је преко свога пуномоћника г. Боривоја Орешковића адв.[оката] овд.[ашњег] изјавила да се наследства прима са потписом.

Да су услед оваке изјаве пријављене наследнице, а на основу § 491 гр.[ађанског] зак.[она] и чл. 102 несп.[орног] права, огласили преко *Српских новина* позвани сви који ма шта по каквом основу из ове масе тражити имају.

Да су се у масу пријавили и тражили:

1. Држава српска покретност побројану у акту бр. 1588
2. Марко Стојановић адв.[окат] овд.[ашњи] за Фридриха Хиса и синове из Беча ..... 622 круне
3. М. Стојановић адв.[окат] за К. Габлера из Беча.....1224 круне

[5] АС, Председништво Министарског савета, 1903, к. 12, бр. 308, Инвентар ствари у Старом двору, Новом двору, Двору у Смедереву, Нишком двору и павиљону у Нишкој бањи, Таковском двору и у зградама на Ади Циганлији.
[6] Наталија Обреновић (1859-1941), кнегиња (1875-1882) и краљица (1882-1888) Србије, мајка краља Александра Обреновића.

4. М. Стојановић адв.[окат] за Е. и Р. Шпицера из Беча.....2172,72 круне
5. ---------- „ ---------- за Јана Јеномира Антона из Хронова .....240 круна
6. ---------- „ ---------- за Х. Тауса из Беча .....610 круна
7. ---------- „ ---------- за Шарлоту Ирош[?] из Беча .....1938,79 круна
8. ---------- „ ---------- за Јосифа Фишера из Беча..... 299,03 круне
9. ---------- „ ---------- за Лудвика Херуфелда из Беча..... 280,40 круне
10. ---------- „ ---------- за Аугусту Шарф из Беча.....2.000 круне
11. ---------- „ ---------- за Ф. Фрича из Беча ..... .870 круна
12. ---------- „ ----------за С. Фридмана из Беча..... 243 круна
13. ---------- „ ---------- за Тајера и Хартмута из Беча ..... 382 круна
14. ---------- „ ---------- своју адвокатску награду.....3.600 дин.
15. М. Мостић адв.[окат] за Морица Тилера из Београда .....7.893 дин.
16. Н. Капетановић адв.[окат] за Друштво за осветљење .....5.998,10 дин.
17. П. Стефановић адв.[окат] за М. Слуцког и комп.[анију] овд.[ашњу].734,55 дин.
18. -------- „ ---------- за Ј. Павловића и комп.[анију] овд.[ашњу]..... 2.411,75 дин.
19. -------- „ ---------- за Сименса и Халска из Пеште.....3.058,48 кр.[уна]
20. В. Павићевић адв.[окат] за Жансена из Париза..... .....9.166,50 дин.зл.[атних]
21. Р. Финц адв.[окат] за С. Ландау трг.[овца] овд.[ашњег].....284,10 дин.
22. -------- „ ---------- за К. Најлендера из Пеште.....4.600 дин. зл.[атних]
23. Др Д. Алкалај адв.[окат] за Геролда и Комп.[анију] из Беча.....7.264,43 круна
24. -------- „ ---------- -за Алберта Хенрија из Штрасбурга....902,50 д.[ин]зл.[атних]
25. -------- „ ---------- --- за Аугуста Штајкерта из Беча .....9.707 круна
26. -------- „ ---------- --- за Аугуста Кантона из Берлина..6.840 д.[ин]зл.[атних]
27. -------- „ ---------- за Ф. Томасонија из Беча.....10.248,29 кр.[уна]
28. -------- „ ---------- -- за А. М. Херуку из Беча..... 331 круна
29. -------- „ ---------- -- за Голдштајна из Штудгарта .....100 марака
30. -------- „ ---------- -- за В. Вителаја из Лондона .....£ 7,7,4
31. -------- „ ---------- -- за Ф. Матајовског из Прага.....600 круна
32. -------- „ ---------- -- за Стевана Шота из Беча.....6.627,92 кр.[уна]
33. -------- „ ---------- -- за П. и Х. Хабига из Беча.....135 круна
34. -------- „ ---------- --- за А. Фелдхајма из Мајнца..10.580 д.[инара]зл.[атних]
35. Фр. С. Попе адв.[окат] за Тому Грубера овд.[ашњег]..... 1224,20 дин.
36. -------- „ ---------- за Ф. Брахфелда из Пеште.....8.051,55 кр.[уна]
37. -------- „ ---------- - за в. Недељковића терз.[ију] овд.[ашњег].....150 дин.
38. -------- „ ---------- - за Х. Куглера из Пеште.....2.847,80 кр.[уна]
39. Рад. Попе Драгић адв.[окат] за М. Флајмера и Мајера овд.[ашњег] .....150 дин.
40. -------- „ ---------- „ ---------- „ --------- „ --------- 7.485,50 кр.[уна] 1679,30 дин.
41. Рад. Попе Драгић адв.[окат] за Душана Тодоровића трг.[овца] овд.[ашњег] .....5.653,25 дин.
42. Ур. Кузмановић адв.[окат] за Голдштајна 1 монограм .....200 дин.
43. Ј. Ф. Вшетечки млинар овд.[ашњи].....132 дин.
44. Глиша Матић обућар овд.[ашњи] .....1340 дин.
45. Анастас Зако гвожђар овд.[ашњи].....36 дин.
46. Антон Келнер фарбар овд.[ашњи].....332 дин.

47. Ђока Милићевић и син гостионичар овд.[ашњи].....269,70 дин.
48. Јосиф Бергер механичар овд.[ашњи].....85,80 дин.
49. Карло Пероло гост.[ионичар] овд.[ашњи].....1176,75 дин.
50. Ант. Ђорђевић пекар овд.[ашњи].....45,50 дин.
51. Трифун Ђорђевић воскар овд.[ашњи]..... 522 дин.
52. Јован Анђелковић ћурч.[ија] овд.[ашњи].....204 дин.
53. Сава Миленковић трг.[овац] овд.[ашњи].....80 дин.
54. Тодор Мраовић цвећар овд.[ашњи].....21,25 дин.
55. С. Шајнесонов оптичар овд.[ашњи].....599 дин.
56. Новичић и Розмировић из Ниша.....42,50 дин.
57. Ц. Лозановић.....93 дин.
58. К. Пијачетини овд.[ашњи].....70 дин.
59. Беогр.[адско] женско друштво..... 15 дин.
60. Коста Ђукић дрвар.[ски] трг.[овац] .....59,40 дин.
61. Миливој Маленић овд.[ашњи].....1200 дин.
62. П. Маринковић дрогериста.....162,10 дин.
63. Марковић и Павловић трг.[овац] овд.[ашњи].....2.150 дин.
64. Маричић и Јанковић -------- „ ---------- --------.....1789,40 дин.
65. Д. Ћирковић трг.[овац] .....21,50 дин.
66. Ђ. Јанковић кујунџ.[ић] из Ниша 12 кашика и 1 тацну.....500 дин.
67. К. и Н. браћа 3 Поповићи јувелири овд.[ашњи] .....1.675 дин.
68. Пера Петровић за сина Ђорђа једна кола.....[непроцењено]
69. Мих.[аило] Викторовић апотек.[ар] овд.[ашњи] .....1.324,50 дин.
70. Таса Нераниић трг.[овац] овд.[ашњи].....17,50 дин.
71. В. Огњеновић адвокат за Фр. Калвета из Бордоа .....5325 дин.
72. Управа државних монопола.....2233,75 дин.
73. Столарско акционарско друштво.....95,65 дин.
74. Ник. К. З. Поповић јувелир.....240 дин.
75. Радничка школа женског друштва.....800 дин.
76. Тајтацаковић и други трговци овдашњи.....1.700 дин.
77. Светислав Костић терзија овдашњи.....2.070 дин.
78. Франц Франц Немеш овд.[ашњи].....28,30 дин.
79. Мика Константиновић месар овд.[ашњи].....6.057 дин.
80. Франц Шустер лимар овд.[ашњи].....178,40 дин.
81. Игњат Бајлони и синови.....1692,05 дин.
82. Карло Рот фарбар овд.[ашњи].....204 дин.
83. Милан Глишић овд.[ашњи].....22,50 дин.
84. Ј. Обрадовић трг.[овац] овд.[ашњи]..... 180 дин.
85. Сава Недељковић хлебар овд.[ашњи].....45 дин.
86. Јосиф Марковић лекар.....50 дин.
87. Милош Савчић инжињер овдашњи.....717,50 дин.
88. М. Гођевац адвокат за браћу Луве.....2.127,60 дин.[][]
89. Петар Кумаковић апотекар из Врање.....300 дин.
90. Станоје Живковић трг.[овац] овд.[ашњи].....60 дин.

91. П. Петровић бравар овдашњи.....660,80 дин.
92. Ј. Пантелић посластичар овдашњи.....405,75 дин.
93. Аранђеловачка конзорција.....229,10 дин.
94. Министарство финансија .....1.000 дин. у злату.
95. Дирекција државних жељезница.....518,60 дин.
96. Ужичка ткачка радионица.....1.523 дин.
97. Димитрије Н. Николић трг.[овац] овд.[ашњи].....117,20 дин.
98. Свет. Рувидић апотекар из Ниша.....146,60 дин.
99. Др Павле Стејић лекар овд.[ашњи].....300 дин.
100. Божа Драгољевић трг.[овац] овд.[ашњи].....266,15 дин.
101. Милоје Јовановић овдашњи.....123 дин.
102. Лазар Девечерски столар из Ниша.....80 дин.
103. Ф. Квирини тапетар овдашњи.....615,30 дин.
104. Јован Сремац лимар овдашњи.....145,60 дин.
105. Ранко Гођевац трг.[овац] овд.[ашњи].....269,90 дин.
106. В. Тителбах професор у пензији овдашњи.....4.511 дин.
107. М. Стојановић адвокат за А. Е. Ке[?]та из Беча.....1.175 круна
108. -------- „ ---------- за Шостала и Хартлајна из Беча..... 2.947,90 круна
109. М. Мостић за Е. Фишера из Пеште.....5.585,90 круна
110. Антоније Мутап из Прислонице.....250 # цес.[арских]
111. Љубисав Лишанин овд.[ашњи].....200 дин.
112. Др Д. Алкалај за Фр. Франкла из Беча .....306,48 круна
113. . -------- „ ---------- - . -------- „ ---------- .....400 круна
114. Ђачка трпеза .....1.000 дин.
115. Тодор Николић чувар тица.....4.000 дин.
116. Жан Амаре служитељ.....4.300 дин.
117. Пет.[ар] Маринковић грговац из Г. Милановца.....93,90 дин.
118. Београдско певачко друштво .....5.000 дин.
119. Марија Флор удова из Ниша месечну пензију од .....60 дин.
120. Макса Антонијевић јувелир овдашњи.....461,95 круна
121. Држава српска приход са Аде Циганлије.....20.682,25 дин.
122. Српско лекарско друштво.....1.200 дин.
123. Др. Јова Јовановић лекар.....8.300 дин.
124. Др. Антон Пфефер.....60 дин.
125. Дирекција српских државних жељезница.....755,20 дин.
126. Младен Драгићевић служитељ.....2.880 дин
127. Мих.[аило] Гесег настојник имања.....5.000 дин.
128. Станка Мијатовић удова.....6.834 дин.
129. Стаменко С. Јоцић кујунџија из Ниша.....4.265 дин.
130. Свет. Јеремић из Горње Добриње.....29.396 дин.
131. . -------- „ ---------- - . -------- „ ---------- -.....1.540 дин.
132. . -------- „ ---------- - . -------- „ ---------- .....9.540 дин.

133. Др. Д. Алкалај адв.[окат] за Стану пл.[емениту] Алексић-Мајн, кћер пок.[ојне] Ане М. Обреновић[7] из прихода од непокретног имања, према тач.[ки] 29 уступљења Петрије Бајић од Варадне[8], кћери кнеза Милоша Обреновића, и барона Федора и Михаила Николића од Рудне[9], унука пок.[ојног] кнеза Милоша од друге његове кћери Савке, годишње издржање до Станине смрти ..... 6.000 дин.
134. Ермила Обреновић[10] по истом основу и под истим основама као и г-ђа Алексић – Мајн, годишње ..... 6.000 дин.
135. Волшко-Камска банка, да јој се из интабулационог непокретног имања, амортизацијом, као што је облигацијом предвиђено са 3% интереса од 1. маја 1903. исплати ..... 1.301.957,95 д.[инара]зл.[атних]
136. М. Мостић адв.[окат] за Леона Беклара секретара амбасаде из Париза 350.000 дин. у зл.[ату] са 6% инт.[ереса] од 23. априла 1903. год. по облигацији. Ова је тражбина сведена на 270.000 дин. у злату са интересом од 23. априла 1904, пошто је по решењу овог судије у отплату ове тражбине издато г. Мостићу 80.000 дин. у злату са интер.[есом за годину дана... 270.000 д.[инара]зл.[атних]
137. Др.Д. Алкалај адв.[окат] за Антона Хајца б.[ившег] шумара у Кошутњаку. .....32.506,80 дин
138. Др Д. Алкалај за К. Дрекола из Беча .....2.508 кр.[уна]
139. -------- „ --------- за Бамингера и Хубера из Беча ..... 914. кр.[уна]
140. -------- „ --------- за Јосифа Сајтлера ловца 1.800 дин. годишње на име пензије или једном за свагда ..... 9.000 дин.
141. Др Д. Алкалај за Карла Ребла на име пенз.[ије] годиш.[ње] по 840 дин.
142. Др М. Петронијевић б.[ивши] краљев секретар од исплаћених рачуна 11.436,50 д.[инара] зл.[атних], 2.254,60 д.[инара] ср.[ебрних], 3002,25 круна, 1019 марака, 120 форин.[ти], 20 турс.[ких] лира
143. Антоније Станковић и Стојан Соколовић циглари..... 6.000 дин.
144. Јосиф Прител столар..... 2.000 дин.
145. Марко Барух мењач..... 2.000 круна
146. Петар Розмировић бив.[ши] на[д]зор.[ник] двора на име пензије месечно по .....80 дин.
147. Риста Јовановић баштован..... .....500 дин.
148. Ђорђе Нешић очни лекар ..... 15.650 дин.
149. Др. Никола Николић лекар ..... 7.494 дин.

[7] Анастазија (Стана) (1839–1933) удата за Теодора Алексића од Мајне, била је кћер брата кнеза Милоша Јована и његове друге жене Ане Јоксић (1818–1880).
[8] Кнез Милош Обреновић (1783–1860), кнез (1815–1839) и (1858–1860) и кнегиња Љубица Обреновић (1785–1843) имали су кћер Петрију, удату за Теодора Бајића.
[9] Федор (1836–1903) и Михаило (1841– после 1897) Николић су синови друге кћери кнеза Милоша Савке (Јелисавете) (1814 - 1848) из брака са Јованом Николићем из Рудне (1810–1890).
[10] Ермила или Јермила (1844–1918) је друга кћер кнез Милошевог брата Јована и Ане Јоксић, која је била удата најпре за Николу Чупића, а од 1867. године за Тешу Николића.

150. Др Д. Алкалај за Аугуста Штајнхерта из Беча ..... 6.426 круна
151. . -------- „ --------- за Јосифа Ребла по 10 дин. месечно на име пензије, или једном за свагда .....20.000 дин.
152. Др Д. Алкалај за Јована Дочкала камердинера једну капу и једну бунду .....6.668,95дин, 1.612,97 круна.
153. Др Д. Алкалај за Јована Дочкала камердинера .....408,30 круна, 3.496,80 дин.
154. М. Стојановић адв.[окат] за Фр.[анца] Хиса и синове из Беча ...6.216,40 круна
155. ---------- „ ---------- за Амалију Глаубер из Беча..... 880 круна
156. ---------- „ ---------- за Шостала и Хартлајна из Беча .....310,50 круна
157. Крсмановић и Јовановић накнаду штете коју нису одредили
158. Држава српска .....3333,33 дин.
159. ---------- „ ---------- .....160.600 дин.
160. М. Мостић адв.[окат] за масу Лазе Петровића:

1. 10 оснивачких акција Друштва златних рудника у Ватану (Сијам) Sosiété des Mines d`or de Watana par de tondaters on porteur. Номинална вредност сваке акције 100 франака.

2. 5 ком.[ада] од по хиљаду акција Друштва The good Vill Tunnel and mining Cº.Уз акције и једно писмо банке Commando et C. у Паризу, упућено краљу Александру 9. априла 1901. год. у коме се каже да је предато Марковићу, отправнику послова у Паризу горњих 10 ком.[ада] акција златних рудника и горњих пет акција. И затим, једна признаница г. Воје Марковића банци Commando, по којој признаје да је горње акције примио.

3. У једној коферти 10000 дин. у злату.

4. --------- „ ----------8000 дин. у злату

5. У Бележнику:

а) У српским новчаницама у злату ..... 3.400 дин.
б) 500 круна у новчаницама
в) 3000 круна и 3 новчанице по 1000 круна
г) 200 форинти у новчаницама у 2 ком. Од по 100 форинти
д) 1 српска новчаница од 100 динара у злату
ђ) 1 новчаница од 25 рубаља и 1 од 5 рубаља
е) 2 новчанице француске од по 1000 франака и 5 новчаница од по 100 дин.
ж)75 наполеона по 20 дин. свега 1500 дин. у злату

7[11]. 10.000 дин. у сребрним новчаницама

8. 500 ком.[ада] акција Извозне банке гласеће на краља Александра Уплаћено по 40 динара

9. У фиоци писаћег стола:

I 700 дин. у сребрним новчаницама
II 300 дин. злата у српским новчаницама
III 420 круна у новчаницама
IV 1 новчаник и у њему 6 круна и 20 филера

[11] По редоследу треба да је редни број 6.

V 1 медаља од 1888. год. на којој је лик краља Милана
VI 1 Споменица на стогодишњицу Јеврема Обреновића
VII 1 уплата осигурациони Генерали, рок од 1. маја 1903. год. гласећа на Лазу и Анку Петровића
VIII 1 признање и писмо Драгутина Атанацковића односеће се на купљени плац од Штајнехлера у једној коферти на којој је написано „тапије од плаца“, но тапије нема
IX једна уложна књижица под бр. 334 Београдске трговачке штедионице на име Наталије Лазе Петровића уложено 111,25 дин
10. Један реверс ђенерала Коке Миловановића по коме је примио 25 акција Народне банке за удову пок.[ојног] Лазе Петровића

161. Јован Ребл служ.[итељ] по 100 дин. месечно на име пензије или једном за свагда 12.000 дин.
162. Државна штампарија ..... 2.185,65 дин.
163. Јован Вукомановић[12] пензионер имање звано „Краљева вешерница“

Повериоцима од бр. 1 до бр. 108 закључно у реферату овог решења призната су њихова потраживања и исплаћена.

Повериоци побројани у реферату овог решења од бр. 109 до бр. 132 закључно, упућени су за своја потраживања на редовну парницу пошто им пуномоћник наследнице г. Боривоје Орешковић адв.[окат] иста није признао, но они у остављеном року нису парнице повели.

Повериоцима под бр. 133, 134, 135 и 136 призната су њихова потраживања.

Повериоцима под бр. 137 па до бр. 149 закључно, пуномоћник пунолетне наследнице није признао њихова потраживања и они су решењем несп.[орног] дела, судије овог суда, упућени на редовну парницу те да тим путем своја потраживања докажу. Парнице су повели у остављеном року.

Повериоци од бр. 150 до бр. 160 закључно, чија потраживања такође нису призната, упућени су на редовну парницу, али им рок за вођење исте није још протекао.

Сви повериоци од броја 133 до бр. 160 закључно, одобрили су да се наследници преда на слободну управу и располагање сва

[12] Рођак кнегиње Љубице, супруге кнеза Милоша Обреновића, рођене Вукомановић.

масена имовина, како покретна тако и непокретна, но с тим да се у распоредно решење унесе да ће наследница бити дужна исплатити им из наслеђене имовине пријављене тражбине, кад буду поднели на исплату извршне пресуде по споровима на које су решењем судије за несп.[орна] дела упућени.

За повериоца Јована Ребла служит.[еља], чија тражбина износи 12.000 дин. и за Државну штампарију која је пријавила 2.185,65 дин, пуномоћник наследнице г. Орешковић актом својим под бр. 18539, положио је суду 101 ком.[ада] државних лозова 2% и 3.700 дин. у злату, с тим да овај новац и ови лозови, заједно са готовином која се у маси налази, и која по извештају рачуноводства на акту под бр. 18526 износи 10.607,25 дин., остану у депозиту као гаранција за исплату потраживања Јована Ребла и Државне штампарије све дотле док се не окончају спорови на који су ови повериоци решењима судије за несп.[орна] дела упућени.

РАЗЛОЗИ

Решењем несп.[орних] дела судије овог суда од 29. новембра 1903. бр. 29598, које је извршно за једину наследницу све имовине пок.[ојног] краља Александра, проглашена је његова мати краљица Наталија, с тим, да дугове покојникове буде дужна исплатити само наслеђеним имањем, пошто се наслеђа примила са потписом.

На основу њега, а имајући у виду:

Да су пријављеним повериоцима, побројаним у реферату овог Решења, од бр. 1 до бр. 108 закључно, њихова потраживања призната и исплаћена.

Да су повериоци побројани у реферату овог Решења од бр. 109 до бр. 132 закључно, упућени на редовну парницу за своја пријављена потраживања која им пуномоћник наследнице није признао, па исту нису повели у остављеном року, да су на тај начин изгубили право да се та њихова потраживања узимљу у обзир при расправљању ове масе.

Да су повериоци бр. 133, 134, 135 и 136, чије су тражбине признате, одобрили да се наследници преда на слободну управу и располагање сва масена имовина.

Да су повериоци под бр. 137 до 149 закључно, који су за своја пријављена потраживања упућени на редовну парницу и исту повели, као и повериоци под бр. 150 до 160 закључно, који су на парницу упућени, али им рок за парницу још није протекао, такође одобрили да се наследници преда на слободно руковање и располагање сва масена имовина, како покретна тако и непокретна, но с тим да се у распоредно Решење унесе да ће наследница бити дужна исплатити им из наслеђене имовине пријављене тражбине, кад буду поднели на исплату извршне пресуде по споровима на које су решењем судије упућени.

Да је пуномоћник наследнице у акту бр. 18539 положио суду 101 ком.[ада] државних лозова 2% у вредности 10.100 дин, и 3.700 дин у злату, с тим да овај новац заједно са осталом готовином која се у маси налази и која износи 10.607,20 дин. остане у депозиту као гаранција за исплату непризнатих тражбина Јована Ребла и Државне штампарије, кад поднесу извршне пресуде по споровима на које су решењем судије упућени.

Да је Јован Вукомановић пензионер, одобрио такође предају све имовине наследници, сем имања под бр. 8 овог Решења (Краљева вешерница), на које он полаже право својине по основу наслеђа од пок.[ојне] кнегиње Љубице Милоша Обреновића.

Да је сва масена покретност са свима примањима већ предата наследници на слободну управу и располагање Решењем несп.[орног] дела судије овог суда од 24. априла 1904. год. бр. 12357, за чије је извршење писато господину председнику Министарског савета.

Потписани судија, према свему изложеном налази: да се на основу чл. 126 у в.[ези] са чл. 114 несп.[орног] прав.[илника] и сва масена непокретна имовина има предати наследници на слободну управу и располагање, сем имања под бр. 8 (Краљева вешерница), о коме ће се накнадно одлука донети кад се буде окончао спор који је г. Вукомановић према решењу несп.[порног] суда повео код овога суда, против масе пок.[ојног] краља Александра.

На основу изложеног чл. 5 и 11 несп.[орног] прав.[илника] §§ 303, 304 и 306, Пр.[остепени] суд поставља, а с погледом на Закон о таксама потписани судија

РЕШАВА

Да се наследници краљици Наталији преда на слободну управу и располагање сва масена непокретна имовина, сем плаца са зградама у Сарајевској ул. бр. 4 (Краљева вешерница), на које имање полаже право г. Јован Вукомановић пенз.[ионер], по основу наслеђа од пок.[ојне] кнегиње Љубице М. Обреновић. За ово имање донеће се одлука накнадно, кад се буде окончао редовни спор који г. Вукомановић, према Решењу несп.[орном] делу судије бр. 30784 повео код овога суда против наследнице пок.[ојног] краља Александра.

Наследница ће бити дужна да из наслеђене непокретне имовине исплати признате тражбине Стане пл.[емените] Мајн, Ермиле Николић рођене Обреновић и Волшко-Камске банке, а из целокупне наслеђене имовине да исплати признату тражбину Леона Беклара, секретара амбасаде у Паризу, као и све непризнате тражбине изложене у реферату овог Решења од бр. 137 до бр.160 закључно, ако исте поменутим повериоцима буду досуђене пресудама судским по споровима на које су решењима несп.[орних] дела судије упућени.

Хартије од вредности и новац који је пуномоћник наследнице положио по акту бр. 18539, као и раније примљена масена готовина која по извештају рачуноводства на акту бр. 18526 износи 10.607,25 дин, остаће у депозиту код овога суда за обезбеду пријављених потраживања Јована Ребла и Државне штампарије, све дотле док се не оконча спор на који су ови повериоци упућени решењем несп.[орних] дела судије противу масе пок.[ојног] краља Александра.

Наследница ће бити дужна да плати само папирну таксу.

Ово је решење одмах извршно.

Решењем овим известити пуномоћника наследнице г. Боривоја Орешковића адв.[оката] овд.[ашњег].

Решио дежурни судија Прв.[остепеног] суда за град Београд, 3. јула 1904. год. бр. 18539 спор 5461 у Београду.

Писар
Рад. Мирковић с.р.

Дежурни судија,
Ж. Аранђеловић с.р

Suzana Rajić

FROM THE LEGACY OF KING ALEKSANDAR OBRENOVIĆ

Summary

After the killing of King Aleksandar Obrenović on June 11th 1903, his property was conferred to the inheriting mother, Queen Natalija, by the executive decision of the Court of Original Jurisdiction for Belgrade. Queen Natalija was obliged to settle accounts with those who claimed the satisfaction of their needs that king failed to meet during lifetime, having failed to fulfill his obligations towards them. A thorough insight into the number and the value of the king's real estate properties as well as his unpaid debts can be grasped by means of this document. The value of all the king's real estate properties is estimated to approximately 2,8 million dinars. Of that amount, the Russian Volga-Kama bank claimed 1.301.957,95 dinars in gold, as a value of the two million dinars loan that king's father Milan made in 1891, by pawning the royal real estate properties.

Key Words: King Aleksandar, Queen Natalija, creditors, representative, decision.

Чланак примљен: 30. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање:15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 325-386 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 325-386 (2010)

УДК: 327:341.8](497.11)”190”(093)

Александар РАСТОВИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

РЕФЕРАТ ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА О ОДНОСУ СРБИЈЕ ПРЕМА РЕФОРМСКОЈ АКЦИЈИ У СОЛУНСКОМ, БИТОЉСКОМ И КОСОВСКОМ ВИЛАЈЕТУ*

Апстракт: Стручна експертиза Јована Јовановића Пижона, шефа конзуларног одељења при Министарству иностраних дела Србије из 1904. године рађена за потребе српске владе представља драгоцени документ о задацима Србије на спољнополитичком плану у осетљивим областима три европска турска вилајета: Косовском, Битољском и Солунском. Као врснио познавалац ондашњих прилика Јовановић је саставио веома опширан реферат са конкретним мерама које су српска влада и њени дипломатски представници требало да предузму како би сачувао и проширио утицај Србије на тим подручјима која су сматрана и историјски и етнички српским територијама. Такође, у овом документу је синтетички представљен и развој македонског питања пре и током 1903. године, а дата је и анализа одредаба споразума из Мирцштега.

***Кључне речи*:** експертиза, Јован Јовановић Пижон, Македонија, реформе, Србија

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. број 147036).

У Архиву Југославије у фонду Јована Јовановића-Пижона,[1] налази се опширна експертиза-реферат (укупно педесет осам страна, писаних Јовановићевом руком) коју је угледни српска дипломата као шеф конзуларног одељења Министарства иностраних дела Србије, приредио у јесен 1904. године за потребе тог ресора на чијем челу се тада налазио Никола Пашић.[2] Конзуларно одељење је имало задатак да руководи акцијом српских конзула у Македонији где су се од 1904, све више распламсавале борбе између српских, бугарских и грчких чета. Постављење Јовановића није било случајно, с обзиром на то да је као добар познавалац тамошњих прилика, био права особа да води тако важну и осетљиву активност на простору који је био од посебног значаја за српску државу.

Што се тиче питања Македоније[3] оно је било саставни део ши-

[1] Јован М. Јовановић-Пижон је рођен 1869, у Београду где је завршио студије права. Маја 1892, постаје писар у варошком суду, а фебруара 1900, секретар МИД-а и ванредни професор Велике школе. Децембра 1903, је отправник послова у Софији, а 4. септембра 1904, и шеф конзуларног одељења МИД-а. Биран је за отправника послова у Атини, дипломатског заступника у Каиру, представника у Црној Гори. Био је генерални конзул Србије у Скопљу, начелник МИД-а. Од 18. јуна до 30. августа 1912, је министар иностраних дела. После тога одлази у Беч на дужност посланика. Када је избио Први светски рат постављен је на дужност помоћника министра иностраних дела. Од 1916, до 1919, налазио се на положају посланика у Лондону, а од јануара до фебруара 1920. посланик је Краљевине СХС у Вашингтону. За народног посланика је биран 1920, 1923. и 1925. Био је шеф Земљорадничке странке. Објављивао је и текстове у књижевним листовима, ***Дело, Српски књижевни гласник, Нова Европа, Fortnightly Review***. Умро је 1939.

[2] Др Јован Јовановић, Србија и реформна акција у вилајетима Солунском, Битољском и Косовском. Реферат поднесен министру иностраних дела, Архив Југославије, Фонд Јован Јовановић Пижон, 80-3-13 (у даљем тексту АЈ, 80-3-13).

[3] Македонија (Вардарска, Пиринска, Егејска) је географски простор у јужном делу Балканског полуострва. Стојан Новаковић за границе Македоније узима граничне линије које је изнео Владимир Карић. По њему Македонија се на северозападу граничи са Шар планином и Црном Гором, на западу са Црним Дримом и планинама на западној обали Охридског и Преспанског језера. На југу се спушта ка сливу реке Девола, а затим пење ка планинама Нереч, Нице и Кожух. Одатле прелази преко Вардара и Беласице до Струме и јужно од реке Струмице. Источна граница се протеже реком Струмом до Осоговске планине и граница Србије. В. Карић, *Српска земља*, Београд 1882, 123-127. По мишљењу Јована Цвијића права, историјско-географска Македонија обухвата централне и јужне делове Балканског полуострва који се наслањају на Пелеш и Егејско море. Њене границе се подударају са међама Со-

рег Балканског и Источног питања, да би се од 1895, до 1896, артикулисало као посебно питање. Оно је подразумевало скуп унутрашњих проблема у централним деловима европске Турске односно дипломатску активност балканских држава и великих сила (пре свега Аустроугарске и Русије) на решавању националног питања и територијално-политичког статуса те области.[4] Свака од балканских држава која је полагала право на Македонију имала је своје становиште о појму, границама, пореклу и припадности њеног становништва. Грци су у географском смислу под Македонијом сматрали простор Битољског и Солунског вилајета. За Србе је она била важна не само у смислу порекла и припадности њених житеља већ и због граница разграничења Старом Србијом, при чему су граничне коте спуштали јужније, сматрајући српском територијом највећи део спорног простора. Што се тиче Бугара, они су, позивајући се на одредбе из Сан-Стефанског уговора такође својатали Македонију сматрајући да њима припадају подручја од планине Шаре и Скопске Црне Горе на северу, преко Скопског санџака до Битољског и Солунског вилајета на југоистоку и југу.[5] Циљ агресивне бугарске политике био је процес потпуне бугаризације целе Македоније.[6]

Веровање да је одлукама Берлинског конгреса трасиран пут трајнијем миру на Балкану показало се врло брзо као илузија. Турска није отпочела са неопходним реформама како би се побољшао поло-

лунског и Битољског вилајета. Границе праве Македоније простиру се јужно од међа Скопске области ка Вардару до Солуна обухватајући претежно средњи и доњи слив Вардара, крајеве око великих језера на западу и Струме и Месте на истоку. Јован Цвијић, *Објашњење етнографске карте*, Гласник српског географског друштва, св. 2, Београд 1913, 249-250, Исти, *Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, I, Београд 1906, 45. Снажан утицај бугарске пропаганде, ВМРО-а, и планирано извођење реформи у Солунском, Битољском и Косовском вилајету, утицало је да се у дипломатском смислу под Македонијом подразумевају територије три наведена вилајета у европском делу Турске, иако у географском смислу Македонија обухвата само делове Битољског и Солунског вилајета, али не и Косовског. Љ. Алексић Пејковић, Ж. Анић, *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914,* књига II-додатак 2, Организација Српска одбрана 1906. године, Београд 2007, 739.

[4] Исто.

[5] М. Војводић, *Србија и македонско питање*, Историјски гласник 1-2, 1990-1992, Београд 1992, 38.

[6] Исто, 39.

жај хришћана, а балканске државе (Бугарска, Србија, Грчка) све израженије врше пропагандну активност и испољавају територијалне захтеве у погледу Битољског, Солунског и Косовског вилајета.[7] Неке од њих, као на пример Србија, заустављене у остваривању националнодржавних интереса у погледу БиХ на Берлинском конгресу, окрећу се Македонији,[8] која према томе током осамдесетих, а нарочито од средине деведесетих година XIX века, постаје важна дестинација за реализовање политичких интереса балканских држава.[9] Активности, пре свега Бугарске и Србије, у почетку су се испољавале у просветној, културној и верској сфери.[10] Оснивање Бугарске егзархије, деловање учитеља, утемељење културно-просветних установа, само су неке од конкретних акција које су представљале претечу за озбиљнији и континуирани национални, дипломатски и политички рад.[11] Важно је истаћи да је Србија за разлику од Бугарске каснила са пропагандним односно црквено-просветним радом у Македонији и да се тек од 1885. озбиљније окреће заштити својих интереса на том подручју.[12] Моравско-вардарска долина представљала је кичму Србије, њену осовину.[13] Једна од најдалекосежнијих одлука у том правцу је било формирање Друштва Светог Саве,[14] а затим и отварање конзулата (Скопље и Со-

[7] Исти, *Србија и македонско питање*, 36.

[8] Исти, *Владимир Карић, српски конзул у Скопљу (1889-1892)*, Вардарски зборник 1, Београд 1999, 3, Исти, *Путовање Михаила Г. Ристића по Старој Србији и Македонији 1892. године*, у М. Војводић, Изазови српске спољне политике, 254.

[9] М. Војводић, *Македонија у политици балканских држава 1895. године,* Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку, Београд 1999, 90-91, С. Терзић, *Конзулат Краљевине Србије у Битољу (1889-1897),* Историјски часопис, Књ. LVII (2008), Београд 2008, 328-329.

[10] М. Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд 2003, 55-62.

[11] С. Терзић, *Србија и Грчка 1856-1903. Борба за Балкан,* Београд 1992, 288-289.

[12] М. Војводић, *Србија и македонско питање*, 37, Љ. Доклестић, *Српско-македонските односи во XIX-от век до 1897. година*, Скопје 1973, 247-248, 279.

[13] Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1992³, 23.

[14] Након дебакла код Сливнице 1885, српска влада почиње да спроводи програм образовно-верског деловања међу хришћанима на тлу Македоније како би се неутралисала све агресивнија бугарска и грчка пропаганда међу тамошњим живљем који је био изложен снажној бугаризацији и хеленизацији. Планом се предвиђало слање српских агената, учитеља, свештеника, диструбуција књига, отварање конзулата, школа, читаоница, подизање цркава, издавање часописа и листова. Координатор ак-

лун 1887, и у Битољу 1889), оснивање Просветно-политичког одељења при МИД-у 1889 (основни задатак новооснованог одељења је био организација српске националне ствари у Старој Србији и Македонији), добијање владичанских епархија (рашко-призренска 1896, скопска 1897), и права за подизање школа у Битољском и Солунском вилајету 1897. године.[15] Свим овим мерама требало је парирати снажној бугарској пропаганди.[16] Што се тиче епицентра српске просветно-црквене акције и пропаганде у Македонији, по мишљењу два сигурно најбоља познаваоца тамошњих прилика крајем XIX века, Стојана Новаковића и Владимира Карића, требало је да буде Скопље односно тамошњи српски конзулат.[17]

Упоредо са деловањем балканских држава на територији Македоније је 1893. изникао и аутохтони покрет за њено национално ослобођење и уједињење (Внатрешна македонска револуционарна организација). Као пандан тој тајној организацији у Софији је годину дана касније основан Врховни македонски комитет, под контролом бугарске владе, са задатком да изазива побуне у Македонији и под-

ције био је *Стојан Новаковић*. Поред ове званичне акције, као врста подршке и додатног подстицаја, формирано је 1886. Друштво Свети Сава на чијем челу је био Светомир Николајевић. Рад Друштва се одвијао на три колосека: образовно-културно деловање, публицистичка активност, формирање школских институција у Београду за школовање кадрова за рад у Македонији. Друштво је интензивно радило до 1891. када држава престаје да га дотира и подржава. Након тога рад се своди на издавачку делатност. Друштво престаје са радом 1941. М. Војводић, *Друштво Светог Саве.* Документи 1886-1891, Београд 1999, 7-12.

[15] М. Војводић, *Србија и македонско питање,* 37. На простору источно и јужно од Шаре и у Повардарју 1887. је било тридесет седам српских основних школа, а у скопском и битољском санџаку 1888. тридесет пет основних школа. У скопској епархији 1891-92. отворено је двадесет шест српских основних школа, 1892-93, радило је четрдесет, 1893-94, педесет, а 1895-96. седамдесет основних школа. Током 1897. у Битољском и Солунском вилајету отворено је седам српских основних школа. Све у свему, на овом подручју радило је једна учитељска школа, полугимназија, три продужене женске школе, четири грађанске школе и сто педесет осам основних школа. Почетком XX века у Солунском вилајету деловала је српска седмогодишња гимназија, Виша женска школа, шеснаест основних школа и две грађанске школе. У Битољском вилајету радила је једна полугимназија, Виша девојачка школа и тридесе две основне школе. Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија*, 129-135.

[16] М. Војводић, *Рад "Друштва Светог Саве" 1886-1891*, у М. Војводић, Изазови српске спољне политике, 217.

[17] Исти, *Владимир Карић, српски конзул у Скопљу*, 13-14, 21-22.

стиче становништво на ослобођење од Турака и уједињење са Бугарском.[18] Врховисти су снажно веровали да ће нереди у Македонији изазвати интервенцију великих сила, односно интернационализацију Македонског питања које ће се на крају решити њеним припајањем Бугарској. Између две организације је трајало ривалство до 1903. када успостављају међусобну сарадњу и договарају план да у Битољском вилајету организују устанак у циљу његовог спајања са Бугарском. Међутим, велике силе су након завршетка Берлинског конгреса биле чврсто опредељене да не дозволе поновно отварање Источног питања. У томе су нарочито истрајавале Русија и Аустроугарска вођене својим интересима, Руси преокупирани ширењем утицаја на Далеком Истоку, док је Беч жудео да руски прсти буду што даље од Балкана.

У еволуцији питања Македоније нарочито је важна 1895. година када Бугари предузимају агресивну пропагандну али и оружану офанзиву. Интензивно убацују своје комитске чете (посебно у јуну и јулу те године) које провоцирају немире, што изазива оштру реакцију Турске при чему локално хришћанско становништво највише осећа окрутност турске одмазде. Поновно таласање на Балкану изазвало је пажњу европске јавности и покренуло део мњења које је сматрало да једино Бугарска може својим присуством у Македонији да успостави преко потребни мир.[19] Ехо немира допире и до Петрограда где се такође јављају гласови о потреби нормализовања односа са Бугарском, али ипак преовладава уверење да промена постојећег стања на Балкану не долази у обзир. Зато Руси саветују Бугарима присебност и уздржаност, јасно им стављајући до знања да неће дозволити никакве турбуленције на македонском тлу. Слични сигнали Софији су слати и из Беча, Лондона, Берлина и Рима.[20] Интензивно ангажовање Бугарске изазвало је и повећано интересовање Србије за Македонију. Стојан Новаковић, председник српске владе предузео је тих месеци низ дипломатских потеза код великих сила у циљу спречавања да се статус Македоније реши њеним припајањем Бугарској. Новаковићева фор-

[18] А. Растовић, *Погледи Велике Британије и Србије на проблем Македоније 1903-1908*, Историјски часопис, Књ. XLIX (2002), Београд 2003, 223.
[19] М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 60.
[20] Исти, *Македонија у политици балканских држава*, 97-99.

мула је била јасна, онемогућити све већи бугарски уплив у Македонију, и уверити велике силе да Србија поштује интегритет Турске. Сматрао је да се само одржавањем добрих односа са Турском, на миран начин (књигом и пером), политиком корак по корак могу остварити српски културно-просветни, али и политички и дипломатски интереси у Македонији.[21] Била је то својеврсна туркофилска оријентација Новаковићевог кабинета.[22] Сличне погледе о неопходности ослонца на Турску у постизању српских националних циљева у европским крајевима Турске делили су многи угледни Срби тог времена, а пре свих географ Владимир Карић, и дипломата Михаило Г. Ристић.[23] Одлучност Петрограда и Беча да се одржи статус кво и мир на Балкану, односно да је Источно питање замрзнуто, крунисана је 17. маја 1897. тајним споразумом две силе у Петрограду,[24] који је представљао својеврсну копију Свете Алијансе.[25] Основни постулати такве политике одржаће се све до анексионе кризе 1908.

Након тога наступа релативно мирна фаза која ће потрајати до пролећа 1902. године када спирала насиља поново добија на замаху. Долази до избијања великих немира (Пиринski устанак), упада комитских група, и тешких репресалије турских власти. Целокупну ситуацију је додатно отежавала и нестабилна економска сиутација. Посебно је тешко било стање финансија с обзиром на то да је државна каса била скоро празна.[26] Појачана активност бугарских комитских чета на тлу Македоније није остала без одјека у Србији која као одговор на то у лето 1902. формира у Београду Македонски клуб односно

[21] Исти, *Србија, Српско питање и Турска крајем XIX и почетком XX века*, Међународни научни скуп "Ислам, Балкан и велике силе", 11-13. децембар 1996, Зборник радова, књ. 14, Историјски институт САНУ, Београд 1996, 377-378.
[22] Исто, 379.
[23] М. Војводић, *Путовање Михаила Г. Ристића*, у М. Војводић, Изазови српске спољне политике, 261.
[24] (Tajni) Austrougarsko-ruski sporazum o Balkanu utvrđen razmenom nota 8. (17) maj 1897, vidi u M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I tom (1876-1918), Beograd 1998, br.72, 219-220.
[25] М. Војводић, *Стојан Новаковић у спољној политици Србије*, види у Путеви српске дипломатије, 197.
[26] М. Јамбајев, *Руски конзули о друштву Македоније почетком 20. века (администација, економија и становништво)*, Годишњак за друштвену историју, год. VI, свеска 1, 1999, Београд 1999, 33-36.

Српску организацију за одбрану интереса српског народа у Старој Србији и Македонији (Српска одбрана у Турској). Ипак, генерално и даље подржава став Аустрије и Русије о потреби очувања статуса кво.[27] Уздрмана ширењем побуна Порта приступа козметичким променама како би умирила хришћане. У том смислу 12. децембра 1902. издаје инструкције о реформама у области јавне управе, правосуђа, школства и јавних радова у својим европским вилајетима. Као и раније прокламоване реформе и ове су биле опште природе без практичних механизама примене. Представљале су више списак лепих жеља него искрену жељу њених твораца да их спроведу у дело. Њима се предвиђао пријем хришћана у жандармеријску и полицијску службу, отварање основних школа у вилајетима и местима где их није било, као и основних и мешовитих средњих школа у средиштима санџака и вилајета.[28] Руска влада је одмах прозрела турске намере и након неколико дана објавила званично саопштење да ће се енергично залагати за спровођење реформи у Македонији, то јест да неће никоме дозволити да спречава њихово остваривање. Међутим, први утисак Стојана Новаковића, у то време српског посланика у Петрограду је био да таква жестока руска реакција означава промену њене дотадашње политике према Македонији и представља ударање камена темељца новој стратегији залагања за аутономну Македонију.[29] Ипак, врло брзо и Новаковић и српска влада су добили чврста уверавања из Петрограда да нема говора о заокрету руске позиције у правцу залагања за аутономну Македонију, већ да ће Русија инсистирати на извођењу реформи по принципу корак по корак, као и да неће бити драматичних промена у политичком статусу Македоније.[30]

С обзиром на то да децембарска Ирада није допринела смиривању ситуације, владе Русије и Аустроугарске су приликом сусрета њихових министара спољних послова у Бечу 21. фебруара 1903. усво-

[27] М. Војводић, *Дипломатска активност Стојана Новаковића у вези са Старом Србијом и Македонијом 1901-1902. године*, Вардарски зборник 5, Београд 2006, 48.
[28] Instrukcije Visoke Porte koje se odnose na vilajete evropske Turske o reformama uprave i javnog obrazovanja, 12. decembra 1902 (12. Ramazan 1320), vidi u M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, I tom (1876-1918), Beograd 1998, br. 76, 233-236.
[29] М. Војводић, *Дипломатска активност,* 294.
[30] Исти, *Акција Србије на остваривању реформи у Европској Турској у првој половини 1903. године*, у М. Војводић, Изазови српске спољне политике, 300-301.

јиле тзв. Фебруарски Меморандум о реформама на подручју румелијских вилајета, што је био први случај да су три вилајета (Битољски, Солунски и Косовски) издвојени као једна целина под контролом Аустрије и Русије. Високој Порти се препоручивало да допуни децембарски програм то јест конкретизује усвојене мере јер су постојеће биле више декларативне. Предлагала се амнестија свих политичких осуђеника, укидање кулука.[31] И овај Меморандум је остао само мртво слово на папиру, а стање у европским деловима Турске се и даље драматично погоршавало. Пропао је и план српске владе да се у заједнички руско-аустријски програм реформи укључе и неки њени захтеви: проширивање реформи на Стару Србију, право хришћана да подносе акта и молбе турским властима на свом језику, сразмерна заступљеност хришћана у административним органима.[32] Незадовољство је кулминирало избијањем устанка 2. августа 1903. у Битољском вилајету (тзв. Крушевска република) који се проширио и на делове Солунског и Косовског вилајета. Међутим, брзо гушење побуне и драконско кажњавање устаника и недужног народа још више је закомпликовало тамошњу ситуацију и утрло пут наставку анархије. Све је то натерало руску и аустријску владу да енергичније утичу на Турску да приступи спровођењу практичног реформског пакета мера. На састанку руског и аустријског цара Николаја II и Франца Јозефа 24. октобра 1903. у Мирцштегу усвојен је програм реформи у девет тачака који су израдили министри спољних послова грофови Ламсдорф и Голуховски. Суштина програма је била спречавање даљег терора над хришћанима и њихово укључивање у политички живот Турске. Порта се обавезивала да у администрацију и судство обавезно укључи хришћане, надокнади штету која им је нанета приликом гушења устанака, изгради им нове куће и ослободи их једногодишњег пореза.[33] Контролу над реализацијом реформи требало је да врше генерални инспектори и цивилни агенти Аустрије и Русије.

Велика Порта је реформе прихватила невољно, чинећи све да

[31] Memorandum vlada Austro-Ugarske i Rusije u vezi reformi koje treba da se sprovedu u vilajetu Rumelija (Februarski program reformi), 21. februar 1903, vidi u M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi* I, br.77, 236-237.
[32] М. Војводић, *Акција Србије на остваривању*, 303.
[33] Mircteški program reformi Rusije i Austro-Ugarske za Makedoniju, 24. oktobar 1903, vidi u M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi* I, br. 80, 240.

их изврда. Што се тиче ситуације у Македонији она се после усвајања програма из Мирцштега привремено стабилизовала, мада се од 1904. поново бележи масовнији упад српских, а нарочито бугарских комитских чета.[34] О интезивирању комитске радње у Македонији током 1904, нарочито исцрпно су извештавали енглески дипломатски представници на Балкану.[35] Немирна ситуација се са мањим и већим прекидима одржала све до избијања балканских ратова. Хришћани на тлу Македоније су са извесним оптимизмом дочекали избијање Младотурске револуције 1908. надајући се да ће се прокламовани принципи правде и једнакости односити и на њих. Међутим, време ће убрзо показати да су таква очекивања била неутемељена. Иначе, након Младотурске револуције и доношења новог турског Устава, велике силе су 1909. повукле своје представнике из реформних органа у Македонији чиме је практично својеврсни европски протекторат над њом престао, а хришћанско становништво поново остављено на милост и немилост турских власти.[36] Унутрашње кризе и честе побуне Албанаца (1908, 1909), а нарочито она из 1911-1912, поново су српској и бугарској политичкој елити наметнуле питање о нужности предузимања заједничке акције у циљу решавања Македонског питања и дефинитивне судбине европских поседа Турске. Одустајање бугарске стране од максималистичких циљева (ексклузивно право на Македонију и Стару Србију) убрзало је међусобно споразумевање, крунисано 1912. потписивањем Уговора о пријатељству и савезу под покровотељством Русије. О потреби неодложног измирења два балканска народа писао је још 1902. године руски конзул у Солуну Александар А. Гирс.[37] Бугарско-српским савезом створена је неопходна основа за настанак шире осовине балканских држава која ће успешно започети, водити и завршити Први балкански рат победом над Турском и поделом њених европских поседа.

[34] М. Војводић, *Србија и македонско питање*, 40.
[35] А. Растовић, *Велика Британија према српским акцијама у Македонији 1903-1907*, Историјски часопис, Књ. LVII (2008), Београд 2008, 355-361.
[36] В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине на Леванту и на Балкану*, Београд 1996 ³, 219.
[37] Александар А. Гирс, дипломата, руски конзул у Солуну, руски посланик и опуномоћени министар на Цетињу 1912-1916. M. Jambajev, *Rusko konzuli o makedonskom pitanju,* Istorija 20. veka, god. XVI, br. 2, Beograd 1998, 151.

Делове ове својеврсне мале студије Јован Јовановић је користио за израду свог познатог чланка Маћедонско питање које је у осам наставака објавио у књизи 20 (свеске 8-12), и 21 (свеске 1-3), Српског књижевног гласника за 1908, а написао га три година раније за потребе Алфреда Стеда, публицисте и великог пријатеља Србије који се припремао да напише опширну књигу о Македонији.[38] У првих пет изложио је географске карактеристике Старе Србије и Македоније, историјат насељавања Словена на Балкан, описао настанак и развој српске државе од VI до XIX века. Изнео је и преглед борби Срба и Бугара за превласт у Македонији, и српску просветну и црквену активност на тим просторима крајем XIX века. У последња три наставка усредсредио се на реформску акцију у три европска вилајета Турске коју је српска влада иницирала у јесен 1902. код Порте због тешког положаја тамошњих Срба. На крају је образложио свој предлог реформског програма за Македонију који је представљао мешавину Мирцтешког програма и пројекта Луиса Стега, француског конзула у Солуну. Циљ реформи би био постизање политичке аутономије за Македонију и онемогућавање њене анексије од стране било које балканске државе.

Јовановићев реферат се састоји из три поглавља који су садржински и хронолошки повезани, скоро приближно исте величине. Прва два представљају својеврсни преглед Македонског питања током 1902-1903. године, док треће садржи анализу програма из Мирцштега са погледима српске владе на њега и важна упутства конзулима по том питању. Овај драгоцени документ који први пут објављујемо у целини, даје основне смернице деловања српске дипломатије, а пре свега њених конзуларних представника током 1904. године, али и касније на просторима који су представљали важну сферу интересовања српске државе. У првом поглављу је најпре представљена генеза Македонског питања од присједињења Источне Румелије Бугарској 1885, до посете руског министра спољних послова грофа Ламсдорфа Београду, Софији и Бечу, децембра 1902. и заједничког реформног плана Петрограда и Беча фебруара 1903. И док су за Бугаре реформе

[38] Ј. Јовановић, *Маћедонско питање*, СКГ, књ. 20, свеска 8-12, Београд 1908, 589-599, 680-692, 759-770, 842-848, 930-938; Исти, *Маћедонско питање*, СКЗ, књ. 21, свеска 1-3, Београд 1908, 44-50, 121-128, 206-215.

и аутономија Македоније представљале прву фазу у њеном припајању Бугарској, с друге стране за српску владу реформе су биле спорне јер је веровала да оне воде прво ка аутономији, а затим и бугарској анексији. Зато је у тој првој фази Србија истрајавала на одржавању статуса кво, мада је и сама била свесна све тежег положаја у коме су налазили хришћански поданици.[39] У том смислу је апеловала на своје сународнике да буду лојални турски поданици, а од Турске тражила да поштовањем правног поретка сачува земљу од анархије. Такву стратегију својеврсног неталасања, оцењује као погрешну, јер су највеће жртве те "коректности" били управо Срби. Међутим, увиђајући свој погрешан однос према овом питању, српска влада од августа 1902. мења приступ и све енергичније захтева од Порте спровођење ефикаснијих реформских мера како би се зауставило безакоње и малтретирање Срба. Ову промену у српском ставу Јовановић поздравља, истичући да је прихватањем тезе о реформама у европским деловима Турске, Србија ударила нове темеље својој акцији у тим областима. Сматрао је да би се далекосежном реформском акцијом постигла два циља: пацификација Албанаца и спровођење законитости чиме би се елиминисала дотадашња анархија. Истицао је и важност чињенице да је нова српска стратегија у Македонији заснована на одржавању статуса кво (на чему су посебно инсистирале Русија и Аустрија) побољшаног реформама, наишла на пуну потпору руске дипломатије и грофа Ламсдорфа, и да су елементи српског предлога у великој мери уграђени у заједничку руско-аустријску Фебруарску ноту 1903.

У другом поглављу детаљно је анализирао све сегменте Фебруарске ноте, и осврнуо се на устанак у Македонији у лето и јесен исте године. Указујући на то да је посебно важно да се ова нота претежно темељила на српском предлогу о реформама и нацрту који је израдио Луис Стег, приметио је да су у усвојеној ноти ипак изостављене најефикасније мере (нпр. разоружање Албанаца), и да су предложена контрола и санкције неупоредиво блаже него што стоји у српској и француској верзији. Упозорио је и на сталне напоре Турске да саботира мере као и да је након њиховог прихватања ситуација у Македонији постала још гора што се рефлектовало насиљем и испољеним фанатизмом турских регуларних јединица, али и албанских бан-

[39] M. Jambajev, *nav. delo*, 146.

ди према хришћанима. Све је то утицало да преовлада став да се свеопшти хаос може превазићи, а реформе ефикасно извести једино уз снажну европску контролу. Оптуживао је бугарску владу да је стално подстицала немире у Македонији током лета и јесени 1903, и убацивала комитске чете у циљу њеног присједињавања Бугарској. Истовремено, указао је на то да је нова српска влада формирана после Мајског преврата у специјалном распису упућеном својим конзулима на територији Турске, поновила основне елементе из ноте упућене српским дипломатским представницима у Турској 28. маја 1902, у коме се апеловало на тамошње Србе да се уздрже од учешћа у револуционарним четама и акцијама, али и остављала могућност тајне помоћи комитетлијама (храна, смештај). Такође, представио је и три основна правца српске спољне политике артикулисана у лето 1903. у погледу Македоније: поштовање руско-аустријске Фебруарске ноте и усклађивање српских интереса у Македонији са тим планом; помагање тамошњим Србима, али не по цену угрожавања Фебруарске ноте; одржавање коректних односа са Бугарском. Вођењем такве спољне политике Србија би постала популарнија међу македонским словенским становништвом кога дефинише као "аморфна хермафродитска маса становништва у погледу националних осећања", и разбила савезништво између револуционарних комитета који вршљају по Македонији и Бугарској.

Централни и и најважнији део ове експертизе чини треће поглавље у коме се подробно разматра садржина Мирцтешког програма, турско ометање његовог спровођења, погледи српске владе на овај документ и излажу упутства српским конзулима у погледу његове реализације. Јовановић примећује да су након суровог гушења устанка у Битољском вилајету у јесен 1903, велике силе још одлучније истицале потребу побољшавања стања у три румелијска вилајета како би се предупредиле још кобније последице по будућност балканских народа ако би се продужила анархија. То су покушале да остваре доношењем Мирцтешког програма. Детаљно проучивши свих девет програмских тачака, закључује да их је Турска начелно прихватила, истовремено протествујући јер је сматрала да крше њен суверенитет (нарочито прва и друга тачка). Врло исцрпно представљајући игру Турске у избегавању преузетих обавеза оптужио је Порту да својим фанатичним конзервативизмом упорно опструише реализацију ре-

формског пакета. С тим у вези објавио је и цикулар српске владе од 15. новембра 1903, са њеним погледима на турско саботирање реформи, у коме се иначе предвиђала суморна будућност македонских хришћана ако се реформе и даље буду трајаво реализовале. Иначе, циркулар је садржавао и апел Бугарској и Црној Гори да превазиђу историјске неспоразуме и узајамно супарништво и међусобно се договоре око будућности Балкана и побољшавања стања у Македонији и Старој Србији до кога може доћи само спровођењем истинских реформи. Коначно, у упутству се апеловало на балканске државе да се одрекну територијалног проширења у спорној области Македоније. Јовановић овај документ српске владе оцењује као једино спасоносно решење за будућност Македоније. Такође, врло оштро осуђује држање Бугарске јер њена влада није била склона споразумевању са балканским суседима око заједничке акције према европским деловима Турске. При томе је покушавала да Македонском питању одузме међународни карактер и да му искључиво бугарско обележје.

Истичући важност Мирцтешког програма као нови покушај да се побољша положај хришћана у Македонији ипак је признао да усвојене мере нису довољно ефикасне. Међутим, веровао је у њихов успех само ако контролу над спровођењем преузму европске силе односно гувернер-хришћанин. Тада би се коначно успоставио мир и правни поредак, а револуционарни покрет искорењио. На крају реферата, цитирао је важну циркуларну ноту српске владе од 12. јануара 1904, упућену свим њеним конзулима која садржи кључне елементе српске политике према Македонији након доношења реформских мера, а која је требало убудуће да се примењује. У ноти се понављала потреба поштовања Мирцтешког програма с једне стране, али и нужност заштите словенског становништва Македоније с друге стране. Конзули су се саветовали да успоставе интензивну сарадњу са реформским органима како би се лакше вршио утицај на њихов рад у прилог хришћанској популацији. Такође, налагало им се праћење рада агената, посебно оних који делују по аустријским инструкцијама, а које углавном нису биле на линији Мирцтешког програма. У случају сукоба Руса и Аустријанаца по питању реформи, требало је да подрже руску страну. У случају избијања новог револуционарног покрета имали су обавезу да саветују српско становништво да се не укључује у њега, али да могу да пружају помоћ побуњеницима (храна, сме-

штај). Оцењујући на крају ефекте спровођења реформи, закључио је да се стање у Македонији не поправља, а да се одлуке по питању жалби хришћана не остварују. Узроци тог неуспеха су по њему били турска опструкција и ривалитет великих сила што је изазивало опште разочарење словенског елемента у Македонији.

Приликом приређивања рукописа задржали смо стил и језик који је аутор том приликом користио са неопходним исправкама прилагођених савременом српском правопису и граматици. На пример, уједначили смо писање великих и малих слова, одвојено и састављено писање речи (и ако=иако, ма да=мада, на жалост=нажалост, на против=напротив, за то=зато, у колико=уколико, у место=уместо, у опште=уопште), застареле облике речи прилагодили савременим (граф=гроф, декембар=децембар, дипломација=дипломатија, ђенерал=генерал, ијоле=иоле, комунике=коминике, консул=конзул, Маћедонија=Македонија, Мусломани=Муслимани, њезин=њен, одношаји=односи, официони=официјелни, практика=пракса, реформама=реформи, револуциони=револуционарни, скопаљски=скопски, традициони=традиционални), и извршили гласовне промене речи (одпочети=отпочети, потсећати=подсећати, преставити=представити). Угласте заграде смо користили да дамо објашњења за многобројне скраћенице које су коришћене. У фуснотама смо дали неопходна објашњења архаичних речи и појмова, као и основне податке о личностима које се спомињу у основном тексту. Задржали смо речи и делове реченице које је аутор подвукао. Рукопис реферата заведен је под сигнатуром АЈ, 80-3-13.

Др Јован Јовановић, СРБИЈА И РЕФОРМНА АКЦИЈА У ВИЛАЈЕТИМА СОЛУНСКОМ, БИТОЉСКОМ И КОСОВСКОМ

Реферат поднесен министру иностраних дела

Део први

Садржај

I. Шта је радила српска дипломатија до пута грофа Ламсдорфа и познате Фебруарске руско-аустријске ноте

II. Фебруарска нота, тачна садржина, основна мисао кроз њу проведена и однос према гледању српске владе и нацрту г.[осподина] Стега, француског конзула у Солуну. Устанак у Македонији.

III. Мирцтешки састанак и програм реформи обухваћених Октобарском заједничком нотом. Турци продужавају политику оклевања и изигравања. Практична примена реформи креће се у два правца. Гледиште српске владе и упутства конзулима.

СРБИЈА И РЕФОРМНА АКЦИЈА
I

Код нас се у Србији питање о реформама у Турској увек везивало за питање о аутономији, као крајњој солуцији, коју су Бугари истицали за решење Македонског питања. Историја присаједињене аутономне Румелије, праћена догађајима од 1885-86 године, који су још у живој успомени код свих Срба, увек је служила као јак аргумент, да се, у данашњим приликама, ми не изјаснимо за аутономију, па нам је то сметало да се помиримо и с мишљу, да је збиља крајње време, да се реформама побољша положај наших сународника у Турској. Полазећи од претпоставке, која не мора бити тачна, да реформе неизбежно воде аутономији, ми смо од страха да се тим путем не из-

веде анексија Македоније Бугарској, претпостављали реформама одржање statu[s] quo, мада је ситуација у Турској постајала из дана у дан све несноснија по наше сународнике. Нарочито се положај Срба у северо-западним странама Косовског вилајета из дана у дан, из године у годину, погоршавао, дајући маха појавама и догађајима, према чијим последицама нисмо ни могли ни смели остати у улози равнодушних посматрача: нисмо могли, јер нас са Србима у тим странама везује крвно сродство; нисмо смели, јер се са њиховим нестанком губи и најглавнија погодба за успех наших народних идеала, који се без Косова не могу ни остварити.

Доследни својој тежњи да се држи statu[sa] quo у Турској ми смо своје сународнике упућивали, да се увек и у свему владају као исправни и лојални поданици, а од Турака никад нисмо тражили ништа више, него да, водећи рачуна о нашој лојалности и наших сународника, својом снагом прибаве важност својим законима, како би се на њима, уместо анархије засновао правни поредак и на тај начин обезбедио положај њихових поданика. Упутства тачна, а савети и скромни и оправдани, разуме се, кад би била тачна и претпоставка, да су Турци вољни водити рачуна о својим интересима који их упућују на то, да се прилагођавају животу осталих културних народа, ако неће да их стигне судбина, коју досада није избегао ни један историјски анахронизам.

Битни недостатак и ових савета и ових упута био је у томе, што та претпоставка, као њихова полазна тачка, није била тачна. То су знали одавно сви, којима није била непозната новија турска историја; то се обелоданило на драстичан и врло штетан начин и по наше сународнике у Ст.[аро] Србији и приликом последњих "устанака" у Македонији. Противно ономе што би логично и оправдано било очекивати, догађаји у Македонији имали су врло неповољан одјек по наше сународнике у северо-западним крајевима Косовскога вилајета: они су обично плаћали Турцима трошкове око умирења револуционарних покрета у Македонији. Чим би се у овој провинцији мало смирило, у Ст.[аро] Србији би почели узимати маха зулуми. Тако је било и 1902 године, пошто се обелоданило, да Пиринski "устанак", коме је на челу био генерал Ванчев[40], нема никаквог изгледа да се рашири

[40] Овде се ради о грешци Јована Јовановића. Вођа тзв. Пиринског устанка који је из-

ван подручја Струме и Месте. Уместо награде за њихово лојално држање, дигла се на Србе у северо-западном делу Косовскога вилајета права хајка, у коју су се као саучесници и инспиратори Арбанаса јавили први пут-представници власти. И дотле је њихов углед био тако ништаван, да су били ван могућности да укажу ма какву било заштиту Србима, али су се бар уздржавали од поступака, који би их одавали као савезнике арбанашких зулумћара. А те, 1902 године, почињу представници власти гонити Србе: на основу намештених "основа подозрења" хапсе учитеље (Приштина, Вучитрн, Митровица) и свештенике (Вучитрн, Приштина) вређају патријаршијске привилегије да би што више унизили Митрополита, врше претресе по кућама најугледнијих Срба трговаца и занатлија, онемогућавају рад по школама итд. Као одјек таквог поступка према Србима, који се пред простим светом представљају као "комите", јавља се међу Муслиманима потмуло негодовање, које све више расте под утицајем прича, којима се објашњавају ова гоњења. Раздражење против Срба отима маха, док најзад није почело избијати у облику догађаја, какви су били они у Колашину, Н. [овом] Пазару, Сјеници, чије су се последице почеле штетно осећати и у Србији. Вести о овим догађајима, које је, као неизбежна им последица, пратила емиграција широких размера, изазивале су у јавном мњењу узбуну која је влади отежавала положај и иначе тежак услед брига о томе, како да се помогне овим добеглицама. Ове бриге и тешкоће, и моралне и материјалне природе, лишавале су основа скроз лојално држање Србије према Турској у свим заплетима последњих година. Турци су се увек устезали прихватити наше скромне захтеве о мерама којима би, да је сређе, у свом рођеном интересу, требало да сузбију анархију у пограничним областима, а међутим били су много попустљивији према захтевима Бугарске, која је отворено помагала револуционарни покрет. Таквим понашањем утврдили су тачност о њима распрострањеног мишљења да се они умеју покоравати само песници, а не и разлогу. Бугари су претпостављали у свом држању према Турцима поступке који су их стављали у положај да им могу правити озбиљне тешкоће; ми смо се, варајући се претпоставком

био септембра 1902. године у области Благоевграда у Пиринској Македонији није био генерал Ванчев него генерал мајор Иван Тончев, члан Врховног македонског комитета (примедба А. Растовића).

да ће Турци умети оценити разлоге, увек старали да будемо према њима коректни. Пракса је показала да су због наше коректности испаштали наши сународници у Турској, а нарочито они у ужој Ст.[аро ј] Србији.

И догађаји, који су се у овим странама јавили као одјек неуспелог револуционарног покрета у Пирин-планини, и тешкоће пред које су они били ставили својим последицама Краљевску владу, и рефлексије, на које је наводило поређење између држања Турске према нама и Бугарима-све је то било од утицаја на формирање гледишта о начелима, на којима треба да се заснује наша дипломатска акција у корист наших сународника у Турској, јер је постало до очигледности јасно, да према њиховој судбини, ни у свом рођеном интересу, не смемо остати равнодушни.

"Није само арбанашка обест крива- тако је писао г.[осподин] Др. [Доктор] Вујић[41] у упутствима (ПП Бр. 3027 од 10. августа 1902 год.) цариградском посланику г.[осподину] С.[лавку] Грујићу[42] поводом поменутих догађаја-што оволики невини људи главама платише и плаћају; не може се више објашњавати само традиционалним јавашлуком грешан немар турских власти да оваквим зулумима стају на пут. Умела је турска власт, само кад је то била овлашћена, доводити у ред Арбанасе. А да се Турци, само кад се то њихове коже тиче, могу отрести свог јавашлука и прихватити одсуднијих мера, за то имамо готово посведневних потврда у догађајима, који се баш ових дана развијаше у –Македонији. Сва је разлика у томе: што тамо треба гонити Хришћане, који су се осмелили да се сами оружјем бране кад власт неће да их брани; а овде их треба штитити од Арбанаса који су према њима обесни само зато, што знају да су без оружја и да не могу рачунати да ће их власти, наоружане, штитити у невољи. Не би се овакви зулуми, ни у каквом броју и облику- шта већ су постали обичне појаве! -могли дешавати, кад би власти чиниле што им је, у оваквим случајевима, дужност. Ако још и може бити под питањем, да ли оне ову своју дужност не чине што неће или не могу, неоспоран је факат, да је

[41] Др Михаило Вујић, председник српске владе и министар иностраних дела (9. мај-7. октобар 1902).
[42] Др Славко Грујић, секретар и отправник српског посланства у Петрограду од 1905. до 1907, секретар српског посланства у Лондону од 1907. до 1913.

не чине и да се управо због тога и створило у ужој Ст.[арој] Србији, надомак нашој граници, стање према коме Краљевска влада не може из много разлога да буде индиферентна, јер је, због последица што их оно изазива, изложена многим непријатностима и моралне и материјалне природе."

"Кад се Арбанасима допушта да некажњени смеју вршити овакве злочине, онда се тиме појачава не само њихова необузданост према незаштићеним и безоружаним Србима у овим странама, него се посредним путем изазива и потхрањује и непријатељско расположење према Србији. До које је мере оно развијено, то се може оценити и по одлукама њихових скорашњих зборова, на којима су тражили од Султана допуст, да се они сами разрачунају са Србијом, а још више по учесталим повредама наше границе и убиствима наших стражара од стране Арбанаса, које у тим нападима редовно помажу и турски војници".

Висока Порта збиља није имала повода пребацивати Краљевској влади нелојалност у одржавању пријатељских односа са суседном царевином, али је зато српско јавно мњење, стално дражено вестима о страховитим патњама наших сународника, имало пуно разлога чинити јој оправдане замерке, од којих би била поштеђена, да су Отоманске власти имале упутства и овлашћења, да чине што им је дужност била чинити у добро схваћеном интересу саме Турске. Стога се Краљевска влада видела принуђена препоручити свом цариградском посланику: "да се обрати В.[еликој] Порти енергичном нотом, у којој ће, изложивши сву анархичност положаја у ужој Ст.[арој] Србији и тешкоће, којима је због ње она сама изложена, захтевати да се, у интересу мира на Балкану и добрих односа са Србијом, стане на пут овој анархији радикалнијим мерама од оних за које се до сада претпостављало да ће бити довољне. Како су се све оне показале палијативне, добро би било подсетити В.[елику] Порту на члан 23 Берлинског уговора, који је и за Ст.[ару] Србију, као и за Македонију предвидео реформе ефикаснијег дејства од мера, којима смо се ми, у тежњи да не реметимо добре односе са Турском, задовољавали, само да би се положај Срба у областима Турске учинио колико толико сносним."

Ово је било први пут, да се у нас поменуо чл.[ан] 23. Берлин.[ског] Уговора, као правна основа за дипломатску акцију, коју је српска влада предузимала, руковођена неодољивом потребом, да по-

могне Србима у Турској. Осим прилика које сам поменуо, томе су много допринели и догађаји, који су се вршили у крилу самих македонских револуционара и боље познавање природе односа у самој Македонији. Још од 1897 године почело је бивати доста јасно, да је Македонско питање изгубило сасвим свој црквено-школски карактер, и да је ушло у своју чисто политичку фазу. У народу који се, живећи у ропству, почео загревати идејама о ослобођењу, мучно је стећи присталица искључиво кроз школу и цркву, потпуно занемарујући рад, који би им подстицао тежње, да му се помогне да дође до бољих услова за живот. То су добро уочили били Бугари, па су похитали да прихвате политичке тежње Македонаца утолико радије, што им је и иначе почело тешко падати издржавање не само све већег броја школа, него и последице великог броја македонске интелигенције за коју у Бугарској више није било места у чиновничкој хијерархији. Ми смо, међутим, тек од 1897 године извојевали за наше сународнике у вилајетима Битољском и Солунском право да могу, сагласно прописима турских закона о просвети, отварати српске школе; за нас је тек настајало доба, да кроз школе учвршћујемо свој положај у Македонији, окупљајући око њих, као центара оне који су били вољни прићи под нашу народну заставу. Нама се стога чинило, да успех наше народне ствари захтева одржање политичког statu[sa] quo бар дотле, докле не бисмо толико ојачали, да бисмо могли, без страха од штетних последица, примити с Бугарима утакмицу у аутономној Македонији. Увек смо идентификовали реформе и аутономију, иако су то две различите ствари, поглавито с тога, што је већ у то доба Македонски Врховни комитет изашао са својим програмом који је Бугарска, свесна јачине свог положаја у Македонији и под притиском поменутих тешкоћа, оберучке прихватила и као свој. Тако је изашло да смо се ми, тежећи да кроз школу учврстимо свој положај у Македонији, изјашњавали за политички statu[s] quo, а против реформи којима би се оно имало да поправи, док су се Бугари, напротив, истицали као представници и браниоци тежњи за ослобођењем, које су добиле свој конкретан облик у идеји о аутономији. Како је пак положај Хришћана у сва три европска вилајета Турске постојао из дана на дан све гори, уколико су више маха отимале међу султановим хришћанским поданицима тежње за слободом, ми смо се, тежећи да се одржи неизмењен statu[s] quo, приказивали свету, чије смо симпатије били позвани да освајамо,

као противници онога што они сматрају као свој идеал, за чије су се остварење, напротив, залагали Бугари, помажући свим средствима македонске револуционаре, и њихову организацију. И поновило се оно што је било и у доба борбе за црквену самосталност која, у почетку, није имала национални карактер, јер је била само израз супротности између јелинства и словенства и последица природних тежњи да се стресе притисак грчких владика. Бугари, који су као богати трговци или високи чиновници живели у Цариграду, умели су се идентификовати с овим тежњама, прихватити у своје руке заставу борбе за ово духовно ослобођење, узети у њој руководну улогу и –дати тиме целом покрету своје национално обележје. Што је било за борбу способније, енергичније и свесније, отишло је за њом; уз Патријаршију су остали конзервативни елементи, на које смо ми сад упућени.

Тако и данас, кад је настало доба борбе за ослобођење, Бугари излазе у сусрет тежњама, које су у толико природније, инстинктивније, неодољивије, уколико је уопште несноснији положај Хришћана и очигледнији контраст између уредаба и прилика у Турској и стања у другим суседним, културним земљама. И није чудо што уз њих пристаје све што је у македонској интелигенцији боље и енергичније и што се на нас и наш рад у Македонији гледа с неповерењем, које често пута добија и облик мржње. Оставити да ствари и даље иду тако нисмо могли, ако смо хтели водити рачуна о погодбама, без којих наш рад у Македонији не може имати успеха. Морали смо се мирити с неодољивошћу прилика, које су утицале на правац и методу нашег рада. Стање наших сународника у ужој Ст.[аро ј] Србији нагнало нас је да тражимо ефикасније мере за поправку њиховог положаја; догађаји који су и пре и за време Пиринског "устанка" избили међу македонским револуционарима, утичући и на њихове односе с Бугарском, олакшали су нам мирење с мишљу о реформама, које би требало узети као основу и за нашу дипломатску акцију. Србија, која је у почетку прошлог века прва дигла заставу борбе за ослобођење, није могла у почетку двадесетога века бити противна идејама, за чије се остварење дипломатском акцијом крчи пут-реформама. И она их је, не без извесног устезања, прихватила, али је у томе поступала опрезно и обазриво, јер су је најзад на то упућивали интереси, које је позвана да чува од повреда. То се види и по гледишту, како је о њима формулисано у

упутствима нашем цариградском посланику (ПП Бр 3051 од 16 августа) која су служила раније поменутима као допуна.

Решивши се да прихватимо члан 23 Берлинског Уговора као правну основу за интервенцију у корист наших сународника у Ст.[аној] Србији, ми нисмо смели превиђати као крајње консеквенце, којима тај корак води, ни наш релативно слаб и неучвршћен положај у Македонији. И зато смо се, везујући питање о Македонији за питање о реформама у Ст.[аној] Србији, старали да што јаче и очигледније наставимо важност овог последњег, јер најзад од његовог правилног решења не зависи само даља судбина српског племена, него и сва судбина словенске ствари на Балканском полуострву. Руководна идеја Краљевске владе била је у томе: да се реформе, којима би, по њеном мишљењу, требало поправити положај у Ст.[аној] Србији, пренесу потом и на Македонију, а како је у овој стање Хришћана несравњено сносније, тешко би с тога било с оправданим разлозима бранити захтев за шире реформе, којима би се ишло на то, да се у њој заведе права аутономија. Истичући се на свој начин, као поборници реформи, ми смо искључивали аутономију као објекат наше акције, не обележавајући се опет као њени противници, и тако смо својим националним такмацима избили из руку аргумент, којим су се стално и с успехом борили против нас, приказујући нас због наше тежње за одржањем statu[sa] quo, као противнике идеје ослобођења и отворили нове путеве нашој акцији у Македонији и Ст.[аној] Србији, где се она сводила искључиво на старање о школама и црквама.

Пошто је применом мера, које смо, помогнути руском дипломатијом, успели изнудити од Турака, учињен готово илузорним успех наше треће интервенције у корист Срба у Ст.[аној] Србији (1901-1902 година), нисмо се више могли задовољити ранијим захтевима, кад смо, опет због учесталих зулума с јесени 1902 године, били принуђени да се поново за њих заложимо. Морали смо, свакојако, тражити да се похватају и казне познати арбанашки зликовци и да се уопште предузму строге мере против свих Арбанаса који глобе, уцењују, бију и убијају тамошње Србе, срамоте њихове домове, одводе њихове жене и кћери, харају хришћанске цркве итд. "Али ми се не смемо-тако је писао г.[осподин] Вујић, цариградском посланику (ППБр.3051 од 14 августа) –свести на овај захтев. Ма како да је скроман и оправдан, Турци се не могу лако решити да га задовоље, јер се уопште плаше

мера које су, према приликама какве су у овим странама, зато нужне. Баш због тога што су у питању велики наши национални и државни интереси, морамо поставити својој акцији ширу основу и тражити да се приступи мерама, којима би се ишло на то, да се радикално измени природа односа у којима је управо корен свих зала. Те су мере двојаке: једнима би се имало да изведе укроћивање Арбанаса, а другима увођење правног реда уместо данашње анархије. Прве претпостављају решеност В.[елике] Порте да напусти досадашњу политику повлађивања Арбанасима, а њу би она могла да посведочи овим мерама:

1. Разоружањем Арбанаса или, ако би јој било ма из којих узрока тешко, допустом да Срби и уопште Хришћани могу набављати и слободно носити оружје да се њиме бране од зликоваца у случајевима кад их власт не може да узме у заштиту. То уосталом захтева и једнакост у правима, која су зајемчена свим султановим реформама обухваћеним танзиматом[43]. Да би се ово извело, потребно би било:

2. Појачати у свим важнијим центрима гарнизоне војницима из удаљенијих страна, а са одсудним наредбама њиховим командантима, да су на расположењу властима у свим случајевима, кад треба доводити Арбанасе у ред;

3. Сменити неспособне и троме и на њихова места поставити способне и енергичне чиновнике који би, ослањајући се на војску, били у стању обезбедити праведну примену закона који постоје, али се не врше.

"Напоредо с овим, а да би се успоставио и учврстио правни ред уместо данашње анархије, требало би да иду и ове мере:

1. Реформе административно судске, којима би имало да се обезбеди подједнака и праведна примена закона јачим учешћем Хришћана у административној управи и у суђењу...Историја реформи у Турској, почевши са танзиматом, којим је на хартији призната једнакост Хришћана с Турцима, учинила је скептичним и најбоље јој пријатеље, који престају веровати да ће она сама, без подстицаја споља и стране контроле, икада моћи приступити реформама, које би обезбедиле трајан мир и правни ред, а са њима поправиле и положај Хришћана. Али баш зато ми не смемо одустајати од овога захтева у доба,

[43] Реформа, реорганизација Турског царства, период реформи Турске од 1839. до 1876.

када се Европом не престаје говорити о реформама у Турској, утолико мање што члан 23 Берлинског уговора, на коме се правно заснива овај захтев, не изузима Ст.[ару] Србију од примене реформи које се њиме предвиђају ради увођења реда у три европска вилајета Турске. Као и ове административно судске, на овом се члану може заснивати и захтев:

2. О реформи аграрних односа било то мерама за тачну примену прописа којима се они регулишу, било по начелима, сличним онима у Прешевској кази,[44] где се десетина плаћа у новцу. Неуређени аграрни односи, нарочито у областима где влада анархија као у северо-западним странама Македоније и Ст.[аре] Србије, дају маха најстраховитијим злоупотребама, штетним по државну касу, а још више по материјални опстанак Хришћана-чивчија.[45] Побољшање њихових аграрних односа захтева императивно и интерес државних финансија, које се у данашњим околностима лишавају знатних прихода и интерес Хришћана којима ако се оне не поправе, нема опстанка. За ове би се реформе најпре могле задобити и Силе које имају интереса да се ојачају финансијски приходи Турске."

Држећи се ових упутстава, г.[осподин] Грујић је предао В.[еликој] Порти ноту, у којој су били обухваћени ови захтеви и која је, према томе, представљала српско гледиште о начину, на који би се могло помоћи Хришћанима у Турској. Тачно у њој формулисано ово је гледиште било у складу и са интересима саме Турске, јер се њиме, без повреде Султановог суверенитета, тежило само томе да се у њој учврсти правни ред, и са интересима В.[еликих] сила, јер се њиме не дира интегритет Турске царевине, и са интересима њених поверилаца који морају тежити побољшању финансија, и са интересима масе хришћанског становништва чија би се судбина, ако би се сви ови захтеви задовољили, знатно поправила. Одржати statu[s] quo, али побољшан реформама- то нам је била основна, руководна мисао, коју су потом прихватили и Руси као основу за своју акцију у овом питању. Упућен " да у овом послу дејствује, под окриљем руске дипломатије, заједнички с г.[осподином] Бакићем,[46] тадашњим представником Црне Го-

[44] Административна јединица у Турској; срез.
[45] Сељак; кмет који обрађује аговску и беговску земљу.
[46] Митар Бакић је рођен 1853. Завршио Богословију на Цетињу и Духовну академију

ре, г.[осподин] С.[лавко] Грујић је успео био да за ово наше гледиште задобије потпуну апробацију[47] г.[осподина] Зиновјева[48] пре него што је овај пошао, на позив Царев, на Крим, да му реферише о ситуацији на Балканском полуострву. По изјавама које је овде чинио руски посланик Чариков[49], г.[осподину] Др. Вујићу, о гледишту, израженом у овој нашој ноти, било је том приликом говора и у Криму, а оно је наишло на одобравање грофа Ламсдорфа[50]. Г.[осподин] Чариков је, у разговорима о држању руске дипломације у балканским питањима, њен главни задатак обично сводио на формулу:" maintenir statu[s] quo territorial et politique, amétioré par des reformes"[51], а то је управо основна мисао, проведена у поменутој нашој ноти".

Ускоро после тог састанка на Криму, пало је путовање грофа Ламсдорфа у Београд и у Софију, одакле се, на повратку, задржао у Бечу, где је, у договору с грофом Голуховским[52], а на основу споразума од 1897 године, утврђен текст заједничке ноте, коју су потом у фебруару В.[еликој] Порти предали амбасадори Русије и Аустро-Угарске. Пред долазак грофа Ламсдорфа у Београд, иако тада већ нисам био у Министарству Иностраних Дела, на молбу г.[осподина] Чарикова, израдио сам му, на основу горњих упутстава опширну забелешку о нашем, српском гледишту на питање о реформама у Македони-

у Кијеву. У црногорско-турском рату 1876. био је дописник Гласа Црногорца. Обављао је дужност секретара Министарства иностраних дјела Црне Горе. Од 1896. до 1903. био је опуномоћени министар и извандредни посланик Црне Горе у Цариграду. Умро је 1903.

[47] Одобравање.

[48] Иван Алексијевич Зиновјев је рођен 1835. Завршио је курс источних језика у Московском Лазаревском институту. У главни архив Министарства иностраних дела Русије улази 1851, а 1855. добија звање магистра источних језика на Санкт Петерсбург Универзитету. Члан Европске Дунавске комисије постаје 1871, а од 1876. до 1883. је посланик на двору Персијског шаха, када је изабран за директора азијског департмана МИД-а. Од 1891. је руски посланик у Шведској и Норвешкој. Посланик у Цариграду је био од 1897. до 1909. Умро је 1917.

[49] Никола Чариков, руски посланик у Београду 1903.

[50] Гроф Владимир Ламсдорф, руски министар спољних послова од 1901. до 1906.

[51] Аутор је записао maintenir statu quo territorial et politique, amétioré par des reformes, а треба да стоји maintenir statu quo territoriale et politique, amélioré par des reformes (задржати територијално-политички статус побољшан реформама).

[52] Гроф Агенор Голуховски, министар спољних послова Аустро-Угарске од 1895. до 1905.

ји и Ст.[аној] Србији. У њој сам најпре узроке данашњем несносном стању у овим покрајинама свео у три групе:

1.Уопште рђава турска администрација, заснована на разлици вера, мухамеданске и хришћанске, и на разлици односа између победилаца који управљају и побеђених који се сматрају као "раја";

2. Немар да се тачно и праведно примењују закони, који су у важности, због чега су они, како данас стоји с њиховом применом "мртво слово на хартији"

3. Повлађивање Арбанасима чијим зулумима нема граница због политике, које се према њима уопште држи Турска.

Прва су два узрока опште природе и, као такви изазивају зла, од којих пате у подједнакој мери сви поданици Султанови, ма у ком делу царевине живели; трећи је специјалне природе и од њихових последица трпе само крајеви, у којима је словенски живаљ у додиру с арбанашким. Отуда је ситуација у Ст.[аној] Србији и у северо-западном делу Македоније несравњено несноснија, него ли у осталим деловима Македоније. Према овоме би биле и двојаке мере, којима би се могли уклонити ови узроци и тако поправити стање у Ст.[аној] Србији и у Македонији: једнима би био задатак-обезбедити равноправну и праведну примену данашњих закона; другима,-побољшати данашње стање реформама за које би се, с позивом на чл.[ан] 23. Берлин.[ског] Уговора, нашло да су подесне.

Изложивши потом горе побројане мере, како су оне биле обележене и у ноти г.[осподина] Грујића, ја сам у овој забелешци, с обзиром на Крит.[ски] Статут[53] (пошто на њега упућује и 23 чл.[ан] БерлинскогУговора) и Хелепску Конвенцију, а водећи рачуна и о пројекту Врховног Македонског Комитета, ближе одредио административно судске реформе, које би имале да обухвате ове мере:

1. Измене у саставу меџлиса[54], како би се Хришћанима обезбедило учешће, ако не за сад сразмерно броју становништва, а оно бар равно ономе, које имају Мухамеданци;

2. На основу принципа самоуправе проширен делокруг општина, на које би се, поред осталог, пренело право прикупљања пореза;

3. Реорганизација жандармерије, изведена у смислу горе изло-

[53] Органски реглман (уредба) Порте из 1868, о аутономији Крита.
[54] Парламент.

жених тежњи, и пољске полиције у смислу мера, које су се, пре извесног броја година, опробале у Битољском вијалету и показале, као добре и корисне;

4. Хришћанима обезбеђено право да могу бити чиновници, ако би испунили услове, предвиђене нарочитим законским одредбама и да могу на свом језику подносити властита потребна акта ;

5. Реформе нуфуса[55], кроз које би се, у вези са горњим реформама, имала да призна и српска народност;

6. Европска контрола над извођењем свих ових реформи слична контроли, какву већ врши у Цариграду Европска комисија за прибирање државних прихода.

Као што се, по овоме, види, наше гледиште, формулисано у главним цртама још у августу 1902, а у појединостима обележено у овој забелешци, предатој г[осподину]. Чарикову почетком децембра, слаже се у својој основи са идејама које је о реформама у Турској изнео франц.[уски] Конзул солунски г.[осподин] Стег[56] као прилог уз овај извештај од 15. децембра. Иако им је основна идеја- maintenir statu[s] quo politique et territorial ameliozé res des réformes,[57]-иста у детаљима се мало разликују: док се г.[осподин] Стег ограничио на мере, којима би се с једне стране обезбедило, помоћу правилнијег финансирања са вилајетским приходима, редовно плаћање чиновника и жандармерије, а с друге стране зајемчила правилна примена закона који важе тиме што би се валије, помагали у вршењу свог права врховне контроле над администрацијом и правосуђем инспекторима од ауторитета и потребном независношћу постављени и на одређено време-наше гледиште обухвата шире и ефикасније мере које задиру у разноврсне односе, те би, ако би биле изведене могле послужити као трајније и поузданије залоге за мир и ред. Као што је г.[осподин] Зиновјев, пред полазак у Крим, изјавио г.[осподину] Грујићу да се потпуно слаже с нашим гледиштем по питању о реформи (-а да је оно било у Криму предметом измене мисли између грофа Ламсдорфа и Зино-

[55] Становништво, житељи, лица,особе; фиг. Попис становништва, матичне књиге.
[56] Луис Стег, француски конзул у Солуну.
[57] Јовановић је употребио фразу: maintenir statu[s] quo politique et territorial ameliozé res des réformes, а треба да стоји maintenir statu[s] quo politique et territorial amelioré res des réformes (Задржати територијално-политички статус побољшан реформама).

вјева, о томе нам је посведочио г.[осподин] Чариков више пута, изјављујући и сам да се са тим потпуно слаже-), тако је гроф Ламсдорф изјавио био г.[осподину] Бутирону[58] да се потпуно слаже с гледиштем француског Солунског конзула о реформама и с гледиштем француске владе о потреби да се, после измене мисли о положају на Балкану, потражи начин како ће се стати на пут невољама, од којих трпе Султанови хришћански поданици и којима, у интересу мира и хуманости треба стати на пут.

Последица је свега путовања грофа Ламсдорфа, а резултат прва, Фебруарска заједничка руско-аустријска нота.

II

У пролеће прошле 1903 године очекивали су се у Македонији догађаји јачих размера. Европско јавно мњење било је силно заинтересовано приликама у Европској Турској. То је интересовање добијало свог израза и у штампи и на Конгресима на начин, који је показивао, да у Европи има много симпатија за ствар оних који страдају од турског режима. Ако би дипломатија и могла остати глува према овом интересовању, није могла не водити рачуна о последицама догађаја који су, као врло вероватни, били у изгледу. И њени су се представници почели озбиљно бринути о мерама, како да се у корену пресеку зла, која су изазивала силно врење међу Султановим хришћанским поданицима и помагали рад револуционара. Отуда је потекла измена мисли међу европским кабинетима о пројектима реформи које би требало натурити Турцима. Руска је дипломатија, као што сам поменуо, симпатично прихватила о њима наше гледиште, како је формулисано било у писму ПП Бр. 3051 од 14. августа и оно је послужило г.[осподину] Зиновјеву као основа кад је, по наредби своје владе, ишао у октобру да поднесе свој пројекат о реформама. Француски солунски конзул г.[осподин] Стег изложио је своје мишљење о њима тек у децембру, у доба путовања грофа Ламсдорфа, и како је и оно било познато у целини руској влади пре него што је гроф Ламсдорф у Бечу почео о томе водити преговоре са грофом Голуховским, свакојако се о њему том приликом водило озбиљног рачуна, утолико пре

[58] Бутирон, француски отправник послова у Петрограду.

што је по основној идеји, као и наш пројекат, одговарао руководним идејама европских кабинета у држању према Турској.

Мере, обухваћене заједничком руско-аустријском нотом од 21 фебруара, у главном стоје на француском и нашем гледишту, али се од њега разликују: прво, што су изостављене мере, на које смо и ми, као и г.[осподин] Стег, указивали као на најефикасније, а друго, што је њоме предложена контрола и санкција много слабија. Заједничком руско-аустријском нотом тражено је од Порте да изведе ове мере:

1. Да се већ наименовани главни инспектор за извођење реформи, кад је већ изабран без знања европских претставника, са свог положаја не може сменити пре одређеног времена и пре него што о томе буду питане В.[елике] Силе. Њему се признаје право да се може, у случајевима неодложне потребе, користити војском, а да не мора за то тражити претходно одобрење из Цариграда.

2. Валије ће бити дужне потчињавати се његовим инструкцијама.

3. За реорганизацију полиције и жандармерије В.[елика] Порта ће се послужити помоћу страних официра; а у жандармерију ће бити примани и хришћани сразмерно броју становништва у респективним областима.

4. Пољаци ће бити Хришћани у местима где је већина хришћанска. В.[елика] Порта се обавезује да одмах, без одлагања, приступи мерама, којима ће се учинити крај злоупотребама, које су пољаци Арбанаси дотле некажњено вршили.

5. Да би се убрзао повратак нормалне ситуације В.[елика] Порта ће подарити амнестију свима, који су оптужени или осуђени за кривице политичке природе, или који су због тога емигрирали.

6. Да би се обезбедило правилно функционисање локалних установа, у сваком ће вилајету бити утврђен буџет прихода и расхода и провинцијална примања, контролисана Отоманском банком, биће у првом реду трошена на потребе локалне администрације.

7. Модификоваће се плаћање грађанских и војних чиновника, као и наплаћивање десетка, а њихово давање под закуп на велико, биће укинуто.

Да су ове мере биле недовољне да задовоље оправдана очекивања оних који су страдали под притиском рђавог турскога режима, то се видело и по званичном коминикеу руске владе од 25 фебруара у

коме се о њима овако говори:" Ове мере, које су подесне да се у будућности и даље рашире, довољне су да обезбеде битно побољшање у положају Хришћана. Осим тога биће организована над извођењем ових реформи озбиљна контрола, коју ће у неким пределима вршити конзули под управом амбасадора у Цариграду." Наглашено обећање да ће ове реформе у будућности моћи бити и проширене, само собом одаје увиђање, да су предложене мере недовољне, и стога је оно у коминикеу било пропраћено овом озбиљном и значајном опоменом:

"Влада руска подсећа балканске словенске државе на жртве, које је Русија поднела за њихову независност и уверава их, да оне могу рачунати на то, да ће се царска влада старати о њиховим стварним потребама и материјалним и духовним интересима Хришћана, али не треба да они са своје стране заборављају, да Русија неће жртвовати ни једну кап крви својих синова, ни најмањи део наслеђа руског народа, ако би се словенске државе, противно промишљеним и на време им датим саветима, одлучиле подривати данашње стање на Балканском полуострву револуционарним и грубим средствима."

Ово је опомена искреношћу израза и одсутношћу тока заслуживала, да о њој воде најозбиљнијег рачуна сви балкански народи који су у потпори Русије увек имали залогу за успехе својих националних тежњи, а у њеној моћи гледали залогу за свој национални опстанак, мада нису имали много разлога бити задовољни мерама, које је Фебруарска нота обележавала као стварне за поправку положаја Хришћана у Турској. Нас је Србе најнепријатније дирнуло, што је из низа мера које смо предлагали отпала баш она, на коју смо, имајући на уму стање наших сународника у северо-западним странама, највише полагали и за чију смо оправданост и умесност успели задобити и одобрење руске царске амбасаде још за време наше дипломатске акције, изазване догађајима у Колашину, Н.[овом] Пазару и Сјеници. Та се мера тицала разоружања Арбанаса, од чије осионости наши сународници неће престати патити, докле год се она не изведе, или, ако се то не може, докле се и Хришћанима не призна право, да могу слободно набављати и носити оружје, да се њиме у невољи бране. Нас је управо зато немило дирнуло, кад смо видели да је баш ова најважнија мера, разоружање Арбанаса, изостала из заједничког реформског пројекта, и знајући нарочито тежње аустријских агената, у Ст.[арој] Србији, ми смо ово објашњавали претпоставком, да је тиме учињена од стране

Русије концесија у жељи, да се у преговорима дође до сагласности, која би омогућила заједничку акцију Вел.[иких] Сила, јер је у томе баш битна, најважнија одлика целог овог посла. На овакву су нас претпоставку наводили с једне стране факат, да се руска дипломатија, прихватајући наше гледиште, слагала с овом мером пре састанка грофова Ламсдорфа и Голуховског, а с друге стране опет, покрети међу Арбанасима у Ст.[арој] Србији који су се јавили баш у доба кад су се водили преговори, који су претходили овом заједничком пројекту, а нарочито држање бечко-пештанске официјелне штампе према њима и значење, које им је она придавала. По свему је било очевидно, да је при овим преговорима био меродаван глас Калаја[59], који управо дирigује целокупан рад, којим се на Балканском полуострву припремају погодбе за успех аустријске источне политике. И стога је сасвим разумљиво, да он није могао допустити да се мерама, обухваћеним реформским предлогом, демантује његов рад, с аустријске тачке гледишта, крунисан резултатима, којима аустријска дипломатија може бити задовољна.

Напоредо с надама, које су балкански Словени везивали за путовање грофа Ламсдорфа, расло је негодовање међу Арбанасима којима је годила стална анархија у овим странама, јер им је она помагала да се шире, на рачун Словена, ван својих етнографских граница. А томе су негодовању израз били догађаји, што су се одигравали почетком прошле године у Ст.[арој] Србији. Преувеличане и тенденциозне вести, које је о њима распростирала бечко-пештанска штампа, као да су биле нарочито срачунате на то, да се насупрот македонског истакне значај арбанашког питања, како би се у њиховом поређењу нашли аргументи да се, при преговорима, брани мисао о сужавању мера, којима је руска дипломатија мислила да треба побољшати положај Хришћана. "Сад је на један мах обраћена сва пажња-писала је у то доба "Н.[ова] Сл.[овенска] Преса" у једном чланку, који је привукао на себе пажњу, јер је дошао одмах после познатог чланка проф.[есора] Јагића[60]-на недавни устанак Арбанаса који се, већи Турци од Султана, силом противе увођењу реформи, иако их је он одобрио и мада су та-

[59] Бењамин Калај, аустроугарски дипломата, генерални конзул у Србији (1875-78), заједнички министар финансија и министар за БиХ (1882-1903).
[60] Ватрослав Јагић, филолог-славист, професор Универзитета у Бечу.

ко ситне. Арбанашки Шуани[61] буне се против македонске револуције. И ми јасно можемо представити, како неугодна мора да је то буна Јилдиз-Киоску, како је осетљив судар између примљеног морања да реформску вољу Сила испуни и присиљавања, да противљење верних Арбанаса савлада топовима. У палати Султановој, у војсци и управи заузимају Арбанаси одлично место и имају огроман утицај; ван тога, далеко на северо-западној граници царевине, мора Падишах[62] на њих да пуца, јер се реформама обавезао да умири буну македонских Хришћана!" И поставивши после оваквих рефлексија, у којима је нетачно само то, што се намерно преувеличава неукротивост Арбанаса, питање о томе, да ли се може реформама уклонити супротност разноликих струја и тежњи појединих народности у Македонији, писац овог чланка нам даје овај одговор:" И кад се не би у реформама ограничили на реорганизацију жандармерије, полиције, пољске полиције и преуређења у прибирању пореза, кад би се пошло много даље и учинио покушај с најскромнијим реформским пројектима, Македонија ипак не би постала мирна турска покрајина просто зато, што ће се Арбанаси увек борити против онога што захтевају Хришћани, а ови никад неће хтети примити оно што Арбанаси траже. Први дан македонске самоуправе био би уједно и први дан једног неизмерно крвавог грађанског рата."

Из свега овога два су закључка: један који "Н.[ова] Сл.[овенска] Преса" отворено истиче, а други, који се отворено не казује стога што је и сувише провидан. "Мада се Арбанаси буне против реформи, ипак је њихова буна у ствари потпора руско-аустријској мирољубивој акцији, јер се у самој Македонији на тај начин иде на руку локализовању устанка"-то је отворени закључак, који се не би могао примити као логичан, и да није овако очигледно парадоксалан. Онај други за који се претпоставља да се казује сам собом, излази на ово:"Кад се Македонија не може умирити реформама, ма како оне биле ефикасне, колико због Арбанаса, толико и због међусобне супротности македонске народности, и кад се Турска показала неспособна

[61] Завереници; контрареволуционари (фигуративно значење). Шуани су били роајалистички контрареволуционари из времена Француске револуције. Вође Жан Котро и Жорж Кадудал су организатори роајалистичких немира и побуна у Бретањи, Нормандији и Вандеји (1794-1795).
[62] Султан.

да тај мир обезбеди, - онда је ту Аустро-Угарска, довољно снажна и успешна, да све смири и ред учврсти."

Да би предухитрио заједничку реформску акцију Вел.[ких] Сила, Султан је, као што је познато, још у новембру 1902 издао Ираду[63] о реформама, сличним онима, које су на хартији објављене таквом истом Ирадом 1896 године, и наименовао Хилми-пашу[64] за главног инспектора над извођењем ових реформи. Разуме се, да овај Султанов корак није омео Русију и Аустро-Угарску, које су за свој пројекат, објављен у фебруару, још раније успеле задобити одобрење свих Великих Сила. Султану није помогло позивање на његову раније издату Ираду: он се морао, после извесног противљења, најзад склонити да прими руско-аустријски пројект, а представници руске и аустријске дипломатије су, у накнаду за то, пристали да инспектор над извођењем реформи остане Хилми-паша, разуме се, под погодбама предвиђеним у поменутој ноти, да би у свом раду био више самосталан. Како су баш у то доба покрети међу Арбанасима почели да узимају претеће размере, поверена је била Шемси-паши[65] мисија, да тим покретима стане на пут и ради тога је сгомилана силна војска у северо-западним странама Косовског вилајета. Своје су мисије Шемси-паша и Хилми –паша вршили напоредо: док се први врзмао око Ђаковице и Пећи, умирујући Арбанасе, други се настанио у Скопљу, где је вршио поглавито преустројство жандармерије и пољске полиције и одатле слао упутства, како да се ово преустројство врши и у друга два вилајета. Македонски револуционари су се држали резервисано, очекујући резултате ових мисија, јер су хтели да избегну прекор као да су они криви, ако би се ове мисије показале без резултата. И у томе су имали потпуно право.

Иако је извођење реформи било у пуном јеку и у марту и априлу, у Ст.[арој] Србији арбанашки зулуми нису престајали, а ни у Македонији се није осећао никакав бољитак, који би утицао умирујући на тамошње становништво. Привидан мир Турци су, по својој навици, сматрали као последицу страха од њихове силе, па су, при извођењу реформи, гледали само то, како ће их у примени учинити илузор-

[63] Султанова наредба, заповест.
[64] Хилми-паша Хусеин, главни турски инспектор за реформну акцију.
[65] Шемси-паша Шемседин, турски дивизијски генерал за Косовски вилајет.

ним, какве су се показале и оне од 1896 године. Што је очевиднија постајала ова њихова реформаторска игра, утолико је више маха отимало негодовање и међу Арбанасима у Старој Србији, код којих је јачала фанатичка мржња према Хришћанима, и међу словенским делом македонског становништва, код којег је све више расла жеља за слободом. Као жртва фанатичке мржње Арбанаса пао је у Митровици први руски конзул[66], а у Македонији су, готово једновремено, као последица нарасле жеље за ослобођењем, почели они преухитрени динамитски покушаји, који су истина скренули пажњу целог света на догађаје у Македонији, али су умањили његове симпатије за ствар македонских револуционара, који су им се, овим покушајима, представили као прави анархисти. Ови догађаји уносе застој у раду на извођењу реформи. Динамитски атентати[67] и појаве комитетских чета таман су добро дошли Турцима да им послуже као подесан изговор да обуставе сваки даљи рад на извођењу реформи, и да прегну свим силама радити на угушењу револуционарног покрета.

Војска, згомилана у великом броју у Ст.[арој] Србији због "покрета" креће се и размешта по разним крајевима Македоније. Осим тога мобилишу се редифски[68] и илавски[69] батаљони у санџацима с оне стране Шаре и Црне Горе. Услед одиласка војске и гласова који су, тим поводом, допирали у арбанашку масу, о комитама, стање у ужој Ст.[арој] Србији постаје из дана у дан све горе. Необузданост Арбанаса поново добија стару снагу. Представници власти показују се не само слаби да је обуздају, него су у свему и солидарни с Арбанасима. Зулуми узимају тако велике размере да почињу озбиљно претити опстанку Срба. У Македонији војнички изгреди, а нарочито изгреди илавских батаљона, састављених од Арбанаса, појачавају и иначе велико раздражење у народној маси, која је, изгубивши сваку веру у реформе, своје наде положила у интервенцију Великих сила, коју су очекивали као последицу револуционарног покрета. Услед свих ових прилика револуционарни покрет се све више шири и узима у јуну и јулу месецу размере, какве дотле никада није имао, нарочито

[66]Григорије Степанович Шчербин, руски конзул у Косовској Митровици (1902-1903).
[67] Серија бомбашких напада у Солунском вилајету (између осталог дизање Отоманске банке у Солуну у ваздух) 1903. године.
[68] Род у резервном саставу турске војске.
[69] Припадници другог позива турске војске.

у Битољском вилајету. Обустављају се динамитски атентати, али је свет остао под страхом од њих, те је услед тога готово прекинут железнички саобраћај. И место ових атентата јављају се, у разним крајевима Македоније, сукоби бројем великим и оружјем добро снабдевених чета са турском војском. У овим сукобима, и поред свег пожртвовања четника, Турци односе победе, јер су бројем несравњено јачи. Четници се повлаче, а села, око којих се бој био, остају на милост и немилост Турака, који пале домове, руше села, убијају старце и децу, силују жене и девојке.

Фанатизам међу Турцима расте напоредо с овим бедама. Озбиљност почиње услед тога да прети и становницима по варошима, у којима има страних конзула. Страх, међусобна мржња, и неповерење достигли су кулминацију и најситнији повод изазива панику. Последица таквих расположења је и убиство другог руског конзула Ростковског,[70] у Битољу, средишту вилајетском и војне управе. За карактеристику ситуације, створене с једне стране последицама неуспелих реформи, а с друге стране појачаним турским фанатизмима, најбоље могу да послуже факта да је мисија Шемси-пашина, коме је поверено умирење Арбанаса, изазвала убиство једног руског конзула у Митровици, средишту турских војних власти; да је мисија Хилми-пашина, коме је, по пристанку Европе и уз гаранције за његову сталност и слободу у раду, поверено извођење реформи у Македонији и Ст.[арој] Србији, изазвала убиство другог руског конзула у Битољу, средишту војне и вилајетске власти; да су на оба руска конзула пуцали турски војници. Сва су ова факта врло карактеристична за природу ових мисија и рефлексије на које оне наводе, у пуној мери оправдавају мишљење оних који тврде да се никакве реформе у Турској не могу извести без јаке европске контроле и да је македонски устанак само резултат неуспеха у извођењу ових реформи. За кратко време као последица овог устанка, јавила се у много крајева Македоније права пустош: разорена или попаљена села, поља и плодови на њима уништени, стока разграбљена, а народ, уколико је успео спасти се од куршума, растурен по збеговима, или потражио спаса у суседним братским земљама. Док су трајали топли дани, овако се стање још и могло којекако подносити. С приближавањем зиме, положај по збеговима је по-

[70] Александар Аркадијевич Ростковски, руски конзул у Битољу.

стао неиздржљив. Четници су се растурали; неки угледнији прешли су у Бугарску, и у Србију, други који су за њима пошли, предавали су се Турцима. Народ се почео враћати кућама, где га никакво добро није чекало.

Све ове прилике нису могле остати без утицаја на јавно мњење ни у суседним сродним земљама, ни у Европи, где је већ било пробуђено силно интересовање за судбину Хришћана у Турској. Нарочито су силан одјек страдања Хришћана у Македонији изазвала у Србији и у Бугарској, где се организује приватна иницијатива за прибирање помоћи у корист пострадалих. Разуме се, да су све ове прилике морале утицати и на држање влада обеју земаља. Иако су оне, водећи рачуна о саветима, које им представници Вел.[иких] Сила нису престајали давати, морале своје држање подешавати према њима, јавно је мњење у обе земље, дражено вестима из Македоније и Ст.[аре] Србије, било симпатично расположено према самом устанку. Жеља да се устаницима притекне у помоћ била је у Србији тако велика, да је влада имала доста муке да уздржи масу оних који су, руковођени том жељом, хтели да иду преко границе. И како је, према разним перипетијама у устанку и у турско-бугарским односима, изгледало да није немогућ и отворени рат између Бугарске и Турске, Краљевска влада је чинила у Софији потребно сондирање и о изгледима за рат и о могућности за заједничку српско-бугарску акцију и у случају рата и у корацима, које би имали да се предузму у корист што ефикаснијих реформи за побољшање судбине наших суплеменика у Македонији и Ст.[арој] Србији. У том смислу је и у адреси Народне скупштине редигован пасус, који се дотицао наших односа према Бугарској и нашим сународницима у Турској. И Народно Представништво, као и Краљевска Влада, прожети су били уверењем, осведоченим толиким искуством, да се, без претходно утврђеног споразума између Србије и Бугарске ништа стварног не може постићи у корист њихових сународника у Македонији; у оваквом споразуму, који би, нема сумње, имао и потпору свих Сила којима је драг принцип "Балкан балканским народима", једина је поуздана гаранција за успех интервенције у корист Хришћана у Турској. Без ње не би оваква акција била унапред осуђена на неуспех, колико услед неспособности Турака да, без јаче контроле, изведу реформе, толико и услед суревњивости Сила чији се балкански интереси укрштају. Иако се могло, на основу стеченог искуства, предви-

ђати да ће, без оваквог претходног споразума, изоловане акције балканских народа мучно моћи рачунати на успех, г.[осподин] Р.[аче] Петров[71] је, у одговор на нашу скупштинску адресу, једном дописнику изјавио: како он споразумној акцији са Србијом претпоставља непосредно споразумевање с Турском , јер мисли да на тај начин може боље македонском питању обезбедити чисто бугарски карактер.

После овакве изјаве није остало ништа друго, него да свака држава за себе гледа, како ће обезбедити своје интересе, уколико би они могли бити доведени у питање реформском акцијом, која је летошњим устанком прекинута, а да се после састанка царева руског и аустријског у Мирцштегу поново настави.

Држање бугарске владе, од како је она у мају прошле године поверена Стамбуловистима, увек се саображавало принципима, садржаним у овој изјави. За време устанка, насупрот свим саветима В.[еликих] Сила, а нарочито Русије, бугарска влада је не само гледала кроз прсте на рад револуционарних комитета у самој Бугарској, него им је, очевидно, ишла на руку, помажући им свим средствима, која државној власти стоје на располагању. Само се оваквом држању бугарске владе има приписати факат, што су се на бугарском земљишту слободно, пред очима представника власти, формирале чете које су, без икакве препреке, прелазиле границу, упадале у Турску и отуда се опет враћале. Овакво држање према револуционарном покрету у Македонији, иако је доводило у односима с Турском до затегнутости, која је претила да се –прекине, ипак није сметало влади, да преко Начевића,[72] који је у Цариград ишао најпре као специјални изасланик, а после био наименован и за сталног представника, чини покушаје за непосредно споразумевање с Турском, не би ли се на тај начин, насупрот акцији Вел.[иких] Сила, у Македонском питању јавила као чинилац од меродавног утицаја на његово решавање у смислу чисто бугарских претензија.

У Србији су се у току прошле године, тако важне у развоју Македонског питања, одиграли догађаји, који су морали утицати и на

[71] Раче Петров Стојанов, председник бугарске владе 25. јануар-5. март 1901, 1903-1906.
[72] Глигорије Начевић, бугарски дипломатски агент у Цариграду.

њено држање према овом питању. Кабинет Цинцар-Марковић,[73] иако се обележавао као противник принципа, којима су се руководили кабинети Др. Вујића и П.[ере] Велимировића,[74] није никаквим виднијим предузећем обележио био правац, којег се сам мисли држати. Осим изјава, да ће Србија мировати, ништа није предузимао да, у смислу већ учињених корака својих претходника, покаже веће интересовање Србије према развоју реформске акције, иако су му за кораке у овом правцу давали доста подесних прилика и основа догађаји, који се с пролећа развијаху у ужој Ст.[аroj] Србији. За све време до 29. маја у архиви Министарства Иностраних Дела нема ниједног иоле значајног акта по којем би се могло видети, да је тадашња влада намеравала шта предузимати у корист наших сународника у Турској.

Г.[осподин] Љ.[убомир] Каљевић,[75] као министар спољних послова, морао је силом прилика, главну пажњу поклањати питањима, које је догађај 29 маја истакао на дневни ред, јер је од њиховог решења зависио и међународни положај Србије. Осим тога, он се бринуо о пречишћавању особља по нашим конзулатима, јер је то најзад био први претходни посао који се имао свршити, сазивао Конференције стручних људи с којима се саветовао о положају у Македонији и Ст.[аroj] Србији, предузимао сондирање мишљења и расположења у Бугарској за заједничку акцију са Србијом, фаворизовао организовање приватне иницијативе за помоћ Македонцима итд. Разуме се да му ни прелазни карактер кабинета, чији је био члан, ни иначе друге прилике, нису давале могућност, да каквим виднијим предузећем обележи гледиште тадашње владе на Македонско питање.

Вреди нарочито истаћи као факат, који заслужује да се узме у озбиљну оцену, да се, под утицајем расположења, изазваних и у широким слојевима народне масе, као и у интелигенцији, извршеним преокретом у Србији, јавило силно интересовање за догађаје у Македонији, на које се почело гледати трезвеније и објективније, него ли дотле. То је, разуме се, утицало повољно и на расположење Македонаца, који су се стали мирити с уверењем, да могу и на нас рачунати у

[73] Димитрије Цинцар-Марковић, генерал, председник српске владе (1902-1903).
[74] Пера Велимировић, председник српске владе и министар грађевина (7. октобар-7. новембар 1902).
[75] Љубомир Каљевић, министар спољних послова Србије (29. мај-21.септембар 1903).

борби за остварење својих политичких аспирација. Изгледа да су бугарске националисте, без обзира на партијску подвојеност, с неповерењем примили овај преокрет, јер су се плашили последица којима је могао да поведе и које-како су они предвиђали, у осталом, с правомнису могле бити корисне по њихове шовинистичке претензије.

Због тога је г.[осподин] Анд.[ра] Николић,[76] као министар спољних послова у првом парламентарном министарству, сматрао за потребно поновити распис ПП Бр 1041 од 28 маја 1902, појачавши у њему упутства о држању наших људи према четницима, који су имали учешће у револуционарном покрету: препоручено им је наиме да се према комитским четницима држе у симпатичној резерви тј. да се сами, под изговором да се од револуције не надају никаквом добру, ако јој није унапред обезбеђена оружана интервенција Србије и Бугарске, уздржавају од непосредног учешћа у револуционарним радњама, али да се никад не спуштају до улоге турских шпијуна, него напротив, да четницима у невољи помажу, дајући им храну и склониште. Такво је држање њих спасло од пустошних последица револуционарног покрета, а за нашу народну ствар задобило симпатије тамошњег света, које су доцније још више порасле, кад су изасланице "Кола Српских Сестара" и изасланици "Друштва за прикупљање помоћи" отишли у пострадале крајеве, да раздају помоћ у новцу и храни без обзира на то, да ли пострадали припадају Егзархији или Патријаршији. Доследно оваквом држању, а супротно изјавама г.[осподина] Р.[аче] Петрова, г.[осподин] А.[ндра] Николић је у неколико својих изјава обележио главне линије наше политике на начин који је, одговарајући новој ситуацији на Балканском Полуострву, могао рачунати на симпатије Македонаца, код којих се, као последица неуспелог устанка и неискреног држања Бугарске према њима у критичним тренуцима, све више почео отимати маха сепаратизам. Како је последица руско-аустријског споразума заједничка акција на извођењу реформи обухваћених познатом Фебруарском нотом главне линије наше спољне политике, како их је обележио био г.[осподин] Анд. [ра] Николић су ово:

а) Мада немамо оправдане разлоге надати се нечему добром, ипак морамо о руско-аустријском споразуму водити озбиљног рачуна

[76] Андра Николић, министар спољних послова Србије (21. септембар-26. јануар 1904).

и према њему подешавати своје држање, тако да се по свему види, како нас на коректне односе са Аустро-Угарском упућују трговинско-економски интереси, а на срдачност према Русији колико заједница политичких интереса и племенских тежњи, толико и захвалност за учињене нам услуге. И стога нам је дужност старати се о начинима, како да се, увек у сагласности с Русијом, обезбеде наши интереси, уколико би могли бити доведени у опасност у случају ако би се, у току извођења реформске акције, обелоданила неискреност Аустро-Угарске и Бугарске.

б) Ноту руско-аустријску о реформама, којима треба учинити сносним statu[s] quo у три вилајета Турске примамо као поновни покушај да се побољша стање наших сународника мерама, које мада нису ни ефикасне ни довољно опширне, могу послужити као основа за добар почетак, али држимо да се без јаче обезбеђене европске контроле и Хришћанина инспектора не може постићи ништа. Нама је потребан мир и с тога не желимо да и овај покушај наседне. Наше сународнике, према чијим страдањима не можемо бити равнодушни, помагаћемо, избегавајући све што би могло ометати извођење ових реформи, али и не упуштајући из вида потребу да будемо готови на све евентуалности потицале оне ма с које стране и јављале се ма у ком облику. Нарочито мора бити спремна да се одупре једностраном решавању Македонског питања у смислу бугарских тежња и проширењу окупације Аустро-Угарске. У оба случаја би била доведена у опасност погодба за правилно национално развиће српског племена.

в) Према Бугарској, док је у њој садашња влада, држати се у свему коректно, уздржавајући се од конкретних предлога о каквој заједничкој акцији, а тражити начине за одржавање добрих односа с представницима оба крила опозиције, припремајући земљиште за споразум и за случај да они дођу на владу и за све евентуалности, које могу да проистекну из данашњег положаја у Бугарској. Колико ради тога, још више ради веза с Македонцима истицати стално мисао о потреби што ширих реформи, а као јемство за њихово извођење-Хришћанина инспектора и европску контролу. С овим напоредо треба да иду с наше стране манифестације-разуме се у облику, по којима би се видело да Србија сматра споразум с Бугарском као неизоставну погодбу за стварну поправку стања у Македонији и Ст.[арој] Србији и за обезбеђење словенских интереса уопште на Балканском полуострву.

Овакво наше држање би у многоме допринело, да се уздигне престиж Србије у очима словенског становништва у Турској и да се Македонци револуционари разбију, у погледу својих односа према Бугарској, у фракције, којима би био одузет повод, ма и привидан, да нас сматрају као противнике својих тежњи за ослобођењем и да, аморфна и у погледу националних осећања хермафродитска маса становништва почне с поверењем гледати на људе, који у тим странама представљају српску народну мисао. У којим смо крајевима имали раднике вештије и послу преданије, тамо је наша народна ствар и напредовала. Нарочито је осетан напредак показала у северо-западним странама Битољског вилајета, које су највише пострадале у летошњем устанку. Кад већ нисмо могли због искључивости бугарских државника, обезбедити заједничком акцијом с Бугарском пресудни утицај на развој реформске акције, нама се силом прилика, с којима смо имали да рачунамо, сам собом казивао овај правац у раду као најподеснији да, не напуштајући старање о стеченим културним тековинама, и овим новим средствима покушамо увећавати број својих присталица. Држећи се њега, остајали смо, у исто време, доследни и датим обећањима, због чега смо увек могли с поуздањем рачунати на потпору руске дипломатије у питањима где бисмо, без ње, мучно могли очувати своје интересе. Колика нам је ова помоћ драгоцена, показало се приликом смрти пок.[ојног] Митрополита Фирмилијана[77], када је на његово место, у размаку од непуних 40 дана, изабран и потврђен садашњи скопски митрополит Севастијан[78], те је тиме и начелно решено скопско владичанско питање у нашу корист.

Друкчије је ствар стајала с односима Русије према Бугарској. Мада се руски дипломатски агент у Софији, Бакмећев,[79] према новој влади, састављеној од Стамбуловиста, који су као русофоби, заменили кабинет Др. Данева,[80] познатог по својим русофилским осећањима, држао тако да је изгледало, као да Русија не прави разлику између ова два Кабинета, ипак се осећала, не само у држању руске штампе,

[77] Фирмилијан, Димитрије Дражић, митрополит скопски (1899-1903).
[78] Севастијан, Спаса Дебељковић, скопски митрополит (1903-1905).
[79] Јовановић је имао у виду Георгија Петровича Бакхметева (руски дипломатски агент у Софији од 1897. и амбасадор у Токију 1905).
[80] Др Стојан Данев, председник бугарске владе (1902-1903).

него и у држању званичне Русије извесна хладноћа, коју је бугарска влада појачавала својим понашањем у Македонском питању. Оно је доиста било такво, да није могло уживати поверење у руској дипломатији, којој је пошто-пото било стало да се на Балкану одржи мир и statu[s] quo ameliore par des reformes[81]. А и иначе су принципи бугарске спољне политике, како их је обележио био Р.[аче] Петров у својој поменутој изјави, мучно могли рачунати на одобрење Русије која се сасвим одрекла Сан-стефанских традиција своје дипломатије. Израз ове хладноће било је неколико појава, у којима се обелоданила супротност у погледима руске дипломатије и бугарске владе.

У септембру устанак је већ био на издисају. Главни четници су срећно умакли преко границе у Бугарску; они који су још били заостали, морали су се уздржавати од какве одсудније акције. Македонија је била преплављена силном турском војском чије је присуство врло тешко падало хришћанском становништву. Емиграција становништва из пограничних области у Бугарску била је из дана у дан све већа, што је опет тешко падало бугарској влади, која се морала старати о издржавању бегунаца. Отуда затегнутост између вазала и сизирена, која је имала за последицу концентрисање турске војске на граници Бугарске и мобилизацију бугарске војске. Изгледало је као да је рат не само могућан него и врло близак. У то доба, 16 септембра упутио је Р.[аче] Петров бугарским представницима на страни циркуларну ноту, у којој пошто је изложио, зашто Кнежевска влада не може више остати равнодушна пред ситуацијом, која је таква, да може фатално довести до сукоба између Бугарске и Турске, сматра за дужност "учинити апел на осећања правде и хуманости Великих сила молећи их, да спасу целу једну хришћанску популацију од потпуног истребљења које јој прети, и да предузму кораке код В.[елике] Порте у циљу да јој се изнуди повлачење заповести о мобилизацији и обустављање предузетих мера за концентрацију трупа, мера које нису никако оправдане, кад се има на уму коректно држање Кнежевске владе." Осам дана после овога, 24 септембра, објављен је званични коминике руске владе, изазван последицама догађаја у Македонији, за које она криви шефове револуционарног покрета, бацајући на њих кривицу "што су се старали да изазову општи покрет суровим и грубим делима и шире-

[81] Status quo побољшан реформама.

њем терора, само да би спречили извођење пројектованих реформи". Сажаљевајући што се упркос мерама предострожности "македонска агитација могла распрострети чак и у Кнежевину Бугарску, где су је помагали елементи, који су били на кривом путу кад су мислили да ће устанком покренути Русију да свој програм промени и да помогне неостварљиве планове шефова револуције," у коме се ово обележава као кобна погрешка, која је Хришћанима у Турској донела много беде и "којима ће се моћи озбиљно учинити крај само тако, ако се на тај начин, прекрати револуционарна акција Комитета." И онда се, после свега овога, коминике завршава оваквом опоменом, упућеном на адресу В.[елике] Порте и Кнежевске владе:" Стање створено данас у три вилајета европске турске криминалним намерама Комитета и револуционарних чета, не мења ни уколико гледиште Сила на програм реформске акције, који су у почетку године израдиле две најзаинтересованије Силе и, према томе, ни Турска ни Бугарска не могу рачунати на потпору ма које Силе у случају отворене или тајне опозиције остварењу овог програма."

III

Састанак руског и аустријског цара у Мирцштегу, обележава преокрет у реформској акцији изазван догађајима, који су се развијали у Македонији с пролећа па све до позне јесени прошле године. Динамитски покушаји, који су, као што се после показало, били превремени, таман су били добро дошли Турцима, који ни мало нису марили за реформе, да им послуже као добар изговор, да прекрате рад на њиховом извођењу. Како су одмах после солунских атентата, учестали били и сукоби с четама, чији се број јако био умножио, Турци су се користили тиме, да повуку из Ст.[аре] Србије сву војску, тамо сакупљену преко зиме тобож са задатком да мири Арбанасе, и да је сад употребе на угушење устанка у Македонији. У доба састанка царева у Мирцштегу устанак је већ био углавном угушен, а Македонијом је владала пустош. Уместо очекиваног побољшања ситуација се, услед ових догађаја, још више погоршала. У Македонији је положај Хришћана постао страховито бедан; њихове патње будиле су врло живе симпатије у слободним балканским земљама; на турско-бугарској граници прскале су варнице и претиле похаром, која би захватила и

Србију и Црну Гору. Ако је у почетку прошле године било потребно изгледима на последице реформи, обухваћених Фебруарском руско-аустријском нотом, утицати умирујући на становништво да се не би поводило за агитацијама револуционара, сад се, после ове пустоши, а пред изгледима на могућност оваквог пожара, осећала још јача потреба, да се ефикаснијим мерама приступи поправци стања у ова три вилајета, како би се избегао овај пожар, чије би последице могле бити кобне по балканске народе. Каквим су расположењима били задахнути цареви у Мирцштегу, то се види по садржини идентичне депеше, коју су руска и аустријска владе биле упутиле својим амбасадорима у Цариграду. У њој се за зло стање у ова три вилајета у подједнакој мери окривљују и комитетлије, "који су изазваном буном спречили становништво да помогне извођењу реформи," и органи В.[елике] Порте, "који се нису, извршавајући их, показали ревносни, нити су се проникли духом, који је и инспирисао ове мере"-. "Да би манифестовали – вели се даље-своју чврсту одлуку насталу да се изврше све реформе, које је Порта примила и којима се иде на то да се обезбеди општа безбедност, обе су се владе споразумеле о ефикаснијем начину контроле и надзора, и Ви ћете без одлагања добити о овоме прецизна упутства. Мада обе Силе потпуно признају В.[еликој] Порти право и дужности да сузбије нереде, изазване развратном агитацијом Комитета, оне ипак сажаљевају, што је ово сузбијање било праћено изгредима и свирепостима, од којих су и мирни становници имали да трпе. Зато им се чини неопходно притећи у помоћ жртвама ових жалосних изгреда и поменута упутства обавестиће Вас тако исто и о детаљима хуманитарне акције која се сама собом указује, кад се хоће да помогне становништву лишеном свих средстава за опстанак, да олакша његово враћање на своја огњишта и да снабде потребним средствима за подизање попаљених села, цркава и школа."

Да би постигли постављену сврху-трајно умирење потиштених области –владе руска и аустријска сагласиле су се договором у Мирцштегу да фебруарске реформе прошире и стога су њихови министри иностраних дела, у допуну горњој депеши, упућени да преко својих амбасадора, предају Порти 22 октобра (по новом) нову ноту, у којој се захтева извођење ових реформи:

1. Наименовати, ради контроле рада локалних власти у погледу извођења реформи, поред Хилми-паше, два специјална цивилна

агента руског и аустријског, који ће бити обавезни свуда пратити главног инспектора, сврађати му пажњу на потребе хришћанског становништва, указивати му злоупотребе локалних власти, предавати препоруке амбасадора, које се на то односе, и извештавати своје владе о свему што се дешава у земљи.

Као помоћници ових агената моћи ће се именовати секретари и драгомани,[82] који ће бити обавезни да извршавају њихове заповести и који ће бити, пошто је задатак цивилних агената да бде над увођењем реформи и умиривањем становништва, овлашћени да путујући ради тога по казама, испитују становнике хришћанских села, надзиру локалне власти итд. Мандат цивилних агената трајаће две године од њиховог наименовања. Порта ће морати наредити локалним властима да указују овим агентима све олакшице, да би они били у стању вршити своју мисију.

2. Због тога што организација жандармерије и полиције чини једну од најбитнијих мера за умирење земље, било би неопходно захтевати од Порте, да што пре изведе ову реформу, узевши међутим у обзир да се неколико страних официра и других службеника који не познају ни језик ни локалне прилике нису могли до сада показати корисни[м]; било би, према овоме, желети да се у првобитни пројекат уведу следеће накнадне измене: задатак око реорганизације жандармерије у три вилајета биће поверен једном страном генералу у служби цар.[ске] Отоманске владе, њему ће моћи бити придодати војни представници Великих Сила, који ће поделити међу собом округе, у којима ће радити као контролори, инструктори и организатори. Они ће на тај начин бити у стању да бде исто тако и над тим како се трупе понашају према становништву. Ови ће официри моћи, ако нађу да је то потребно, захтевати, да им се придода известан број страних официра и подофицира.

3. Чим се утврди да се земља умирила, захтевати од В.[елике] Порте измене у територијалном разграничењу административних јединица с обзиром на правилније груписање различних народности.

4. Једновремено захтевати реорганизацију административних и судских установа у којима би желети било да се да приступ месним Хришћанима и помагати развитак локалних аутономија.

[82] Тумач-преводилац.

5. Одмах установити у главним вилајетским центрима мешовите комисије с једнаким бројем гласова Хришћана и Мухамеданаца а са задатком да испитују политичке и друге кривице учињене за време немира. У овим комисијама требало би да имају учешћа и конзуларни представници Аустро-Угарске и Русије.

6. Захтевати од Отоманске владе одобрење специјалних сума за повраћај на своја огњишта оних хришћанских породица које су пребегле у Бугарску или у друге крајеве, за помоћ Хришћанима који су изгубили своја добра и своје домове, за подизање кућа, цркава и школа, што су их Турци порушили за време устанка. Комисија, чији ће чланови бити и угледни представници Хришћана одлучиваће о подели ових сума, о чијој ће употреби водити надзор конзули Русије и Аустро-Угарске.

7. У хришћанским селима, што их попалише базибозучке турске трупе, хришћански становници који се буду у њих вратили биће у току једне године ослобођени од плаћања сваког пореза.

8. Отоманска влада ће се поново обавезати да уведе без и најмањег закашњавања, реформе обележене у фебруарском пројекту, као и оне за које се потом нађе да су потребне.

9. Пошто су већину арбанашких изгреда учинили илави (редифи другог позива) и башибозуци, неопходно је потребно да се први распусте и да се формирање башибозучких чета апсолутно спречи.

Сасвим је природно било очекивати, да Отоманска влада, која се опирала прихватити реформе предложене Фебруарском нотом, неће без протеста примити ове многе шире реформе нарочито због мера, којима се над њиховим извођењем обезбеђује ефикаснија контрола. У њима је она видела повреду права суверенитета у име којег је, у свом одговору амбасадорима Русије и Аустро-Угарске на заједничку Октобарску ноту, изјавила (24. новембра по нов.) "да прима у начелу 9 тачака побројаних у њиховом мемоару од 9/22 октобра, резервишући себи право преговора с њима о детаљима њихове примене, како би се прва и друга тачка довеле у склад са сувереним правима, угледом владе и statu[som] quo". И по начину на који се обично држи у пословима ове природе, Отоманска влада је, у допуну ове своје изјаве саопштила 10 јануара амбасадорима споразумних Сила резултате, до којих је дошла с њима у овим преговорима. У ноти, којом је то учинила, иде истим редом и држи се текста Октобарске руско-аустријске ноте,

уносећи у њу измене на које је била успела добити пристанак амбасадора споразумних Сила. Ова нота гласи у преводу:

1. Оба грађанска агента, специјално одређена од руске и аустро-угарске владе, да контролишу рад власти у вилајетима Солунском, Битољском и Косовском на примени већ утврђених реформи, становаће у истим местима где и главни инспектор, скретаће му пажњу на потребе разних народности и указиваће му на сваки незаконити акт, о коме буду шта сазнали. Наредбе које се буду давале Гл.[авном] Инспектору поводом саопштења ових агената својим амбасадама, издаваће му их В.[елика] Порта на основу царске Ираде. Грађанским агентима биће придодан одређени број секретара и драгомана ради извршења њихових заповести и они ће бити овлашћени да путују по окрузима праћени чиновницима, који знају месне језике и који ће нарочито ради овога одређивати локалне власти. Они ће моћи испитивати становнике у присуству поменутих чиновника. Пошто је задатак цивилних агената да бде над применом већ утврђених реформи мандат ће им трајати две године од дана њиховог наименовања. Тако исто ће и њихови секретари и драгомани бити именовани на исти рок и њихове ће функције престати, кад и функција цивилних агената.

2. Задатак да реорганизује жандармерију у ова три вилајета биће поверен једном италијанском генералу кога ће Отоманска влада специјално за то узети у службу на одређено време. Овај ће официр кренути у румелијске вилајете с мисијом да извршава, у сагласности с локалним властима, мере које буду прописане одлуком Министарског Савета и санкционисане Императорском ирадом у циљу реорганизације жандармерије поменутих области. Он ће бити у вези и преписци са Главним инспектором и служиће се већ ангажованим шведским, норвешким и белгијским официрима ради вршења надзора и реорганизације жандармерије у разним казама. Он ће имати сем тога да доставља Главном Инспектору факта која буду, за време овог реорганизаторског рада, констатовали њему потчињени официри.

3. Пошто се земља потпуно умири, Отоманска влада ће проучити све измене које се буду показале потребне у реорганизовању територијалних јединица у циљу да се олакша функционисање административне службе и односи становника са властима. Влада ће тако исто допунити и реорганизацију сагласно закону ad hoc.

4. Пошто према законима царевине племенска и верска разлика не чини никакву сметњу верним поданицима Њ.[еговог] И.[мперијалног] В.[еличанства] Султана да буду примљени у државну службу, препоручиће се Главном Инспектору да се строго држи овог принципа и да прима разне елементе становништва у службе, за које буду имали стечених способности. Уосталом, ово је правило стално примењивано, од како је објављен Културански Хатихумајун.[83]

5. Њ.[егово] И.[мперијално] В[еличанство]. Султан подариће, као знак својих узвишених осећања благости, општу амнестију оним становницима свих вилајета који су осуђени за кривице, учињене у току буна, онима који се, још неосуђени, налазе у превентивном затвору, као и онима који су, из страха или иначе (per esprit de sédition)[84] пребегли у Бугарску или се скрили у друге крајеве царевине. Неће се моћи користити овом мером благости они, који су разорили железнице употребом бомби, динамита или других експлозивних материја, као и они, који су вршили атентате по варошима и у солунској луци, чији је број, уосталом, ограничен.

6. Његовом И.[мперијалном] В.[еличанству]. Султану, у његовој узвишеној племенитости, угодно је било да подари потребне суме за помоћ коју треба разделити без обзира на народност и веру а) оним његовим поданицима који се врате из Бугарске или других места на своје станиште; б) онима, који су изгубили своја имања и станове за време последњих догађаја и в) и за подизање разрушених кућа, џамија, цркава и школа за време немира. Главни Инспектор је примио наредбу да одреди начин поделе ових сума, коју ће вршити под њего-

[83] Мисли се на Султански Хатихумајун из 1856. године (вероватно је аутор приликом писања направио словну грешку-напомена А. Растовића). Хатихумајуном (царским писмом) од 18. фебруара 1856. потврђене су реформе прокламоване Хатишерифом из Гилхане 1839. (слобода личности, имања, и части свих поданика Турског царства без обзира на сталеж и веру, укидање пореза под закуп, јавност суђења). Султановим указом призната је слобода вере, а државне службе и школе отворене за све народности. Предвиђено је формирање мешовитих судова за решавање спорова између различитих вероисповести, потврђена пореска једнакост, озакоњен избор меџлиса састављених од муслимана и хришћана, укинут харач, уведена обавеза да и хришћани служе војну службу, која се могла откупити (беделија), укинута су мучења, државни буџет се морао састављати и објављивати на годишњем нивоу.

[84] Аутор је навео: per esprit de sédition, а треба par esprit de sédition (Духом побуне-фигуративно).

вим председништвом нарочита комисија, састављена од угледних људи из разних класа становништва. Конзули Русије и Аустро-Угарске већ су извештени о учињеној подели новца и велики део разрушених непокретности већ су на путу да се подигну. Главни Инспектор је тако исто примио наредбу да извештава грађанске агенте о подели одређених сума. Комисија под председништвом Главног Инспектора имаће да одлучи, да ли има места да се увеличају у ову сврху одређене суме. Пошто је споразумом утврђено да ће они који се буду враћали у сва три вилајета моћи бити само урођеници, само се собом разуме да становници Кнежевине Бугарске и Источне Румелије, који би покушали да уђу под лажним именом, неће бити тамо никако примани. Као што су царске власти опуномоћене да обезбеђују неистраживање оних који се враћају на своја станишта, учињена су исто тако потребна саопштења Кнежевини, да би она могла са своје стране да предузме мере, које би биле подесне да олакшају повраћање бегунаца.

7. Становници порушених муслиманских и хришћанских села, који би се повратили на своја огњишта биће у току једне године ослобођени свих пореза.

8. Пошто је царска влада тврдо одлучила обезбедити потпуну примену и одржање програма реформи, утврђених у месецу фебруару прошле године, изјављује да поново узима на себе обавезу да их изведе. Ако би, при свему томе, случајно поникле какве тешкоће у примени поменутог програма, Отоманска влада, ће размисливши о свему, приступити мерама, да томе злу стане на пут.

9. Познато је да цар.[ска] влада није прибегавала услугама башибозука. Царска влада је потпуно уверена да ће све ове мере имати као последицу повраћај реда и спокојства у ова три вилајета. Али као што је ограничено трајање мандата цивилних агената, тако исто се разуме, сагласно изјавама њихових Екселенција, да ће се и мисија, поверена италијанском генералу, завршити чим буде извршена реорганизација жандармерије у три вилајета. При свему томе царске влада резервише себи право да обнови уговор и продужи трајање његове службе царству, ако би, пошто изврши свој задатак, његова верност и добре услуге биле, као што се Њ[егово]. Ц.[арско] В.[еличанство] Султан – и нада, предмети његове високе оцене.

"Руковођена међутим, искуством прошлости, В.[елика] Порта не може да нарочито не нагласи и овог пута апсолутну потребу да се

Бугарска упути правцем који неће компромитовати, као што је то било констатовано у последње време, успех уложених напора, јер ако агитатори и убудуће буду налазили у Кнежевини потпуну слободу, храбрење и помоћ као до сада, предузето дело и благотворна акција царских власти и овога пута ће несумљиво бити парализоване.

Пошто су и Њихове Екселенције признале ову истину, царска влада, узимајући к знању њихова уверавања, не сумња да се они неће постарати око тога да њихове владе предузму најподесније мере да се Бугарска примора, да се држи строго у положају, који неће ићи против заједничке сврхе и који ће потпуно одговарати и погледима и мирољубивим намерама Њ.[еговог] В.[еличанства] Ц.[ара] Султана и Њ.[еговог] Ц.[арског] Величанства Царева Русије и Аустро-Угарске."

Време, које је протекло од 22 октобра, када је предата В.[еликој] Порти заједничка руско-аустријска нота о проширеним реформама и јачим контролним мерама, па до 10 јануара, када се појавио овај турски одговор, било је испуњено преговорима, који показују колико је уопште тешко предузимати у савременој Турској, при данашњим приликама у њој, посао реформисања. Шта више ови преговори су показали уопште и методе, којих се Турци држе, кад им ваља изиграти вољу Европе и учинити илузорним реформе, којима би се ишло на то да се Турска, уколико је то могућно, прилагоди својим уређењем осталим културним државама, посред којих се и сама налази. Иако је у овом прилагођавању интерес саме Турске, која само на тај начин може избећи судбину политичког анахронизма, В.[елика] Порта ипак остаје упорна у свом фанатичном конзервативизму, који јој не допушта да трезвеније оцењује положај својих хришћанских поданика, којима је у данашњим околностима тешко живети без роптања и протеста. И та упорност је добила израза и у овом одговору отом.[анске] Порте. Кад се пореди тачка по тачка са заједничком руско-аустријском нотом, јасно се види, на који је начин отом.[анска] Влада мислила да може учинити илузорним предложене реформе и контролу над њиховим извођењем, а све под изговором жеље да се чува неповређен Султанов суверенитет.

У преговорима је пролазило драгоцено време, те се тиме давало маха претпоставкама да од реформи уопште неће ни бити ништа, што је, разуме се, појачавало саме зебње за догађаје, који су се предвиђали у пролеће. Према ономе што је било прошле године очекивало

се с много вероватности, да ће и ове године неуспеху у извођењу реформи бити неизбежна последица-поновни устанак у Македонији. И како су се за мисију Начевића, која је имала разне перипетије, везивала мрачна нагађања, чинило се готово поуздано да и ово пролеће неће проћи без заплета, чије би последице могле бити за нас, Јужне Словене, у толико штетније, што је Русија ратом на крајњем Истоку спречена да игра активнију улогу у догађајима на Балканском Полуострву. А и иначе је у овом размаку времена било и пуно других појава које су одавале, да сагласност Великих Сила у овом питању о реформама није последица једнаких погледа на начин њиховог извођења и тежњи да се помогне потиштенима. А на њих је, изгледа, Порта нарочито и рачунала, кад је, примајући Октобарску ноту, "резервисала себи право преговора о томе, како да се њезине прве и друге тачке доведу у склад са сувереним правима Султановим угледом царске владе и statu[som] quo." Најгоре је у целој ствари што изгледа да је В.[елика] Порта имала доста основа за оваква своја очекивања. Тешкоће које су се, према свему овоме, могле предвиђати одмах у почетку извођења реформске акције, оправдале су зебње са којима се морало гледати на ситуацију.

Краљевска влада није могла не водити рачуна о овим тешкоћама и изгледима који су, због њих, постајали све вероватнији. Како је она ценила политичку ситуацију после Октобарске руско-аустријске ноте и одговора В.[елике] Порте да је приме у начелу с поменутим резервама, о томе сведочи њен циркулар од 15 новембра.

"Ситуација према свему овоме-вели се у том циркулару-не само што није рашчишћена, него тек сад добија изгледе, који је чине неодређеном и стога мучном. И у случају неуспеха у извођењу предложених реформи, истиче се питање о облику, у коме ће се јавити санкција споразума Русије и Аустро-Угарске, које су се у реформској акцији јавиле као пуномоћнице осталих Ве.[ликих] Сила, потписница Берлинског Уговора. Очевидно је да би њихова равнодушност, у овом случају, значила савршен пораз, па је с тога мало вероватно, да ће се оне уздржати од принудних мера и допустити Турској да, на штету потиштене раје и срамоту цивилизације, ликује над њиховим супарништвом.

Најближа будућност покривена је неизвесношћу која је, због прилика у којима се данас налази Балканско Полуострво и изукршта-

них интереса Великих Сила који се везују за судбину Турске царевине, језива за све балканске Словене, како за оне који се, живећи у ропству, одушевљавају ослобођењем, као својим најдражим идеалом, тако и за оне који, уживајући плодове слободе, имају дужност помоћи својим потиштеним сународницима. Слободне балканске државе не би смеле, баш у свом властитом интересу, трпети без протеста невоље, којима су њихови сународници у Турској изложени. А те су невоље и велике и разнолике, јер су последица стања, које је данас постало несносно до неиздржљивости. Потпуно истребљивање словенског елемента, чему води данашњи његов положај у Македонији, где се отпочела увелико примењивати политика, која је готово већ истисла Србе из Ст.[аре] Србије, може бити од користи само завојевачким тежњама оних сила, које у нашој политичкој пропасти гледају погодбу за своју политичку превласт и културну надмоћност.

Налазећи се пред истим опасностима, и Србија с Црном Гором и Бугарском дужне би биле да се почну ослобађати историјског атавизма, који међу њима изазива и подржава вечита супарништва и мислити о томе, како да у међусобном споразуму потраже начин којим ће, без повреде посебних, најбоље моћи очувати своје заједничке интересе на Балканском полуострву. Супарништво им паралише слогу, која би све заједно једва била довољна да послужи као брана против туђинских прохтева и као гаранција за побољшање збиља жалосне судбине њихових сународника у Турској. И стање у коме се данас налази словенски живаљ у Македонији и српски у Ст.[аној] Србији, и прилике које могу бити од утицаја на његову даљу судбину, и посебни интереси слободних балканских држава -све то упућује на политику, која би, заснована на споразуму, а ослоњена преко Русије, на Двојни Савез и на Силе, чији се интереси не сукобљавају с словенским интересима на Балканском полуострву, тежила, да слободне словенске балканске државе увек буду готове ослонити се заједничком дипломатском и оружаном акцијом, за праведну ствар својих сународника. Ако се само призна, да је потреба заједничке акције неопходна погодба и најпоузданије јемство колико за стварну поправку стања у Македонији и Ст.[аној] Србији, толико и за обезбеђење словенских интереса на Балканском полуострву, изгледа да не би било тешко споразумети се о основама за овакву акцију. Пред изгледима на крупне опасности, које су врло могућне, балканске словенске др-

жаве треба само да се одрекну тежње за територијалним проширивањем у области која је међу њима спорна у толико пре, што њихово супарништво помаже да се у њој одржава и погоршава стање, које је већ несносно до неиздржљивости, и с тога по словенско становништво у њему врло опасно. Да би се ово стање поправило бар толико колико би било довољно да оно постане сносно, потреба је првог реда настојати да се, у смислу 23 члана Берлин.[ског] Уговора, обезбеди примена што ширим и што стварнијим реформама којима би се стало на пут данашњој анархији, учврстио правни ред, заснован на поштовању закона једнаких за све Султанове поданике и зајамчиле свакој народности, уз поштовање националне индивидуалности, погодбе за културни развитак.

И у Беседи којом је Његово Величанство Краљ Петар I отворио седнице Народ.[не] Скупштине и у Адреси, којом је Народ.[на] Скупштина одговорила на Престону Беседу, ова је потреба јасно изражена, што је доказ, да су у Србији меродавни фактори расположени за рад у овом правцу, који се, у данашњим приликама, сам собом намеће као једино спасоносан. У Бугарској је међутим резултатима последњих избора утврђена политичка ситуација, врло мало подесна за споразум слободних балканских држава коме би била сврха заједничка акција, о чему сведочи поред осталих, и тај факат, што бугарска влада не престаје настојати, без икаквог обзира и на Србију и на савете из Русије, да Македонском питању непосредним споразумом са Турском, одузме међународни карактер и да искључиво бугарско обележје. Ово је настојање у толико више за жаљење, што према свему судећи, нема никакве изгледе на успех, а лишава међутим основе политику, засновану на споразуму балканских словенских држава, која би бар оправдавала надања у бољу будућност, ако не би у данашњим приликама могла повести каквим стварнијим резултатима. Русија и Аустро-Угарска, које у реформској акцији раде као пуномоћнице осталих Вел.[иких] Сила, не допуштајући чак ни њима јачи утицај у контроли над њеним извођењем, свакојако неће допустити ни Бугарима да им сметају оваквим радом, који је једино Турцима могао бити од користи тиме, што им је пружао изговоре за одуговлачење, коме је најзад ипак учињен крај. И баш зато, што се то могло предвидети, за жаљење је, што је Бугарска таквим држањем учинила илузорним све покушаје да се омогући политика, заснована на споразуму балкан-

ских словенских држава за заједничку акцију на указаној основи. А таква се политика, као неминовно потребна, сама собом наметала.

Ако морамо, због оваквог држања бугарске владе, напуштати за сада мисао о оваквој политици, не смемо, због тога, бити равнодушни према заплетима, које нам можда скора будућност ставља у изглед као врло могуће последице политичких односа који се данас стварају међу Вел.[иким] Силама. За нас је стога врло важно извести на чисто своје држање према руско-аустријском споразуму и реформској ноти, која му је видљив израз, разуме се, с погледом на односе, који су се, услед држања осталих Вел.[иких] Сила према ова два факта, створили у међународној политичкој ситуацији.

Кад остале Велике Силе, па и оне које имају бар својих посредних интереса на Балканском Полуострву, руско-аустријски споразум сматрају као чин, с којим морају да рачунају, ни ми не смемо превиђати његову егзистенцију, кад нас на њу сваког часа подсећају појаве, које нас у очи боду-својим штетним утицајем по наше народне интересе. Мада нам историја Источног Питања кроз последња два века не даје права да се од овог споразума икаквом добру надамо, ипак о њему морамо водити рачуна и према њему подешавати своје држање, али тако, да се по њему види, како нас на коректне односе према Аустро-Угарској упућују трговинско-економски интереси, а на срдачност односа према Русији-не само заједница политичких интереса и племенских тежњи, него и захвалност за учињене услуге. Како имамо пуно повода за сумњу да овај споразум није довољно искрен и по погодбама које су га изазвале и по циљевима, којима се њиме тежи, ми се морамо поглавито старати о томе, како ћемо, тражећи увек сагласност Русије, обезбедити наше националне интересе, у којима би они могли бити доведени у опасност у случају да се обелодани неискреност Аустро-Угарске, на коју као да се у својој данашњој политици жели да наслања и Бугарска, како би преко ње, добила и потпору Тројног Савеза за своје националистичке претензије.

Све су Велике Силе тако исто једне раније, друге доцније, али све с прилично устезања, најзад прихватиле руско-аустријски ноту као основу за реформску акцију, у којој се Русија и Аустрија јављају као њихове пуномоћнице. Иако је, према свему што је до сад избило на видик, под питањем, како би се Вел.[ике] Силе држале у случају неуспеха реформске акције, ипак и ми морамо примити реформску

ноту и на њој засновану акцију као поновни покушај да се издејствује побољшање стања наших сународника мерама које би, мада нису ни довољно ефикасне ни довољно широке, могле послужити као основа за добар почетак, ако би се њихово извођење, поверило гувернеру хришћанског порекла и ставило под европску контролу. Само у овом случају могло би од предложених реформи бити стварних користи: становништво би се, без вечитог страха од срамних зулума, прихватило, с вером у бољу будућност, својих редовних послова, успоставио би се мир и учврстио правни ред, где би на тај начин, били уклоњени узроци револуционарног покрета. Пошто је и нама потребан мир, ми бисмо искрено желели да ова реформска акција не прође као и прва пролетошња, за шта, нажалост, има доста знакова. Уосталом ми бисмо могли бити прилично равнодушни према томе, како ће проћи ова акција, која се развија мимо нас и без нашег утицаја, али не можемо тако исто равнодушно и без протеста подносити материјалне и моралне тешкоће, које нам задаје стални неред у суседним покрајинама, а још мање можемо равнодушно и без помоћи гледати страдања наших сународника, који као да не полажу на њу баш велике наде понајвише зато, што не виде да је извођење предложених мера довољно гарантовано од изигравања. Морамо их у невољи помагати јер нам то налажу и чисто хумана осећања, и ми ћемо то чинити пажљиво избегавајући све што би могло ометати извођење предложених реформи и служити Турцима као изговор за њихово изигравање, али не испуштајући из вида потребу да будемо спремни за све евентуалности, потицале оне ма с које стране и јављале се у ма ком облику. Србији је врло много стало до мира на Балканском полуострву, јер јој је он данас врло потребан, али јој је још много више стало до свог опстанка, који не би био угрожен једино онда, кад би се широким и ефикасним реформама побољшао положај у Ст.[арој] Србији и Македонији и на тај начин искључила могућност било за једнострано решење Македонског питања у смислу бугарских националистичких тежњи, било за проширење окупације у смислу жеља, којима је бечко-пештанска штампа давала врло често израза на не двосмислени начин.

Иако су пре овог последњег одговора В.[елике] Порте били наименовани за цивилне помоћнике Гл.[авног] Инспектора г.[оспо-

дин] Демерик,[85] као представник Русије и Милер,[86] као представник Аустро-Угарске, они су се забављали у Цариграду све до јануара. Тек после ове у вези с овим одговором решено је дефинитивно питање о њиховом одласку у Солун, где су већ били почетком јануара (по. ст.) са својим секретарима и драгоманима. У доба кад су они пошли у Солун, у Цариграду су се већ око де Ђорђиса, окупили страни официри као његови помоћници у послу реорганизације турске жандармерије. Тек од овог доба реформска акција, на коју су се полагале толике наде и за чије се извођење везују толики изукршани интереси, прелази из фазе дипломатских преговора на поље практичног дејствовања. И као што се видело и по овим наименовањима, практичној примени Мирцтешкога програма се пришло извођењем прве две тачке, које су управо и најважније, јер садрже мере, којима се над извођењем реформи има да обезбеди ефикаснија европска контрола. Цивилни руски и аустро-угарски агенти сматрају се као накнада зато што се одустало од именовања Хришћанина за Главног Инспектора; они су имали да служе у исто време и као саветници Хилми-паше и као контролори над извођењем административно-судскога дела пројектованих реформи, а на генералу де Ђорђису и његовим помоћницима је посао око реорганизације жандармерије. Рад на практичном извођењу пројектованих реформи има, дакле да се креће у ова два правца. Хоће ли од њега бити успеха или неће, то је још под питањем, на које ће нам одговор дати можда најскорија будућност. Упућена већ и извесним појавама, које су дотле избиле на видик, Краљевска влада је, водећи о њима најозбиљнијег рачуна, морала изјавити, да прихвата лојално реформски пројекат Вел.[иких] Сила и да је решена уздржавати се од свега што би могло да смета његовом извођењу. Имајући на уму и нашу унутрашњу ситуацију, у којој се истичу као потребе првог реда: консолидовање унутрашњих односа, санирање наших финансија и допуна наше војне спреме, и општу политичку ситуацију на Балкан-

[85] Николај Демерик, руски конзул на Криту, руски цивилни агент у Солуну.

[86] Хајнрик Милер фон Рогој је рођен 22. јуна 1853. у Бечу. Завршио Оријенталну академију у Бечу. Професионални дипломата. Службовао у аустро-угарским конзулатима у Бејруту, Каиру, Цариграду. Радио у покрајинској влади у Сарајеву и генералном конзулату у Одеси. Именован за генералног конзула прве класе. Био је цивилни помоћник генералног инспектора у Македонији (1903-1905). Умро је у Солуну 21. јула 1905.

ском полуострву и ван њега-наш је велики интерес у томе: да се реформском акцијом поправи стање у Македонији бар толико, колико би било потребно да се спречи за неко време нов устанички покрет, који би, услед изукрштаних интереса, везаних за решење Македонског питања, могао бити од кобних последица по све балканске народе, нарочито оне словенског племена. И према томе морамо се старати, колико до нас стоји, да будемо од помоћи онима, који буду искрено радили на умирењу становништва стварним реформама, којима би се збиља побољшао његов бедан и незаштићен положај." То су била руководна начела којих се држала Краљевска влада, када је 12. јануара, по доласку цивилних агената у Солун, била упутила свим конзулатима упутства (Види ПП Бр. 153 од 12 јануара 1904 год.) како да се према њима држе.

"Своје држање према факторима, који су позвани да у пракси изводе реформску акцију-тако гласе ова упутства-Ви ћете, господине Конзуле, гледати да доводите у склад с једне стране с гледиштем у познатом Вам циркулару, а с друге стране, и с потребом да тамошње словенско становништво у Вама гледа представника његових интереса и заштитника у невољи. Да бисте овој потреби могли како треба одговорити, позвани сте, да врло пажљиво ослушкујете све по чему се може познати право народно расположење према разним перипетијама ове мучне реформске акције, па да се старате да Вам држање не буде у супротности с тим расположењем. Успела ова акција или не, за нас је главно да не губимо, него да задобијамо и јачамо симпатије тамошњег народа у овим по њега мучним данима. Иако су се извођење ове реформске акције, уз сарадњу осталих Великих Сила, прихватиле поглавито Русија и Аустрија, ипак има начина да се, у њеном практичном извођењу, осети и Ваш утицај. Те начине треба тражити не пропуштајући неексплоатисану ниједну прилику, која би била подесна да се, ма у ком облику, види и Ваше интересовање и суделовање. Ви се стога морате старати о свим путевима, који би Вам омогућавали што чешћи додир са цивилним адлетусима[87] и другим факторима реформске акције, како бисте могли на њих утицати: саветима, кад Вам их затраже, информацијама које би им биле корисне, настојањима кад Ви нађете да су нужна. Од највеће је важности да се,

[87] Помоћници.

у свим за то подесним приликама, живо ангажујете за невоље тамошњег становништва, да пред факторима реформске акције будете и тумач њихових потреба и заштитник њихових интереса.

Нарочито пак пажњу, треба да обратите на рад и кретање агената, преко којих Аустријанци раде на извођењу својих планова, који нису, по овоме што је досад избило на видик, у складу с циљевима који се постављају у реформској акцији. И Ваши и извештаји Ваших колега пуни су података, по којима се види да су Аустријанци, користећи се споразумом с Русијом, успели знатно уздићи свој престиж, на штету руског, који је у опадању. То већ почињу увиђати и Руси, и није немогућно да, у току рада на извођењу реформске акције, избију несугласице међу њиховим представницима. У том случају Ви ћете бити на страни Руса, на чију ћете помоћ упућивати све наше људе, који Вам се буду обраћали са молбама или за савет, старајући се да, у свакој згодној прилици за њихову судбину пробудите интересовање представника Италије, Француске и Енглеске опширним обавештењима која ћете им о њима давати.

Ако би пак, и преко наших очекивања, избио с првим данима пролећа покрет, изазван македонским револуционарима, Ви ћете, Господине Конзуле, настојати да бар наши људи не узимају у њему учешћа, да под разним изговорима одбијају примати оружје, ако им би се оно силом натурало, али да се, према револуционарима, никад не спусте до улоге турских шпијуна, него да им, у невољи, помажу храном и склоништем у случајима, кад тиме не би себе компромитовали пред турским властима."

И по извештајима наших конзула и по појавама које су избијале на видик у Македонији од како је Хилми-паша, уз сарадњу цивилних агената, отпочео рад на извођењу реформи, изгледа као да неће бити неосноване бојазни оних који не верују да ће од овога посла моћи бити некаквог успеха. Ни до данас се није осетило да су се почели стварно поправљати односи, у којима и леже прави узроци злу. Целокупан рад се своди на примање жалби, по којима се доносе одлуке, већином такве да с њима жалиоци нису и не могу бити задовољни. Изгледа као да се нешто ради, а по броју ових жалби и других спорних предмета рекло би се и да се много ради, али цео тај рад оставља утисак клепета млина који не даје брашна. Отуда, као последица преварених нада, разочарење словенског становништва. А колико је ова

разочараност основана, о томе нико не може бити у недоумици, после изјаве Лансдауна[88] у Енглеском парламенту, и експозеа грофа Голуховског пред делегацијама. Полагале су се још неке наде на рад де-Ђорђиса[89] и његових помоћника, који имају да изводе у пракси програм за реорганизацију жандармерије, како га је израдила комисија састављена од војних изасланика Великих сила. Међутим, тек се по раду ове комисије, по утицајима који су били пресудни на њене одлуке о деоби жандармеријских области и по појавама које су том приликом избиле, јасно као дан, обелоданило се да није само турска политика крива, што се реформе у Турској не могу да изведу, него и суревњивост Великих сила, изазвана нарочито тежњом Аустро-Угарске да се једнострано, на рачун балканских народа користи реформском акцијом.

[88] Лорд Хенри Чарлс Фриморис Ленсдаун, министар спољних послова Велике Британије (1900-1905).
[89] Де Ђорђис-паша, Италијански генерал, командант реформне жандармерије у Македонији.

Aleksandar Rastović

JOVAN JOVANOVIĆ'S EXPERT OPINION ON THE POSITION OF SERBIA REGARDING THE REFORM ACTION IN THE VILAYETS OF SOLUN, BITOLJ AND KOSOVO

Summary

Expertise of Jovan Jovanovic Pizon, who was charged in consular affairs in the Ministry of Foreign Affairs of Serbia, which has written in 1904, is valuable document about Serbian state course in provinces of three Turkish European vilayets, which she has regarded as her national and ethnic territories. This paper which was consist of fifty eight pages ougth to obliged Serbian government and her diplomatic representatives in Turkey, and in all the Balkan states to lead clear policy and in the same time to find solution how to protect all rights of Serbian population which were jeopardized in large scope, by the Turkish authorities as well as paramilitary Albanian forces.

Paper of Jovan Jovanovic is consist of three chapters. The first and second are given review of the genesis of the Macedonian question from 1878 until 1903, while the third analyze Murtzeg program. The basic idea of Jovanovic was exercise of complete reform action in the three European vilayets. The result of that would be pacifications of the Albanians as well as conveying of the justice in rebellion provinces. New Serbian strategy should respect status quo as sign of good will towards Russia and Austro-Hungary. Jovanovic also in his paper has blamed Turkish government for sistematic opstruction of the Murtzeg plan and all other reform programs for Macedonia. At the same time he has condemned Bulgaria because she has avoid to negotiate with the Balkan states about common action toward Turkey. As for carrying out of the reforms he has pointed out bad conditions of the Christian population in Macedonia, and general conditions are not improved.

Key Words: expertise, Jovan Jovanovic Pizon, Macedonia, reforms, Serbia

Чланак примљен: 17. 11. 2009.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 10. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 387-398 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 387-398 (2010)

УДК: 37:94](497.11:497.2)“190”(049.1)

Арсен ЂУРОВИЋ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

ДОКУМЕНТА О СРПСКО-БУГАРСКОЈ ПРОСВЕТНОЈ САРАДЊИ – *РЕЗОЛУЦИЈА ДОНЕСЕНА У СОФИЈИ 11 – 13. СЕПТЕМБРА 1906. ГОДИНЕ НА СЕДНИЦИ ОДБОРА СРПСКИХ И БУГАРСКИХ НАСТАВНИКА*[*]

Апстракт: У раду се презентују два документа из фонда Министарства просвете похрањеног у Архиву Србије, која по свом садржају и разноврсношћу чињеница које нуде истраживачу, обезбеђују да се из једног новог угла сагледају сложени српско-бугарски односи почетком 20. века. Сарадња успостављена на нивоу образовних установа и професорских удружења отварала је нову перспективу не само када је реч о питањима из домена образовања већ пре свега и у погледу међудржавних односа две суседне државе.

***Кључне речи*:** Србија, Бугарска, сарадња, резолуција, асоцијација, едукација.

Једно од обележја образовања у Србији почетком 20. века, представљала је сарадња која је била успостављена са Друштвом бугарских гимназијских учитеља. Иницијатива је потекла од наведеног бугарског удружења, јер је оно имало одређене контакте са Професорским друштвом[1] у Београду, још крајем 19. века. Ти контакти у

[*] Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке Републике Србије *Модернизација западног Балкана* (ев. бр. 147017).

[1] Професорско друштво основано је 1890. године у Београду од стране ондашњих средњошколских професора с циљем да ради на унапређивању образовно-васпитног рада у школама али и развијању сарадње са сродним друштвима у Европи тога доба.

почетку сводили су се на размену школских закона[2] и методичких упутстава, као и уџбеника и других приручника, а касније су организоване екскурзије и узајамне посете представника поменутих професорских удружења.

Ови контакти били су остварени посредством Министарства иностраних дела односно српског дипломатског представништва у Софији.[3] Нема сумње да су ови контакти били корисни и за једну и за другу "страну", односно српским и бугарским професорима.[4]

Први корак у том правцу ипак нису учинили гимназијски већ професори и ученице Женске учитељске школе у Београду, који су организовали екскурзију од 2. до 4. априла 1906. године, током које су посетили Софију. Упоредо са овом посетом текле су и припреме Професорског друштва у Београду за дочек бугарских гимназијских професора,[5] који су изразили жељу да се "састану са својим београдским колегама и да измењују с њима мисли и осећаје из области наставе и васпитања и да разгледају училишта и знаменитости градске". Ова посета, која је остварена у периоду од 4. до 6. априла 1906. године, била је важан догађај не само за чланове Професорског друштва у Београду већ и Београдског универзитета, затим свих средњих и стручних школа,[6] па је уз помоћ Министарства просвете, Ми-

[2]АС, МПС, 1907, ф. 6, 83. Писмо Министарства иностраних дела бр. 1254 од 4. фебруара 1907. године упућено Министарству просвете. Редовно су били достављани чак и нацрти закона који су разматрани у Бугарској.

[3] Ову сарадњу је потпомагала и Бугарска дипломатска агенција. АС, МПС, 1907, ф. 17, 1.

[4] У Бугарској је у пролеће 1906. године боравио др В. А. Поповић, који је присуствовао седници "свију бугарских лекара." Тема скупа била је посвећена школској хигијени, а председавао је бугарски министар просвете И. Шишманов. Он је тамо боравио по налогу министра просвете, како би се ближе обавестио о искуствима у Бугарској на унапређењу школске хигијене. Просветни гласник 1906, 501-506.

[5] АС, МПС, 1906, ф. 31, 66. У првом обраћању бугарско удружење најавило је долазак 60 а касније је списак проширило на 76 имена својих чланова. Вид. Писмо министра просвете Управи Народног позоришта бр. 3456 од 25. марта 1906. године.

[6] АС, МПС, 1906, ф.31, 66. У припреми ове посете није све протекло без проблема Тадашњи председник Професорског друштва Петар А.Типа оптужио је управу Више женске школе да се "одрекла сваког учествовања и ако јој је Професорско друштво јавило, да се међу гостима налази и 15 женских наставника." Вид. Писмо Професорског друштва бр. 36 од 31. марта 1906. године упућено министру просвете.

нистарства грађевине,[7] Народне библиотеке и Народног позоришта, у част бугарских професора био припремљен занимљив програм. У његовој припреми а потом и реализацији активно су суделовали и наставници ондашњих гимназија (мушких и Женске гимназије). Програм је обухватио посету представи у Народном позоришту, затим изложбу средњошколских уџбеника као и "банкет" у згради Београдског универзитета.

Пријатно и надасве корисно дружење српских и бугарских професора у Београду, настављено је и током узвратне посете Професорског друштва Софији од 9. до 13. септембра 1906. године.[8] Била је то још једна прилика да се српски професори упознају, сада и непосредно са радом бугарских средњих и стручних школа. Свечани дочек српским професорима приредила су два тадашња бугарска наставничка удружења: *"Друштво гимназијских учитеља"* и *"Савез гимназијских учитеља."* Подршку овој сарадњи пружили су ондашњи министри просвете Србије и Бугарске А. Николић[9] и др И. Шишманов,[10] што ју је учинило "важним догађајем" у односима две државе. За српске професоре,[11] посебно је била интересантна посета

[7] АС, МПС, 1906, ф. 31, 66. Дирекција српских државних железница по наредби министра грађевина одобрила је "подвоз у четврт цене за бугарске гимназијске наставнике од Цариброда до Београда." Писмо Дирекције српских државних железница бр. 5742 од 18. марта 1906. године упућено министру просвете.

[8] АС, МПС, 1906, ф. 31, 66, 1907, ф. 9, 27. Писмо Професорског друштва бр. 48 од 28. априла 1906. године упућено министру просвете. Међу бројним учесницима ове посете Софији нашли су се представници Министарства просвете, затим професори београдских гимназија и Женске гимназије у Нишу, као и 12 наставника Више женске школе у Београду, међу којима су били Милева Петровић, учитељица латинског језика и Тоша Андрејевић, учитељ музике, који су држали предавања и у Женској гимназији.

[9] У одговору на телеграм који је добио 11. септембра 1906. године од "преседници" конференције у Софији Николе Бижева и Петра Типе, министар А. Николић је поручио да "бугарски и српски гимназијски професори почињу најлепши рад на корист братских народа." АС, МПС, 1906, ф. 35, 4. Писмо министра просвете А. Николића упућено Н. Бижеву и П. Типи бр. 13186 од 24. септембра 1906. године.

[10] АС, МПС, 1906, ф. 35, 4. Телеграм министра др И. Шишманова од 11. септембра 1906. године упућен министру просвете Краљевине Србије А. Николићу.

[11] Узвратна посета Софији била је пажљиво и дуго припремана. Професори су због посете Софији били ослобођени вежбе од стране министра војног. АС, МПС, 1906, ф. 33, 52.

Женској гимназији у Софији, која је по организацији образовно-васпитног рада представљала за оно време једну од најмодернијих установа те врсте у југоисточној Европи. На крају ове посете била је усвојена заједничка резолуција, која је била прожета идејом о етничкој сродности "оба једноплемена и суседна народа", који су, "како у прошлости тако и садашњости толико узајамно везани."[12] Није се наравно сарадња српског и бугарског професорског друштва овом посетом завршила. Она је настављена и у наредним годинама уз учешће свих средњих и стручних школа.[13] Прекинута је почетком Другог балканског рата, када су се Србија и Бугарска нашле на супротним странама. Рат је тако још једном зауставио стваралачки напор просветних делатника, уступивши на јавној сцени место оружју и војној сили.

Документа која објављујемо у овом раду представљају рукописе и чувају се у Архиву Србије у фонду Министарства просвете. Први, који садржи Резолуцију српских и бугарских професора донету на заседању у Софији од 11. до 13. септембра 1906. године и други, писмо председника Професорског друштва у Београду Саве Антоновића од 2. јануара 1907. године упућено министру просвете Андри Николићу, представљају драгоцен извор за проучавање не само просветних прилика на Балкану већ и међудржавних односа између Србије и Бугарске на почетку 20. века. Садржај документа презентован је без било каквих интервенција, изузев корекције оног дела текста (дате су у угластим заградама), које се односе на очигледне правописне грешке или скраћенице ради лакшег читања текста. Сви датуми су наведени по старом календару.

[12] АС, МПС, 1906, ф.2, 53. Резолуција је била усвојена током дводневног заседања одбора српских и бугарских наставника у Софији од 11. до 13. септембра 1906. год.

[13] Последњу посету Софији остварили су наставници и ученице Женске учитељске школе у Београду у пролеће 1912. године.

1

Резолуција
донесена у Софији 11. и 13. септембра ове године,[14]
на седници одбора српских и бугарских наставника

Српски и бугарски наставници, прожети идејом да су судбине оба једноплемена и суседна народа, како у прошлости, тако и у садашњости, толико узајамно везане, да се останак тих народа као самосталне целине не може ни замислити без тесног политичког и економског савеза, сматрају да овај природни дуг, да спреме омладину у правцу ка потпуном духовном и политичком уједињењу српског и бугарског народа.

Да би се ти смерови постигли , јавља се као најпреча потреба:

1. Не само изучавање историје и географије оба народа у њиховој узајамној вези, већ исто тако и језика и литературе њихове.

Ради ближе и чвршће везе свих југословенских народа изучаваће се у потребном обиму политичка и књижевна историја свих Ј. Словена.

2. Наставнички савези обе стране сазивају сваке три године редован заједнички конгрес, а ванредне, када се потреба јави, по реду у једној од престоница. На конгресима се читају реферати и доносе опште одлуке, које теже главном смеру: уједињењу оба народа преко школе.

3. На заједничке конгресе сваки савез шаље подједнак број изасланика, који се бирају из скупштине оба савеза. Изасланици имају права да примају и одбацују поднесене предлоге. У раду конгреса могу узимати учешћа и други чланови, али без права гласа.

4. Да би се још одмах могао почети рад у томе правцу, учесници конференција утицаће преко својих законских представника, да се сваке године узајамно шаљу на гостовање по два наставника из раз-

[14] У питању је 1906. година. Пропустом записничара није унета година у текст резолуције. Да је у питању поменута година види се из писма председника Професорског друштва Саве Антоновића упућеног министру просвете и црквених послова бр. 12 од 2. јануара 1907. године, чији је саставни део била и поменута резолуција. АС, МПС, 1907, ф. 2, 53.

личитих гимназија, да би, у главном, проучили дотичан крај у научном погледу, у вези са целокупним животом тамошњим. Ставља се у дужност овим наставницима, да о својим проучавањима по повратку држе ученицима предавања.

Ти су наставници дописници савезнога органа. Они присуствују седницама наставничких удружења и управног савета.

5. Помоћу оба наставничка савеза издаваће се временик, у коме ће се штампати биографије значајних радника оба народа, који теже главноме смеру.

6. Да би се за што краће време и омладине оба братска народа упознале, приређиваће се узајамне екскурзије средњошколских ученика и српских и бугарских.

7. Радиће се на одашиљању извесног броја свршених бугарских матураната на универзитет београдски[15] и, обратно српских на софијски ради што бољег упознавања народа и његова живота.

8. Књижевни органи обостраних наставника отварају одељак, у коме ће наћи места сви чланци намењени општој сврси зближавања и уједињења.

9. Да предавања из историје и географије у свима школама буду без тенденција, које би ишле против основног правца заједничког рада.

10. Утицаће се надлежним путем, да духовништво оба народа, било у говорима било у другим својим документима, поради код своје паства на сагласности и мирном споразуму између Срба и Бугара.

11. Желети да размена књига и списа буде што живља, као и да се, у случају потребе туђих дела, обрати пажња најпре на преводе српско-бугарске.

12. Порадити на томе, да се идеја о заједничком раду рашири и на остале Југословене. Управама оба наставничка удружења ставља се у дужност, да саобразе своја основна правила овим изнесеним захтевима, у колико они нису њима предвиђени.

[15] У периоду од 1906 - 1912. године на Београдском универзитету школовао се знатан број студената из Бугарске. Неки од њих студирали су у Загребу, одакле су стигли у Београд и наставили студије на Београдском универзитету, док су, други, прешли директно са Софијског на Београдски универзитет. АС, ПФ, 1905, ф. 1., *Статистички годишњак*, 1907/8, 740-742.

Секретар
Јер.[емија] Живановић[16]

Председник одбора
Ст[ојан]. Станимиров

Потпредседници
Н.[икола] С. Бижев, П [етар] А.Типа

Чланови :
С.[ава]Антоновић [17], Др Паунчев, Др П.[етар] Вукићевић,[18] Др М. Панчев, Свет.[озар] Мојковић, И.[ван] Кепов, Мирко Поповић [19], Ј.[ордан] Трифуном, Стана Нешићева, Рјаскова, Милева Петровићева [20], Жана Петрова, И.[во] Ђукановић, И.[лија] Григорјев, Рад.[ослав] Агатоновић [21], Гавранов, Ив.[ан] Стефанов.

[16] Ј. Живановић био је професор српског језика у Другој београдској гимназији. Просветни гласник, 1906, 154. *Сто година Друге београдске гимназије*, Београд 1970, 584.

[17] С. Антоновић био је професор Треће београдске гимназије, потом директор Београдске Реалке и ванредни члан Главног просветног савета. Припадао је кругу најугледнијих средњошколских професора и директора у Краљевини Србији. Био је са Ј. Цвијићем члан комисије за полагање професорског испита за предмет географија. Просветни гласник, 1906, 201, 1907, 485, 709.

[18] Др П. Вукићевић био је у време одрзавања састакна у Софији редовни члан Главног просветног савета, у чијем је раду учествовао као вршилац дужности начелника у Министарству просвете. Од 20. септембра 1906. године обављао је дужност потпредседника Главног просветог савета. Такође је једно време био професор Реалке и заменик члана комисије за полагање професорског испита за предмет математика. Просветни гласник, 1906, 201, 1907, 710.

[19] М. Поповић био је професор немачког језика у Другој београдској гимназији и ванредни члан Главног просветног савета. Просветни гласник, 1906, 29. Сто година Друге београдске гимназије, Београд 1970, 584.

[20] М. Петровић била је разредна учитељица у Женској гимназији у Београду. Просветни гласник, 1907, 482.

[21] Р. Агатоновић био је професор Нишке гимназије. Као искусан наставник био је постављен 1906. године за надзорника народних школа. Такође је у више скупштинских сазива био народни посланик за округ нишки. Просветни гласник, 1906, 22, 1907, 484.

2

Писмо председника Професорског друштва Саве Антоновића министу просвете Андри Николићу

Професорско друштво
У Београду 2. Јануар 1907.
бр. 12

Господину Мнистру просвете и црквених послова [22]

Шаљући, у прилогу, резолуцију, донесену на састанку српских и бугарских наставника у Софији, управа Проф.[есорског] Друштва слободна је скренути пажњу Господину Министру [23] на важније одредбе саме резолуције и у исто време умолити га, да и са своје стране учини што је потребно, не би ли се што пре привеле у дело корисне замисли, обухваћене у нацрту рада који предстоји наставницима средње школе и у Србији и у Бугарској.

Пре наглашавања тих тачака, за чије је извођење несумњиво потребна помоћ Министарства просвете, неће бити на одмет изнети општи утисак, који је на учеснике септембарског излета учинило борављење у Софији и упознавање са бугарским наставницима.

И дочек, и пажња, и једнодушност с којом су готово сви послови посвршавани, све то показује, да је велики део бугарских наставника у истини прожет идејом споразума и сложнога рада. Одржавање, ухваћених веза и чешћи састанци користиће тому још и више, а нарочито, ако се, према 6. тачци резолуције, уради штогод и на збрињавању ученика. Демократска струја, која у наставницима бугарским има велики број одличних представника, по свему се чини да истински тежи сталном одржавању добрих односа са српским наставницима.

Данашњи минстар просвете у Бугарској, Др Иван Шишманов, показивао је у свакој прилици своју радост, што у зближавању

[22] АС, МПС, 1907, ф.2, 53.
[23] Тадашњи министар просвете и црквених послова Краљевине Србије био је Андра Николић (1853-1918). Дужност министра у овом мандату обављао је од 17. 04. 1906. до 24. 02. 1909. године. Претходно је био министар просвете у четири наврата: 1890-1892, 1894, 1896-1897, 1904-1905. Просветни гласник, 1906, 247.

види остваривање своје давнашње жеље, и на растанку са члановима управе Проф.[есорског] Друштва нарочито је нагласио, да ће се са места на коме је с пуном готовошћу одазвати сваком захтеву, који се од њега тражи у корист што чвршће заједнице наставника оба братска народа.

Управи Проф.[есорског] Друштва пријатно је истаћи још и то, да су у дочеку учествовали оба наставничка удружења у Софији: "Друштво гимназијских учитеља" и "Савез гимназијских учитеља", да су се готово сви пододбори из унутрашњости на дан састанка јавили симпатичним телеграфским поздравима, и да је сам састанак од тамошње штампе пропраћен топлим чланцима.

Да би се започети посао што брже и лакше извео, потписани, у име Проф.[есорског] Друштва, слободни су умолити Господина Министра просвете, да и он помаже извођење оних тачака које су изван круга могућности самога Друштва и које се без његове помоћи не би ни могле остварити. Те су тачке, н.пр., 4 (о међусобној размени наставника), 6 (о ученичким екскурзијама), 7 (о школовању неколико наших студената на бугарским универзитетима и обратно), 9 (о изменама у предавању историје и географије), 11 (о размени издања) и т.д. Професорско Друштво готово је да Господину Министру да и даља обавештења о свему овоме, и у исто време изјављује, да се ставља на располагање ради извршења свих оних послова, који до њега стоје.

Као што се из резолуције види, кроз кратко време има да се приреди први конгрес свих југословенских наставника. Немамо потребе нарочито скретати пажњу Господину Министру на значај и све користи, које би се имале, ако би тај конгрес био у Београду. Професорско Друштво се нада, да ће и само Министарство настати око извршења тога плана и да ће увек бити вољно потпомоћи управу Проф.[есорског] Друштва средствима која му на располагању стоје , да ту лепу и крупну мисао што раније може остварити. Ово у толико пре , што је данас и на челу српске просвете осведочен пријатељ што ближих и чвршћих веза између југословенских народа.

За секретара,
Јер.[еремија] Живановић

Председник Проф.[есорског] Друштва
Сава Антоновић
Проф. II б. [еоградске] гим. [назије]

Arsen Đurović

DOCUMENTS ON SERBIAN – BULGARIAN EDUCATIONAL COOPERATION – *RESOLUTION BROUGHT IN SOFIA SEPTEMBER 11 TO SEPTEMBER 13, 1906 AT THE MEETING OF SERBIAN AND BULGARIAN TEACHERS*

Summary

One of the modernity marks of educational system in Serbia at the beginning of the twentieth century is represented by the cooperation which was established with the Society of Bulgarian Grammar school teachers. The initiative for establishing closer cooperation started from the mentioned Bulgarian society because they had certain contacts with the Teachers' society in Belgrade, as far back as the end of the nineteenth century. In the beginning, those contacts came down to exchanging school regulations and methodical instructions, as well as the textbooks and other handbooks, and later to organizing excursions and mutual visits of the representatives of these teachers' societies. These contacts were realized through Ministry of Foreign Affairs, i.e. Serbian diplomatic mission in Sofia. Still, the first step in that direction was not made by Grammar school teachers, but by the teachers and students of the Female Teaching School in Belgrade, who organized the excursion from April 2 to April 4, 1906, within which they visited Sofia. Soon, there was a return visit of Bulgarian teachers to their colleagues in Belgrade. This friendly relationship ended with the visit of the members of the Teachers' Society to Sofia in the middle of September. In the end of the meeting session , on September 13, 1906, they adopted the resolution which anticipated developing cooperation at all levels of education (from primary and secondary schools to university) but also exchanging information about school legislation, teaching curriculum, textbooks and other materials, but above all getting together two“ brotherly nations". It was an attempt to make people forget, at least for a moment, all the misunderstandings between the states, but also the consequences of the war led in 1885. On the other hand, this getting together and cooperation at the level of educational institutions were supposed to strengthen diplomatic efforts these two countries were making in order to establish

the relation of mutual respect and cooperation in dealing with the Eastern matter, i.e. creating the union for the war against the Ottoman Empire. In the following years this idea was accomplished in the alliance in the first Balkan war, but it was short-breathed because former allies found themselves on the opposite sides in the Second Balkan war which broke the cooperation between the countries which was started at all levels.

Key Words : Serbia, Bulgaria, cooperation, resolution, association, education.

Чланак примљен: 02. 02. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 05. 2010.

МЕШОВИТА ГРАЂА, XXXI, стр. 399-426 (2010)
MISCELLANEA, XXXI, p. 399-426 (2010)

УДК: 94:930.85](497.1)"1908/1913"(044)

Биљана ВУЧЕТИЋ
Срђан РУДИЋ
Историјски институт
Београд

ИЗ ПРЕПИСКЕ ВАТРОСЛАВА ЈАГИЋА И ВЛАДИМИРА ЋОРОВИЋА - I ДЕО (1908-1913)*

Апстракт: У раду је објављено осамнаест писама које је Ватрослав Јагић упутио Владимиру Ћоровићу у периоду између 24. октобра 1908. и 15. јануара 1913. године. Писма представљају драгоцен историјски извор за проучавање не само Јагићевог и Ћоровићевог живота, њиховог међусобног односа, научног рада, већ и времена у којем су живели и радили.

Кључне речи: Ватрослав Јагић, Владимир Ћоровић, преписка, словенска филологија.

У Историјском институту у Београду чува се тридесетиједно писмо које је Ватрослав Јагић упутио Владимиру Ћоровићу у периоду између 1908. и 1921. године. Овом приликом објављујемо осамнаест писама насталих пре Првог светског рата, односно у периоду између 24. октобра 1908. и 15. јануара 1913. године.[1] Седамнаест пи-

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. број 147036) и *Привредни, друштвени и културни развој српских земаља средњега века* (Ев. број 147030).

[1] Иза Ватрослава Јагића је остала изузетно богата преписка са бројним колегама и угледним савременицима. Према подацима, које смо нашли у литератури, у Националној и свеучилишној књижници у Загребу налази се 13553 писама упућених Ватрославу Јагићу. Југославенска академија знаности и умјетности је средином XX века започела са пројектом издавања Јагићевих писама и до сада су објављена три тома (*Korespondencija Vatroslava Jagića 1*, *2, 3*, Zagreb 1953, 1970, 1983). Међу

сама написано је ћирилицом, а једно латиницом (бр. 17). Сва писма су писана црним мастилом, релативно читким рукописом. Дванаест писама је сачувано на хартији без коверте (бр. 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15), а шест на дописницама (бр. 1, 7, 14, 16, 17, 18) па смо могли да наведемо адресе и пошиљаоца и примаоца. Подвучене речи су ауторово дело, а задржана је и оригинална интерпункција. Како Јагић није датирао дописнице, као датум настанка убележени су датуми који се налазе на поштанским печатима. На тексту нису вршене никакве интервенције; тамо где је било потребе да се објасне одређене скраћенице или детаљи то је урађено у напоменама испод основног текста. У напоменама су идентификоване и личности које се помињу у писмима.

Познанство и сарадња између Ватрослава Јагића и Владимира Ћоровића почиње средином прве деценије XX века. Тада је Владимир Ћоровић у Бечу студирао словенску филологију, историју и археологију код Ватрослава Јагића, Константина Јиречека и Милана Решетара (1904-1908). Исте године када је Ћоровић промовисан за доктора филозофије, Јагић је испраћен у пензију (1908). Писма која овом приликом објављујемо, осим прва два, настала су у време када је Ћоровић радио као библиотекар у Земаљском музеју у Сарајеву. Она не представљају само допринос проучавању Јагићевог и Ћоровићевог живота, њиховог међусобног односа, научног рада, већ и времена у којем су живели и радили.[2]

издањима Јагићеве преписке истиче се и збирка Академије наука СССР. (*Письма И. В. Ягича к русским ученым 1865-1886*, Москва, Лењинград, 1963). Поред ове две велике збирке Јагићеве преписке постоји и читав низ мањих издања.

[2] О Владимиру Ћоровићу детаљно у: Р. Михаљчић, *Ћоровић Владимир*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997, 688-690 (са литературом); Б. Маринковић, *Скривени свет Владимира Ћоровића*, Билећа-Гацко 2006. О Ватрославу Јагићу погледати: В. Јагић, *Спомени мојега живота I-II*, Београд 1930, 1934; С. Ћирковић, *Јагић Ватрослав*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997, 688-690 (са литературом).

1.

Инв.број 9/31; Сигн. IX/1

Wien 24. X 1908.

Herr Dr.
Vladimir Ćorović
München VIII
Adalbertstrasse 12 I

Мило ми је, да сте озбиљно прионули за посао. Крумб.[3] ми је већ о Вама писао. Употребите згоду, да што више научите. Ко зна, гдје ћете моћи користити својим знањем народу. Ми смо сада дошли у сасвим нове озбиљне прилике; требаће много умне снаге, ако усхтједнемо у новој се ситуацији снаћи и одољети.

Што ми посласте, тек је једна половина – то је једноруско-румуњски рукопис – а зашто се не такнусте садржине! Да је бар избројите. Нема ли додира с евхологијем синајским?

И оно што о Дубровнику јављате, врло нас занима, особито проф. Решетара.[4] Ако нисте наумили послати у Биоград – могло би се наштампати у Архиву.[5]

Молим Вас, да свакако напишете нешто о садржини оног „ритуала“.

Ваш В. Јагић.

[3] Karl Krumbacher (1856-1909), немачки византолог, професор средњовековног и савременог грчког језика и литературе на Универзитету у Минхену. Основао часописе *Byzantinische Zeitschrift* (1892) и *Byzantinisches Archiv* (1898).

[4] Милан Решетар (1862-1942), слависта, историчар књижевности и нумизматичар. Студирао славистику и класичну филологију у Бечу и Грацу, где је докторирао 1889. године. Постао је доцент на Катедри за словенску филологију Филозофског факултета у Бечу 1895. године. У периоду од 1919. до 1927. године предавао је на Свеучилишту у Загребу.

[5] *Archiv Für Slavische Philologie*, часопис који је излазио у периоду од 1876. до 1929. године у Берлину. Основао га је Ватрослав Јагић. Значајан је не само за филологију, него и за читав низ научних дисциплина које се баве Словенима.

2.
Инв.број 9/1; Сигн. IX/1

Spital am Semmering
Steiermark
28/6 909

Драги господине докторе!

И ако ми је мило, што бисте хтјели саслушати и моје мишљење, и опет гдје се ради о читавој Вашој будућности, не бих смио изаћи пред Вас с прецизним да или не. Паметније ће бити, да оставим Вама да сами одлучите што ћете и како ћете. С моје стране казаћу само, да би ми се чинило природније да останете код куће. Босна и Херцеговине осјећају (или бар би имале осјећати) већи недостатак интелигентних својих људи, него ли Србија. Код тога предполажем, да ће сада у Босни и Херцеговини наступити таке прилике, да ће и сама влада све више постајати домаћом владом, којом управљају своји синови, одушевљени за напредак земље боље, него ли се то може и очекивати од иностранаца, што иду с трбухом за крухом. Ако се то моје надање испуни, тада бих мислио, да и Вас могу чекати бољи изгледи код куће, неголи у Србији. Дакако, ја не могу читати што је уписано у Вашој души: какови су Ваши идеали. А о томе се управо и ради. Говорите нешто о школском одјелу. То значи, да не мислите остати код науке, већ да сте се одважили на беамтерску каријеру. У томе случају рекао бих готово, да ће боље бити да останете у Босни. Нешто мало другојачије стајола би ствар, кад би сте вољели остати код науке и литературе. За сада нема у Босни за таква човјека другог звања, но – професура на гимназији. Јер виших и већих завода нема. Но, ваљда и то неће више задуго овако остати. Кад један пут завлада Босном други дух, избиће свакојаке нове потребе. Верујем у стварачу силу народа, који ће сам скорим осјетити те нове потребе, за које ће требати и нових људи. Тако бисте ево и Ви били на реду.

У Биоград зову Вас, кажете, Скерлић[6], Станојевић[7], Радонић[8]. На што Вас зову? Што Вам могу дати? Код њих има на универзите-

[6] Јован Скерлић (1877-1914), критичар, историчар књижевности и политичар.
[7] Станоје Станојевић (1874-1937), историчар.
[8] Јован Радонић (1873-1956), историчар.

ту, колико знам, већ довољан број филолога и литерарних историка сваке руке. А да примите звање на гимназији, мислим, не би сте никако мудро урадили. Да будете агитатором литерарно-политичским за Босну – ваљда не бисте хтјели спасти на те гране. Мени се све чини, да су босанске гимназије већ данас савршеније од српских.

Ево видите, да ће најбоље бити, да сами размислите и на једну страну смислите.

Не знам, у којој бих форми могао бити Вама користан препоруком. Не бих се хтио никому наметати. Друго би било, да ће тко од „мјеродавних" људи да ме пита штогод о Вама. Тада могао бих по души казати, да сте сваке препоруке достојан.

Желећи да се испуне Ваше жеље, јесам Ваш „стари професор"

В. Јагић

3.

Инв.број 9/2; Сигн. IX/1

У Бечу VIII. 1. Kochgasse 15
7/20. 9. 1909.

Драги господине докторе!

Много ми је мило, што Вам се брзо након довршених студија насмијешила двојака срећа. Честитам, што сте добили одмах тако згодно мјесто[9], гдје ћете имати прилике да покажете своју вреноћу, да створите нешто лијепа и корисна по земљу, која Вам као рођена груда мора бити нада све драга. Гледајте да натјерате људе који располажу новцем, нека посегну дубоко у џеп. А надовезујући везе с библиотекама у Загребу, Новом Саду и Београду, можете изаћи и Ви њима користан и они Вама.

А оно друго што ми јависте, и ако су Ваше интимне ствари, опет ме врло радује, јер у томе видим доказ Ваше солидности. Било у срећан час, нека се испуни код Вас она ријеч што каже: ко се млад ожени, неће се покајати.[10] Што Вам могу љепше пожељети, већ да

[9] библиотекар Земаљског музеја у Сарајеву.
[10] Владимир Ћоровић је био ожењен Јеленом, сестром Јована Скерлића.

рекнем: пратила Вас и Вашу дружицу до мојих година живота једнака срећа и задовољство, којом ја данас у 48ој години породичног живота гледам на сав тај дугачки ред година. Не познам лично гна. Скерлића, али по свему што је он до сада радио, пуно ми је симпатичан; особито ми је мило, што су у њега погледи на наше народне потребе пуно шири него ли код многих других Србијанаца. Таким широким погледима нека буде вазда праћена и Ваша радња. Ако и гдје, у Босни имате да ријешите проблем, који је народ лијепо означио: брат је мио, ма које вјере био, можемо само још додати, и ма којим се именом поносио.

Могли бисте саставити utile et dulce. Гледајте, да Вам влада даде допуст, да си огледате малко уређење неких библиотека (Загреб, Биоград, Пешта, Беч), а то би била лијепа згода и за voyage de noce!

Молим Вас, гледајте ако можете да констатирате, јесу ли сва имена и називи мјеста на приложене двије крпице – тачне. Ово је из чланка проф. Нидерле[11] за енциклопедију словенске филологије. Ја сам се већ давно био обратио тога посла ради проф. Цвијићу[12] и гну дру. Дидијеру[13]. Овај ми није ни одговорио, а онај тек само онако нешто. Као да се ради о мојој личној ствари! Као да је то нама на штету, ако буде слика што потпунија и исправнија!

Поздравља Вас срдачно и још једном понавља: било у срећни час,

Ваш В. Јагић

[11] Lubor Niederle (1865-1944), чешки археолог, антрополог и етнограф. Од 1898. године је професор Карловог универзитета у Прагу.
[12] Јован Цвијић (1865-1927), географ.
[13] Јевто Дедијер (1879-1918), географ. Студирао је и докторирао у Бечу. До анексије Босне и Херцеговине радио је у Земаљском музеју у Сарајеву. Од 1910. године је доцент географије на Универзитету у Београду. Углавном се бавио антропогеографијом. Ватрослав Јагић га у свим писмима назива Дидијер.

4.
Инв.број 9/3; Сигн. IX/1

Беч VIII/1 Kochgasse 15
13. 10. 1909. (30/9).

Многопоштовани господине докторе!

Јутрос примио сам једно писмо из Лијевна од г. дра. Дидијера, којим одговара на моје питање још од априла. Али ја видим, да он мене није разумио. Ја сам од њега тражио, као што Ви видјесте по оним изресцима, које сам Вам био послао из чланка проф. Нидерле – да ми за Босну и Херцеговину јави, има ли ондје какових међу народом раширених назвања, да се међу собом зову неким именима, која нису управо географска, као на пр. што имамо за Славонију шокци или шијаци, за Хрв. Приморје бодули, кирци и тд. Или макар и географска имена, која нису везана на поједина мјеста или ријеке, као на пр. што су у Србији Мачва и мачвани и тд. Ја сам тиме хтио тек попунити причање проф. Нидерле, да буде мање сухопарно, да не говори тек о границама и мјестима. Ништа друго, већ ову малу стварцу хтио сам добити од њега, као и од г. Цвијића за Србију. Кад би ми били у своје вријеме што послали, био био уписао њихове податке у текст Нидерла. А то би само нашој ствари користило, јер ће енциклопедија ићи прије свега у руски читалачки свијет, а преводима биће то раширено и по другим крајевима код словена и несловена. Али кад није ништа на вријеме стигло, осим оних ваших исправака, сада ја ни од проф. Цвијића ни од његова ученика дра. Дидијера не тражим више ништа.

Ја проповиједам то Вама зато, што и др. Дидијер казује у својем писму, да мора о мојим предлозима озбиљно размислити те да ће ми, кад се врати с екскурзије у Сарајево, одговорити. Молим Вас дакле врло лијепо, кад се он врати у Сарајево – а Ви ћете га ваљда видјети и ако он каже, да је напустио мјесто у Сарајеву, и да сада живи у Биограду – кажите му, да је он моје писмо скроз криво разумио, да ја не требам ништа више од њега, да је оно само било једно питање ad hoc за расправу Нидерла, која је сада већ доштампана, каква је да је. Жао ми је, ако је моје писмо било њему повод за озбиљно размишљање, то изгледа као да сам ја хтио њега или Цвијића довести у неку неприлику! Боже сачувај. Ја сам тек у интересу науке, и то не за се, ставио на ова два зналца питање, како је то међу људима

од науке обичај. У таквим случајевима једни су вољни одговарати, други нису. Тому се ја дакле не чудим, то није први такав примјер. Најжалосније било би, ако је озбиљно размишљање изазвано тиме, што су Цвијић и Дидијер у Биограду, а ја у Бечу. У таким питањима не гледа се гдје је тко и какову политику воде овај или онај град, ова или она земља, већ се ради само о ствари, и то о ствари , у коју, како знате и видите, не улазе ни Беч, ни бечка академија, ни Аустрија, већ Петроград и царска петрогр. академија и ја као члан петроградске академије.

Молим Вас, будите тако љубазни те гледајте, да у томе смислу умирите дра. Дидијера и ослободите од потребе озбиљног размишљања.

Поздравља Вас Ваш

В. Јагић

5.

Инв.број 9/4; Сигн. IX/1

Беч 11/24.3. 1910
VIII/1 Kochgasse 15

Драги господине Ћоровићу!

Ја сам већ из првог броја овогодишње „Босанске Виле”[14] разабрао накану редакције, да својој читалачкој публици прикаже нашу књижевност, да тако кажем, у њеној провинцијалној разноликости и шаренилу. То је добра мисао, како је ја схватам. Јер наши писци због умију, како тко, један више други мање, према разним крајевима, добро описивати народни живот, мисли и осјећаје, читаву душу и философију народа у својим приповијеткама, новелама и романима. Зато се и смије говорити о српским, босанским, црногорским, далматинским, хрватским, славонским и тд. приповједачима. Али ваша је редакција схватила ту ствар нешто другачије. Њој

[14] *Босанска вила* – лист за забаву, поуку и књижевност. Покренут у децембру 1885. године у Сарајеву са намером да прати културну и просветну делатност Срба у Босни и Херцеговини и подиже националну свест и негује српску народну традицију. Осим културне и друштвене хронике са простора Босне и Херцеговине, Србије и Хрватске, лист се бавио књижевношћу, медицином, васпитањем и домаћинством. Излазио је до јуна 1914. године.

као да лебди пред очима онај дуализам, који у нас постоји понајвише ради двојаких слова те је везан за два имена: српско, хрватско. Тај дуализам за сада доиста господује над читавом нашом литературом. Не можемо га устранити ни прећутати. Али с неколико добре воље и срдачности с једне и друге стране могло би се његово сметање идеји јединства бар донекле ослабити у умањити. Ако је то ваша жеља и накана, у добри час! Сваки покушај у томе правцу заслужује да га похвалимо и одобримо. А да и уз двоје писмо може литература бити једна, доказују нам Нијемци. Та у њих, како знате, штампају књиге и њемачким и латинским словима. Али просвјета и опће образовање тако су јак фактор, да се тај дуализам у њих готово и не осјећа. Само као анекдот приповиједа се, да на примјер Бисмарк није хтио читати њемачких књига другојачијих, ван које су биле штампане њемачким словима! Када дакле никому не пада ни на ум комадати њемачку литературу по двојаким словима на двоје, зар се не смијемо надати, да ће и у нас кадгод доћи до потпуне неутрализације слова? Зар да разум стаје пред њемачким прагом? Двојако име не би имало сметати, јер је, гдје устреба, лако Србина и Хрвата саставити у српско-хрватско јединство. Кад би само постајао сваким даном све мањи број наших људи, који се згражају од једног или другог имена!

Ви се ево већ по други пут јављате с позивом, да се и ја чиме год одазовем. Један такав штампани позив примио сам прије више времена. Опростите, што се не могу одазвати Вашој жељи као ни жељи редакције. За прво задаје ми много посла мој главни задатак за ово неколико преосталих дана или, ако буде бог милостив, година живота – наша петроградска енциклопедија словенске филологије. За друго и не умијем да Вам напишем нешто таково, што би пристајало у Ваш орган, који је намијењен лијепој књижевности. Куд ћете, да Вам сухопарни филолог натрпљује лист својим досадним стварима? Али има још једна невоља, о којој да Вам кажем двије-три ријечи.

Мене су ванредне прилике, које нису биле свагда повољне, туриле у такав положај, да сам изишао, што би се рекло, свачији и ничији. Свачијим постао сам донекле за невољу: професором у два руска и у два њемачка универзитета. Домало четрдесет година живим ја у страном свијету! Хоћеш, нећеш – то мијења човјека. Да ли на боље или на горе – о томе нека суде други. Но с погледом на наше домаће потребе, ја сам и сâм већ у младим годинама, када је уз

мене живјела и радила генерација људи, који се данас тек спомињу, прионуо био за ону шаку људи који су се једнако због и твором старали да премосте пут од хрватства к српству, да уједине Србе и Хрвате у језику и књижевности. Нисмо се заносили плановима стварања великих држава, задовољавајући се најближим и најпотребитијим циљевима: јединством духовним, које би се огледало у књижевности. Колико смо на тој идеји успјели ми, колико су порадиле да је унаприједе млађе генерације, и о томе нека суде други људи. За себе ћу само рећи, да је идеја моје прве младости, моје друговање с таким људма, као Даничић[15] и Рачки[16] – у страном свијету још више ојачала, назначив мојему раду сталан правац: мени је из Одесе, Берлина, Петрограда и Беча једнако био близу срцу и памети Биоград и Загреб, с једнаком сам вољом и жељом слао своје радове час у југославенску академију у Загреб, час у српску академију у Биоград. Можда си ја уображавам нешто, што није у ствари тако ни било, ем мени се чинило, да су мене у Биограду сматрали исто толико својим, као и у Загребу. То ће ваљда значити, кад се сведе на реалност, да ни овдје ни ондје нисам могао бити посвема „свој", т. ј. био сам, што се говори, свачији ничији! Е па кад је тако, куда бисте Ви мене смјестили у „Босанској Вили"?. Најбоље ће бити, да као у старо доба „катихумени" стојаху пред вратима, и ја се уставим пред храмом наше народне светиње, нашег јединства, а када једном нека срећнија генерација узмогне ући у тај храм који је данас још затворен – можда ће се наћи ткогод, да међу предходницима спомене и моје име. И то ће бити доста награде, за оно мало, што сам ја, крај толиких других дужности, могао урадити за нашу српску и хрватску или српско-хрватску књижевност.

Од Бога Вам здравље, а од мене поздравље.

Ваш некошњи учитељ
В. Јагић

[15] Ђуро Даничић (1825-1882), филолог.
[16] Фрањо Рачки (1825-1894), хрватски историчар и политичар.

6.
Инв.број 9/5; Сигн. IX/1

Беч 14/27. 4. 1910.
VIII/1 Kochgasse 15.

Драги господине докторе!

Како се не огласујете, рекао бих, да нисте задовољни, што нисам пристао на Ваш позив за Босанску Вилу. Али ја нисам могао другојачије, да останем сам себи доследан. Опростите дакле. Али Ви ћете се чудом чудити, што у исти час долазим к Вама да Вас нешто слично замолим. Мени би се хтјело имати за „Архив" рецензију на књигу Муркову[17], коју сте Ви већ једном оцијенили у Кн. Гл.[18] Не бисте ли хтјели и за „Архив" написати, како је обичавао говорити Вук[19] – то исто само мало другачије? Ваша је рецензија у садржини посве оправдана, ја бих тек у форми неке оштрине нешто притупио. А то не би Вас стојало много посла.

Молим Вас, мислите о томе, те ми јавите, кад све мисли смислите на једну – да – пристајете.

Сад се код Вас размахала изборна агитација, читам у новинама име Ћоровића – то ће ваљда бити један Ваш брат или рођак?

Ваш В. Јагић

[17] Matija Murko (1861-1952), слависта, књижевни историчар и етнограф. Од 1897. године радио је као професор на катедри за славистику на Бечком универзитету, 1912-1917. на Универзитету у Грацу, 1917-1920. у Лајпцигу, а 1920-1931. године на Карловом Универзитету у Прагу.

[18] *Српски књижевни гласник*, један од најзначајнијих часописа у српској култури. Излазио у периоду 1901-1914 и 1920-1941. године у Београду. Поменути Ћоровићев текст објављен је под насловом: В. Ћоровић, *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, von Dr. M. Murko*, Leipzig, 1908, СКГ XXII/1 (1909), 51-57.

[19] Вук Стефановић Караџић (1787-1864).

7.
Инв.број 9/6; Сигн. IX/1

Herr Bibliothekar
Dr. Vl. Ćorović
Bosn. Landesmuseum
Sarajevo
Bosnien

Wien, 3. 5. 1910.

Нисам збиља добио никакве карте нити сам знао, што желите извадити из оног писма и не што. Ако Вам може послужити доброј ствари немам ништа против тога. Мило ми је, што ћете написати реферат о књизи М.

Знате ли, да је умро Халански[20], његовом сте се књигом и Ви пуно бавили. Штета га. У Русији има слависта све мање, све удара у политику, comme chez nous.

Поздравља Вас

Ваш В. Јагић.

8.
Инв.број 9/7; Сигн. IX/1

Spital am Semmering
22/7, 1910.

Драги господине докторе!

Истодобно с овим писмом шаљем Вам коректуру Ваше рецензије на Муркову књигу. Молим Вас, испоредите још један пут и Ви, да се није поткрала која гријешка. Можете се увјерити, да ја баш нисам у Вашем чланку много мијењао, јер најпослије имате и право. Ја сам нарочито питао г. П. Поповића[21], како он суди о Мурковој

[20] Михаил Георгиевич Халанский (1857-1910), руски историчар књижевности и фолклора. Од 1891. године је професор руског језика и књижевности на универзитету у Харкову.
[21] Павле Поповић (1868-1939), историчар књижевности.

књизи те сам добио одговор, који се прилично поклапа с Вашим. Сугерирао сам Вам и ту мисао, која је врло важна, да је Мурко имао написати читаву историју према онима од Брикнера[22], Јакубца-Новака[23], а он је дао њен торсо, т. ј. оно доба, гдје праве литературе у модерном значењу још није ни било. А то је само доказ, да он и не умије писати литературних студија, јер на пр. не позна других литература, осим њемачке (и то тек по најглавније романтичко доба) и нема естетског осјећаја за литературну вриједност. Ипак је његова к интригам склона природа умијела многим те многим „пустить пыль въ глаза". Тако чујем, да је неки млади Грабовски[24] из Кракова написао читав панегирик о Мурку с његовим портретом, који дакако мени није послао! Исто су тако његови велики покровитељи неки Чеси. Та знате, да је постао почасним чланом чешког универзитета! Док ни на кога у Србији нису ни помислили, док нису одликовали ни Лескина[25] или Ашбота[26], истакоше – Мурка! Увријеђен, што није дошао у Беч, он се сада љути и на ме и на Решетара те нас ваљда у својој преписци на широко и далеко опада и објеђује. Нека га! Мени не смета, познам га какова је птица већ одавна.

Молим Вас када прочитате коректуру вратите ми табак (без рукописа) овамо, да се може послати у Лајпциг.

[22] Aleksander Brückner (1856-1939), пољски слависта, бавио се језичким, књижевним и историјским студијама. Школовао се у Лавову, Бечу и Берлину. У периоду 1881-1924. године предавао је словенску филологију на Универзитету у Бечу.

[23] Jan Jakubec (1862-1936), чешки историчар књижевности и критичар. У периоду 1919-1932. године је професор чешке књижевности на Филозофском факултету Карловог Универзитета у Прагу.

Arne Novák (1880-1939), чешки књижевни историчар, критичар и германиста. Од 1906. године био је доцент на германистици на Карловом Универзитету у Прагу, а од 1920. године редовни професор чешке књижевности. У периоду 1938-1939. године био је ректор Масариковог Универзитета у Брну.

[24] Tadeusz Grabowski (1871-1960), пољски историчар књижевности и дипломата. Од 1901. године предавао је на Универзитету Јагелонском, а од 1919. на Универзитету у Познању.

[25] August Leskien (1840-1916), немачки слависта и класични филолог, професор Универзитета у Гетингему и Лајпцигу.

[26] Oscar Asbóth (1852-1920), мађарски лингвиста, професор словенске лингвистике на Универзитету у Будимпешти.

А Ваш план око „Босанске Виле" као да запиње, јер „хрватског" броја још не виђех! Како смо још далеко од разумијевања наших великих културно-народних задаћа, показује луда и безобзирна изјава у вашем сабору знаменитог слуге Штадлерова[27]! Можда је то добро да отвори очи поштеним људма, да виде куда то води.

Како сте? Јавите ми, јесте ли код куће или гдје год љетујете изван Сарајева?

Поздравља Вас

Ваш В. Јагић

9.
Инв.број 9/8; Сигн. IX/1

Spital am Semmering 8/9. 1910.

Драги господине Ћоровићу!

Ја сам добио Ваш „хрватски" број бос. виле, гдје сте ме почастили изватком из мојега писма. Кад би само што помогло! Прилике су такве да би и слијепац могао прогледати. Ипак се бојим којекаквих рецидива, јер је болест, т. ј. наше узајамно непознавање, трајало предуго, е да би смо се могли надати, да смо потпуно излијечени! Пуно ме весели, што су код Ваших нових избора опет у главу потучени Штадлеровци.[28] Види се, да је ваш народ још здрав и непокварен, али се бојим − −

Чудно је то с вашим балканским институтом. Он се некако крије те се зањ мало зна. Кад се једном обратио (преко проф. Јиречека[29]) г. Патли[30] на бечку академију, ми смо закључили били преко

[27] Josip Stadler (1843-1918), хрватски свештеник. Докторирао је филозофију и теологију у Риму. Именован је 1881. године за врхбосанског надбискупа. Деловао је на верском, националном, културном и просветном пољу.

[28] Јосип Штадлер је на првим саборским изборима у Босни и Херцеговини, које је расписала Земаљска влада за период 18-28 маја 1910. године, предводио Хрватску католичку заједницу која је освојила четири мандата. Залагао се за очување Босне и Херцеговине у саставу Аустро-Угарске, односно за чврсте везе са Бечом.

[29] Josef Konstantin Jireček (1854-1918), чешки историчар.

[30] Josef Páta (1866-1942), чешки слависта, професор на Универзитету у Прагу. Бавио се проучавањем лужичкосрпског језика и литературе.

предсједника упитати, да нам се каже, какав има план тај институт те не би ли с нашом балканском комисијом ступио у какав контакт. Ја сам о томе говорио и са г. Талоцијем[31]. Али као да ваша господа зазиру од Беча. И тако ми данас још ништа право не знамо, какав је програм, какав план, какав регламенат, и какова средства тога босанскога института für Balkanforschung[32]!

Ако Ви желите, да ја ону Вашу рецензију на књигу баруна Нопче[33] наштампам, то бих Вас молио, ако смијете, да напишете најприје увод у ту публикацију, у којем можете у кратко испричати историју, план, и дојкошње публикације тога „завода". То би нам врло требало знати а и многе, осим мене, интересовало би да о томе сазнаду што год из ближе. Обичај је у свијету и тај, да друштво које жели да се у неком органу што год каже о његову раду, барем неке своје публикације пошаље у редакцију, а ја нисам од свега тога, што је издао Ваш тај балкански институт, богами ништа ни видио.

---

[31] Ludwig v. Thallóczy (1854-1916), немачки слависта, државни саветник и директор Архива Министарства финансија у Аустро-Угарској. Референт за културне и школске послове у Босни и Херцеговини. Бавио се научним радом, нарочито сакупљањем и објављивањем историјских извора.

[32] *Институт за истраживање Балкана* основао је 1904. године, при Земаљском музеју у Сарајеву, Карло Пач. Јануара наредне године признат је јавни карактер Института. Актом је било сугерисано да у будућем називу установе дође до изражаја њено босанско-херцеговачко порекло и карактер; стога је створен назив *Босанско-херцеговачки институт за истраживање Балкана у Сарајеву*. Владимир Ћоровић је био први службеник који је примљен у Институт, августа 1909. године. Институт је 1911. године проглашен државном установом. Од јуна 1914. године носио је име: *Завод за истраживање Балкана*. Након суђења после сарајевског атентата Владимир Ћоровић је напустио службу, а на његово место постављен је априла 1917. године Грегор Чремошник. Народно веће и Народна влада су 27. новембра 1918. године прогласиле Институт за непотребну установу. Институт је угашен августа 1919. године, а његова ликвидација је поверена Владимиру Ћоровићу који је првих дана јануара 1919. године враћен у Земаљски Музеј за кустоса. Опширно у: Ђ. Бослер, *Институт за проучавање Балкана*, Споменица стогодишњице рада Земаљског музеја Босне и Херцеговине 1888-1988, Сарајево 1988 (392-396).

[33] Baron Franz Nopsca (1877-1933), мађарски авантуриста и палеонтолог. Посебно се интересовао за албанске студије – бавио се албанском лингвистиком, фолклористиком, етнологијом, историјом и обичајним правом. Помагао је борбу Албанаца за независност, а након проглашења независне Албаније постао је један од претендената на престо.

Све то можете, ако налазите за згодно, казати ономе господину што управља тим институтом.

Надам се да сте иначе добро, здрави-весели. Поздравља Вас

Ваш В. Јагић

Прекосутра враћам се у Беч!

10.

Инв.број 9/9; Сигн. IX/1

Беч 12/25. 11. 1910

VIII/1 Kochgasse 15.

Драги господине докторе!

Врло ме весели, што тако марљиво, озбиљно и успјешно радите. Овај најновији Ваш прилог о паралелизму између наших и грчких „послословија" особито је занимљив. Надам се, да ће се сада и проф. Мурко умирити, кад увиди, да Ви узимате ствар озбиљно, озбиљније него ли он. Дознао сам (преко трећег лица) од проф. Јиречека, да Мурко спрема некакав одговор. Да ли је тај можда већ изишао, не знам, пошто се он, без разлога, љути највише на ме, што није дошао у Беч!

Вашу сам рецензију на књигу бар. Нопче заједно с оним додатком о „Institut-у" послао већ у штампу.

Сад бих Вас хтио нешто умолити. Ваша је памет млађа, не сјећате ли се, да је још гдје год и што год писано онако, као оно у IV тому Гласника Зем. музеја на стр. 89-90 о „Рабошу", т. ј. о народним знацима, на којима људи броје и рачунају, и свакојаке биљешке праве.

Ви знате да је Храбар[34] говорио о „чртама" и „ръзама". А мени би се хтјело к чланчићу о „рупама" (којих словени нису имали својих) додати неколико ријечи о знацима, који можда још у народу живе.

[34] Црноризац Храбар (прва половина X века), назив за анонимног састављача расправе *О писменима*, која је сачувана у више преписа од којих најстарији датира из XIV века. Писао је о употреби црта и реза код Словена у време док су још били многобошци.

Ако не знате о томе ништа сами, може бити можете ми казати, кому бих се могао обратити, који се таким питањима бави.

Ако можете помоћи, молим Вас да помогнете.

С поздравом Ваш

В. Јагић

11.

Инв.број 9/10; Сигн. IX/1

Беч 4/2 1911

VIII/1 Kochgasse 15.

Многопоштовани господине докторе!

Послао сам Вам одмах, како ми јависте да нисте добили од Мурка његова одговора, мој екземплар (и тај није био адресиран на моје име већ на редакцију) – а мени је проф. Гомперц[35] поклонио свој екземплар – тако Ви можете располагати с оним, што сам Вам послао, као да је Ваш и не требате га враћати. Ја сам с више страна добио тим поводом неповољне изјаве о писцу те брошуре, један Рус назвао га „этой лакей и холуй Мурко"! Тај се господин побринуо, да се његова брошура што даље рашири, разгласио је на све стране, чак људма (као напр. проф. Гомперц) које то нимало не занима. Сви се у томе слажу, да је хтио срце своје искалити на мене зато, што није дошао у Беч! А овдје је свима добро познато, да су мене одстранили од питања о замјенику желећи позвати (као што су и учинили) овамо Бернекера[36]. Пошто је питање било рјешавано послије мојега одласка, за што се није побринуо да добије то мјесто. Мене није нитко за – њ питао нити сам могао говорити pro или contra. А гле што је он све нашао у вашој критици! По себи и својој сплеткарској природи суди и о другима!

Молио бих Вас ако се наканите да му штогод одговорите, учините то мирно и озбиљно, што ће тек доказати, да се он прева-

[35] Theodor Gomperz (1832-1912), аустријски филозоф, филолог и историчар античке филозофије. Од 1873. године био је професор класичне филологије на Универзитета у Бечу.

[36] Erich Berneker (1874-1937), немачки слависта. Студирао је словенску и балтичку филологију у Лајпцигу код Августа Лескина. Био је професор на катедри за Словенску филологију на Универзитету у Минхену.

рио, кад се упустио у клеветање. Мени се чини, да је и Вама одвратна полемика, која се сада води у Биограду. Немојте њима подражавати!

Ви сте споменули, да нетко код вас доље саставља босанску библиографију. Има ли код вас прво издање (1613 г.) лекционера Бандулавићева[37]? Кад бисте имали да ми напишете његов тачни наслов. А имате ли још каково издање „пистола и јеванђеља"? напр. некога далматинског фратра Кнежевића[38].

С пријатељским поздравом

Ваш В. Јагић

12.
Инв.број 9/11; Сигн. IX/1

Беч 5. 4. 1911
VIII/1 Kochgasse 15.

Драги господине докторе!

Овамо је пред неколико дана дошао проф. Щепкин[39] из Одесе, бивши члан прве руске думе, који је за свој либерализам морао послије страдати. Мјесто професуре ставише га у пенсију, а сада предаје историју на женским курсима у Одеси. Као „общественнога дьятеля" занимају га разна питања, међу којима сада, пошто је овдје, питање аграрно у Босни. Кад сам му причао, да знам, да се о томе и у Босни којешто писало – он ме је лијепо умолио, да му преко познаника набавим што год, што су сами најближи људи у Босни о томе писали. Ако имате толико слободна времена, молим Вас, да

[37] Фра Иван Бандулавић (Скопље, крајем XVI века – Доњи Вакуф ?). Први босански фрањевац који своја дела пише латиницом.

[38] Фра Антун Кнежевић (1834-1889), босански фратар, наставник и књижевник. Студирао је филозофију и теологију у Риму и Сијени. Писао је дела из средњовековне историје Босне.

[39] Евгений Николаевич Щепкин (1860-1920), руски историчар. Од 1897. до 1898. године био је професор опште историје на Њежинском историјско-филолошком институту, а у периоду 1898-1906. и 1917-1920. професор на Новоросијском универзитету у Одеси. Бавио се политиком: 1905-1907. био је леви кадет; био је посланик у првој Думи; у лето 1917. приближио се левим есерима; а у комунистичку партију је ушао 1919. године.

му будете у тој жељи у помоћи, т. ј. ваљда има у Сарајеву какова књижара, која би му могла саставити, ако што има о томе напосе наштампано, било на српском било на њемачком језику па да се пошаље per Postnachnahme на моје име, а ја ћу то предати њему. Како дознајем из новина, управо је сада код Вас то питање дошло на дневни ред – али тог текста, у којем је владин предлог исправљен, ваљда још неће моћи добити, вам кад бисте имали међу заступницима којега познаника, којему су списи вашег сабора доступни. Свакако се надам, да ћете гледати, да нам у тој ствари помогнете, колико можете.

Врло ме жалости, што су у вас опет избиле на површину старе несугласице између Срба и Хрвата, и то иза – имена. Кад би било добре воље и политичке зрелости, такова питања не би могла више никому сметати. Зашто да Срби не пишу „српски или хрватски" (гдје баш треба оба имена, а могло би бити и само „српски") а Хрвати „hrvatski ili srpski" – а мухамедовцима оставити на вољу. Влада имала би у ћирилским дописима, наредбама и т д. писати „српски" или „српски или хрватски", а у дописима латиницом „hrvatski" или „hrvatski ili srpski". То би уједно одговарало алфабетскому реду. Али хоћеш да! Не прија свакому слога између народа. Како би у блаженој нашој монархији могла господовати бирократија без неслоге међу народима. Hinc illae irae!

Јесте ли се оканили Мурка? Мислим, да би му било врло немило, да га игнорирате. Та он живи од рекламе, коју или сам за себе прави или чека да је други чине. А ја ћу га – игнорирати. То ће му бити највећа каштига!

Поздравља Вас

Ваш В. Јагић

13.
Инв.број 9/12; Сигн. IX/1*

Беч 6/19 4. 1911.
VIII/1 Kochgasse 15.

Многопоштовани господине докторе!

Мило ми је, да сте и Ви колико толико задовољни са књигом Прохаске[40]. Има у њој ситних нетачности, које баш нису морале ући у књигу – али преко тога не смије се сметнути с ума цјелина причања, које је за такове мало занимљиве ствари ипак духовито написано.

Захваљујем што сте се побринули да проф. Щепкин добије што год об аграрном питању; он је новце већ послао. Кад би му исти ћифта могао још сабрати што се о том питању у сабору говорило, какав је био први предлог, у чему је измијењен и тд. – он би драге воље платио и те трошкове. А да Вам кажем - Щепкин је вриједан човјек, либералан Рус с великим погледима – зато и није овај час ван професор у пензији, али ја мислим, да његова „пъсенька" још није „сльта".

Ваша жеља, да дознате штогод из моје младости, подсјећа ме да је дошло вријеме (т. ј. да није далеко) кад ће се писати некролози. Што ћемо, тому закону природе не може нитко избјећи. Само што ја сâм још немам времена да пишем себи некролог, и ако жалим, што нисам већ у младости стао писати дневника. Било би у њему занимљивих ствари!

Пошто не тражите од мене да говорим о себи, већ о мајци, мислим да Вам смијем написати о њој неколико ријечи. Моја је мајка Ана била родом из Вараждина, њезин отац писао се „Краљек", а сам је причао о постању овог презимена овај анегдот = живу истину. Кад је његов дјед (негдје у доба Марије Терезије) дошао у Вараждин са села (негдје из Загорја) заједно с братом, ваљало је записати њихова имена. Први старији брат рече, мени кажу „Краљ", тако га и записаше. Дође на ред млађи брат малена узраста те и он рече: Зовем

* писмо је делимично објављено у: В. Ћоровић, *Ватрослав Јагић*, СКГ НС 10 (1923), 30-32..

40 Драгутин Прохаска (1885-1964), књижевни историчар. Студирао је славистику и германистику у Бечу. Од 1920. године је био лектор српскохрватског језика на Универзитету у Прагу, а од 1934. доцент на Високој школи за економију у Прагу.

се Краљ. На то ће онај који је то записивао, смијући се казати: Какав си ти „Краљ“? Ти си тек „Краљек” (т. ј. мали краљ) те га тако и унесе у књиге. Од тог се доба породица подијелила на „Краље” (има их још, у моје младо доба био је један титуларни епископ у Загребу из тога рода по имену Краљ) и на „Краљеке”. Мој је дјед по матери „Иван Краљек” био писмен човјек, т. ј. умио је читати и писати (чега мој отац није умио!), он је волио скупљати кајкавске књиге, из његове, послије разграбљене, библиотеке има још по која књига у мене. Такав се је отац бринуо и за узгој дјеце. Моја је мајка, чини се најстарије, а свакако и најумније дијете, полазила школу код опатица, гдје је научила уз читање и писање и разна ручна дјела – то је тада већ био знак њене више женске културе – а уз то нешто мало и њемачки. Опатице су је толико завољеле, да су је наговориле да и она уђе у њихов ред („урсулинке”) – на сву срећу од тога не би ништа. Она се уда за мога оца те изађе у кући – елеменат напретка. Њој и само њој имала су дјеца – а нас је било свега шесторо – 4 сина и двије кћери – захвалити, што се она бринула за њихово школовање и то не тек само онако за прве године, већ и за гимназију и све даље. Ја сам прије но што дођох у нормалну школу (1844 г. о ускрсу) већ код куће од ње научио читати и писати. Кад ме мајка довела к учитељу 1-га разреда (звао се Томај) те ме тај упитао, да ли већ то знадем, одговорио сам храбро, да сам у књизи A-B-C (како је управо био наслов те, чини се „Imen-knjižice”, не опомињем се) већ дошао до „glava-lasi” – а то је био неки текст, у којем се описивали дијелови човечјег тијела, дакле Glava – (Lasi t. j.) Vlasi. У сваки разред водила ме увијек мајка, она се опитивала о напретку, дозивала богами кући учитеље на „јужину”, она ме пратила године 1857 у Загреб пред бискупа загребачкога (Хаулика), да будем примљен у његов институт – а кад сам то постигао у јесен опет у Загреб, у 4 разред; она ме водила и у гимназију, гдје је разговарала с проф. Бабукићем; она ме је уз дједа, који је тада још живио, највише помагала да се срећно отмем (године 1854) наваљивању оца, да одем у попове. Она је године 1856, на мојем опроштају из Загреба (кад сам свршио 8 разред) купила кћери оне госпође, код које сам ја двије године обучавао њена два сина, једну чашу на успомену – и та је чаша још данас код нас, т. ј. код моје жене, јер је то била кћерка оне госпође! Ја жалим још и данас, што та незаборавна узормајка, није могла мене

пратити и у Беч (били би превелики за нашу кућу трошкови) и што није могла, ради болести, бити на мојој свадби године 1862-е. Она умрије изненада те кад се довезох у Вараждин, нађох је већ на одру. Ја сам прошле године дао изидати на Вараждинском гробљу гробницу, гдје ћу ако буде воља Божија, и ја почивати уз оца и мајку!

Ево Вам неколико ријечи – а Ви их примите као знак пријатељства.

Ваш В. Јагић

14.
Инв.број 9/13; Сигн. IX/1

Spital am Semmering 29. 6. 1911.

Herr Bibliothekar
Dr. Vlad. Ćorović
Sarajevo, Bosnien
Landesmuseum

Пријатељи дра. М.[41] који су од њега добили (с маргиналним глосама од М.) прву половицу Вашег одговора, причаше проф. Р.[42], као да сте Ви више њему него ли мени за право дали. То је проф. Р. забунило те Вас је молио, да му пошаљете свој одговор. Кад смо тај (још прије пошто дође Ваш екземплар) прочитали, увјерисмо се и ја и проф. Р., да се Ви нијесте спрам мене ничим огријешили. Што сте казали, све је сушта истина. Биле су дакле са стране бечких пријатеља проф. М.-а или непромишљене или навлаш искривљене ријечи, као да сте Ви хтјели мене утјерати у неприлику. Кад би се, а мислим да неће, још и даље наставила полемика (јер пр. М. љуби пошљеднју ријеч!), могли бисте споменути још и то, да сте Ви мени оставили на расположење, да ја Вашу рецензију према потреби измијеним и да сам се ја тим правом послужио, те којешто изоставио из Ваше рецензије, што ми се чинило или сувишно оштро или сувише лично.

[41] Матија Мурко
[42] Милан Решетар

Али тога не требате спомињати, ван кад би онај господин настављао преко Вас и на ме наваљивати. Мене неће измамити из неутралности. Тога весеља нећу да му учиним.

Ваш В. Ј.

15.
Инв.број 9/14; Сигн. IX/1

Беч 8.10 (25.9). 1911
VIII/1 Kochgasse 15.

Драги господине Ћоровићу!

Мило ми је било слушати, да сте Ви у своје доба врло пријатељски сусретали наше путнике по Босни и Херцеговини. Они радо о томе причају као у опће с одушевљењем говоре о Вашој красној домовини. Дао бог те била срећна та лијепа земља и Ви у њој задовољни.

Стао сам, док није прекасно, размишљати о другом дијелу енциклопедије, што је издаје Петроградска академија, у којем ће бити историја словенске литературе.[43] Правим планове и тражим сараднике. Имам и Вас на памети. Допустите да Вас упитам, не бисте ли Ви хтјели преузети да напишете историју старе српске литературе, у колико нису тек литургијске књиге, пријеписи са старијих црквених текстова бугарске редакције. Оваке ствари, т. ј. чисто црквену литературу, ја бих највољо повјерити некому богослову у Русији, који би могао без разлике редакције све обрадити у једном прегледу, напр. Јевсејеву[44] или Погорјелову[45] или кому год другому. Разумије се,

[43] Први том Енциклопедије Словенске филологије објављен је под насловом: И. В. Ягичъ, *Исторія Славянской Филологіи*, Санктпетербургъ 1910.

[44] Иван Евсеевич Евсеев (1868-1921), руски слависта и библиста. Завршио је 1893. године Духовну академију у Санктпетерсбургу. У периоду од 1898. до 1906. године радио је у Московском Заиконоспаском духовном училишту и Подолском и Орловском духовном семинару. Докторирао је 1906. године и постављен за доцента на катедри за теорију црквеног беседништва и историју проповедништва, а 1909. је преузео катедру руског и црквенословенског језика и историје руске литературе.

[45] Валерий Александрович Погорелов (1872-1955), руски филолог. Завршио је универзитет у Петровграду. У периоду од 1911. до 1920. године предавао је на Варшавском универзитету. Емигрирао је из Русије 1920. године. Од 1923. до 1944. године предавао је руски језик и књижевност у Братислави.

ако је који такав споменик везан именом писца или наручника за српску историју, да би се имао и овдје споменути, на примеру Мирославово или Вуканово јеванђеље и т. д. Представљам си ствар тако, да бисте пратили радњу наших људи онамо од XII до XVIII стољећа, имајући на мисли све крајеве народа, који је у то доба вјера (православље) и језик (црквени) везао у једну цјелину. Такви сижети, као Тројанска Прича, Александрида, Физиолог – пошто није сигурно, гдје су најприје преведени, ја бих што тако мислио, да се обраде заједно за све средовјечне литературе. То сам наумио дати проф. Сперанскому[46].

Овако би Ваша задаћа била пуно лакша.

Молим Вас, да малко ту ствар промозгате те да ми кажете своје мишљење. Рећи ћу Вам, да сам писао и проф. Павлу Поповићу, да чујем и његово мишљење.

За сада приказује ми се ствар овако: За стару српску књижевност – Ви; за Приморску-Далматинско-Дубровачку књижевност – Решетар; за угарско-српску књижевност XVIII в. – Скерлић (или Остојић[47]), за српску романтику-ренесансу (од прилике до 1848 г.) Павле Поповић (можда и Скерлић), за најновију српску књижевност до краја XIX стол. ? За католичку Босну и Славонију – Прохаска. За илиризам Шурмин[48]. За новију хрватску литературу до краја XIX стол. ?.

Како видите, има ту и празнина. Писао сам у Загреб проф. Шурмину, да чујем и његово мишљење.

Словеначку ће литературу обрадити др. Пријатељ.[49] За бугарску писао сам у Софију, да чујем кога ће ми предложити.

---

[46] Михаил Несторович Сперанский (1863-1938), историчар руске и словенске књижевности. Од 1895. године био је професор Нежинског института, а од 1906. године Московског Универзитета.

[47] Тихомир Остојић (1865-1921), књижевни историчар, композитор.

[48] Ђуро Шурмин (1867-1937), хрватски књижевни историчар и политичар.

[49] Иван Пријатељ (1875-1937), словеначки књижевни историчар и преводилац. Студирао је славистику у Бечу код Ватрослава Јагића. Потом је 1903. живео у Петровграду, а наредне године студирао у Москви. Од 1905. до 1915. године био је библиотекар у Дворској библиотеци у Бечу. На новоосnованом универзитету у Љубљани постављен је 1919. године за професора словенске књижевности новог доба.

Молим Вас, изручите Вашему „началнику" г. дру. Патчу[50] моју топлу благодарност за достављену ми књижицу о Босни у римским временима.

Ваш В. Јагић

16.
Инв.број 9/15; Сигн. IX/1

Wien 24. XII 1911.

Herr Bibliothekar
Dr. Vladimir Ćorović
Landesmuseum
Sarajevo
Bosnien

Многопоштовани господине Ћоровићу!

Како још није дефинитивно удешен план издања словенских литература, ја ћу Вам моћи неке потанкости истом послије нове године јавити. За сада ми је довољно било, што сам нашао главне сараднике, међу којима сте и Ви.

Али има нешто друго, што бих хтио преко Вас сазнати, није за мене, већ за проф. Ашбота у Будим-Пешти. Он је негдје чуо, да се једној грабљивој птици и у Босни говори Коба. Ако знате какова орнитолога, тај би Вам могао на то питање одговорити. Али се главно ради о томе, ако је ријеч позната, како је изговарају. Јер већ Вук има уз Кòбац такођер Кóба (у истом значењу, као синокористикон), као што има и уз Кòбила такођер Кóба. Ашботу би требало кратко à, дакле Кòба као женски род према Кòбац м. р. Ако дакле можете о тому штогод обазнати, јавите ми овако на отвореној карти. Кад добијете Ћурчинов Алманах[51], видјећете како се Ваш и мој добри пријатељ

[50] Karl Patsch (1865-1945), аустријски археолог и историчар. Од 1898-1919. године био је кустос Земаљског музеја у Сарајеву. Заслужан је за оснивање Балканског института (1904-1918) у оквиру Земаљског музеја Босне и Херцеговине.

[51] *Алманах хрватских и српских песника и приповедача 1910,* Загреб-Београд [1910]. Милан Ћурчин (1880-1960), песник, преводилац, књижевни историчар и публициста. Студирао је славистику и германистику у Бечу. У периоду 1907-1914. године био је доцент за немачки језик и књижевност на Универзитету у Београду.

М-ко размеће стварима које смо све ми и без њега и прије њега знали. Поздрав.

Ваш В. Јагић

17.
Инв.број 9/16; Сигн. IX/1

Wien 5. I. 1913.

Gospodinu bibliotekaru
Dru. Vlad. Ćoroviću
u Zem. muzeju
u Sarajevu
Sarajevo
Bosnien

I Vama i Vašima i svima nama južnim Slovenima donijela, da bog da, nova godina mnogo dobra, a nada sve mira!

Molim Vas, možete li mi ukazati, gdje se u našoj knjizi spominje poznata priča, kako je postala Crna Gora, kad se bogu sasulo iz vreće kamenje.

VJagić

18.
Инв.број 9/17; Сигн. IX/1

Wien 15. I. 1913.

Gospodinu bibliotekaru
Dr. Vladimiru Ćoroviću
u Sarajevu
Bosnien
u Zemaljskom muzeju

За чудо, па Ви не нађосте других штампаних извора, него ли она два, који су и мени били познати. Али мени је писао проф. Са-

Током Првог светског рата био је члан Југословенског одбора у Лондону. У Загребу је 1920. године покренуо часопис Nova Evropa.

хау[52] из Берлина, да је он већ као ђак негдје читао то причање, зацијело на њемачком језику. Чак ни проф. Поливка[53] није ми умио казати никаква нашег штампаног извора. Ја бих мислио, да ће у каковом црногорском издању бити што год о томе казано. Или можда у Српско-далмат. магазину.[54] Ну тко ће то тражити! А најпослије и не треба, јер је проф. Сахау и тога доста, што сам му већ саопћио.

Овај час одвећ сам забављен, али ћу потражити, ако нађем оно писмо Руварчево[55], послаћу Вам га драге воље. Паметна је мисао што је одлучено, да се наштампају Иларионова дјела; мило ми је, што сте и Ви код тог посла.

Поздравља Вас

Ваш В. Ј.

[52] Karl Eduard Sachau (1845–1930), немачки орјенталиста. Од 1869. године је професор на Бечком универзитеу, а од 1876. на Универзитету у Берлину. Ту је 1887. године постављен за директора Семинара за Оријенталне језике.

[53] Jiří Polívka (1858-1933), чешки слависта и фолклориста, бавио се историјом књижевности словенских народа. Универзитет је завршио у Прагу. Промовисан је за доктора на Универзитету у Бечу 1882. године. Од 1895. године је професор словенске филологије на Карловом Универзитету у Прагу.

[54] *Српско-далматински магазин,* часопис основан у Карловцу 1836. године, излазио до 1873. године. Објављено 30 свезака. Мењао места издања (Задар, Загреб, Беч). Намењен претежно читаоцима западно од Дрине. Имао разнолик садржај: поука, наука, поезија, проза.

[55] Иларион Руварац (1832-1905), историчар. Био је професор и ректор Богословије у Сремским Карловцима. Архимандрит манастира Гргетег постао је 1882. године. Сматра се оснивачем критичке историјске школе код Срба.

Biljana Vučetić
Srđan Rudić

JAGIĆ'S LETTERS TO VLADIMIR ĆOROVIĆ (1st part)

Summary

In this work eighteen letters that Vatroslav Jagić wrote to Vladimir Ćorović during the time between October 24th 1908 and January 15th 1913 have been published. Their acquaintance and cooperation began in the middle of the first decade of the XXth century, at the time when Vladimir Ćorović studied Slavonic philology, history and archaeology in Vienna, and had Jagić as one of his professors (1904-1908). Jagić got retired the same year when Ćorović received his PhD (1908). All these published letters, exept the first two, have originated at the time when Ćorović worked as a librarian of Zemaljski muzej in Sarajevo. They do not represent only a mere contribution to the study of the lives of Jagić and Ćorović, their mutual relation and scientific work, but also to the time in which they lived and worked. Jagić's reflexions and comments on certain characters and their work are proved to be very precious.

Key Words: Vatroslav Jagić, Vladimir Ćorović, correspondence, Slavic Philology.

Чланак примљен: 31. 03. 2010.
Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 06. 2010.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Абасиди – 126
Абдулах, отац хаџи Мехмеда – 84-86
Абдулвехаб, отац хаџи Хасана – 83, 84, 86-88
Абдулкадир, кадија Приштине – 115, 117, 120
Абдул-Меџид I, турски султан – 197
Абдулхалим, отац Велија – 115-117, 120
Абдулџелилбег-заде – 96, 98, 100-103
Абдурахим, отац Изер Мехмеда – 98-100
Абдурахман, отац Гермијани Алибега – 96, 98, 100
Авакум – 141
Агатангел, београдски митрополит – 163
Агатоновић Радослав, професор – 393
Агоштон Г. (Agoston G.) – 111
Ајас, отац Ахмеда – 80-82
Ајша, кћи Алија, супруга Мустафа челебије – 96, 98-100
Ајша, кћи Мехмедова – 93-95
Александар Велики – 201
Александар Карађорђевић, кнез Србије – 193, 195, 207, 208
Александар Обреновић, краљ Србије – 241, 266, 309-323
Алексијевић, цариник – 242
Алексић од Мајне Теодор – 317
Алексић-Мајн Анастазија (Стана), кћи Јована Обреновића – 317, 322
Алексић-Пејковић Љ. – 327
Али, отац Ајше – 96, 98, 100-103
Али, син Ахмеда – 90-92
Али, син Балија – 80-82
Али, син Џеме – 96, 98, 100
Алкалај Д., адвокат – 314, 316-318
Алтоман, из села Патка – 52
Амаре Жан, службеник – 316
Амхед, син Ајаса – 80-82
Андреја, из села Горочуп – 47
Андреја, из села Длга – 51
Андреја, из села Доње Башинце – 50
Андреја, из села Ђинани – 49
Андреја, из села Захариш – 46
Андреја, из села Зизер – 47
Андреја, из села Кишан – 48
Андреја, из села Кољш – 49
Андреја, из села Костур – 51
Андреја, из села Кребинц – 49
Андреја, из села Крумја – 46
Андреја, из села Кршавица – 56
Андреја, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Андреја, из села Милиште – 48
Андреја, из села Орчикле – 57
Андреја, из села Плана – 48
Андреја, из села Пуц – 46
Андреја, из села Радогоште – 51

Андреја, из села Рушта – 51
Андреја, из села Стосат – 47
Андреја, из села Страчева – 58
Андреја, из села Трмеш – 48
Андреја, из села Шћец – 49, 52
Андрејевић Петар, управник поште у Карловцима – 139, 141, 142, 144, 145
Андрејевић Тоша, учитељ музике – 389
Анђелковић Јован, ћурчија из Београда – 315
Анић Ж. – 327
Антоније Јосиф од Етела ("референдар Хедтл"), секретар Дворског ратног савета – 139, 147
Антонијевић Макса, јувелир из Београда – 316
Антоновић М. – 18
Антоновић Сава, председник Професорског друштва – 390, 391, 393-395
Анукла, рођака Никше – 15
Anhegger R. – 109
Апостоловић Љубомир (Узунмирковић Љубомир), питомац Војне академије – 211, 212
Аранђеловић Ж., судија – 322
Арбанаси, Албанци – 259, 266, 273-275, 282, 287, 334, 336, 342-344, 347, 348, 351, 354, 356-359, 368, 385, 413
Аристов В. И., руски генерал – 252
Атанацковић Драгутин – 319
Аћимовић Михаило, руски конзул у Призрену – 273
Aykut N. – 127
Аустријанци – 76, 338, 383
Ахмед ефендија, отац Мустафе – 96, 98, 100
Ахмед, отац Алија – 90-92
Ахмед, отац Хасана / 96, 98, 100-103
Ахмед, син Исмаила – 80-82
Ахмед, син Мехмедов – 93-95
Ахмед-ага – 96, 98, 100-103
Ахмед-бег – 104, 105, 107
Ахмед-беше, син Сулејмана – 98-100
Ашбот (Asbóth Oscar), мађарски лингвиста – 411, 423

Бабукић, професор – 419
Багаш, из села Дижуб – 47
Базрек, из села Горочуп – 47
Бајгл С. (Beigl S.) – 75, 76
Бајић Петрија, рођена Обреновић – 317
Бајић Теодор – 317
Бајлони Игњат – 315
Бакић Митар, црногорски дипломата – 349
Бакхметев Георгије Петрович, руски дипломата – 366
Бакотић Л. – 280
Балиј, отац Алија – 80-82
Бамингер, из Беча – 317
Бандулавић Иван, фрањевац – 416
Бараба Марин, дубровачки племић – 15
Барбат, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Барда, из села Дебруш – 53
Барда, из села Жур – 52
Барда, из села Мизаз – 47
Барда, из села Шћец – 52
Бардо, из села Брод – 54
Бардо, из села Гољани – 45
Бардо, из села Горочуп – 47
Бардо, из села Длга – 51
Бардо, из села Драгатан – 46
Бардо, из села Ленић – 51
Бардо, из села Мазрек – 49
Бардо, из села Мизаз – 47
Барух Марко, мењач – 317

Батаковић Д. – 271, 273, 290
Бахадир, из села Црнаљева – 56
Бедредин, кадија Ниша – 128, 129, 133
Беклар Леон, секретар амбасаде у Паризу – 317, 322
Бектеш-челебија, син Хаџи Хасана – 90-92
Beldiceanu N. – 109, 110, 112
Бенко, из села Камчић – 52
Бенко, из села Шћец – 52
Бергер Јосиф, механичар из Београда – 315
Берисав, из села Горње Башинце – 50
Берисав, из села Кребинц – 49
Berneker Erich, немачки слависта – 415
Беровићи, породица из Скадра – 277
Бехрам, управник ковнице новца – 125, 128, 129, 132
Бианки, надбискуп – 52
Бижев Никола – 389, 393
Бизмарк Ото фон, немачки канцелар – 407
Бјежан, из села Нова Села – 55
Бјежан, из села Рапча – 58
Благојевић М. – 18
Богдан, дрводеља – 30, 31, 33, 34
Богдан, из села Билуша – 54
Богдан, из села Борје – 56
Богдан, из села Браниште – 46
Богдан, из села Брод – 54
Богдан, из села Диканица – 54
Богдан, из села Длгомуша – 50
Богдан, из села Жур – 52
Богдан, из села Златопек – 55
Богдан, из села Крстас – 57
Богдан, из села Лештани – 58
Богдан, из села Липочица – 55
Богдан, из села Љубовић – 54
Богдан, из села Орешк – 56
Богдан, из села Оркоште – 57
Богдан, из села Премиње – 54
Богдан, из села Радеша – 54
Богдан, из села Страчева – 58
Богдан, из села Топољан – 56
Богдан, из села Црнаљева – 56
Богдан, поп, из села Орешк – 56
Богило, из села Борје – 56
Богићевић Милан, министар иностраних дела – 266
Богица, из села Лештани – 58
Богич, из села Шиштевица – 55
Bogišić V. – 25
Бого, из села Премиње – 54
Богоје, из села Крадиште – 55
Богоје, из села Орћушта – 57
Богојевић-Глушчевић Н. – 11, 16, 17
Богослав, из села Зубовце – 50
Богослав, из села Љубовић – 54
Богослав, из села Топољан – 56
Божић, из села Ђинани – 49
Божић, из села Жур – 52
Божић И. – 44
Боја, из села Брод – 54
Боја, из села Топољан – 56
Бојанић-Лукач Д. – 39, 40, 76, 77
Бојко, из села Билуша – 54
Бојко, из села Брод – 54
Бојко, из села Диканица – 54
Бојко, из села Кошариште – 57
Бојко, из села Крстас – 57
Бојко, из села Ломја – 56
Бојко, из села Љубовић – 54
Бојко, из села Оркоште – 57
Бојко, из села Пакша – 57
Бојко, из села Премиње – 54
Бојо, из села Радеша – 54
Бојовић Теодор, питомац Војне академије – 212
Бојчич, из села Радеша – 54
Болзар, из села Липочица – 55
Босанци – 23, 26, 38

Бослер Ђ. – 413
Бошко, Пејин отац – 113, 115-117
Брадслав, из села Брод – 54
Брадслав, из села Топољан – 56
Брајан, из села Брод – 54
Брајан, из села Рапча – 58
Брајиц, из села Драгатан – 46
Брајко, из села Кошариште – 57
Брајко, из села Рапча – 58
Брајко, из села Топољан – 56
Брајслав, из села Пакша – 57
Бранко, син Радслава, из села Оркоште – 57
Бранош, из села Запот – 57
Брат, из села Жур – 52
Брато, из села Брод – 54
Брахфелд Ф., из Пеште – 314
Брацан, из села Брод – 54
Брикнер (Brückner Aleksander), пољски слависта – 411
Бугари – 327, 330, 335, 340, 342, 343, 345, 346, 378, 392
Бузе, из села Кишан – 48
Буjуклић Ж. – 15, 17
Буниħ Лука – 30, 32
Буржоа Леон, француски дипломата – 299
Бутирон, француски отправник послова у Петрограду – 353
Буħа, породица – 14, 15, 18
Буħа Буħић, син Павла Буħа – 18, 20

Ванчев, генерал – 341, 342
Васил, из села Бардани – 52
Васил, из села Кочичак – 53
Васил, из села Мизаз – 47
Васил, из села Шħец – 49
Васиħ Иларион, архимандрит, ректор Призренске богословије – 270
Васиħ М., др, управник болнице за душевне болести у Београду – 223
Вашħенско Герасим, руски конзул у Београду – 203
Вејкич, из села Браниште – 46
Вели, син Абдулхалима – 115-117, 120
Велимировиħ Пера, председник српске владе, министар грађевина – 363
Велислав, из села Брод – 54
Велиша, из села Лештани – 58
Вељко, из села Златопек – 55
Вељковиħ Војислав С., политичар, економиста – 289, 290, 293, 294, 303, 304
Веселиновиħ А. – 24, 33, 36
Veselić I. – 25
Веселко, из села Гољани – 45
Викторовиħ Михаило, апотекар из Београда – 315
Вин (Виħенцо, Винсент), из села Билуша – 54
Vita de Vixe – 15
Вителај В., из Лондона – 314
Виħентије Поповиħ, карловачки митрополит – 137-148, 151
Влад, из села Бенделовигна – 52
Влад, из села Дижуб – 47
Влад, из села Лениħ – 51
Владко, из села Радеша – 54
Влахиња, из села Шħец – 52
Влк, из села Горочуп – 47
Влкац, из села Браниште – 46
Влкота, из села Браниште – 46
Влкша, из села Браниште – 46
Влкша, из села Дижуб – 47
Војводиħ Лазар, питомац Војне академије – 212
Војводиħ М. – 260, 290, 327-334
Волчиħ Јуније (Junius de Volico) – 15
Вујиħ Михаило, председник владе, министар иностраних дела – 343, 347, 350, 363
Вук Бранковиħ – 40, 42

Вукан, из села Оркоште – 57
Вукићевић Петар, др – 393
Вукомановић Јован, рођак кнегиње Љубице – 319, 321, 322
Вукосав Николић, поповски кнез – 26
Вучић Перишић Тома, министар унутрашњих дела – 193-197, 208
Вучихна Стојчић – 23, 27, 28, 35-38
Вшетечки Ј. Ф., млинар из Београда – 314

Габлер К., из Беча – 313
Гавранов – 393
Гавриловић М. – 164
Гавриловић С. – 137, 150, 152
Гаврић Ђ., управник болнице у Прокупљу – 233
Гарашанин Илија, министар унутрашњих дела – 194, 195
Gelcich J. – 17
Герасим Домнин, ужичко-ваљевски митрополит – 164
Гербер, из села Плана – 48
Гермијани Али-бег, син Абдурахмана – 96, 98, 100
Гесег Михаило, настојник имања – 316
Гирс Александар А, руски дипломата – 334
Глаубер Амалија, из Беча – 318
Глишић Милан, из Београда – 315
Глухац, из села Дижуб – 47
Гођевац М., адвокат – 315
Гођевац М., др., управник болнице у Књажевцу – 235
Гођевац Ранко, трговац из Београда – 316
Голуховски Агенор, аустро-угарски министар спољних послова – 333, 350, 353, 356, 384
Гомперц (Gomperz Theodor), аустријски филозоф, филолог – 415
Горгиев Д. – 40
Гостила, из села Стосат – 47
Grabowski Tadeusz, пољски историчар књижевности и дипломата – 411
Градић Марин – 30, 32
Грамш, из села Патка – 52
Грдан, из села Ломја – 56
Григорјев Илија – 393
Грковић М. – 50
Груба, из села Шћец – 52
Груба, син Драге Томова – 15, 16
Грубан, из села Борје – 56
Грубан, из села Орешк – 56
Грубач, из села Брод – 54
Грубач, из села Шиштевица – 55
Грубер Тома, адвокат – 314
Грујић Славко, секретар српског посланства у Петрограду и Лондону – 343, 349-352
Грујић Р. – 151
Грци – 327
Гундулић Иван – 280
Гучетић Иван Маринов – 35, 37
Гучетић Клемент (Климе) Маринов – 23, 27, 28, 35-38
Гучетићи, дубровачка породица – 23, 27, 35-38

Даба, из села Гољани – 45
Даба, из села Никољиц – 45
Дабижив, из села Брод – 54
Дабижив, из села Диканица – 54
Дабижив, из села Кишан – 48
Дабижив, из села Липочица – 55
Дабижив, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Дабич, из села Брод – 54
Дабич, из села Запот – 57
Дабич, из села Љубовић – 54
Дабко, из села Билуша – 54
Dağlı Y. – 118

Данев Стојан, председник бугарске владе – 366
Даничић Ђуро, филолог – 408
Darling L. – 111
Девечерски Лазар, столар из Ниша – 316
Дедијер Јевто, географ – 404-406
Дејан, из села Длга – 51
Дејан, из села Жрков – 50
Демерик Николај, руски дипломата – 381
Дервиш, син Мехмедов – 93-95
Десимир, из села Захариш – 46
Дестриман, из села Крумја – 46
Димитри, из села Бардани – 52
Димитри, из села Вијовић – 53
Димитри, из села Врбница – 53
Димитри, из села Гољани – 45
Димитри, из села Горочуп – 47
Димитри, из села Дижуб – 47
Димитри, из села Диканица – 54
Димитри, из села Добрушин – 53
Димитри, из села Драгомиљ – 49
Димитри, из села Жур – 52
Димитри, из села Запот – 57
Димитри, из села Зубовце – 50
Димитри, из села Кјар – 45
Димитри, из села Костур – 51
Димитри, из села Крумја – 46
Димитри, из села Милиште – 48
Димитри, из села Никољиц – 45
Димитри, из села Оркоште – 57
Димитри, из села Патка – 52
Димитри, из села Премиње – 54
Димитри, из села Рушта – 51
Димитри, из села Шћец – 49, 52
Димитри, син Михаљев, из села Розда – 58
Димитријевић Василије, архиђакон – 138, 139, 141-145, 147, 148
Димитријевић Л., др, управник болнице у Ваљеву – 227
Динић М. – 14, 36
Динић Михајло, питомац Војне академије – 212
Динић-Кнежевић Д. – 14-18
Д'минко, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Д'минко, из села Браниште – 46
Д'минко, из села Горочуп – 47
Д'минко, из села Драгатан – 46
Д'минко, из села Ђинани – 49
Д'минко, из села Захариш – 46
Д'минко, из села Кишан – 48
Д'минко, из села Кребинц – 49
Д'минко, из села Милиште – 48
Д'минко, из села Радогоште – 51
Д'минко, из села Тушевиште – 49
Добра, из села Радогоште – 51
Добра, из села Црнаљева – 56
Добрен, из села Липочица – 55
Добретко, из села Златопек – 55
Добрин, из села Шиштевица – 55
Добрич, из села Премиње – 54
Добрмир, из села Рапча – 58
Добромир, из села Брод – 54
Добромир, из села Орчикле – 57
Добрслав, из села Билуша – 54
Добрслав, из села Брод – 54
Добрслав, из села Запот – 57
Добрслав, из села Кошариште – 57
Добрслав, из села Крстас – 57
Добрслав, из села Ломја – 56
Добрслав, из села Оркоште – 57
Добрслав, из села Пакша – 57
Добрчин, из села Оркоште – 57
Додрчин (Додра), из села Кишан – 48
Докић Лазар, лекар, председник владе, министар – 310
Доклестић Љ. – 328
Дон Карлос, предводник карлиста – 201
Дон Мигуел, краљ Португалије - 200

Дон Педро, краљ Португалије – 200
Дочкал Јован, камердинер – 318
Доша, из села Крумја – 46
Драга, из села Брод – 54
Драган, из села Жрков – 50
Драган, из села Нивце – 56
Драган, из села Премиње – 54
Драган, из села Шиштевица – 55
Драгиј, из села Брод – 54
Драгић Рад. Попе, адвокат – 314
Драгићевић Младен, служитељ – 316
Драгич, из села Орешк – 56
Драго (Dragonis), породица – 12
Драго Томе Драго (Драго Томов) – 11, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 22
Драгољевић Божа, трговац из Београда – 316
Драгонето – 251
Драгош, из села Брод – 54
Драгслав, из села Брод – 54
Драгслав, из села Кршавица – 56
Драгслав, из села Липочица – 55
Драгслав, из села Оркоште – 57
Драгслав, из села Црнаљева – 56
Дража (Draxula), кћи Јаке Грубова – 15
Драја, из села Билуша – 54
Драја, из села Брод – 54
Драјко, из села Брод – 54
Драјко, из села Диканица – 54
Драјко, из села Крадиште – 55
Драјко, поп, из села Брод – 54
Дракшин, из села Липочица – 55
Дрекол К., из Беча – 317
Дубровчани - 17, 23, 24, 26-28, 33, 38
Дубровчани – 280
Дурак, отац хаџи Шабана – 90-92
Дурмуш-беше (Дервиш), син Мехмеда – 97, 99, 100
Душан, српски краљ и цар в. Стефан Урош IV Душан
Душман, из села Дижуб – 47

Ђаја Јован, министар полиције – 237, 238, 241, 243, 247-249, 252, 257
Ђенаш, из села Драгатан – 46
Ђерђи, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Ђерђи, из села Бардани – 52
Ђерђи, из села Гољани – 45
Ђерђи, из села Горочуп – 47
Ђерђи, из села Дарда – 48
Ђерђи, из села Длга – 51
Ђерђи, из села Длгомуша – 50
Ђерђи, из села Доње Башинце – 50
Ђерђи, из села Драгатан – 46
Ђерђи, из села Жрков – 50
Ђерђи, из села Зубовце – 50
Ђерђи, из села Камчић – 52
Ђерђи, из села Кишан – 48
Ђерђи, из села Кољш – 49
Ђерђи, из села Костур – 51
Ђерђи, из села Кочичак – 53
Ђерђи, из села Крумја – 46
Ђерђи, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Ђерђи, из села Мазрек – 49
Ђерђи, из села Плана – 48
Ђерђи, из села Рушта – 51
Ђерђи, из села Трмеш – 48
Ђерђи, из села Шћец – 49, 52
Ђин, из села Бардани – 52
Ђин, из села Браниште – 46
Ђин, из села Вијовић – 53
Ђин, из села Гољани – 45
Ђин, из села Горње Башинце – 50
Ђин, из села Горочуп – 47
Ђин, из села Дарда – 48
Ђин, из села Дижуб – 47
Ђин, из села Диканица – 54

Ђин, из села Длга – 51
Ђин, из села Драгатан – 46
Ђин, из села Ђинани – 49
Ђин, из села Жур – 52
Ђин, из села Захариш – 46
Ђин, из села Зизер – 47
Ђин, из села Кишан – 48
Ђин, из села Кољш – 49
Ђин, из села Костур – 51
Ђин, из села Кочичак – 53
Ђин, из села Крумја – 46
Ђин, из села Ленић – 51
Ђин, из села Ломја – 56
Ђин, из села Никољиц – 45
Ђин, из села Патка – 52
Ђин, из села Радогоште – 51
Ђин, из села Рушта – 51
Ђин, из села Тушевиште – 49
Ђин, из села Шђец – 49, 52
Ђон, из села Бардани – 52
Ђон, из села Бенделовигна – 52
Ђон, из села Билуша – 54
Ђон, из села Браниште – 46
Ђон, из села Вијовић – 53
Ђон, из села Влахиња – 46
Ђон, из села Гољани – 45
Ђон, из села Горочуп – 47
Ђон, из села Дарда – 48
Ђон, из села Длгомуша – 50
Ђон, из села Доње Башинце – 50
Ђон, из села Драгатан – 46
Ђон, из села Драгомиљ – 49
Ђон, из села Ђинани – 49
Ђон, из села Жрков – 50
Ђон, из села Зизер – 47
Ђон, из села Кјар – 45
Ђон, из села Кољш – 49
Ђон, из села Костур – 51
Ђон, из села Кребинц – 49
Ђон, из села Крумја – 46
Ђон, из села Куршевиц – 53
Ђон, из села Ленић – 51
Ђон, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Ђон, из села Мазрек – 49
Ђон, из села Мизаз – 47
Ђон, из села Никољиц – 45
Ђон, из села Патка – 52
Ђон, из села Плана – 48
Ђон, из села Пуц – 46
Ђон, из села Радогоште – 51
Ђон, из села Рушта – 51
Ђон, из села Стосат – 47
Ђон, из села Трмеш – 48
Ђон, из села Тушевиште – 49
Ђон, из села Шђец – 49, 52
Ђорђе, из села Гољани – 45
Ђорђевић Ант., пекар из Београда – 315
Ђорђевић Владан, председник владе, министар иностраних дела – 241, 283, 290, 293, 298, 302
Ђорђевић Марко (Катанић Марко), питомац Војне академије – 210-212
Ђорђевић Марко, питомац Војне академије – 212
Ђорђевић Трифун, воскар из Београда – 315
Ђорђић П. – 195
Ђорђис-паша (де Ђорђис), италијански генерал – 381, 384
Ђуђа, из села Драгатан – 46
Ђуђа, из села Крумја – 46
Ђукановић Иво – 393
Ђукић Коста, трговац – 315
Ђура, из села Брод – 54
Ђура, из села Драгатан – 46
Ђура, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Ђура, из села Радогоште – 51
Ђурђ, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Ђурђ, из села Бјеље – 57

Ђурђ, из села Брод – 54
Ђурђ, из села Вијовић – 53
Ђурђ, из села Врбница – 53
Ђурђ, из села Диканица – 54
Ђурђ, из села Запот – 57
Ђурђ, из села Никољиц – 45
Ђурђ, из села Орешк – 56
Ђурђ, из села Шиштевица – 55ж
Ђурђевић Никола, свештеник и учитељ у Скадру – 277
Ђурета, из села Драгатан – 46
Ђурета, из села Стосат – 47
Ђурко, из села Билуша – 54
Ђурко, из села Радеша – 54
Ђуро, из села Премиње – 54
Ђуроје, из села Доње Башинце – 50

Евренос, из села Борје – 56
Еуген Савојски ("господин Принцип"), председник Дворског ратног савета – 139, 143

Живановић Јеремија, професор српског језика – 393, 395
Живко Буђа, син Петра Буђа – 14
Живко Буђа, син Трипе Буђа – 19, 20
Живковић Станоје, трговац из Београда – 315
Жоан VI, португалска принцеза – 200

Завађил Б, др, управник болнице у Неготину – 229, 230
Завишин, из села Премиње – 54
Зако Анастас, гвожђар из Београда – 314
Зах Фрањо, оснивач и први управник Војне академије – 210
Захарије, из села Дарда – 48
Захарије, из села Драгомиљ – 49
Згур, из села Зубовце – 50
Зиновјев Иван Алексијевич, руски дипломата – 350, 352, 353
Зот, из села Зизер – 47

Ибрахим, емин, син хаџи Алија – 93-95
Ибрахим, син Јусуфа – 84-86
Ибрахим, син Кади-заде Мустафа челебије – 105-107
Ибрахим, син Махмуда – 98-100
Ибрахим, син Мустафе – 80-82
Иван (Јован) Буђа, син Петра Буђа – 16
Иван де Луксија (Johannes de Luxia), которски нотар – 8
Иван Кастриот – 44
Иван, из села Борје – 56
Иван, из села Жур – 52
Иван, из села Никољиц – 45
Иван, из села Црнаљева – 56
Ивановић Р. – 48
Ивановић Сава, питомац Војне академије – 212
Изет Мехмед, син Абдурахима – 98-100
Илија, из села Драгатан – 46
Илија, из села Кребинц – 49
Илија, из села Крумја – 46
Илија, из села Стосат – 47
Inalcik H. – 40, 111, 124, 127
Инослав, из села Гољани – 45
Ирош Шарлота, из Беча – 314
Иса, кадија Ниша, отац Махмуда – 128, 129, 133
Иса-бег, скопски крајишки заповедник – 41, 42
Исаиловић Н. – 26-28, 32
Исмаил, отац Ахмеда – 80-82
Исхак, скопски крајишки заповедник – 39, 44

Јагић Ватрослав, филолог – 356, 399-426
Јагодић М. – 264, 269, 275, 283
Јако Грубов Тома, унук Драге Томова – 12, 15-17, 19, 21
Jakubec Jan, чешки историчар књижевности и критичар – 411
Јакша, унук Трипе Буђа – 18-20
Јакшић Г. – 195
Јамбајев М. – 331, 334, 336
Janeković-Römer Z. – 24, 25, 28, 36
Јанковић Василије, питомац Војне академије – 212
Јанковић Ђ., кујунџија из Ниша – 315
Јанковић Живота, др, управник болнице у Крагујевцу – 228
Јанковић, трговац из Београда – 315
Јања, из села Крстас – 57
Јастребов Иван Степанович, руски конзул у Призрену – 48, 52, 273
Јевреји – 198
Јевсејев (Евсеев Иван Евсеевич), руски слависта и библиста – 421
Јелена Анжујска, српска краљица – 8
Јеномир Антон Јан, из Хронова – 314
Јеремић Свет., из Горње Добриње – 316
Јиречек Константин (Jireček Josef Konstantin), чешки историчар – 8, 9, 18, 25, 400, 412, 414
Јов, из села Топољан – 56
Јован, из села Гољани – 45
Јован, из села Дарда – 48
Јован, из села Доње Башинце – 50
Јован, из села Драгатан – 46
Јован, из села Липочица – 55
Јован, из села Орћушта – 57
Јован, из села Радеша – 54
Јована, из села Брод – 54
Јована, из села Шиштевица – 55
Јованиш, из села Рапча – 58
Јовановић – 318
Јовановић В. – 240
Јовановић Ј. М. – 260, 264, 328, 329, 335
Јовановић Јова, лекар – 316
Јовановић Милоје, из Београда – 316
Јовановић Милут., питомац Војне академије – 212
Јовановић Михаило П., управитељ вароши Београда – 243, 244
Јовановић Никиц., питомац Војне академије – 212
Јовановић Пижон Јован, дипломата, министар иностраних дела – 264, 283, 325-386
Јовановић Руста, баштован – 317
Јовановић Слободан, секретат Министарства иностраних дела – 265, 266
Јовахна, из села Влахиња – 46
Јовић Мијат, питомац Војне академије – 213
Јоксић Ана в. Обреновић Ана
Јоцић Стаменко С., кујунџија из Ниша – 316
Југан, из села Жур – 52
Југословени – 392
Јужни Словени – 376, 391, 424
Јусуф, отац Хасана – 84-86
Јусуф, чауш – 98-100

Кабужић Марин – 30, 32
Кади-заде Мустафа челебија – 76, 78, 104-107
Кадудал Жорж, фрнцуски контрареволуционар – 357
Калај Бенјамин, аустро-угарски дипломата, министар финансија – 356

Калвет Фр., из Бордоа – 315
Калина, из села Жур – 52
Калојан, из села Шћец – 49
Калојорги, из села Захариш – 46
Калојорги, из села Зизер – 47
Калојори, из села Крумја – 46
Каљевић Љубомир, министар спољних послова – 363
Камши, из села Стосат – 47
Кандић Вучко, питомац Војне академије – 212
Кантон Аугуст, из Берлина – 314
Капетановић Н., адвокат – 314
Кара-Алија, кројач – 79
Кара-беше – 104, 105, 107
Карађорђе Петровић, вожд – 237, 238, 240-245, 247, 249-253, 255-257
Карађорђевићи, породица – 238, 240, 241, 256
Карастојановић Петар, конзул Србије у Трсту – 280
Караџић Вук Стефановић – 177, 188, 423
Карић Владимир, професор, дипломата – 326, 329, 331
Карло VI, римско-немачки цар – 137, 148
Катанић Марко в. Ђорђевић Марко (Катанић Марко)
Катић С. – 123, 124, 134
Катић Т. – 43
Квирини Ф., тапетар из Београда – 316
Келнер Антон, фарбар из Београда – 314
Кепов Иван – 393
Ке[?]т А. Е., из Беча – 316
Кире, из села Стосат – 47
Кирил, београдски митрополит – 162
Кнежевић Антун, фратар – 416
Kovačević E. – 42
Ковачевић Љ. – 270
Ковијанић Р. – 18
Којан, из села Крумја – 46
Којко, из села Радогоште – 51
Комод, римски цар – 199, 201
Константиновић Мика, месар из Београда – 315
Косаче, породица – 23, 28, 36, 38
Костадин, из села Бардани – 52
Костић Петар, књижевник, управник Призренске богословије – 271
Костић Светислав, терзија из Београда – 315
Которани – 12, 14, 17
Котро Жан, фрнцуски контрареволуционар – 357
Котроманићи, породица – 26
Кошћан, шпедитер – 242
Крајслав, из села Жур – 52
Крекић Б. – 12
Крешпа, из села Жрков – 50
Крсмановић – 318
Крстила, из села Златопек – 55
Крстић Никола, правник – 310
Крумбахер (Krumbacher Karl), немачки византолог – 401
Куглер Х., из Пеште – 314
Кужељ Ј., др, управник болнице у Чачку – 225, 226, 231, 232
Кужељ Ј., управник болнице – 219
Кузма, из села Добрушин – 53
Кузма, из села Милиште – 48
Кузма, из села Плана – 48
Кузма, из села Рушта – 51
Кузмановић Ур., адвокат – 314
Кумаковић Петар, апотекар из Врања – 315
Куман, из села Шћец – 52
Курд, отац хаџи Хасана – 84-86

Лазар, из села Врбница – 53

Лазар, из села Горочуп – 47
Лазар, из села Зизер – 47
Лазар, из села Кребинц – 49
Лазар, из села Никољиц – 45
Лазар, из села Топољан – 56
Лазор, из села Брод – 54
Лазор, из села Влахиња – 46
Лазор, из села Горње Башинце – 50
Лазор, из села Ленић – 51
Лазор, из села Нова Села – 55
Ламартин А., француски историчар – 252
Ламсдорф Владимир, руски министар спољних послова – 333, 335, 336, 340, 350, 352, 353, 356
Ландау С., трговац из Београда – 314
Лауренције Буђа, син Џиве Буђа – 18-20
Лека, из села Драгатан – 46
Лека, из села Шћец – 49
Ленсдаун Хенри Чарлс, лорд, британски министар спољних послова – 384
Лескин (Leskien August), немачки слависта и класични филолог – 411, 415
Лешјанин Мил., питомац Војне академије – 212
Лик, из села Захариш – 46
Лик, из села Зубовце – 50
Лика, из села Бенделовигна – 52
Лика, из села Дижуб – 47
Лика, из села Мизаз – 47
Лика, из села Никољиц – 45
Лика, из села Стосат – 47
Лилуш, из села Кишан – 48
Лисевић Теодосије, руски конзул у Призрену – 273
Лишанин Љубисав, из Београда – 316
Лозанић Сима, министар иностраних дела – 264-266
Лозановић Ц. – 315
Луве, браћа – 315
Луј XVI, краљ Француске – 200
Лука Буђа – 14
Лука де Јако, отац Јакшин – 19, 20
Лутовац М. – 43, 55-57
Лутфи, муфетиш – 130, 131, 134

Љеш, из села Дарда – 48
Љеш, из села Жрков – 50
Љеш, из села Кишан – 48
Љеш, из села Крумја – 46
Љеш, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Љеш, из села Мазрек – 49
Љеш, из села Радогоште – 51
Љеш, из села Стосат – 47
Љеш, из села Шћец – 52
Љотић Мита – 194
Љубец, из села Топољан – 56
Љубица Обреновић, рођена Вукомановић, кнегиња – 317, 319, 320, 322
Љушић Р. – 265, 266

Мава, из села Милиште – 48
Мажуран И. – 152
Мазарик, из села Влахиња – 46
Мазрак, из села Мазрек – 49
Мазрат, из села Ленић – 51
Мазрек, из села Мазрек – 49
Мазрик, из села Кишан – 48
Majer H. G. – 113
Мајер, из Београда – 314
Македонци – 345, 363-366
Маленић Миливој, из Београда – 315
Малич, из села Преминье – 54
Маловић-Ђукић М. – 11-14
Манкен И. – 12, 14, 16, 18, 32, 36, 37
Мара, кћи Филипина – 14
Маранич, из села Нивце – 56

Маргарита, кћи Филипина – 14
Марија де Глорија, краљица Португалије – 200
Марија Терезија, римско-немачка царица – 418
Марин, из села Длга – 51
Марин, из села Крумја – 46
Марин, из села Стосат – 47
Марин, син Николетин – 15, 21
Марин, син Симона Бинчулића – 17
Маринковић Лука, вицеконзул у Приштини – 268
Маринковић Б. – 400
Маринковић П., дрогериста – 315
Маринковић Петар, трговац из Г. Милановца – 316
Маричић, трговац из Београда – 315
Марко Аурелије, римски цар – 199
Марко, из села Драгатан – 46
Марко, из села Жур – 52
Марко, из села Радогоште – 51
Марко, из села Страчева – 58
Марковић Б. – 13, 16
Марковић Воја, отправник послова у Паризу – 318
Марковић Јосиф, лекар – 315
Марковић С. Г. – 290
Марковић, трговац из Београда – 315
Марсиљи Луиђи Фердинанд, конт – 75, 76
Мартин, из села Браниште – 46
Мартин, из села Горочуп – 47
Мартин, из села Куршевиц – 53
Мартин, из села Никољиц – 45
Мартол Жамановић – 35, 37
Марђен, из села Горочуп – 47
Марђен, из села Милиште – 48
Марфи Р. (Murphey R.) – 110, 111-113
Матајовски Ф., из Прага – 314
Матић Глиша, обућар из Београда – 314
Махмуд, отац Ибрахима – 98-100
Махмуд, син Исе – 128, 129, 133
Махмуд-паша Анђеловић, румелијски беглербег, велики везир – 43, 45, 73
Машин Александар, пуковник – 289, 293, 294, 304
Мевлана Бедредин, кадија Трепче – 115-117, 119
Медош Томе Драго – 12
Мекша, из села Костур – 51
Мекша, из села Стосат – 47
Мекша, из села Шђец – 52
Мекши, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Мелентије, митрополит рашко-призренски – 272, 273
Менчетић Дамјан – 35-37
Мехмед – 101-103, 105-107
Мехмед – 93-95
Мехмед, свилар – 76, 83-88, 90-92, 97, 99, 100
Мехмед, син Османа – 115, 116, 118, 119
Мехмед, син Хасана – 80-82
Мехмед, син Хасана – 115-117, 119
Мехмед, џабија – 104, 105, 107
Мехмед II, турски султан – 41, 132
Мехмед Ћосави – 115, 116, 118
Мехмед-паша Јахјапашић, џавбија – 76
Мехмед-челебија, син Мустафе – 96, 98-100
Мехмед-челебија, син Хусеина – 90-92
Мијатовић Станка – 316
Мијатовић Чедомиљ, политичар, економиста, историчар, министар – 289, 291, 293, 294, 302, 306

Милан Обреновић, краљ Србије – 240, 309-311, 319, 323
Миленковић Сава, трговац из Београда – 315
Милин, из села Брод – 54
Милићевић Ђока, гостионичар из Београда – 315
Милићевић М. Ђ. – 194, 238
Милич, из села Брод – 54
Милиша, из села Кршавица – 56
Милко, из села Орчикле – 57
Милко, из села Плав – 58
Миловановић Кока, генерал – 319
Миловановић М., начелник у Министарству иностраних дела – 254
Милосављевић М., рачуноиспитач – 221
Милосављевић Светозар, министар полиције – 239, 241
Милосављевић Светозар, министар унутрашњих дела – 222
Милоча, из села Диканица – 54
Милош Обреновић, кнез Србије – 163, 164, 203, 205, 240, 256, 310, 317, 319, 320
Милош, поп, из села Крстас – 57
Милутин, српски краљ в. Стефан Урош II Милутин
Милша, из села Ђинани – 49
Миочин, из села Прeминье – 54
Миран, из села Кишан – 48
Мирковић Рад., писар – 322
Мирслав, из села Шћец – 52
Митрифор, из села Влахиња – 46
Митровић Ј. – 238
Михаило Обреновић, кнез Србије – 205, 238, 310
Михаиловић П. К., председник Главне контроле – 221
Михаљ, из села Гољани – 45
Михаљ, из села Горње Башинце – 50
Михаљ, из села Дарда – 48
Михаљ, из села Добрушин – 53
Михаљ, из села Драгатан – 46
Михаљ, из села Зизер – 47
Михаљ, из села Крумја – 46
Михаљ, из села Ленић – 51
Михаљ, из села Пуц – 46
Михаљ, из села Радогоште – 51
Михаљ, из села Шћец – 52
Михаљ, соколар, из села Розда – 58
Михаљчић Р. – 24, 400
Михо, из села Браниште – 46
Михо, из села Захариш – 46
Мојковић Светозар – 393
Мојсије – 198, 199, 205
Мојсије Петровић, београдски митрополит – 138
Монастерлија Данило, капетан – 139, 142, 143, 145
Мостић М., адвокат – 314, 317, 318
Мраовић Тодор, цвећар из Београда – 315
Мркша, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Мумин, назир – 128-131, 133, 134
Муравјов, гроф – 296
Мурат II, турски султан – 40, 44
Мурко Матија, слависта, књижевни историчар, етнограф – 409-411, 414, 415, 417, 420
Мурсел, син Сафера, војни судија – 83, 86, 94
Муртеза, син Османа – 115, 116, 119
Мустафа, закупац рудника – 126, 130, 131, 133
Мустафа, отац Ибрахима – 80-82
Мустафа, отац Мехмеда – 96, 98, 100
Мустафа, син Ахмеда – 79, 80
Мустафа, син Мехмедов – 93-95
Мустафа, син Тајиба – 80-82
Мустафа, царски паж – 128, 129, 133

Мустафа-челебија, син Ахмед ефендије – 96-100
Мутап Антоније, из Прислонице – 316
Мухијудин, скопски кадија – 115, 116, 119

Најлендер К., из Пеште – 314
Накић М. – 18
Наполеон I Бонапарта, француски војсковођа, државник и цар – 201
Наталија Обреновић, краљица – 309, 311, 313, 320, 322, 323
Наук, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Начевић Глигорије, бугарски дипломата – 362, 376
Недељковић Б. М. – 25
Недељковић Сава, хлебар из Београда – 315
Недељковић, терзија из Београда – 314
Незировић М. – 8, 9
Некша, из села Гољани – 45
Некша, из села Длга – 51
Некша, из села Жур – 52
Некша, из села Куршевиц – 53
Некша, из села Никољиц – 45
Некша, из села Стосат – 47
Некша, из села Шћец – 49
Немеш Франц Франц, из Београда – 315
Ненадовић Јеврем, војвода – 249
Ненадовић Константин (Коста), официр и писац – 237-240, 242-244, 247, 251, 253-257
Ненадовићи, породица – 238
Неранџић Таса, трговац из Београда – 315
Немци – 407
Нерон, римски цар – 201
Нешић Ђорђе, очни лекар – 317
Нешић Стана – 393
Нигре, конт, италијански дипломата – 299
Нидерле (Niederle Lubor), чешки археолог, антрополог и етнограф – 404, 405
Нико, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Нико, из села Вијовић – 53
Нико, из села Влахиња – 46
Нико, из села Дарда – 48
Нико, из села Драгомиљ – 49
Нико, из села Захариш – 46
Нико, из села Зизер – 47
Нико, из села Зубовце – 50
Нико, из села Камчић – 52
Нико, из села Крумја – 46
Нико, из села Мизаз – 47
Нико, из села Милиште – 48
Нико, из села Патка – 52
Нико, из села Стосат – 47
Нико, из села Шћец – 49
Никола I, руски цар – 197
Никола Буђа, протовестијар цара Душана – 15
Никола Радоњић – 35-37
Никола, из села Бардани – 52
Никола, из села Борје – 56
Никола, из села Вијовић – 53
Никола, из села Гољани – 45
Никола, из села Горње Башинце – 50
Никола, из села Горочуп – 47
Никола, из села Дарда – 48
Никола, из села Дижуб – 47
Никола, из села Диканица – 54
Никола, из села Длга – 51
Никола, из села Драгатан – 46
Никола, из села Ђинани – 49
Никола, из села Жрков – 50
Никола, из села Зубовце – 50
Никола, из села Кољш – 49
Никола, из села Кребинц – 49

Никола, из села Крумја – 46
Никола, из села Куршевиц – 53
Никола, из села Липочица – 55
Никола, из села Љубовић – 54
Никола, из села Милиште – 48
Никола, из села Никољиц – 45
Никола, из села Премиње – 54
Никола, из села Радогоште – 51
Никола, из села Рушта – 51
Никола, из села Шћец – 49, 52
Никола II, руски цар – 333
Николајевић Светомир, књижевник, политичар, министар – 329
Николета, кћи Драге Томова – 17
Николета, кћи Драже, унука Јаке Грубова – 15, 16, 19, 21
Николета, кћи Франциске, унука Николете – 15, 19, 21
Николић Ал, питомац Војне академије – 212
Николић Андра, министар спољних послова – 364, 389, 390, 394
Николић Атанасије, начелник у Министарству унутрашњих дела – 195
Николић Димитрије Н., трговац из Београда – 316
Николић Ермила (Јермила), кћи Јована Обреновића, супруга Николе Чупића, потом Теше Николића – 317, 322
Николић М. – 48, 52, 53
Николић Михаило, син Савке Николић, унук Милоша Обреновића – 317
Николић Никола, лекар – 317
Николић Савка (Јелисавета), кћи Милоша Обреновића, супруга Јована Николића – 317
Николић Теша – 317
Николић Тих., питомац Војне академије – 212
Николић Тодор, чувар тица – 316
Николић Федор, син Савке Николић, унук Милоша Обреновића – 317
Никша, син Јунија Волчића – 15
Нићифор Буђа, син Трипе Буђа – 19, 20
Новак, из села Брод – 54
Новак, из села Жур – 52
Новак, из села Златопек – 55
Новак, из села Ломја – 56
Новак, из села Нова Села – 55
Новак, из села Оркоште – 57
Novák Arne, чешки књижевни историчар, критичар и германиста – 411
Новаковић Стојан, историчар, председник владе, министар – 9, 326, 329-332
Новичић, из Ниша – 315
Новичић Милан, вицеконзул у Приштини – 268
Nodilo N. – 26
Нопче (Nopsca Franz), барон, мађарски авантуриста и палеонтолог – 413, 414
Нушић Бранислав Ђ., конзул у Приштини, дипломата, књижевник – 259, 264-266, 268, 283, 286, 287

Обрадовић Ј., трговац из Београда – 315
Обреновић Ана, рођена Јоксић, супруга Јована Обреновића – 317
Обреновић Јеврем – 319
Обреновић Јован, брат кнеза Милоша – 317
Обреновић Петрија в. Бајић Петрија
Обреновић Савка (Јелисавета) в. Николић Савка (Јелисавета)
Обреновић Томанија – 312
Обреновићи, династија – 237, 240, 256, 257

Огњеновић В., адвокат – 315
Окат Буђа, син Буђе Буђића, унук Павла Буђа – 18, 20, 21
Оливер, из села Билуша – 54
Оливера, из села Жур – 52
Омејади – 126
Орешковић Боривоје, адвокат – 313, 319, 320, 322
Осман, кајмакам – 79, 80
Осман, отац Мехмеда – 115, 116, 118, 119
Осман, отац Муртеза – 115, 116, 119
Осман-ага, београдски амбар-емин – 76
Остоја, босански краљ в. Стефан Остоја
Остојић Тихомир, књижевни историчар, композитор – 422

Павел, из села Камчић – 52
Павићевић В., адвокат – 314
Павле Буђа – 14, 18, 20
Павле Буђа, син Буђе Буђића, унук Павла Буђа – 18-21
Павле Радишић, претендент на босански престо – 23, 26, 27, 30-33, 38
Павле Томе Драго (Павле Томов) – 11-13, 15, 17, 18, 20, 22
Павли, из села Билуша – 54
Павли, из села Браниште – 46
Павли, из села Вијовић – 53
Павли, из села Гољани – 45
Павли, из села Горочуп – 47
Павли, из села Дижуб – 47
Павли, из села Длга – 51
Павли, из села Добрушин – 53
Павли, из села Драгатан – 46
Павли, из села Жрков – 50
Павли, из села Жур – 52
Павли, из села Зубовце – 50
Павли, из села Кишан – 48
Павли, из села Кјар – 45
Павли, из села Кољш – 49
Павли, из села Крумја – 46
Павли, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Павли, из села Мазрек – 49
Павли, из села Мизаз – 47
Павли, из села Милиште – 48
Павли, из села Никољиц – 45
Павли, из села Плана – 48
Павли, из села Пуц – 46
Павли, из села Радогоште – 51
Павли, из села Рушта – 51
Павли, из села Стосат – 47
Павли, из села Топољан – 56
Павли, из села Трмеш – 48
Павли, из села Тушевиште – 49
Павловић, трговац из Београда – 315
Павловић Ј., из Београда – 314
Павловићи, босански властеоски род – 28, 36, 38
Палиман, из села Браниште – 46
Pamuk Ş. – 110, 126, 132
Пантелић Ј., посластичар из Београда – 316
Панчев М., др – 393
Паскач, из села Стосат – 47
Páta Josef, чешки слависта – 412
Паунчев, др – 393
Пач Карло (Patsch Karl), аустријски археолог и историчар – 413, 423
Паша Јигит-бег, скопски крајишки заповедник – 39
Пашић Никола, политичар, дипломата, председник владе, министар – 326
Пеја, закупац Трепче, Бошков син – 113, 115-117
Перовић Л. – 310
Перовић Стефан, питомац Војне академије – 212
Пероло Карло, гостионичар из Београда – 315

Перуничић Б. – 283
Петар Буђа – 14, 16
Петар I Карађорђевић, краљ Србије – 239, 378
Петар, кнез, из Велике Моштанице – 166
Петко, из села Запот – 57
Петко, из села Рапча – 58
Петко, из села Стосат – 47
Петр, из села Ломја – 56
Петр, из села Топољан – 56
Петран, из села Влахиња – 46
Петри, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Петри, из села Браниште – 46
Петри, из села Брод – 54
Петри, из села Гољани – 45
Петри, из села Дижуб – 47
Петри, из села Длга – 51
Петри, из села Доње Башинце – 50
Петри, из села Драгатан – 46
Петри, из села Кољш – 49
Петри, из села Кочичак – 53
Петри, из села Крумја – 46
Петри, из села Никољиц – 45
Петри, из села Оркоште – 57
Петри, из села Патка – 52
Петри, из села Пуц – 46
Петри, из села Радогоште – 51
Петри, из села Шђец – 52
Петров Раче в. Стојанов Раче Петров
Петрова Жана – 393
Петровић Анка – 319
Петровић Ђ. – 10
Петровић Ђорђе, син Пере Петровића – 315
Петровић Книћанин Стеван, војвода – 193-196, 208
Петровић Лаза – 318, 319
Петровић Милева, учитељица, учитељица латинског језика – 389, 393
Петровић Милош, питомац Војне академије – 213
Петровић Мита, чиновник у Министарству финансија – 194
Петровић Наталија Лазе – 319
Петровић П., бравар из Београда – 316
Петровић Пера, отац Ђорђа Петровића – 315
Петронијевић Аврам, председник владе, министар иностраних дела – 193-198, 204, 206-208
Петронијевић М., др – 317
Пешикан М. – 42-44, 46, 48, 49-54, 56-58
Пијачетини К., из Београда – 315
Плутарх – 205
Погорелов Валерий Александрович, руски филолог – 421
Поливк (Polívka Jiří), чешки слависта и фолклориста – 425
Полињак Огист, министар Шарла X – 202, 206
Полумба (Плумби), из села Браниште – 46
Пољаци – 354
Понсфорт Јулијан, британски амбасадор у САД – 299
Попе Фр. С., адвокат – 314
Поповић Алекса, из Скадра – 277
Поповић В. – 334
Поповић В. А., др – 388
Поповић Д. – 152, 162
Поповић Јован, скадарски свештеник – 277
Поповић К., јувелир из Београда – 315
Поповић Мирко, професор немачког језика – 393
Поповић Н., јувелир из Београда – 315
Поповић Р. Ј. – 194

Поповић Павле, историчар књижевности – 410, 422
Првојуша, из села Топољан – 56
Приб, из села Премиње – 54
Призренци – 270
Пријатељ Иван, словеначки књижни историчар и преводилац – 422
Прител Јосиф, столар – 317
Прогон, из села Гољани – 45
Прогон, из села Горочуп – 47
Прогон, из села Доње Башинце – 50
Прогон, из села Драгатан – 46
Прогон, из села Зизер – 47
Прогон, из села Кјар – 45
Прогон, из села Костур – 51
Прогон, из села Мазрек – 49
Прогон, из села Мизаз – 47
Прогон, из села Патка – 52
Прогон, из села Плана – 48
Прогон, из села Радогоште – 51
Прогон, из села Шћец – 52
Продан, из села Рапча – 58
Протић Ђорђе, министар унутрашњих дела – 204
Протић Коста, питомац Војне академије – 213
Прохаска Драгутин, књижевни историчар – 418, 422
Pulaha S. – 46
Пфефер Антон, др – 316

Рабија, кћи Кади-заде Мустафа челебије – 105-107
Рад, из села Билуша – 54
Рад, из села Брод – 54
Рад, из села Диканица – 54
Рад, из села Орешк – 56
Рад, из села Премиње – 54
Рад, из села Топољан – 56
Радашин, кожар – 30, 31, 33, 34
Радешин, из села Жрков – 50
Радивој, слуга Лампре Соркочевића – 26-28, 30-33, 38
Радивојевићи-Влатковићи, босански властеоски род – 28
Радин, из села Запот – 57
Радич Милошевић – 30, 31, 33, 34
Радич, из села Брод – 54
Радич, из села Диканица – 54
Радич, из села Длгомуша – 50
Радич, из села Крадиште – 55
Радич, из села Кршавица – 56
Радич, из села Орћушта – 57
Радко, из села Крстас – 57
Радмил, из села Премиње – 54
Радмир, из села Крстас – 57
Радо, из села Топољан – 56
Радојковић Ми., питомац Војне академије – 213
Радојчић Н. – 76
Радомир, из села Шиштевица – 55
Радонић Јован, историчар – 52, 402
Радосављевић Н. – 161-164
Радслав, из села Билуша – 54
Радслав, из села Борје – 56
Радслав, из села Брод – 54
Радслав, из села Диканица – 54
Радслав, из села Крстас – 57
Радслав, из села Кршавица – 56
Радслав, из села Ленић – 51
Радслав, из села Липочица – 55
Радслав, из села Љомпеш (Лумпеш) – 51
Радслав, из села Нова Села – 55
Радслав, из села Оркоште – 57
Радслав, из села Премиње – 54
Радслав, из села Радеша – 54
Радслав, из села Топољан – 56
Радслав, из села Шиштевица – 55
Радула, кћи Трипе Буђа – 18, 20
Радуло, из села Премиње – 54
Радуло, из села Топољан – 56
Радушин, из села Нова Села – 55

Раја, из села Борје – 56
Рајан, из села Премиње – 54
Рајан, из села Рапча – 58
Рајко, из села Борје – 56
Рајко, из села Брод – 54
Рајко, из села Златопек – 55
Рајко, из села Орћушта – 57
Рајко, из села Радеша – 54
Рајко, из села Топољан – 56
Рајчин, из села Златопек – 55
Рајчин, из села Радеша – 54
Рама, нећак Петра Андрејевића – 144
Ранко, из села Брод – 54
Ранко, из села Радеша – 54
Растовић А. – 330, 334, 342, 373
Рачки Фрањо, хрватски историчар и политичар – 408
Рашко, из села Жур – 52
Ребл Јован, служитељ – 319-322
Ребл Јосиф – 318
Ребл Карл – 317
Refik A. – 109
Реџеп-бег – 130, 131, 134
Решетар Милан, слависта, историчар књижевности, нумизматичар – 400, 401, 411, 420, 422
Rizaj S. – 110, 112
Ризван, судски позивар – 98-100
Ристић Михаило Г., дипломата – 331
Ристић Јован, државник, дипломата, председник владе, министар – 237, 239, 249, 250, 252, 257, 310
Рјаскова – 393
Роб, из села Шћец – 52
Рогој Хајнрик Милер, аустро-угарски дипломата – 381
Роза, из села Влахиња – 46
Розмировић Петар, надзорник двора – 317
Розмировић, из Ниша – 315
Ростовски Александар Аркадијевич, руски конзул у Битољу – 360
Рот Карло, фарбар из Београда – 315
Руварац Д. – 137-139
Руварац Иларион, историчар – 425
Рувидић Свет., апотекар из Ниша – 316
Рудић С. – 28
Руси – 252, 330, 338, 349, 383
Рустем-паша, велики везир – 75, 77, 79, 83, 84, 86-88, 90-96, 98, 100-105, 107, 108

Савчић Милош, инжењер из Београда – 315
Саид, чауш Високе Порте – 115, 117, 120
Сајтлер Јосиф, ловац – 317
Самарџић М. – 260
Сафер, отац Муреила – 83, 84, 86
Сахау (Sachau Karl Eduard), немачки оријенталиста – 425
Сахилиоглу Х. – 111
Сведко, из села Дебруш – 53
Сведко, из села Рапча – 58
Севастијан (Спаса Дебељковић), митроплит скопски – 366
Симић Ђ., посланик – 254
Симон Бинчулић – 17
Симон, врач – 206
Синдик И. – 8, 9, 16
Сиротановић Душан, власник струге – 312
Скерлић Јован, критичар и историчар књижевности, политичар – 402-404, 422
Словени – 335, 356, 377, 401, 414
Слуцки М., из Београда – 314
Смијо (Смил, Смило), из села Врбница – 53
Смил, из села Добрушин – 53
Smičiklas T. – 12

Соколовић Стојан, циглар – 317
Соколоски М. – 39
Сократ – 205
Соловјев А. – 8, 9, 32
Соркочевић Влахо – 30, 32
Соркочевић Лампре Никшин, дубровачки властелин – 23, 26, 27, 30-33, 38
Соркочевићи, дубровачка породица – 23, 38
Сперанский Михаил Несторович, историчар руске и словенске књижевности – 422
Срби – 148, 158, 164, 192, 206, 250-252, 269-272, 280, 303, 327, 331, 335-337, 340-342, 344, 345, 347, 348, 355, 359, 377, 385, 392, 406, 408, 417, 425
Сремац Јован, лимар из Београда – 316
Сремци – 146
Стаал, барон – 299
Стајко, из села Пакша – 57
Стајко, из села Премиње – 54
Стана, из села Кошариште – 57
Стана, из села Оркоште – 57
Станимир, из села Крадиште – 55
Станимиров Стојан, професор – 393
Станислав, из села Шиштевица – 55
Станихна, из села Лештани – 58
Станиш, из села Горочуп – 47
Станиша, из села Ајо Јорги (Свети Ђорђе) – 51
Станиша, из села Захариш – 46
Станиша, из села Крумја – 46
Станиша, из села Шиштевица – 55
Станко, из села Диканица – 54
Станко, из села Крушева – 55
Станко, из села Кршавица – 56
Станко, из села Оркоште – 57
Станковић Антоније, циглар – 317
Станковић Тодор, вицеконзул у Приштини – 268
Станојевић Арсен, питомац Војне академије – 213
Станојевић Станоје, историчар – 402
Стар, из села Нивце – 56
Стег Луис, француски конзул у Солуну – 335, 336, 340, 352-354
Стед Алфред, британски публициста – 335
Стејић Павле, лекар из Београда – 316
Степан, из села Браниште – 46
Степан, из села Горње Башинце – 50
Степан, из села Горочуп – 47
Степан, из села Дарда – 48
Степан, из села Доње Башинце – 50
Степан, из села Драгатан – 46
Степан, из села Жрков – 50
Степан, из села Кишан – 48
Степан, из села Кочичак – 53
Степан, из села Крумја – 46
Степан, из села Мазрек – 49
Степан, из села Мизаз – 47
Степан, из села Радогоште – 51
Стефан Остоја, босански краљ – 25-28, 38
Стефан Твртко II Твртковић, босански краљ – 27
Стефан Урош I, српски краљ – 269
Стефан Урош II Милутин, српски краљ – 8, 9, 12
Стефан Урош IV Душан, српски краљ и цар – 9, 15
Стефанов Иван – 393
Стефановић Велим., питомац Војне академије – 213
Стефановић П., адвокат – 314
Стјепан Прибинић – 35-37
Стјепчевић И. – 8-11, 16
Стојадиновић Јов., питомац Војне академије – 213
Стојан, из села Борје – 56

Стојан, из села Брод – 54
Стојанов Раче Петров, председник бугарске владе – 362, 364, 367
Стојановић Љ. – 32, 36
Стојановић Марко, адвокат – 313, 314, 316, 318
Stojković M. – 331-333
Страхиња, из села Мазрек – 49
Стреј, из села Зизер – 47
Сулејман, отац Ахмед-беше – 98-100
Сулејман-паша, београдски везир – 250
Сунбула, из села Зизер – 47
Сунбула, из села Кишан – 48
Сунбула, из села Мазрек – 49
Сунбулја, из села Дижуб – 47
Сунбулов, из села Стосат – 47
Scott J. B. – 293

Тајиб, отац Мустафе – 80-82
Тајтацаковић, трговац из Београда – 315
Талоци (Thallóczy Ludwig v.), немачки слависта, државник – 413
Тан Дукађин – 44
Тануш, из села Бардани – 52
Тануш, из села Вијовић – 53
Тануш, из села Гољани – 45
Тануш, из села Горочуп – 47
Тануш, из села Жур – 52
Тануш, из села Кољш – 49
Тануш, из села Костур – 51
Тануш, из села Куршевиц – 53
Тануш, из села Мизаз – 47
Тануш, из села Пуц – 46
Тануш, из села Радогоште – 51
Тануш, из села Трмеш – 48
Тануш, из села Шђец – 52
Тартар, из села Жрков – 50
Тартар, из села Ленић – 51
Тартар, из села Мизаз – 47
Татаровић Милан М,, комесар железничке полиције – 240, 242
Таус Х., из Беча – 314
Твртко II, босански краљ в. Стефан Твртко II Твртковић
Теодосије, писар – 140, 141, 144-147
Терзић С. – 328
Тико, из села Никољиц – 45
Тилер Мориц, из Београда – 314
Типа Петар А., председник Професорског друштва – 388, 389, 393
Тителбах В., професор из Београда – 316
Тодоровић Душан, трговац из Београда – 314
Тодоровић Мил., питомац Војне академије – 213
Тодоровић Пера, новинар, публициста, политичар – 240, 242, 244, 245, 247, 310
Тола, из села Дебруш – 53
Тола, из села Длгомуша – 50
Тола, из села Крумја – 46
Тола, из села Плана – 48
Толија, из села Крумја – 46
Тома (Thomas), породица – 7, 12, 17, 22
Тома Драго (Thomas Dragonis), родоначелник породице Тома – 12, 15
Тома, син Павла Томова – 13, 14, 16, 18, 20
Тома, син Филипин – 14
Томај, учитељ – 419
Томасони Ф., из Беча – 314
Томашевић Софроније, епископ – 147
Томић Филип, учитељ у Скадру – 277
Томовић Г. – 50
Тончев Иван, генерал мајор – 342
Точанац И. – 138

Тошић Ђ. – 18, 28
Трипе Буђа, син Буђе Буђића, унук Павла Буђа – 18-21
Трифуном Јордан – 393
Тудор, из села Гољани – 45
Тудор, из села Дебруш – 53
Тудор, из села Добрушин – 53
Тудор, из села Драгатан – 46
Тудор, из села Крумја – 46
Тудор, из села Мазрек – 49
Тудор, из села Никољиц – 45
Тудор, из села Плана – 48
Тудор, из села Пуц – 46
Тудор, из села Радогоште – 51
Турци – 39, 76, 206, 249, 272, 330, 340-343, 347, 348, 353, 356, 358-361, 368, 371, 375, 378, 380

Ћирковић Д., трговац – 315
Ћирковић С. – 18, 24, 28, 400
Ћоровић Владимир, историчар – 399-426
Ћоровић Јелена, сестра Јована Скерлића, супруга Владимира Ћоровића – 403
Ћудина Јаков, доктор права – 251
Ћук Р. – 18
Ћурчин Милан, песник, преводилац, књижевни историчар, публициста – 423

Угрин, из села Горње Башинце – 50
Угрин, из села Жрков – 50
Угрин, из села Топољан – 56
Узунмирковић Љубомир в. Апостоловић Љубомир (Узунмирковић Љубомир)
Уметулах-хатуна – 104, 105, 107
Умихана, кћи хаџи Шабана – 96, 98, 100-103
Üçer C. – 118

Фанде, католичка арнаутска племена – 274
Фатима, кћи Мехмедова – 93-95
Фејић Н. – 8
Фелдхајм А., из Мајнца – 314
Феликс, син Драге Томова – 17
Фердинанд VII, шпански краљ – 201
Ферјанчић Б. – 18
Филипа, кћи Томе, унука Павла Томова – 13, 14, 16-18, 20
Filipović N. – 39, 110
Филка, кћи Томе, унука Филипина – 14, 17
Финц Р., адвокат – 314
Фирмилијан (Димитрије Дражић), митрополит скопски – 366
Фишер Јосиф, из Беча – 314
Флајмер М., из Београда – 314
Фланза, из села Влахиња – 46
Флор Марија, из Ниша – 316
Фотић А. – 77, 78
Фрабуша, кћи Томе, унука Филипина – 14
Франкло Фр., из Беча – 316
Франц Јозеф, аустро-угарски цар – 333
Франциска, кћи Николете – 15, 19, 21
Франциска, кћи Франциске, унука Николете – 15, 19, 21
Франциско, син Џиве Буђа – 18-20
Французи – 252
Фрати Л. (Fratti L.) – 76
Фридман С., из Беча – 314
Фрич Ф., из Беча – 314

Хабиг П., из Беча – 314
Хабиг Х., из Беча – 314
Хава-хатун, сестра Мехмедова – 90-92
Хазир – 104, 105, 107

Хајц Антон, шумар у Кошутњаку – 317
Халанский Михаил Георгиевич, руски историчар књижевности и фолклора – 410
Хамза, из села Борје – 56
Handžić A. – 42
Хартлајн, из Беча – 318
Хасан халифа, син Јусуфа – 84-86
Хасан, отац Мехмеда – 80-82, 115, 116, 119
Хасан, син Мехмеда – 115, 117, 119
Хасан-челебија, син Ахмеда – 96, 98, 100-103
Хаџи Али, отац Ибрахима – 93-95
Хаџи Вефа челебија, син хаџи-Јусуфа – 84-86
Хаџи Јусуф, отац хаџи Вефа – 84-86
Хаџи Мехмед, трговац, син Абдулаха – 84-86
Хаџи Незир – 78, 83, 84, 86-88, 97, 99, 100
Хаџи Хасан, берберин – 87-90, 92, 97, 99, 100
Хаџи Хасан, сарач – 93-95
Хаџи Хасан, син Абдулвехаба – 83, 84, 86-88
Хаџи Хасан, син Курда – 84-86
Хаџи Шабан – 93-95, 101-103
Хаџи Шабан, син Дурака – 90-92, 97, 99, 100
Хаџи Шабан, терзија - 76, 96, 98, 100
Hadžibegić H. – 42
Хаџија, из села Кишан – 48
Хенри Алберт, из Штрасбурга – 314
Херука А. М., из Беча – 314
Херуфелд Лудвиг, из Беча – 314
Херџиг Е. (Herzig E.) – 111
Хилми-паша Хусеин, главни турски инспектор за реформну акцију – 358, 360, 369, 381, 383
Хис Франц, из Беча – 318
Хис Фридрих, из Беча – 313
Хрвати – 280, 408, 417
Хрватинићи, босански властеоски род – 28
Хрвоје Вукчић Хрватинић, херцег – 26-28
Хребељан, из села Горочуп – 47
Христић Никола, министар полиције – 238, 246, 252
Хубер, из Беча – 317
Хусеин Вели – 80, 81
Хусеин, отац Мехмеда – 90-92
Хусеин-бег, коњаник – 79-82
Хусејин, управник ковнице новца – 125, 126, 128, 129-133

Цветић Петар, трговачки агент – 242
Цвијић Јован, географ – 326, 327, 393, 404-406
Цвјетко Радичевић – 35-37
Церовић М., начелник Рудничког округа – 219
Цинцар-Марковић Димитрије, генерал, председник српске владе – 363
Цицерон – 205
Црногорци – 279
Црноризац Храбар – 414
Чабра, из села Браниште – 46
Чариков Никола, руски посланик у Београду – 350, 352, 353
Челеби Мехмед, турски султан – 40
Чеси – 411
Чремошник Грегор – 413
Чубран, из села Горочуп – 47
Чупић Никола – 317

Џамбазовски К. – 268
Џамшид, писар – 130, 131, 133
Џафер, чауш Високе Порте – 115, 117, 120

Џема, отац Алија – 96, 98, 100
Џиве Буђа – 14, 18-20

Шабан, отац Умихане – 96, 98, 100
Šabanović H. – 39-43
Шајковић Михаило, др, из Ужица – 231
Шајнесонов С., оптичар из Београда – 315
Шарг Август, из Беча – 314
Шарл X, краљ Француске – 200, 202, 206
Шемси-паша Шемседин, турски генерал за Косовски вилајет – 358, 360
Щепкин Евгений Николаевич, руски историчар – 416, 418
Шериф А. – 113
Шишманов И., бугарски министар просвете – 388, 389, 394
Шкриванић Г. – 26, 48
Шојко, из села Златопек – 55
Šoljić A. – 25
Шостал, из Беча – 318
Шот Стеван, из Беча – 314
Шпицер Е., из Беча – 314
Шпицер Р., из Беча – 314
Штадлер (Stadler Josip), свештеник – 412
Штајкерт Август, из Беча – 314
Штајнехлер – 319
Штајнхерт, из Беча – 318
Штиркић, скадарски свештеник – 277
Šundrica Z. – 25
Шурмин Ђуро, хрватски књижевни историчар и политичар – 422
Шустер Франц, лимар из Београда – 315
Шчербин Григориј Степанович, руски конзул у Косовској Митровици – 359

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР

Ада Циганлија – 313, 316
Азања, село – 170
Азија – 199
Азија – 41
Ајо Јорги (Свети Ђорђе, Шин Ђерђ), село – 51
Албанија – 44, 45, 48, 53-58, 270, 275, 278, 413
Алтин, жупа – 39, 43, 73
Аљидово, село – 175
Амерић, село – 170
Аоста – 251
Араповци, село – 168
Аргентина – 200
Арнајево, село – 167
Арнаутпоповац (Арнаутпоток), село – 177
Атина – 326
Аустрија, Аустро-Угарска, (Хабзбуршка монархија) – 137, 138, 148, 150, 158, 162, 200, 238, 242, 264, 275, 276, 281, 283, 284, 300, 327, 330, 332, 333, 336, 350, 358, 365, 371, 374-376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 406, 412, 413
Африка – 199
Аџибеговац, село – 171

Бабе, село – 169
Багрдан, село – 185
Бадљивица, село – 170
Баир – 151
Бајчетина, село – 185
Балаинац, село – 174
Балкан, Балканско полуострво – 75, 274, 275, 296, 326, 327, 330, 331, 334, 335, 338, 344, 347, 350, 353, 355, 356, 361, 364, 365, 367, 376, 377, 379-382, 390
Бањевац, село – 166
Банова Јаруга – 151, 152, 155
Бања, село – 188
Бањица, село – 168
Барајево, село – 167
Бардани, село – 52
Баре, село у кнежини Моравска – 171
Баре, село у кнежини Рамска – 180
Баре, село у кнежини Темнић – 184
Баре, село у кнежини Гружа – 189
Барзиловица, село – 167
Барић, село – 179
Барич, село – 166
Барошевац, село – 167
Бастаји Горњи – 151, 157
Бастаји Доњи – 151, 157
Батинац, село – 172
Батињани – 151, 154, 157
Батовац, село – 176
Баточина, село – 186
Батуша, село – 175
Бањевац, село – 167

Бачевица, село – 189
Бачина, село – 181
Башин, село – 171
Бегаљица, село – 169
Бејрут – 381
Бела Вода, село – 182
Бела Река, село – 177
Беласица, река – 326
Белгија – 299, 303
Бели Поток, село – 169
Белица, село – 183
Бело Поље, село – 189
Белосаве, село – 190
Белосавци, село – 187
Белошевац, село – 190
Белушић, село – 184
Бељајке, село – 174
Бељани, село – 168
Бенделовигна (Бенделовица), село – 52
Београд – 75-80, 83, 84, 87, 88, 93-96, 98, 100-105, 107, 108, 140, 148, 151, 161, 164, 165, 191, 194, 195, 197, 203, 217, 220, 222, 225, 238, 239, 241-247, 249, 253, 254, 256, 257, 264, 265, 267, 270, 280, 287, 290, 292-294, 311, 312, 314, 322, 323, 326, 329, 331, 335, 350, 387-390, 393, 394, 396, 399, 401-406, 408, 409, 416, 423
Београдска митрополија – 161-166, 192
Београдска нахија – 165-167
Београдски пашалук – 162-164
Београдско-карловачка митрополија – 162
Беочићи, село – 182
Беранска каза – 271
Берања, село – 180
Берлин – 314, 330, 401, 408, 411, 425
Беч – 137-148, 150, 205, 237-239, 242-245, 247, 249, 253, 254, 255, 256, 311, 313, 314, 316, 318, 326, 330-332, 335, 350, 353, 356, 381, 400, 401, 403-406, 408-416, 418, 420-426
Бигреница, село – 172
Бијела – 151, 157
Бијела Стијена – 151, 152, 155
Бијелановац – 151, 155
Бикиње, село – 179
Бикотинци, село – 179
Билуша, село – 54
Биновац, село – 170
Бискупље, село – 180
Бистрица – 42; в. Пастриц (Паштрик), вилајет
Бистрица, село у нахији Београдској– 167
Бистрица, село у кнежини Млавска – 174
Битинац, село – 170
Битољ – 260, 262-265, 282-285, 329, 360
Битољ (Битољски), вилајет – 40, 325-330, 333, 337, 340, 345, 352, 360, 366, 372, 385
Битољски санџак – 329
Бјелајци – 151, 156
Бјеље, село – 57
Благоевград – 342
Близнаци, село – 177
Бобаре – 151, 155
Бобова, село – 173
Богава, село – 174
Богаљинци, село – 185
Богдање, село – 184
Божанци, село – 167
Бождаревац, село – 167
Божевац, село – 175
Божурња, село – 188
Божуровац, село – 184
Бојана, река – 265, 267, 279
Болеч, село – 169

Болоња – 75, 108
Бољетин, село – 191
Бољковац, село – 190
Борак, село – 166
Борач, село – 189
Бордо – 315
Борје, село – 56
Борки – 151, 157
Босна – 23, 28, 36, 38, 40, 41, 133, 402-404, 410, 416, 422-424
Босна и Херцеговина – 328, 356, 402, 404-406, 412, 413, 421
Ботуње, село – 185
Бошњак, село – 177
Бошњани, село у кнежини Темнић – 182
Бошњани, село у кнежини Лепеница – 186
Брадарци, село – 180
Бразил – 200
Браиновац, село – 184
Брајковац, село – 182
Бранешци – 151, 156
Браниште (Враништ), село – 46
Бранковина – 238
Бранчић, село – 167
Братинци, село – 176
Братислава – 421
Брежане, село – 176
Брезница, село – 177
Брезовац, у Малој Влашкој – 151
Брезовац, село у кнежини Јасеница – 187
Брекилиње в. Премиње (Брекилиње, Брекињ)
Брекинска – 151, 152, 154
Бресје, село – 182
Бресница, село – 179
Брестје, село – 176
Брестовац, у Малој Влашкој – 151, 157
Брестовац, село у кнежини Гружа – 189
Брестово, село – 174
Бретања – 357
Брешће, село – 173
Брзан, село – 186
Брзоводе, село – 177
Брисел – 295
Брно – 411
Брњица, село у кнежини Жвиждка – 178
Брњица, село у кнежини Гружа – 188
Брод, село – 54, 55
Бродска река – 54
Брусник – 151, 154
Брути – 265
Бубушинци, село – 180
Бугарска – 299, 300, 303, 304, 328, 330, 335-338, 341, 342, 345, 346, 361-368, 371, 373-375, 377-379, 385, 387-390, 394, 397
Бугарска егзархија – 328
Будва – 15, 17
Будимпешта – 249, 411, 423
Будићи – 151, 156
Бујавица – 151, 155
Бујковац, село – 187
Буковац, село – 173
Буковик, село – 187
Буковска, село – 178
Буковча, село – 181
Буковчани – 151, 155
Букоровац, село – 185
Бунар, село – 183
Бурјан, село – 176
Бурово, село – 167
Буровац, село – 174
Бусур, село – 174
Буцка, село – 166
Буча – 46

Валбона, река – 51, 73
Ваљево – 217, 227
Вандеја – 357
Вараждин – 158, 418, 420
Вараждински генералат – 150
Варварин, село – 181
Вардар – 283, 326, 327
Вардарска Македонија – 326
Ватан (Сијам), рудник – 318
Ватошево, село – 187
Вашингтон – 326
Везиров мост – 265
Везичево, село – 174
Велес, вилајет – 40
Велика Британија – 200, 275, 299, 384; в. Енглеска
Велика Дренова, село – 184
Велика Крсна, село – 170
Велика Моштаница, село – 166
Велика Плана, село – 171
Велики Крстац – 56
Велики Шћец в. Шћец (Велики Шћец, Ћеци, Шегец)
Велико Градиште, село – 180
Велико Лаоле, село у кнежини Млавска – 174
Велико Лаоле, село у кнежини Хомоље – 178
Велико Орашје, село – 171
Велико Село, село у кнежини Грочанској – 169
Велико Село, село у кнежини Моравска – 176
Велико Црниће, село – 176
Венеција – 13-15
Венчани, село – 168
Видин – 193-197
Вијовић (Морина), село – 53
Винорача, село – 183
Винци, село – 179
Винча, село у нахији Грочанској – 169
Винча, село у нахији Јасеница – 188
Вињиште, село – 190
Вирине, село – 174
Вировитица – 150
Витановци, село – 189
Витанци, село – 174
Витежево, село – 173
Витковац, село – 189
Витовница, село – 175
Вишевац, село – 186
Вишњица, село – 169
Влакча, село – 188
Влана в. Влахиња (Влана)
Влахиња (Влана), село – 46
Влашка, село у кнежини Кораћичкој – 169
Влашка, село у нахији Ћупријској – 173
Влашки Дол, село у кнежини Моравска – 177
Влашки Дол, село у кнежини Печка – 179
Влк (област Вука Бранковића), вилајет – 40-42
Воденице, село – 181
Водице, село – 171
Воилово, село – 178
Војковци, село – 187
Војник, село – 174
Војска, село – 173
Волуја, село – 178
Волујак, село – 184
Вољавча, село – 183
Вочина – 150
Вошанац, село – 174
Врабчање – 172
Вранић, село – 166
Враништ в. Браниште (Враништ)
Врановац, село – 183
Вранови, село у кнежини Моравска – 171

Вранови, село у кнежини Лепеница – 187
Врање – 44, 215
Вратар, село – 182
Врба, село – 183
Врбета, село – 190
Врбица, село у кнежини Грочанској – 170
Врбица, село кнежини Јасеница – 187, 188
Врбница, село – 176
Врбница, село – 53
Врбничко језеро – 48, 53
Врбовац, у Малој Влашкој - 151, 157
Врбовац, село у нахији Ћупријској – 172
Врбовна, село – 166
Вреоци, село – 167
Вријеска – 151, 157
Врљан, село – 174
Врхбосна, жупа – 40
Врчин, село – 169
Вукмановац – 183
Вуковац, село – 178
Вуковић, село – 179
Вукосавци, село – 187
Вучак, село – 171
Вучитрн – 264, 268, 342
Вучковица, село – 190

Габренич (Габреница), село – 49
Гај – 151, 152, 154
Гараши, село – 187
Гарево, село – 179
Гижуб в. Дижуб (Гижуб)
Главинци, село – 182
Гладна, село – 173
Гледић, село – 190
Глибовац, село – 171
Глобари, село – 182
Глобочица в. Липочица (Глобочица)
Глоговац, село – 173
Гложани, село – 173
Глухавица в. Демирџи пазар (Глухавица)
Гњилане – 268
Говеђе Поље – 151, 156
Годачица, село – 190
Голобок, село – 171
Голочела, село – 190
Голубац – 44
Голубац, село у кнежини Голубачкој – 178
Голубачка или Речка кнежина – 165, 178
Гољај (Гољани), село – 45, 52
Гољани в. Гољај (Гољани
Гора, нахија – 39, 43, 44, 55, 58, 78
Горња Бакша в. Горње Башинце (Горња Бакша, Стобрдо)
Горња Врбава, село – 189
Горња Грбица, село – 188
Горња Добриња – 316
Горња Рача, село – 186
Горња Ресавица, село – 172
Горњани, село – 191
Горње Комарице, село – 185
Горње Башинце (Горња Бакша, Стобрдо), село – 50
Горње Јарушице, село – 186
Горње Штипље, село – 183
Горњи Грбаљ – 9, 11, 18, 20
Горњи Дебар, вилајет – 40
Горњи Дубич, село – 184
Горњи Јововац (Јовац), село – 181
Горњи Крчин, село – 182
Горњи Крчмари, село – 186
Горњи Милановац – 316
Горњи Рачник, село – 183
Горњи Срем – 141-143, 147
Горовић, село – 187
Горочуп (Горожуп), село – 47

Грабовац, у Малој Влашкој – 151, 155
Грабовац, село у нахији Ћупријској – 174
Грабовац, село у кнежини Левач – 184
Грабовац, село у кнежини Гружа – 189
Грабовица, село – 173
Градац, село – 186
Градишта в. Крадиште (Градишта)
Грац – 401, 409
Грачаница, манастир – 269
Грбаљ (Zoppe de Gerbilii), жупа – 7-22
Гргетег, манастир – 141, 425
Грђевица – 151, 156
Гривац, село – 189
Гроцка, село – 169
Грочанска (Подунавска) кнежина – 168
Грошница, село – 190
Гружа, кнежина – 188
Грчка – 275, 293, 299, 304, 328
Губеревац, село у кнежини Катића – 168
Губеревац, село у кнежини Лепеница – 186
Губеревац, село у кнежини Гружа – 189
Гукош, село – 167
Гунцати, село – 189
Гусиње – 197
Гусињска каза – 271

Далеки Исток – 330
Далмација – 13, 251, 280
Даљ – 137, 146
Данска – 299
Дарда, село – 48
Даросава, село – 168
Дарувар в. Подборје
Дворица, село – 181
Двориште, село у нахији Ћупријској – 172
Двориште, село у кнежини Голубачкој – 178
Дебар – 270, 272
Дебели Луг, село – 191
Дебруш, село – 53
Девић, село – 53
Девол, река – 326
Дега в. Длга (Дега)
Демирџи пазар (Глухавица), рудник – 42
Деонице, село – 183
Десимировац, село – 188
Десина, село – 180
Дечани, манастир – 45, 269, 271, 272, 278
Дивостин, село – 188
Дижуб (Гижуб), село – 47
Диканица (Диканце), село – 54, 55
Дићи, село – 167
Дјевица, стена – 53
Длга (Дега) , село – 51
Длгомуша (Длгошевци, Мјекер Бард, Дуга Шума), село – 50
Добра Водица, село – 186
Добра Кућа – 151, 157
Добра, село – 178
Добрача, село – 189
Добрња, село – 177
Доброселица, село – 185
Добруна – 52
Добрушин (Добруште), село – 53
Дојран – 283
Долна Рача, село – 186
Долни Крчмари, село – 186
Долња Ресавица, село – 172
Долње Јарушице, село – 186
Долње Штипље, село – 183
Долњи Дубић, село – 184
Долњи Крчин, село – 182

Долњи Рачник, село – 183
Дољашница, село – 180
Домуз. Поток, село – 185
Домштица, нахија – 43, 44, 49
Доња Бакша в. Доње Башинце (Доња Бакша)
Доња Врбава, село – 189
Доња Грбица, село – 188
Доње Башинце (Доња Бакша), село – 50
Доње Комарице, село – 185
Доње Подримље – 42
Доњи Вакуф – 416
Доњи Грбаљ – 9, 11, 12, 19, 21
Доњи Дебар, вилајет – 40
Доњи Милановац в. Пореч (Доњи Милановац)
Доњи Срем – 141-143, 147
Драгатан (Тректан), село – 46
Драгаш (Кракоште), село – 54-58
Драгобраћа, село – 190
Драговац, село – 176
Драговићи – 151, 154
Драгомиљ, село – 49
Драгоцвет, село – 183
Драгошевац, село – 182
Драгушица, село – 189
Дражањ, село – 169
Дражевац, село – 166
Дражмировац, село – 173
Драма – 283
Драча, село – 188
Дреновац, село – 190
Дрим – 47-49, 51, 53, 73, 267
Дрина – 425
Дрлупа, село у нахији Београдској – 168
Дрлупа, село у кнежини Гружа – 190
Дрмна, село – 180
Друговац, село – 170
Дубље, село – 173
Дубница, село– 173
Дубока, село у нахији Ћупријској – 173
Дубока, село у кнежини Жвиждка – 178
Дубона, село – 170
Дубочка, село – 175
Дубравица, село – 176
Дубровник – 12, 14-17, 23, 25-28, 30-33, 35-38, 265, 279, 280, 401
Дуга Шума – 50; в Длгомуша (Длгошевци, Мјекер Бард, Дуга Шума)
Дуго Брдо, вилајет – 40
Дудовица, село – 167
Дукаћински санџак – 42, 43, 47, 49, 50, 53
Дуљени, село – 185
Дунав – 162, 313
Дучина, село – 168
Душмановић, село – 179

Ђаковачка каза – 271
Ђаковица – 50, 73, 264, 270, 358
Ђевдин, село – 174
Ђеци в. Шћец (Велики Шћец, Ђеци, Шегец)
Ђинани (Ђинан, Ђинај), село – 49
Ђураково, село – 180
Ђуринац, село – 173
Ђуринци, село – 170
Ђурисело, село – 190
Ђуричка (Ђуловац) – 151, 157

Европа – 194, 199, 200, 275, 349, 353, 360, 361, 375, 387, 390
Егејска Македонија – 326
Егејско море – 326
Енглеска – 284, 299, 300, 383; в. Велика Британија
Епир – 44
Ердеч, село – 190

Жабаре, село – 177
Жабари, село – 187
Жагубица, село – 178
Жарково, село – 166
Жвиждка кнежина – 178
Ждрело, село – 174
Железник, село – 166
Живице, село – 176
Жидиље, село – 172
Жировница, село у нахији Ћупријској – 172
Жировница, село у кнежини Лепеница – 186
Житковица, село – 179
Жрков (Жерка), село – 50
Жумберковац – 151, 155
Жуње, село – 189
Жупањац, село – 167
Жупањевац, село – 184
Жур, село – 52

Забојница, село – 188
Забрдске – 151, 156
Забрдско војводство – 149-151, 158
Забрђе, село – 177
Забрега, село – 175
Загорица, село – 187
Загреб – 152, 399, 401, 403, 404, 408, 419, 422, 424, 425
Загорје – 418
Задар – 425
Задрима – 265
Заиле – 151, 156
Зајечар – 246
Заклопача, село – 169
Закута, село – 190
Залагајевац, село – 181
Западна Славонија – 149, 158
Запот (Запод), село – 57
Затоња, село – 180
Захариш (Захаришта) – 46
Звечан, вилајет – 40, 42
Звиждска кнежина – 165
Зворник, санџак – 125
Зеленик, село – 179
Земун – 238, 244, 245, 249
Зеоке, село – 167
Зерзев, село – 47
Зизер, село – 47
Зјум в. Зубовце (Зјум, раније Зумби)
Златарићи, село – 171
Златенац, село – 173
Златово, село – 174
Злопоток (Зли Поток), село – 55
Зрзе, село – 47
Зубовце (Зјум, раније Зумби), село – 50
Зуце, село – 169

Иванковац, село – 172
Иванча, село – 170
Избеница, село – 181
Изворица, село – 178
Исакова, село – 173
Истанбул в. Цариград
Исток – 376
Источна Румелија – 335, 374
Италија – 46, 201, 275, 299, 383

Јабланац, село – 171
Јабучје, село – 185
Јавор – 264
Јагма – 151, 155
Јагњило, село – 187
Јагодина, село – 181
Јагодинска нахија – 165, 181
Јадран, Јадранско море – 17, 267, 269, 270, 275
Јајинци, село – 168
Јаковци – 151, 156
Јањево, рудник – 112, 268
Јапага – 151, 154
Јасенак, село – 166

Јасеница, кнежина – 187
Јасеничка кнежина в. Моравска и Јасеничка кнежина
Јасенова, село – 174
Јасика, село – 182
Јасиково, село – 178
Јасички Кованлуци (Кованлук), село – 182
Језеро, село – 172
Јелеч, вилајет – 40, 42
Јеловац, село – 172
Јеловик, село – 187
Јовановац, село – 186
Јововац, село – 172
Јошаница, село – 178
Јунковац, село у нахији Београдској – 167
Јунковац, село у кнежини Лепеница – 187

Кавадар, село – 183
Кавала – 283
Каиро – 381
Каленовац, село – 183
Калканделен (Тетово), вилајет – 40, 41, 115, 117, 119
Калудра, село – 184
Калуђерица, село – 169
Кальиште, село – 175
Камен, село – 166
Каменари, село – 182
Камендол, село – 169
Каменово, село – 175
Камијево, село – 179
Камчић (Хамчић, Кам, Ками), село – 52
Каона, село – 178
Кара-Даг, планина – 270
Карановчић, село – 182
Карловац – 425
Карловачка митрополија – 137, 162
Карловци – 138, 139, 141-143, 145, 147, 148, 150, 425
Касидол, село – 180
Катрли, махала – 115, 116, 119
Катун, село – 181
Кијев – 350
Кијево, село – 186
Кикојевац, село – 188
Кипар – 326
Кисиљево, село – 180
Кичево, вилајет – 40
Кишан (Кићај), село – 48
Кјар (Ћар), село – 45
Кладово – 313
Кладурово, село – 175
Кленовник, село – 176
Клење, село – 179
Клиса – 151, 154
Кличевац, село – 180
Клокочевац, село – 191
Кнан – 49
Кнежевац, село – 166
Кнежина Катића в. Космајска кнежина
Кнежица, село – 175
Кнић, село – 189
Кньажевац – 44, 217, 234
Кобиље, село – 175
Кованица, село – 172
Кованлук в. Јасички Кованлуци (Кованлук)
Ковачевац, у Малој Влашкој – 151, 155
Ковачевац, село у кнежини Моравска – 170
Ковачевац, село у кнежини Левач – 183
Ковачи, село – 48
Кодисак в. Кочичак (Кодисак, Кудсак)
Кожух, планина – 326
Којуш, село – 47; в. Кољш (Којуш)

Колари, село у кнежини Моравска – 170
Колари, село у кнежини Темнић – 182
Колашин – 342, 355
Колубарска кнежина – 167
Кољш (Којуш), село – 49
Комарани, село – 182
Комарани, село – 185
Конатица, село – 166
Кончаница – 151, 157
Коњска, село – 171
Коњуси, село – 182
Коњуша, село – 189
Копљари, село – 187
Копривица, село – 181
Кораћица, село – 170
Кораћичка кнежина – 169
Кореничани – 151, 157
Корита – 151, 155
Корићани, село – 190
Корман, село – 185
Космајска кнежина – 168
Косово – 40, 44, 206, 250, 268-270, 341
Косовска Митровица в. Митровица
Косовски вилајет – 264, 265, 325-328, 333, 340-342, 358, 372, 385
Костолац, село – 180
Костур (Костири), село – 51
Котор – 7-16, 17, 22
Котражје, село – 188
Котурић – 151, 156
Кочетин, село – 177
Кочичак (Кодисак, Кудсак), село – 53
Кошариште (Кошаришт), село – 57
Кошарња, село – 171
Крављи Дол, село – 176
Крагуј – 151, 154
Крагујевац – 164, 195-197, 204, 217, 225, 227, 313
Крагујевачка нахија – 165, 185
Крадиште (Градишта), село – 55
Крајкова (Крајк), село – 47
Краков – 411
Кракоште – 55; в. Драгаш (Кракоште)
Кратово – 115, 117, 120
Крвавице, село – 182
Крвије, село – 174
Кребинц, село – 49
Крепољин, село – 177
Крешево, рудник – 133
Крештеловац – 151, 156
Кривача, село – 178
Крим – 350, 352
Крит – 351, 381
Кричке – 151, 155, 156
Крњево, село – 171
Кроја – 40
Крстас (В. и М. Крстац), село – 57
Крума в. Крумја (Крума)
Крумја (Крума) – 45, 46
Крупаја, село – 177
Крушева (Крушево), село – 55
Крушевац – 44
Крушевац, санџак – 125
Крушевица Доња, село – 179
Крушевица, село у кнежини Катић – 168
Крушевица, село у кнежини Жвиждка – 178
Крушевица, село у кнежини Темнић – 182
Крушевица, село у кнежини Левач – 185
Крушево, село кнежини Моравска – 171
Крушево, село нахији Ћупријској – 173
Крушеица, потес – 56
Кршавица (Крушевица), село – 56
Кудреш, село – 179

Кудсак в. Кочичак (Кодисак, Кудсак)
Куке, село – 167
Кукеш – 49
Куклин, село – 182
Кукуњевац – 151, 155
Кула, село – 175
Кулич, село – 172
Кумане, село – 180
Кумодраж, село – 168
Купиновац, село – 173
Курјаче, село – 180
Кусадак, село – 170
Кусић, село – 180
Кусоње – 151, 154
Кутлово, село – 189
Кучајна, рудник – 119, 123-129, 132, 133-135
Кучајна, село – 178
Кушељево, село – 177

Лавов – 411
Лазаревац, село – 182
Лајпциг – 409, 411, 415
Ландол, село – 170
Ланиште, село – 181
Лапово, село – 171
Левач, кнежина – 183
Ленић, село – 51, 52
Лепеница, кнежина – 185, 188
Лепојевићи, село – 184
Лесковац, село у нахији Београдској – 166
Лесковац, село у кнежини Млавска – 175
Лесковац, село у кнежини Гружа – 189
Летњиковац, село – 176
Лешево, село – 190
Лешница, село – 179
Лештан, село – 169
Лештани, у Малој Влашкој – 151, 155
Лештани, село у вилајету Паштрик – 58
Ливадица, село – 177
Ливађани – 151, 155
Ливно (Лијевно) – 405
Липе, село – 169
Липе, село – 172
Липик – 151, 152, 154
Липнице, село – 190
Липовац, у Малој Влашкој – 151, 154
Липовац, село у кнежини Јасеница – 188
Липовац, село у кнежини Гружа – 189
Липовица, село – 172
Липочица (Глобочица), село – 55
Лисовић, село – 168
Лободер, село – 184
Ловска – 151, 155
Ловци, село – 185
Лоћике, село – 183
Лозна, село – 190
Лозница, село – 178
Лозовик, село – 171
Лозовик, село – 183
Ломја (Љојм), село – 56
Ломница, село у нахији Ћупријској – 172
Ломница, село у кнежини Левач – 185
Лондон – 205, 289, 290, 291, 314, 326, 330, 343, 424
Лопушник, село – 177
Лугавчина, село – 171
Лужнице, село – 186
Лукавица, , село – 167
Лукања, село – 186
Лукари, село – 183
Луковица, село – 173
Лумпеш в. Љомпеш (Лумпеш, Љом Пеж, Љум Пеж)

Лучица, село у нахији Ћупријској – 173
Лучица, село у кнежини Моравска – 176

Љојм в. Ломја (Љојм)
Љомпеш (Лумпеш, Љом Пеж, Љум Пеж), село – 51
Љубинић, село – 187
Љубиње, село – 179
Љубић, село – 190
Љубљана – 422
Љубовић (Љубовиште), село – 54
Љуљаци, село – 189
Љума, река – 54, 56, 57, 265
Љумска каза – 272

Магудица, село – 177
Мазрек, село – 49
Маиловац, село – 180
Мајданпек, рудник – 124, 126, 134
Мајнић, село – 188
Мајнц – 314
Мајур, село – 181
Мајуревци, село – 180
Македонија – 40, 260, 264, 265, 268, 279, 283, 325-341, 343-347, 349-351, 353, 357-363, 365, 367, 368, 376, 377, 380-385
Макци, село – 179
Мала Влашка – 149, 150, 153, 158, 159
Мала Дренова, село – 184
Мала Иванча, село – 169
Мала Крсна, село – 171
Мала Крушевица, село – 182
Мала Моштаница, село – 166
Мала Плана, село – 171
Малешево, село у кнежини Голубачкој – 178
Малешево, село у кнежини Левач – 184
Мали Поповић, село – 173
Мало Градиште, село – 179
Мало Лаоле, село – 174
Мало Орашје, село – 170
Мало Црниће, село – 175
Манастирица, село – 175
Манић, село – 168
Манојловци, село – 187
Маријане, село – 180
Марковац, село – 171
Марчић, село – 185
Маскаре, село у кнежини Темнић – 182
Маскаре, село у кнежини Лепеница – 187
Маслошево, село – 188
Мачва – 405
Мачевац, село – 173
Медвеђа, село у нахији Ћупријској – 174
Медвеђа, село у кнежини Хомоље – 177
Медвеђа, село у кнежини Левач – 184
Медина – 90, 91
Медојевац, село – 183
Медошевац, село – 167
Међулужје, село – 170
Међуречје, село – 183
Међурић – 151, 152, 155
Мексико – 299
Мелник – 283
Мелница, село – 175
Мељак, село – 167
Места, река – 327, 342
Мечковац, село – 185
Мизаз (Мизез, Мизезе, Мезез), село – 47
Мијаиловац, село – 184
Мијаљевић, село – 179
Мијатовац, село – 181
Милавчић, село – 190

Милаковац, село – 189
Милатовац, село у кнежини Хомоље – 178
Милатовац, село у кнежини Лепеница – 186
Милива, село – 172
Милиште (Миљај), село – 48
Милошевац, село – 171
Милутовац, село – 184
Миљај в. Милиште (Миљај)
Миљевска река – 54
Минхен – 401, 415
Миранић, село – 188
Миријево, село у кнежини Грочанској – 169
Миријево, село у кнежини Моравска – 177
Миросаљци, село – 168
Мирцштег – 333-335, 362, 368, 369
Мислођин, село – 166
Митровица – 259, 264, 266-269, 282, 285, 287, 342, 359, 360
Мишевићи, село – 183
Мишљановац, село – 179
Мјекер Бард (Мјекр Бард, Дуга Шума) – 50; в. Длгомуша (Длгошевци, Мјекер Бард, Дуга Шума)
Млавска кнежина – 174
Младеновац, село – 170
Млетачка република в. Венеција
Мокри Луг, село – 168
Моравска и Јасеничка кнежина – 170
Моравска кнежина – 176
Моравско-вардарска долина – 328
Морани, село – 42
Морина в. Вијовић (Морина)
Москва – 422
Мосна, село – 191
Мостарска епархија – 273
Мотрићи, село – 185
Мраморац, село – 171
Мрчковац, село – 179
Мустапић, село – 179
Мућава, село – 173

Набрђе, село – 176
Надрле, село – 184
Намга, село – 42
Неврокоп – 283
Неготин – 217, 228
Немачка – 299
Неменикуће, село – 170
Нерестница, село – 178
Нереч, планина – 326
Неродимља – 267, 269
Нивце (Нимч), село – 56
Никољица (Никољиц) – 45
Никшић (Власи Никшићи), вилајет – 40, 42
Никшић, село – 186
Нимник, манастир – 180
Нице, планина – 326
Ниш – 44, 133, 225, 270, 310, 312, 313, 315, 316, 389
Нишка бања – 313
Нова Барош – 264
Нова Села (Новосеја), село – 55, 58
Нови Луг, село – 168
Нови Пазар – 264, 342, 355
Нови Сад – 249, 264, 403
Ново Брдо – 115-117, 119-121, 123
Новопазарски санџак – 264, 265
Норвешка – 350
Нормандија – 357

Обреж, у Малој Влашкој – 151, 154
Обреж, село у кнежини Темнић – 181
Овсиште, село – 188
Одеса – 381, 408, 416
Ожеговци – 151, 156
Опарићи, село – 184
Опланићи, село – 189

Опоље, нахија – 43, 44, 52
Опорица, село – 188
Орашац, село – 187
Орашје, село – 181
Орашковица, село – 174
Оргосте в. Оркоште (Оргосте, Ордос)
Ордос в. Оркоште (Оргосте, Ордос)
Ореовица, село – 177
Орешк, село – 56
Орешковица, село – 191
Оркоште (Оргосте, Ордос), село – 57
Орље, село – 42
Орљево, село – 177
Орћушта (Орћуша), село – 57
Орчикле (Очикле), село – 57
Осаница, село – 178
Осипаоница, село – 171
Османско царство (Отоманско царство, Турска) – 40, 41, 44, 73, 77, 83, 109, 111-114, 118, 121, 135, 150, 163, 202, 203, 207, 259, 260, 262, 263, 265, 270, 272, 276, 278, 279, 281, 284, 287, 296, 300, 304, 327, 330-337, 340-346, 348, 349, 351-354, 357, 360-363, 365-368, 373, 375-378, 384, 385, 397
Осоговска планина – 326
Остриковац, село – 181
Острово, село – 180
Оструженица, село – 166
Отоманско цатство в. Османско царство (Отоманско царство, Турска)
Охрид – 264, 282
Охридско језеро – 326
Очикле в. Орчикле (Очикле)

Павловац, село – 187
Падеж, село – 181
Пајазотово, село – 188
Пајковац, село – 182
Пајсић, село – 189
Пакрани – 151, 157
Пакрац – 150, 151, 154
Пакрачки санџак – 150
Пакрачко војводство – 149-151, 158
Пакша (Пакиш), село – 57
Паланка, село – 171
Паљане, село – 172
Панково, село – 177
Панчево – 249
Пањак Дреновски, село – 184
Пањевац, село – 172
Пањевица, село – 181
Париз – 205, 314, 317, 318, 322
Парцани, село у кнежини Корађичкој – 169
Парцани, село у кнежини Темнић – 181
Пастриц (Паштрик), вилајет – 39-74
Патка, насеље на извориште Скатине – 52
Патка, потес – 52
Патка, у нахији Рудина – 48
Патка, у подножју Паштрика – 48
Патково, жупа – 39, 43, 48, 73
Паша санџак – 115, 116, 118, 119
Паштрма, село – 189
Пелеш – 326
Перолај – 52
Персија – 299
Петка, село нахији Београдској – 167
Петка, село у кнежини Моравска – 176
Петријево, село – 170
Петровац, село – 186
Петровац на Млави – 175; в. Свиња (Свиње, Петровац на Млави)
Петрово Село – 139
Петроград – 330-332, 335, 343, 350, 353, 406, 408, 421, 422

Петропоље, село – 190
Пећ – 162, 264, 270, 272, 358
Пећани, село – 166
Пећка каза ("Пећка нахија") – 271, 272
Пећка кнежина – 165
Пећка патријаршија – 162, 164, 271, 278
Пећки санџак – 264, 271
Печаница, село – 179
Печеног, село – 189
Печка, кнежина – 179
Пешта – 205, 249, 314, 316, 404
Пиносава, село – 168
Пирин-планина – 343
Пиринска Македонија – 326, 342
Плав, село – 58, 197
Плавска река – 57
Плажане, село – 173
Плана (Планеја), село – 48
Планеја в. Плана (Планеја)
Планиница, село – 184
Пласковац, село – 188
Пљеваљски санџак – 264
Повардарје – 329
Подборје (Дарувар) – 150, 151, 157
Подборско војводство – 149-151, 153, 158
Подравска Слатина – 150
Подримље в. Доње Подримље
Подунавска кнежина в. Грочанска (Подунавска) кнежина
Подунавске крајине – 138, 139, 143
Пожаревац, село у кнежини Кораћичкој – 169
Пожаревац, село у кнежини Моравска – 176
Пожаревачка нахија – 165, 174
Пожежена, село – 179
Пожешки санџак – 150
Познањ – 411
Полатна, село – 176
Пољана, у Малој Влашкој – 151, 152, 154
Пољана, село у кнежини Моравска – 176
Пољна, село – 184
Пониква, село – 179
Поповац, у Малој Влашкој – 151, 156
Поповац, село у кнежини Рамска – 180
Поповић, село – 169
Поповићи, село – 174
Поповчић, село – 176
Пореч (Доњи Милановац), село – 191
Поречка река, нахија – 165, 191
Породин, село – 177
Португалија – 200, 207, 299
Посавска кнежина – 166
Посавска крајина – 150
Поскурице, село – 188
Поточац, село – 181
Праг – 314, 404, 409, 411, 412, 418, 425
Прањина, село – 181
Пргомеље – 151, 156
Превеж, село – 184
Преминје (Брекилиње, Брекињ), село – 54
Преспанско језеро – 326
Претоке, село – 189
Претрже, село – 175
Прешево – 44
Прешевска каза – 349
Прешевски Поток, село – 115, 117, 119
Прибић, село – 175
Призрен – 48, 49, 52-54, 259, 264-275, 278, 281-285, 287
Призренска каза ("Призренска нахија") – 272

Призренски санџак – 43, 44, 47, 49, 53, 264, 272, 287
Призренско-рашка епархија – 273
Прилеп, вилајет – 40
Приморје – 8, 405
Прислоница – 316
Приштина – 259, 260, 262-268, 284, 286, 287, 342
Приштина, вилајет – 40, 115, 117, 120
Приштински санџак – 264
Пркосава, село – 168
Прњавор Враћевшнице, село – 189
Прњавор Грнчарица, село – 186
Прњавор Драча, село – 188
Прњавор Ивковачки, село – 182
Прњавор Јошаница, село – 183
Прњавор Каленићки, село – 184
Прњавор Љубостињски, село – 184
Прњавор монастира Бегаљице, село – 169
Прњавор монастира Нимник, село – 180
Прњавор раковачки, село – 168
Прњавор Својновачки, село – 181
Прово, село – 176
Прогоројевац, село – 168
Прокупље – 217, 231
Прошинац в. Рошинци (Прошинац)
Пругово, село – 176
Пружатовац, село – 170
Пруска – 200
Пударци, село – 169
Пука – 265
Пуклица – 151, 157
Пуљци, село – 183
Пусто Село, село – 186
Пустосад в. Стосат (Пустосад)
Пуц, село – 46
Пчелице, село – 185
Пчелице, село – 190
Рабеновац, село – 183
Рабровац, село – 187
Раброво, село – 179
Раваница, село – 190
Радашин, село – 173
Радеша, село – 54
Радинци, село – 171
Радмиловић, село – 189
Радовање, село – 171
Радовина, нахија – 39, 43, 49, 52, 53, 78
Радогош – 48, 50, 51
Радогоште, село – 51
Радоња, нахија – 52
Радошевци, село – 179
Радовиште – 283
Радуловац, село – 175
Раинац, село – 184
Рајкинац, село – 173
Рајковац, село у кнежини Корађичкој – 170
Рајковац, село у кнежини Лепеница – 187
Ракинац, село у нахији Смедеревској – 171
Ракинац, село у кнежини Моравска – 177
Ракитово, село – 181
Ракова Бара, село – 178
Раковица, село – 169
Рам, село – 180
Рамаћа, село – 189
Рамново, село – 172
Рамска кнежина (Стишка) – 165, 180
Раниловић, село – 168
Рановац, село – 175
Рапча, село – 58
Рас, вилајет – 40
Ратари, село – 187
Ратковићи, село – 185
Рашанци, село – 175

Рашевица, село – 181
Рашка – 40, 41, 44, 264
Рашко-призренска епархија – 329
Рашковац, село – 189
Река, вилајет – 40
Рековац, село – 185
Ремовац – 151, 157
Ресник, село у кнежини Грочанској – 168
Ресник, село у кнежини Лепеници – 186
Речица, село – 180
Рибари, село у кнежини Хомоље – 178
Рибари, село у кнежини Темнић – 181
Рибарска планина – 269
Рибник, село – 169
Рибник, село – 181
Ријека (Фијума) – 265, 267, 280
Риљац, село – 184
Рим – 330, 412, 416
Рипањ, село – 169
Ритопек, село – 169
Роан – 8
Роанда, село – 173
Рогача, село – 168
Рогова, село – 47
Рогојевац, село – 189
Рогољи – 151, 155
Рогуље – 151, 156
Розда, село – 58
Ропочово, село – 169
Рошинци (Прошинац) , село – 173
Рудина, нахија – 39, 43, 48, 50, 51, 78
Рудна – 317
Рудна Глава, село – 191
Руднички округ – 217, 219, 232
Рудовци, село – 168
Руђе, село – 42
Румелија – 39-41, 44, 45, 110, 112, 118, 333, 340
Румунија – 293, 299, 303
Русија – 201, 203, 207, 273, 275, 284, 299, 300, 303, 304, 311, 327, 330, 332-334, 336, 350, 355, 356, 358, 362, 365-368, 371, 374-379, 381-383, 385, 410, 421
Рушањ, село – 168
Рушта, село – 51

Сабанта Горња, село – 185
Сабанта Доња, село – 185
Сава – 150, 162
Сакра, потес – 47
Сакраница, село – 47
Сакула, село – 167
Салуковац (Салаковац), село – 176
Санкт Петербург в. Петроград
Сарајево – 264, 269, 381, 400, 403-406, 410, 412, 413, 417, 420, 423, 424, 426
Сарајевска митрополија – 164
Саранов, село – 186
Сараорци, село – 171
Сарухан – 41
Св. Никола, манастир у Добрушти – 53
Св. Спас – 265
Св. Срђ и Влакх, црква у Скадру – 279
Св. Урош, црква у Неродимљу – 269
Света Гора – 283
Свети Ђорђе в. Ајо Јорги (Свети Ђорђе, Шин Ђерђ)
Светлић, село – 186
Свилајнац, село – 173
Свиња (Свиње, Петровац на Млави) , село – 175
Свињарево, село – 176
Свиоковац, село – 183
Својново, село – 181
Северна Америка – 206

Седлари, село – 173
Секурич, село – 182
Селевац, село – 170
Сена, село – 179
Сенија (Сенова) , село – 170
Сенова в. Сенија (Сенова)
Сење, село – 172
Сеона, село – 170
Сепци, село – 186
Серез – 259, 264, 265, 282, 283, 285, 287
Сибница, село у кнежини Катић – 168
Сибница, село у кнежини Моравска – 177
Сибница, село у кнежини Левач – 184
Сибница, село у кнежини Гружа – 190
Сиге, село – 177
Сидрекапса, рудник – 112
Сијам в. Ватан (Сијам)
Сијена – 416
Сиљевица, село – 185
Синји Вир, село – 172
Сипа, село – 313
Сипићи, село – 186
Сираково, село – 180
Сирач – 150
Сједињене Америчке Државе – 299, 300
Сјеница – 264, 342, 355
Сјеница, вилајет – 40
Скадар – 259, 264-267, 269, 270, 274-285, 287
Скадарски вилајет – 265, 287
Скадарски санџак – 46
Скатина (Слатина), река – 50-52
Скендеровци – 151, 155
Скобаљ, село – 171
Скопље – 39, 115.117, 119, 120, 260, 262-264, 267, 269, 281, 282, 284, 285, 326-329, 358, 416
Скопска епархија – 329
Скопска Црна Гора – 327
Скопски незарет – 109, 113, 120
Скопски санџак – 264, 327, 329
Скопско крајиште, вилајет – 39-42
Скопско-босанско крајиште – 40, 41, 73
Славонија – 149-153, 158, 159, 405, 422
Сладаја, село – 172
Сладинци, село – 179
Слана, село – 175
Слано – 26
Сланци, село – 169
Слатина, село – 183
Сливница – 328
Смедерево – 170, 264, 313
Смедерево, санџак – 125
Смедеревска нахија – 165, 170
Смолућа, село – 42
Смољинац, село – 180
Снеготин, село – 178
Соколово, село – 167
Солун – 44, 260, 262, 263, 267, 271, 282, 284, 327-329, 334, 340, 345, 352, 359, 381, 382
Солунски вилајет – 325-329, 333, 340, 359, 372, 385
Софија – 118, 326, 329, 330, 335, 350, 361, 366, 387-391, 393-396, 422
Сплит (Сплет) – 251
Србија – 7, 12, 22, 28, 39, 44, 123, 163-165, 192-195, 197, 202-205, 207, 209, 215, 216, 236-240, 243, 245-257, 259-262, 265, 266, 268, 269, 272, 273, 275, 278-280, 283, 287, 289-307, 310, 312, 313, 325-387, 389, 390, 393, 394, 396, 397, 402, 405, 406, 411
Средњево, село – 180
Срем – 137-142, 147-153, 159
Срем, санџак – 125

Сремска архидијецеза – 137, 139
Сремски Карловци – 150; в. Карловци
Сремчица, село – 166
Срмостен, село – 172
Срње, село – 182
Српци, село – 179
Стојник, село – 168
Стамница, село – 174
Станови, село – 190
Стара Србија – 259, 260, 264, 265, 268-270, 279, 327, 329, 332-335, 338, 341, 343, 344, 346-347, 349, 351, 355, 356, 358-361, 363, 365, 368, 377, 380
Старичина в. Царичина (Старичина)
Старовлашка, област – 197, 198
Старчево, село – 175
Стењевац, село – 172
Степашиновац, село – 169
Степојевац, село – 166
Стишка кнежина в. Рамска кнежина (Стишка)
Стобрдо (Стоберце) – 50; в. Горње Башинце (Горња Бакша, Стобрдо)
Стојник, село – 187
Стопања, село – 184
Стосат (Пустосад), село – 47
Страгари, село – 184
Страчева (Стрезева, Стрезава, Стрез), село – 58
Стрезева в. Страчева (Стрезева, Стрезава, Стрез)
Стрмово, село – 168
Струма, река – 326, 327, 342
Струмица, река – 283, 326
Стубаљ, село – 190
Стубица, село у нахији Београдској – 167
Стубица, село у нахији Ћупријској – 172
Суботица, село – 173
Субоцка – 151, 155
Субоцки град – 151, 155
Субоцко војводство – 149-151, 158
Субска, село – 173
Суводол, село – 178
Сугубина мал., село – 184
Сугубине, село – 185
Суморовац, село – 188

Табановац, село – 174
Таково, село – 312
Танда, село – 191
Теверич, село – 185
Темнић, кнежина – 181
Тетово – 270; Тетово в. Калканделен (Тетово), вилајет
Тетовска каза – 272
Течићи, село – 183
Тир-и-Бала, махала – 96, 98, 100-103
Тисовац – 151, 156
Тичевац, село – 176
Тлсто Брдо – 50; в. Стобрдо (Стоберце)
Токио – 366
Тољевац, село – 182
Топлица – 232
Топојан (Топољан) – 54-56, 58
Топола – 183, 188, 237, 240, 249, 250, 257
Тополница, село – 176
Тополница, село – 191
Тополовник, село – 180
Топоница, код Ниша – 310, 312
Топоница, село у Гружи – 189
Топчидер, село – 168
Торањ – 151, 154
Тракија, крајиште – 39
Трбушница, село – 167
Трговишка каза – 271
Тректан в. Драгатан (Тректан)

Трепча, рудник – 109-113, 115-119, 121, 135
Трешњевица Горња, село – 187
Трешњевица Доња, село – 187
Триброде, село – 180
Трикала, крајиште – 39
Трмбаси, село – 185
Трмеш, село – 48
Трнава, село у кнежини Левач – 183
Трнава, село у кнежини Лепеница – 186
Трнаковац – 151, 155
Трновча, село – 171
Трновче, село – 175
Трњане, село – 176
Тројеглава – 151, 156
Тропоја – 50
Тропоња, село – 174
Трст – 265, 267, 279, 280
Трумш, планина – 48
Труњевац, село – 174
Тулеж, село – 168
Турија, село – 178
Турска в. Османско царство (Отоманско царство, Турска)
Турчин, село – 186
Тушевиште, село – 49
Тушиште, санџак – 49
Ћафа Прушит, село – 52
Ћелије, село, село – 167
Ћириковац, село – 176
Ћуприја, село – 172
Ћупријска нахија – 165, 172
Ћурчијево, село – 177
Ћустендил, крајиште – 39
Ћустендилски назарет – 120
Ћустендилски санџак – 120

Угљаревац, село – 189
Угљарево, село – 190
Удовице, село – 170
Ужице – 217, 230
Ужичка епископија – 164
Ужичко-ваљевска митрополија – 163, 164
Уљаник – 151, 156
Умка, село – 166
Унчари, село – 169
Урсули, село – 185
Усје, село – 178

Феризовић – 265-269
Фијума в. Ријека (Фијума)
Фљет – 265
Француска – 200, 206, 207, 275, 299, 383

Хабзбуршка монархија в. Аустрија, Аустро-Угарска
Хаг – 289-307
Хамчић в. Камчић (Хамчић, Кам, Ками)
Харков – 410
Хас, област – 197, 198
Хвосно, жупа – 39, 43, 73
Херцеговина – 197, 198
Ходидјед (Saray-ovasi), вилајет – 40
Холандија – 299, 303
Хомоље, кнежина – 177
Хоча, нахија – 47
Хрватска – 406
Хрватско приморје – 405
Хроново –314
Хум – 28

Цариброд – 389
Цариград – 41, 124, 163, 193, 268, 309, 350, 352, 354, 355, 362, 369, 381
Царичина (Старичина), село – 175
Цветковац, село – 186
Церје, село – 171
Церница, село – 181

Цернички санџак – 150
Церовац, село у кнежини Гружа – 171
Церовац, село у кнежини Моравска – 188
Церовица, село – 178
Церомошна, село – 178
Цетиње – 278, 334, 349
Цикоте, у Малој Влашкој – 151, 156
Цикоте, село у кнежини Левач – 185
Цјепидлаке – 151, 157
Црешњевица, село – 181
Црквенац, село – 173
Црљенци, село – 167
Црљени, село – 167
Црљенци, село – 175
Црна Гора – 58, 197, 275, 276, 278, 279, 326, 338, 349, 350, 359, 360, 369, 377, 424
Црнајка, село – 191
Црнаљева (Црнаљев), село – 56
Црни Дрим – 326
Црни Као, село – 186
Црнча, село – 183

Чаглић – 151, 155
Чакловац – 151, 154
Чапрагинци – 151, 155
Часна џамија, махала – 115, 117, 120
Чачак – 217, 218, 224
Чемерница, вилајет – 40
Честин, село – 190
Четереже, село – 177
Чешљева Бара, село – 180
Чибутковица, село – 167
Чукојевац, село – 190
Чумићи, село – 186
Чучуге, село – 187

Шабачка епископија – 164
Шаговина – 151, 155
Шалинци, село – 172
Шанац, село – 182
Шанторовац, село – 183
Шапиња (Шапине), село – 175
Шар планина – 260, 270, 326, 327, 329, 359, 360
Шаторња Горња, село – 187
Шаторња Доња, село – 187
Шаторња, село – 171
Шашиловац, село – 182
Швајцарска – 299, 303
Шведска – 299, 350
Шћец (Велики Шћец, Ћеци, Шегец), село – 52
Шћец (Мали Шћец), село – 49
Шеењ и Греочићи, село – 188
Шењ Мали, село – 188
Шеовица – 151, 154
Шепшин, село – 169
Шетоња, село – 174
Шиљаковац, село – 166
Шин Ђерђ в. Ајо Јорги (Свети Ђорђе, Шин Ђерђ)
Ширинци – 151, 155
Шиштевица (Шиштевец), село – 55
Шљивовац, село – 176
Шљивовац, село – 188
Шопић, село – 167
Шпанија – 201, 207
Штрасбург – 314
Штутгарт – 314
Шуваић, село – 180
Шуљковац, село – 183
Шуме, село – 187
Шуметлица – 151, 154
Шушњар, село – 167

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института, Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@hi.sanu.ac.rs.

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране, резиме се штампа на енглеском језику. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, француски, немачки), са резимеом на српском језику.

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), рад треба да садржи апстракт на језику на коме је написан рад и кључне речи на језику на коме је написан резиме.

Апстракт се налази испод наслова рада и треба да садржи до 100 речи.

Кључних речи треба да буде највише десет. Дају се на српском и на језику на коме је написан резиме.

Резиме је написан на другом језику у односу на језик основног текста. Резиме не може имати више од 1.200 словних знакова.

Прилози (фотографије) предати у електронској форми у .tiff формату и то црно беле у резолуцији од 150 dpi, колор – 300 dpi.

Напомене се налазе на крају сваке стране. Пишу се језиком и писмом на ком је дело штампано.

Посебна издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, без скраћеница, курзивом (италик), место издања и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

С. Рудић, *Властела Илирског грбовника,* Београд 2006, 44-46.

Поновљено издање књиге:

К. Јиречек, *Историја Срба,* I, Београд 1978^2, 30.

Чланци у часописима:

име аутора иницијалом, размак до презимена, наслов рада курзивом, име часописа (пун или са скраћеницом из приложеног списка скраћеница), место издања (по потреби), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, ИЧ 50 (2003) 15.

П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године,* ИЧ 45-46 (1998-1999) 2000, 245

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

С. Божанић, *Брвеник у средњем веку*, Рад Музеја Војводине 47/48 (2006) 86.

Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја,* Гласник Завичајног музеја. 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.

(начин за часописе са истим називом а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланак у зборнику радова

име аутора иницијалом, размак до презимена, наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година, број страна целог чланка (од-до) и цитирана страна. Код сваког следећег навођења цитирати само конкретне стране.

Примери:

Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

М. В. Лутовац, *Бихор и Корита*, Насеља и порекло становништва 40, Београд 1967, 74.

Поглавље у колективној публикацији

Назив публикације (курзивом) и том, место и година издања, број страна целог поглавља (од-до) и цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

Историја српског народа, 6-1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извори

Примери:

Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Биоград 1865, 97.

Monumenta Serbica, ed. Fr. Miklosich , Viennae 1858, 352.

С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

Уколико издање извора прво има наслов, па онда аутора издања, навести прво наслов, па онда приређивача:

Actes de lavra III, par P. Lemerle, Paris 1979, ...

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се презиме аутора и скраћени наслов или презиме аутора и одговарајуће скраћенице: *нав. дело, nav. delo, op. cit.*

Код узастопног навођења аутора и дела: исто, isto, ibid.

Код навођења истог места у делу: нав. место, nav. mesto, loc. cit.

У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.

Напомене се скраћују са нап.

Не употребљавају се скраћенице стр. односно р. и рр.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 17. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацима, нпр. 10.000

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

МЕШОВИТА ГРАЂА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXXI (2010)

Издавач
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

За издавача
др ТИБОР ЖИВКОВИЋ, директор

Секретар Редакционог одбора Историјског института
СНЕЖАНА РИСТИЋ

Компјутерска припрема за штампу
ЗОРАН ГАЈИЋ

Лектор
МЕЛИТА ЖИВКОВИЋ

Регистри
СЛАВИЦА МЕРЕНИК

Штампа
Чигоја штампа

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-7743-087-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea / Одговорни уредник Петар В. Крестић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20; Н.С. 2003, књ. 21-. - Београд : Историјски институт, 1956-1990 ; 2003- (Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа

COBISS.SR-ID 14717954